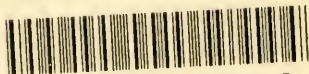

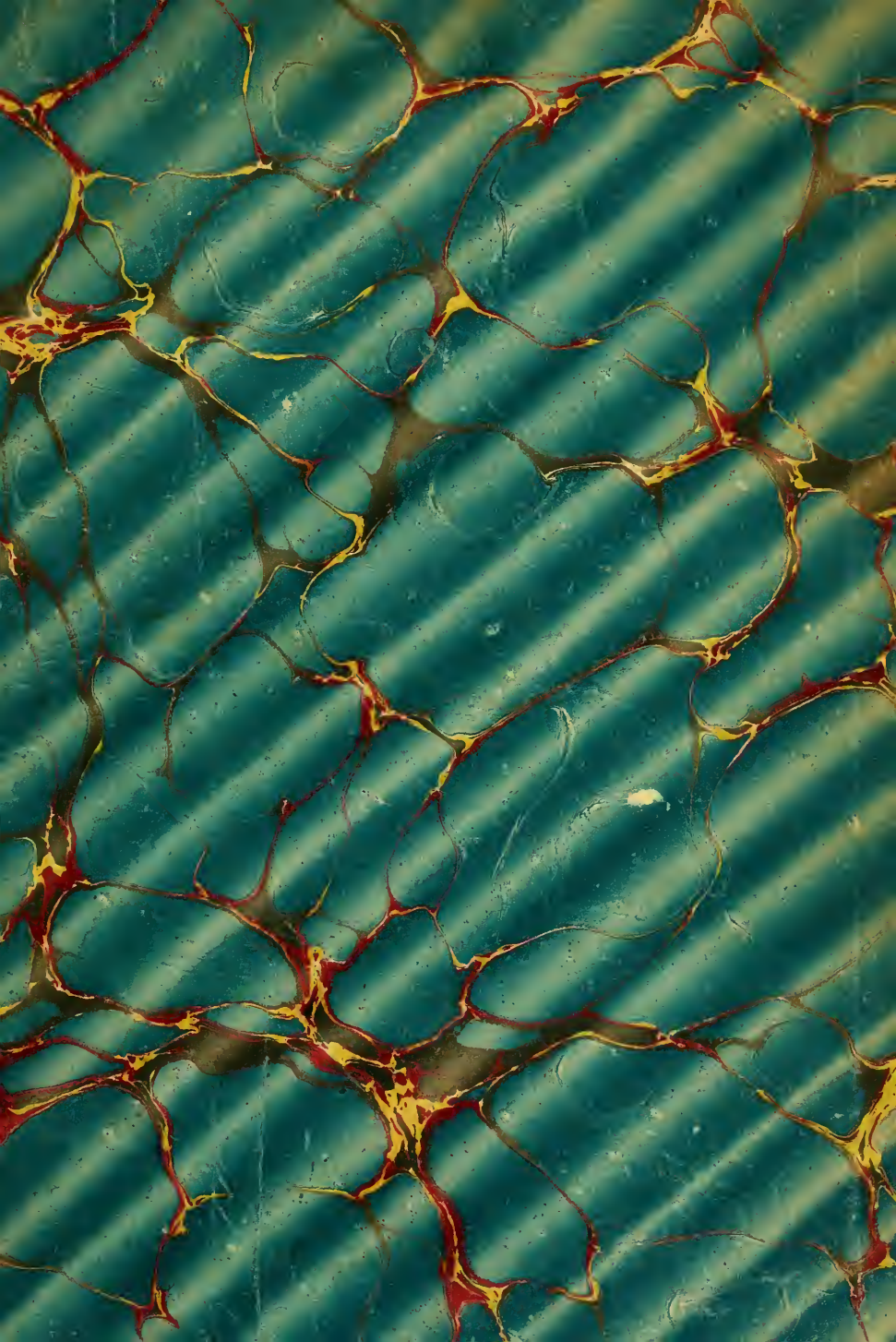

851.1/
P446a

BOOK 851.1.P446A c.1
PETRARCA # AFRICA

3 9153 00192468 9

DE POEMATE F. PETRARCHÆ

CUI TITULUS EST

A F R I C A .

F. PÉTRARCHÆ

AFRICA

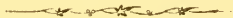
QUAM RECENSUIT,

PRÆFATIONE, NOTIS ET APPENDICIBUS

ILLUSTRAVIT

L. PINGAUD,

SCHOLÆ NORMALIS OLIM ALUNNUS.

PARISIIS,

APUD ERNEST THORIN, EDITOREM,

VIA DICTA DE MÉDICIS.

—
MDCCCLXXII.

DOCTISSIMO HUMANISSIMOQUE VIRO

C. BENOIT,

FACULTATIS LITTERARUM IN ACADEMIA NANCEIENSI DECANO,

HOC OPUSCULUM MEMOR DICABAT

L. P.

DE POEMATE PETRARCHÆ

CUI TITULUS EST

A F R I C A .

I.

QUOMODO AFRICAM PETRARCHIA COMPOSUERIT.

Quis ignoret Petrarcham, dum viveret, eam summam gloriam esse consecutum quæ solis mortuis contingere solet? Cui nullus, tum ingenio, tum fama, par videbatur; et quantum spatium vitæ, tantus illi cursus honorum fuit. Nempe ex temporibus antiquis, nondum quisquam exstiterat tot scriptis doctrina excultis et elegantiam stili redolentibus famæ commendandus. Hanc autem famam ex antiquo fonte quodam modo ille vir hauserat; veteres scili-

cet imitatus, non modo sententias eorum, sed verba et voces quasi ab oblivione expromebat, tantorumque scriptorum æmulus ac prope superstes apud suos videbatur.

Persuasum igitur ille habebat magnam sibi laudem ex heroico carmine lingua latina expresso proventuram, quem nihilominus nobis illustrem fecerunt teneri quidam versiculi vulgari lingua exarati; quos enim non dubitavit vocare « juvenilium laborum meorum cantica (1), » quorum jam eum pudebat et pœnitebat, imo « ineptias quas omnibus et mihi quoque, si liceat, ignotas velim (2). » Quare, viribus suis fidens et quasi præsumpta jam victoria, epicum poema, Maronis instar, aggressus est, ut testatur illud imperfectum carmen cui titulus inscribitur *Africa*. Duellum ingens inter Carthaginem et Romam, partamque in Libya a Scipione gloriam versibus heroicis canere instituit, sibimetipsi maximam ab incepto gloriam pollicitus. Hæc sane legerat in Horatio :

Non incendia Carthagini impiæ
Ejus qui domita nomen ab Africa
Lucratus rediit, clarius indicant
Laudes quam Calabræ Pierides (3)....

Enniique exemplo, Florentinas Pierides, juve-

(1) *Epist. de Rebus familiaribus*, VIII, 3 (ed. Fracassetti).

(2) *Epist. Seniles*, XIII, 10.

(3) HORAT., *Od.* IV, 8, *ad Censorinum*.

nis adhuc, rudi quidem voce, ad se vocavit (1).

Semel et sæpius ipse retulit Petrarcha quemadmodum carmen istud suscipere consilium inierit, postea disposuerit, quibus etiam variis temporibus, impetu quodam animi, scripserit. Tum quinque et triginta annos natus (a. mcccxxxix), in suo solitario Vallis Clausæ hospitio latebat; neque tamen Lauræ immemor, in contemplatione ruris atque in studio veterum versabatur, quum subito, sexta feria majoris hebdomadæ, dum trans montes solus vagaretur, hoc consilium nescio quo afflante numine, cœpit Scipionem latino poemate celebrare. Vix dum domum reversus, quum opus promptius conceptum impigre aggressus est, quippe qui jamdudum inclinatione animi in Scipionem, utpote Romanorum maximum ducem honestissimumque civem propenderet. Idcirco tanto ardore primis diebus flagrabat, tantoque

- (1) Urget amor Musæ, quoniam modo littore in afro
Sidereum juvenem, genitumque ex stirpe deorum
Fama refert, magnis implentem pascua factis.
Te, Polypheme, tuis jam constravisse sub antris
Dicitur, et Libycos silvis pepulisse leones,
Lustraque submissis audax incendere flammis.
Hunc simul Italidesque nurus, puerique, senesque
Attoniti adverso certatim a littore laudant.
Carmine fama sacro caret hactenus et sua virtus
Præmia deposcit; pavitans ego carmina cœpi
Texere.....

(F. PETRARCHÆ *Ecloga* 1, in fine, ed. Rossetti.)

Horum allegoricorum versuum, qui ad Scipionem spectant, arcanam aperit significationem Petrarcha ipse in *Fam.* x, 4.

studio incepto operi incumberebat, ut versus veluti fonte vivo scatentes neque die neque fere nocte intermitteret. Narrat ipse scilicet sese, post aliquot dies, labore assiduo defessum, ab amico quodam vehementer objurgatum esse ; passum quidem sibi bibliothecæ claves auferri, brevi pertæsum esse, dein concessi pœnituisse otii, postremo capitis dolorem febremque invasisse, atque unam eamdemque fuisse morbi causam et salutis (1). Tum de semetipso dicere poterat quod Livius de Scipione : « Jam Africam magnamque Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatum ejus *operis* gloriam spectabat (2). »

Neque diu constitit hic febricitans ardor, et quasi jam omnis illa vis et flamma poetica exstingueretur, inchoati operis Petrarcha fere oblitus est. Sese variis distractum esse curis sane contendit. Accedit eo quod mobili erat animo atque ita se habebat, ut semper libens librum novum inciperet, neque invitatus relinqueret ; magistrum illum, quo usus erat, sane imitatus, cui præclare inchoatum opus quodvis mox in tædium vertebatur, imperfectumque utique manebat.

Interea fama percrebuerat in vulgus brevi exiturum poema haud *Æneidi* impar, et expectatione plenus erat litteratus quisque. Itaque quum jam ipse Petrar-

(1) *Fam.* XIII, 7.

(2) *TIT. LIV., Hist. rom., XXVIII, 17.*

cha primos carminis libros factitaret, eo majores de illis rumores excitabat, quod eos consilio forte oculis omnium averteret; ita ut carmen illud, quod nondum editum erant mirati, imperfectum adhuc, ne cognitum quidem sincera fide eruditi viri celebrarent. Ipse autem litteris occulte laborabat ut sibi poetica laurea contingeret. Horatium enim et Virgilium olim laurea donatos esse in Capitolio sine ullo certo auctore quidem credebatur.

Jam quæque ad se trahere hanc Petrarchæ gloriam certabant Gallia et Italia, petitoriasque litteras eodem die accepit ille et a Senatu Romano et ab Universitate Parisiensi, ut ab utroque coronaretur (1). Primum quid consilii caperet in incerto habuit, et sese ultro Syphaci conferebat, qui eodem tempore Romæ et Carthaginis in amicitiam vocaretur. Postea, amicorum auctoritate usus, ad Capitolium, quo Scipio ipse victor ascenderat, oculos flexit, gavisus insuper, quod patriam haberet priscæ in poetas admirationis memorem atque imitatricem.

Antequam autem triumphans Urbem iniret, ad Robertum, Neapolitanorum regem, cui, litterarum scilicet fautori singularique amico, primos *Africæ* libros recitaret, pergere statuit. Benigne acceptum et effusis laudibus cumulatam rex vehementer rogavit ut in ipsius nomine carmen optatum appareret. Quo facto, disceptationem publicam *de omni re scibili*

(1) *Fam.* IV, 4.

per tres dies Petrarcha exercere voluit, et demum sese haud indignum parato triumpho judicavit. Urbem igitur juveniliter gloriabundus petiit, et poetica corona ornatus est, millesimo trecentesimo uno et quadagesimo anno, die Pascha, senatu et populo Romano prolata opera simul futuramque e poemate immortalitatem acclamantibus. Hæc fuit ejus summa gloriæ dies quam posterius, *Africa* finem scribens, ultro meminerat :

Quantus aget laudum stimulus ! seroque triumpho
Hic tandem ascendet Capitolia vestra, nec ipsum
Mundus iners, studiisque aliis tunc ebria turba
Terrebit. Quin, insigni frondentia lauro
Tempora descendens referet, comitante senatu.
Hic modo tantus amor, tanta est reverentia lauri !

.
Illa (Roma) quidem quæ jam lustris nil tale ducentis
Viderit, hunc magno spectabit læta favore,
Laurea dum capiet, dum templis sarta relinquet,
Primitiasque suas sanctas affiget ad aras.

Petrarchæ quidem perennis laus superest ; illud contra, quod ipse olim præcipuæ sibi laudi fore crediderat, memoria carmen excidit.

Ipsc autem, haud secus ac si futura prospexisset, ab incepto labore in perpetuum cessare primum visus est ; postea tamen, quasi jam exoletum carmen in desiderium venisset, sese ad pristinum ardorem revocavit, ac quadam die, dum in silva Plana, prope Rhegium, ambulabat, versus sponte subito infudit, neque ex eo tempore requievit donec *Afri-*

cam prope confecisset. Hæc ipse ita exposuit : « Sus-
» cepti memor honoris, sollicitusque ne indigno col-
» latus videretur, cum die quodam in montana
» conscendens, forte trans Entiam amnem, Rhe-
» ginis in finibus, silvam quæ Plana dicitur adiis-
» sem, subita loci specie percussus, ad intermissam
» *Africam* stilum verti, et fervore animi, qui sopi-
» tus videbatur, excitato, scripsi aliquantulum die
» illo, post continuis diebus quotidie aliquid, donec
» Parmam rediens et repostam ac tranquillam nac-
» tus domum..... tanto ardore opus illud, non ma-
» gno in tempore, ad exitum deduxi, ut ipse quoque
» nunc stupeam (1). »

Cujus tamen venit ad nos imperfectum carmen.
Atqui curtus pendet, paulo brevior aliis, quartus
Africæ liber, ita ut rerum series intermissa videatur.
Saltem unus, duo aut tres forte libri desunt.

Primum creditum est poematis jam perfecti pagi-
nas quasdam ab ipso auctore fuisse dilapsas, sive
plus æquo rigidior versus plane luce indignos pa-
rum curaret, sive in frequentibus itineribus negli-

(1) *Epist. ad posteros. Cf. Ep. metr. III, Barbato Sulmonensi* (ed. Rossetti).

Ripa Padi, lævumque patris latus Apennini

.

Nunc reducem expectant Planæque umbracula silvæ.

Namque ibi Pierius gelidum me contigit ardor ;

Africa nostra mihi longum intermissa jacebat :

Excivit locus ingenium.....

Et post fusam mirificamque silvæ Planæ descriptionem :

gentia perdidisset. Hunc autem memento carmen absconditum diligenter servasse, quasi juvenilis famæ testimonium ; et qui brevi veritus est ne manus amicas etiam adirent infecti versus, profecto quin in manus alienas fortuito caderent, maxime formidabat.

Vix est etiam credendum integrum carmen, Petrarcha mortuo, solute et ex parte tantum ab amicis ejus esse transcriptum. Qui etenim cupidiores erant operis legendi, insuper Petrarchianæ laudis studiosiores, quam qui aliquid in *Africa* colligenda neglexissent. Ipsi jam animadverterunt in exemplari aliqua deesse quæ nunquam postea reperta sunt.

Propius est fidem a poeta quatuor libros sine mora, impetu quodam ingenii, esse delineatos ; dein, duobus interjectis annis, quinque alios in silva Plana redactos esse. Partem autem mediam vates in aliud tempus peragendam distulit, et mox opus totum, cujus jam illum tædebat, in perpetuum

Postquam Roma novum tulit ad Capitolia vatem,

.

Nescio quid tacita insolitum sub mente movebam.

Obstupuit, rediitque vagæ vetus Africa menti :

Cætera rejiciens, operi mea dextra relicto

Redditur : inde loco locus hic mihi carior omni :

Hunc revidere velim cœpti mihi conscius alti,

Extremamque manum longo imposuisse labori,

Quem traxit Fortuna diu ; si dextra favebunt

Sidera, tum tandem incipiet securâ vagari

Africa per Latium studio redimita supremo,

Scipiadesque meus.

pro derelicto habuit. Tum haud secum dissidebat, quum modo asseveraret *Africam* ad exitum esse deductam, modo contra huic manum extremam se non adhibuisse (1).

(1) Hanc insolitam Pauli Vergerii (*Vita Petrarchæ*) opinionem referre liceat : • Hæc (quæ desunt) ratio inducere potuit, cum supremam pugnam..... descripturus esset, quæ bello finem posuit, ne similitudine rerum lectorem offenderet; sciens volensque hæc omnia prætermisit..... •

II.

QUÆ SIT IN AFRICA RERUM DISTRIBUTIO (1).

Africa, ea saltem quam in promptu habemus, in novem libros dividitur.

I. — In sua Valle Clausa receptus, Musas primum quas delectant saltus et silvæ invocat Petrarcha, eisque Scipionem proponit celebrandum; deinde Jesum Redemptorem breviter, longius regem Robertum alloquitur, ut sibi faveant benigneque carmen excipiant.

Post hæc, bellorum Punicorum causas, id est Romæ et Carthaginis invidiam, refert, subitoque in medias res lectorem rapiens, Africano Hispaniæ victori visam esse patris mortui imaginem fingit. Hæc est fabula juxta quam duo primi libri evolvuntur. Memorat scilicet pater primi belli Punici res summas, exinde suamet acta paululum effusius, vi-

(1) Vide GINGUENÉ, *Histoire de la littérature italienne*, t. II, p. 473-75. — BRUCE-WHITE, *Histoire des langues romanes*, t. III, p. 413-477.

tamque simul cum fratre amissam , neque illud omittit ambos concordibus animis semper junctos vixisse :

Una domus, victusque idem , mens una duobus,
Et mors una fuit ; locus idem corpora servat.

Postquam his verbis ille filii, patrem utpote ul-
turi, ardorem accendit, de vita futura, quasi philo-
sophiæ addictus, disserit, et ex ordine monstrat
recentis belli duces qui secum istam cœlicolarum
vitam sint adepti : Marcellum scilicet , P. Æmilium
et Fabium Maximum ; denique flagitanti nato cœ-
lestes pandit regiones , ubi æterna fruitur gloria
regum ducumque Romanorum acies. Cujus ante
oculos producuntur primi septem Urbis reges, et
illi tres Horatii qui sanguine aut virtute Albæ rui-
nam perpetraverunt, singuli scilicet ex propriis
gestis a P. Scipione designati.

II. — Similiter in secundo libro haud agitur res in
terris, et somnii auxilio inter patrem et filium collo-
quium perducitur. Porro animo futura percipit Sci-
pio , venturaque tempora nuntiantem genitorem
sollicitus compellat ; adeo quidem incertum belli
exitum Annibalisque ingenium formidat ! Longam
statim orationem Publius exorditur, vaticiniis simul
et adhortationibus refertam ; semper ab Annibale
cavendum monet ; certam tamen Romæ victoriam
ultro denuntiat. Postea , futura omnia longe in-
tuens, Pœnum ducem fugacem, exilio mulctatum,

ad mortem voluntariam redactum, inde reges Asiæ victos, et Syllam, Marium, Cæsarem, civilibus simul et externis victoriis insignes ostendit. Insuper Augustum imperio potitum et Titum Judæis jura ponentem memorat. Hic est finis romanæ magnitudinis. Africanum tandem ruinæ totius populi, licet remotæ, illacrymantem solatur, et hanc miram Atlantidem describit ubi errabundæ conduntur animæ eorum qui laudem æternam sibi rebus gestis pepererunt. Disserit etiam, haud scio an copiosius, de ipsa gloria, et filium commonet ne aliquando civium suorum magnitudinem miretur, ac tandem, luce jam proxima,

Attonitum subito somnusque paterque reliquit.

III. — Vix experrectus est Africanus, quum queritur non amplius colloquium cum patre esse perductum, quippe qui multa alia cognoscere cuperet. Qua autem cura mox solutus, Lælium arcessit, quem sibi amicum simul et consiliatorem adscivit, mittitque apud Syphacem, Numidiæ regem, quo uti velit, ad Africam ut promptius accedat; locus nempe deest ad exponendum exercitum idoneus. Exinde sequitur palatii regis parum pressa et redundans descriptio. Neque minus longa oratio Lælii, magnitudinem et fidem patriæ prædicantis, regemque ad fœdus certum provocantis. Respondet Syphax sese ultro amicitia tanti viri usurum, neque tamen cum eo fœdus inire velle, antequam cum eo fuerit con-

gressus. Interdum lautæ parantur epulæ, accumbunt ambo, atque inter mensas quidam assurgit vates qui labores Herculis in Africa, conditamque a Didone Carthaginem, a Philœnis fratribus olim prolatatam, recentius ab Annibale auctam, memorat. Ecce autem surrexit Scipio, et nunc :

Finis erit quem fata dabunt, sed magna parantur.

Par pari refert Lælius, neque dissimulata rei difficultate, ordine narrat sibi regnum in Italia constituentem Ænean, positaque mœnia Romæ, breviterque enumeratis eximiis reipublicæ ducibus, quosdam casus diutius evolvit, Curtium Deciumque voluntaria morte patriæ nactos, ac tandem Lucretiam, ob vim corpori illatam, sponte e vita exeuntem, et Brutum ultorem et defensorem patriæ fusius ostendit, omnes quidem variis modis Philœnis æmulos, sanguinemque et vitam liberandæ aut dilatandæ patriæ impendentes. Hic est finis tertii libri.

IV. — Totus est de Africano liber quartus, qui quidem nobis, teste Lælio, eminet forma et habitu excellentissimus, et quasi multiplex virtutibus. Quem aiunt cœlo demissum et a diis oriundum : et vident tam pium in templis quam ferocem in acie Romani :

Omnia posse potest quæ vult, quæcumque putavit
Posse, potest.

Juvenis primum, patrem in Ticinensi prælio san-

cium et jacentem e manibus hostium servabat ; suos post Cannas nutantes ac desperatos erexit ; hæc omnia amice laudat Lælius. Dein recentiora facta aggreditur, quomodo Carthaginem novam obsederit, quas diis grates victor exsolverit, qua prudentia ad concordiam inter milites firmandam usus sit, quam tandem continentiam post victoriam sit professus Scipio, multis verbis explicat.

Inter quartum et quintum librum nonnulla profecto desiderantur, nam proxime Lælium res gestas Africani narrantem, Scipionem ipsum vides Cirtha potitum.

V. — Ineunte igitur quinto libro, victores ad regiam Cirthæ arcem tendunt Massinissa et Scipio. Paululum a rerum ordine declinat vates, et Sophonisbam, Syphacis uxorem, specie ac pulchritudine insignem, omnibus artis coloribus pictam et politam exhibet ; tunc Lauræ profecto meminerat :

Quid non frangit amor? Quis fulminis impetus illi
Æquandus ?

Et sane ipse vehementi amore clam accensus est Massinissa, quum reginam vidit illacrymantem et pedibus suis provolutam, mortem imo cum fletibus deprecantem. Improvisa statim celebrantur connubia. Ecce autem dormienti reginæ infaustum aliquid somnia portendunt. Lætitia simul perfusus et futura quodam modo præmetuens Massinissa Scipionem adit, qui eum ad virtutem confirmat.

allatum sibi detrimentum ostentat, rogatque instantius ut amorem suum reipublicæ remittat. Sortem iniquam non sine planctu et irritis querelis accipit rex, uxorem videlicet fatiis adversis permissurus. Interibit igitur Sophonisba, venenumque mox impavida hauriet.

VI. — De regina mortua lis est inter iudices inferorum, Minoem et Æacum; quum alter scilicet pœnam à morte voluntaria sumere, alter amore absumptæ parcere velit; hujus vincit lenior sententia. Interdum, curis solutus, Scipio milites congregat alloquiturque, concussos et pene fractos hostes, magna spirantem Romam, secundosque deos ostendens; et dum Syphax, a Lælio in navem adductus, supremum vale fugientibus patriæ littoribus exhalat, castra vallat et Carthaginem corona circumdare incipit Africanus. Jamque plebem metus ingens incessit; confestim mittuntur legati, alii in Italiam, qui Annibalem patriæ labanti auxiliaturum reducant, alii ad Scipionem, qui ducem Romanum vana spe pacis contineant. Horum quidem flebilibus verbis respondet Scipio :

Non pacis tractator ego, sed victor et ultor
Sum scelerum....

et duras condiciones tertium ante diem accipiendas proponit.

Interea Annibal, suorum precibus victus, ad littus africanum quasi invitus contendebat, et secum

e celsa puppi inutiles triumphos, ingratis civium suorum animis, volvebat ; atque una, in conspectu Siciliæ, veteres tempore Reguli patriæ clades memorabat. Varii deinde belli casus brevius indicantur, nec quidquam, in hujus libri fine, nisi de Magone mortuo Annibalis querelas, novum invenies.

VII. — In septimo libro magna res acta est, et cum historia sensim congruit poematis fabula. Annibalem igitur videmus in Libycum littus evadentem, vehementer commotos utrinque animos, Pœnos quosdam missos speculatores a Romanis deprehensos, trans castra, Scipione jubente, ductos atque ultro dimissos. Interea ipse de colloquio postulat Annibal : duces congregiuntur ambo, et uterque longam, irritam postremo, habet orationem. Colloquio tandem nihil actum est ; hæc viderit fortuna. Frustra in concionem deorum veniunt Roma et Carthago, suam quæque causam dictura ; neutri quidem plane assentitur Jupiter, fatique supremam legem palam facere renuit ; quæ scilicet in Zamaensi campo hodie patebit. Res etenim ad certamen venit, et post acerrimam pugnam fugit Annibal : Carthagine nihil desperatius.

VIII. — Dum alii per castra Pœnorum ingenti præda potiuntur, alii que paululum vacant, consilia inter se agitant duces de Annibale et de futura belli fortuna ; tandem Lælius Roman, victoriam nuntiaturus, mittitur. Needum omnia vicit Africanus : non enim nescit in Asiam Annibalem clam profu-

gisse, nova bella regi Antiocho suasurum ; Verminam, Syphacis filium, venire Pœnis auxilio , quin etiam jam sibi successorem Claudium venturum. Igitur, profligato Vermina, citius Carthaginem tendit, suadetque civibus ut legatos de pace Romam mittant ; atque hoc demum feliciter evenit, quod Claudius, vehementi tempestate actus, littus africanum attingere nequiverit. Interdum Romam adiere legati Carthaginienses ; quorum princeps Asdrubal hujusce modi verbis usus est, ut victores misericordia moveret, patriæque pacem obtineret. Deinde postquam hinc urbis miranda ædificia suspexerunt, hinc Pœnos captivos sibi obvios miserati sunt ac partim redemerunt, in Africam redeunt, ubi statim conditiones pacis servari curat Scipio. Hic est finis belli, summaque ducis gloria.

IX. — Ultimus ille liber quasi appendix totius operis sequitur. De ipso Petrarcha etenim quædam narratur fabula ; quem scilicet Scipionis laudes prædicaturum designat Ennio Homerus in somniis, Ennius autem Scipioni. Celebrandus igitur poetis, civium plausibus exceptus, triumphans Urbem, ante currum agens spolia et captivos, invehitur Africanus. Claudit opus vates, vehementerque regi Roberto nuper mortuo, patrono et hujusce poematis fautori, ultimis versibus indolet (1).

(1) Cf. *Fam.* iv, 2 ; v, 1.

III.

QUIBUS EX FONTIBUS MATERIAM AFRICÆ HAUSERIT PETRARCHA.

Hoc sit primum *Africæ* vitium : cuilibet eam legenti non potest non subinde occurrere memoria clarorum virorum, qui nomen romanum scriptis illustraverunt, tum Virgilii, tum Ciceronis aut Livii : ii quidem sunt qui totam materiam hujus plus æquo solertioris operis præbuerint. Petrarcham scilicet Scipionis admiratio incesserat, ex historicis et poetis Romanis hausta ; cui cum præterea inventio potius deesset quam memoria, alienis undique fultus auxiliis decurrit.

Quis primum magis quam noster de medio sublatis esse scriptores qui hujusce modi operam tentaverant desiderare debuit ? Neque enim illum latebat multos jam temporibus antiquis tale opus esse aggressos, Oppium scilicet, Stiginumque sermone quidem pedestri, Ennium vero carmine ; hunc fere, illos autem omnino posteris ignotos. Ante omnes videbatur Ennius ea ipsa quæ decebant de

Scipione scripsisse ; quippe qui in familiaritate Scipionis vixisset, eum in foro loquentem audiisset, in Sardiniam centurio esset secutus ; ita ut nihil fictum in rebus, nihil fucatum foret in verbis : summus præterea vates a Tullio habitus, « ingenio maximus, arte rudis (1) » a Nasone dictus est. Insuper a grammaticis et philosophis sapissime commemoratus, publice Hadriani et Antonini temporibus legebatur, neque sine voluptate quadam versus ejus audiere recentiores Romani. Ferunt etiam quædam ejus opera centum annis ante Petrarcham superesse. Totus autem erat mortuus Ennius, quum noster vates ejus supplere vices et monumentum Africano quondam dicatum reficere nisus est ; eo sedulius, quod eum Homeri æmulum ex alienis testimoniis judicaret. Ac fere eo venerationis processerat, ut ipsum dicas credere, Ciceronis instar, Græci et Latini vatis animas nescio qua Pythagorica transmigratione in unam convenisse. Ambos in somniis conversantes finxit ipse, et forte rebatur sese vice et ipsum Ennii animam induisse.

In hoc autem maximo ab Ennio discrepabat Petrarcha, quod necesse haberet aliis credere. Itaque ex scriptoribus latinis omnia quæ de Africano tradebantur colligere consueverat. Delectum tamen inter ea habuit, ita ut quæ laudi erant memoraret,

(1) *Trist.*, II, 424. — Cf. LUCRET., *De natura rerum*, I, 125. — HORAT. *Epist.*, lib. II, I, 50.

quæ autem dedecori omitteret. Gellium enim noverat Scipionis continentiam, auctoribus Nævio et Valerio, negavisse; tum melius quo facilius eam extolleret, Livio credidit. Livii autem meminisse noluit narrantis Scipionem Pleminio legato sacrilegæ licet esse patrocিনatum; Valerii Maximi etiam oblitus ejusdem simulatam religionem incusantis: neque contra commisit ut Africanum nocte in Capitolio cum patribus Diis de republica consultantem, aut victorias militibus prædicentem prætermitteret.

Cæterum fidissimum sibi ducem Livium elegerat, et ejus Historia Romana fere perpetuo usus est. Diu nequidquam hujus operis partes omissas reperire nisus erat; scriptorem ipsum, quem notum sibi habuerat a quodam jurisperito Avenionensi, ut veterum temporum testem, magis ac magis persequebatur; quem ficta quadam interrogatione compellabat. « In his tam parvis tuis reliquiis exerceor quoties hæc loca, hæc tempora vel hos mores oblitus visci volo.... Oblitum sæpe præsentium malorum » sæculis me felicioribus inseris, ut inter legendum » saltem cum Corneliis, Scipionibus Africanis.... et » non cum his extremis furibus, inter quos ad » verso sidere natus sum, mihi videar ætatem » agere (1).... »

Secundum ordinem a Livio acceptum res dispo-

(1) *Fam.* xxiv, 8.

suisse Petrarcham liquet; quo auctore, Scipionem secutus est ab Africa in Hispaniam migrantem, Syphacemque, per Lælium, sibi socium adjungentem; posterius, rebus mutatis, Syphaci ruinam, Sophonisbæ venenum, Annibali fugam, Carthaginiensibus pacem molientem: eumque, ubicumque non a proposito, ornate dicendi causa, digressus sit, tam fidum historiæ interpretem deprehendimus, ut fere liceat, Livii uno auxilio, ea quæ inter quartum et quintum librum desiderantur apte supplere. Multa quidem a Livio in hoc intervallo quæ Petrarcha memoria digna tamen omisit, narrantur: Syphacem a Romanis discedentem, suadente nova conjuge Sophonisba, victumque et captum, Massinissam contra Scipioni auxilio venientem ambosque Cirtham obsidentes videmus; et inde conjectare licet duos aut tres *Africæ* libros desiderari, ita ut ex duodecim, *Æneidos* instar, totum constaret poema.

Nostrum vatem patet nunquam ab ordine historico rerum abhorruisse, neque quidquam suo consilio ausum esse; modo tamen quædam fuse explicavit. Unum sit exemplum. Hæc tantum de Sophonisbæ habitu Livius: « Forma erat insignis et florentissima ætas. » Quæ longius per triginta versus circumduxit Petrarcha.

Quæ narrantur leviter aliquando mutat. Lælium pro Scipione ipso cœnavisse apud Syphacem finxit, Læliumque pro Asdrubale Africano laudes tribuisse.

Non videtur etiam ingenium fere epicum Livii usurpasse, eaque toties ab illo libenter exprompta miracula ad suam fabulam accommodasse. Hunc saltem imitatus est frequenter oratorio modo utentem, et duces quasi in scenam suam causam utique dicentes induxit. Eadem argumenta eodem ordine disposita exhibet, sive Annibalem ingratae patriae maledicentem, sive colloquentem cum Scipione ante praelium fingit. Similiter ambo ingrediuntur, persequuntur, concludunt. Lucretiam audias in Petraracha ante necem ad parentes :

. Nil dulce remansit
Præreptaque pudicitia hæc periisse fatendum est.
Heu ! misere stant fœda tuo, vir optime, lecto
Signa aliena viri. Fuit hoc violabile corpus,
Integer est animus : mors testis. Pergite dextras
Et præstate fidem scelus hoc ne turpis ad umbras
Auferat impunis, tumultoque insultet adulter.

Et in Livio :

« Quid salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Caterum corpus est tantum violatum, animus insons : mors testis erit. Sed date dextras fidemque haud impune adultero fore, etc. »

Alterum alteri patet igitur sedulius instituisse ; quem puduisset imitari, fere transcribere Petraracha non dubitat. Ex illo præterea loco de Lucretia perspicuum est hunc sæpe, digrediendi gratia, trans veteres aut recentiores Romæ annales migrasse. Res quidem assidua Livii lectione collectas passim dif-

fudit, quasi ab omnibus viris qui Romam illustraverunt Africani imaginem circumdari voluisset.

Quum autem septem libri ex Livianis historiis sumpti sint, duo sunt quos, a Cicerone ductus, pepigit Petrarcha. Plurimum apud eum auctoritate valuit Cicero, quem jam sibi amicissimum ducebat. Hujus quemdam codicem quem, patre mortuo, domi invenerat, bonorum partem pretiosissimam habebat. Alia ejusdem scriptoris reperit postea, tum litteras familiares, tum *de Gloria* librum, et Senecæ instar, in eo ingenium illud « quod solum populus Romanus par imperio suo habuit » mirabatur (1). Ad quem duas epistolas scripsit, in quibus ejus facultatem in dicendo potius quam animi constantiam in agendo miratur; hunc « summum latini eloquii parentem » alias vocat (2); undique scribens sese Ciceronianis fontibus prorsus immersum profitetur.

Multa quidem ex eo sumpsit in pedestribus opusculis, præcipue in libro *De sui ipsius ignorantia*. Præterea sæpe Scipionibus aut Læliis interpretibus usus erat Tullius. Nam in libro quem de Republica composuit, Æmilianum videmus a Massinissa regio apparatu exceptum, ut in *Africa* Lælium à Syphace, et in somniis cum atavo suo, Africano priore, colloquentem. Ambo de futuris familiæ suæ

(1) *Fam.* xviii, 14.

(2) *Fam.* xvi, 14.

et patriæ fatis disserunt. Mirantem docet defunctus vir laudis humanæ vanitatem, rerum universitatem et regionis superæ mortalibus hætenus abdita mysteria. Talia quidem non omnino vera affirmat Tullius : « Fit enim fere, ait, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in sommo tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare et loqui (1). » Hoc primum Ciceroni Petrarcha surripuit, ut somnium Ennii in fine operis fingeret; deinde ea quæ romanus ille philosophus de gloria et virorum illustrium fortuna dixerat ipse sentiens versibus explicuit :

Tempora diffugiunt, ad mortem curritis : umbra,
Umbra estis, pulvisque levis, vel in æthere fumus
Exiguus, quem ventus agat. Quo sanguine parta
Gloria? quo tanti mundo fugiente labores?

Et postquam totum orbem omni parte sibi convenientem, exiguum tamen et nullius momenti descripsit :

Vivite sed melius, sed certius, ardua cœli
Scandite felices, miserasque relinquitte terras.
Illic vos vita manet quam sæcula nulla movebunt.
.
Corporis atque animi sine tempore vivite; nam vos
Et magno partum debebunt tempora nomen,
Transibuntque cito quæ vos mansura putatis.
Una manere potest, occasus nescia virtus :
Illa viam facit ad superos, hæc pergite fortes,
Nec defessa gravi succumbant terga labore (2).

(1) *Somn. Scip.*, v.

(2) Notum est apud Ciceronem cœleste illud Africani mei dictum;

Non tamen ille, utpote Tullii interpres, verbum verbo reddere curavit: bis ex suo sensu deprompta quædam eruditum sane hominem decentia amplificavit. Videtur primum ordinem totius orbis melius Cicerone cognovisse, neque in hac materia erroribus veterum inconsiderate captum esse. Insuper, dum alter Africanum Æmiliano futuram ipsius fortunam tantum detegentem fingit, alter ante oculos totam Romæ historiam expandit, civiliaque et exteriora bella inter Carthaginis et Hierosolymæ occisum, breviter etiam totum orbem, imperio Romano cadente, quassatum ostendit: hominem quippe decebat in rebus antiquis versatum hic per historiam romanam discursus, et ei magis erat propositum res gestas magnorum virorum in memoriam revocare quam de philosophia disserere.

Tum etiam Maronis meminit, qui Ænean, duce sibylla, in inferos duxerat, et ante illum romanæ gentis annales evolverat; et quemadmodum Virgilius versus quosdam ediderat, qui ad suum tempus cadere videbantur, ut Marcelli mortem, semetipsum Petrarcha in scenam inducit, in Capitolio triumphantem et ingenio laudem veterum obscuratam renovantem.

omnibus qui patriam conservaverint, auxerint, adjuverint, certum esse in cœlo definitum locum, ubi beati ævo sempiterno fruantur..... (*Fam.* III, 12.)

IV.

CONFERUNTUR AFRICA ET SILII ITALICI PUNICA.

Est autem apud Latinos quoddam aliud carmen ,
cujus ad speciem respondere videtur *Africa*, tum
materia, tum auctoris ingenio et dicendi genere, id
est Silii Italici *Punica*. Quis enim nescit Silium ad
laudem Romanorum ab integro adversus Carthagi-
nienses bellantium suos versus pepigisse ? Quis
eum, si legere audeat, neget magis historiæ quam
Mysis natum ? Quis tandem dixerit leges quæ epos
decent plane esse consecutum ?

Silius etenim, cui primum animus erat ad judicia
se conferre, brevi se totum, juvenis adhuc, litteris
dediderat ; ante alios autem qui tempore Augusti
vixerant scriptores assidue legebat, et imprimis
Ciceronem et Virgilium ; quos tanquam sibi æqua-
les et fere amicos diligebat : adeo ut alterius Tuscu-
lanam villam, alterius sepulcrum prope Neapolim
emeret ; quasi simul amborum ingenium adipisci
voluisset ! Libros, statuas, rara multa libenter domi
colligebat. Hæc fere omnia ad Petrarcham, primum

foro paratum, deinde Tullii et Maronis studiosum lectorem, investigatorem sedulum et imitatorem pertinent.

Silium præterea, quum *Punica* scripsit, patet res præcipue a Livio, quosdam autem dicendi modos e Virgilio excerpisse; vera potius quam magna ac stupenda curavisse; atque etiam nos nequaquam delectare, satis contra proficientem iis qui veteres Romæ annales evolvere student. Sese magis eruditum quam mente diviniore afflatum profitetur, et suas sententias alieno verborum habitu vestire amat; minime scilicet in inveniendo copiosus, et tamen variis narrationibus, modo Africani cum patre colloquio, modo Lucretiæ et Reguli necesse opus distinguens, quæ animum a præcipua fabula sæpius avertunt. Hæc eadem de Petrarcha nobis sane nota habemus.

Quapropter quæsitum est utrum Florentinus vates, quum carmen suum componeret, *Punica* Sillii cognosceret neene; quidam etiam contenderunt vatem nostrum clam domi *Punicorum* exemplar tenuisse, perlectumque assidue, *Africa* persoluta, combussisse, ne unquam fraus pateret; productum est imo in lucem quidam Sillii codex, Petrarchæ notis distinctus. Falsæ quidem habitæ sunt inspectæ notæ. Quæ autem alia facti argumenta? Qui testes? Quis affirmet Petrarcham libentem commississe ut publice accusari furti posset? Quis tandem, si paululum, tum fata Punicorum, tum Petrarchæ

indolem meminerit, nullo modo fieri potuisse fur-
tum non contendet (1) ?

Inter omnes jamdudum constat nunquam, nisi
quam brevissime a Sidonio, a scriptoribus medii
ævi nominatum esse Silium; deinde *Punica* ipsa in
sancti Galli monasterio, quadraginta circiter annis
post Petrarcham mortuum, a Poggio inventa fuisse,
una cum Lucretio, Quintiliano aliisque poetis et ve-
terum rerum auctoribus? Narravit ipse Poggius in
quadam epistola, translatis verbis redundante, quo-
modo vatem illum, multis sæculis oblitteratum,
tineis subjectum et quasi penitus sepultum, ad vitam
revocaverit et sinu foverit. Hoc uno igitur manifes-
tum est hujus poema a Petrarca, plane licet erudito
de omnibus quæ ad antiquitatem pertinent, omnino
ignotum remansisse. Cujus nomen ne inseribit qui-
dem in quolibet operum suorum loco. Imo ait: « De
» hoc tam laudato juvene (Scipione) nemo canit ;
» quod ideo dictum est, quoniam, etsi omnis histo-
» ria laudibus et rebus ejus plena sit, et Ennium de
» eo multa scripsisse non sit dubium, rudi et impo-
» lito, ut Valerius ait, stilo, cultior tamen de illius
» rebus liber metricus non apparet. De hoc igitur
» utcumque canere institui, quia scilicet de eo

(1) Inter eos qui de furto Petrarcham absolverunt, vide LA BASTIE, *Mém. de l'anc. Acad. des inscriptions*, t. XV, p. 788. — VOSSIUS, *De Hist. Latinis*, lib. 1, cap. 29. — *Annal. litterar. Gætting.*, an. 1782, additam, p. 261-262. — O. OCCIONI, *C. Silio Italico e il suo poema*. (Padova, 1869.)

» liber meus est qui inscribitur *Africa*; utinam tam
» felici exitu claudendus seni quam magno animo
» cœptus est juveni (1). »

Constat deinde nunquam mendacî natura, vel in operibus componendis, Petrarcham fuisse. Quo scilicet ille studiosius priscis scriptoribus æmulabatur, eo accuratius ex alienis hortis, furis instar, sumere nolebat; bonaque fide, ne nimiam recentiorum scriptorum imitationem affectare videretur, timebat: « Verebar, ait, ne si hujus (Dantis) aut alterius dictis imbuerer..... vel invitus ac nesciens » imitator evaderem. Quod, ut erat animus annis » audentior, indignabar, tantumque fiduciæ seu » elationis indueram, ut sine cujusquam mortalis » auxilio, in eo genere ad meum et proprium quemdam modum suffecturum mihi ingenium arbitrarer.... Hoc unum non dissimulo, quod si quid in » eo sermone a me dictum illius aut alterius cujusquam dicto simile, sive idem forte cum aliquo » sit inventum, non id furtim aut imitandi proposito..... sed vel casu fortuito factum esse, » vel similitudine ingeniorum (2). » Tantam imo adhibere in eo diligentiam solitus erat, ut illud verbum ab ipso scriptum: *Quid enim non carmina possunt?* legerit in Ovidio statimque ita: *Quid enim vim carminis æquet* corrigendum curaverit (3). Alias

(1) *Fam.* x, 4.

(2) *Fam.* xxi, 15.

(3) *Fam.* xxi, 2. « Vitam mihi alienis dictis ac monitis ornare,

indignatur Maronem furti à quibusdam invidiosis insinulatum esse. Cæterum, quod ad *Africam* spectat, subito quodam impetu animi opus concepisse ingenue fatetur; eumque sane esse mentitum dicere, qui prius Silium in manibus habuisset et perlegisset.

Tertium nobis accedet argumentum, si utrumque carmen conferas. Frequentem inter ea similitudinum speciem, dissimilia plura inveniemus; quoties autem hic et illic quædam congruentia conferre dabitur, non erit concludendum alterum alteri æmulatum esse, at contra ambos uni eidem duci animum studiumque adjunxisse. Præterea eadem gesta nullo apparatu narrantibus eadem ultro occurrunt verba. Post Silium canentem:

.... Ter Marte sinistro

Juratumque Jovi fœdus....

Sidonii fregère duces....

Ait Petrarcha :

Ter gravibus certatum odiis et sanguine multo.

At, primum quod ad materiam attinet. orditur res Petrarcha quas ad finem propiores Silius exposuit; Scipionem alter, alter romanam gentem Carthagini luctantem celebrat. Uterque etiam ab altero longe

fateor, est animus, non stilus; nisi prolato auctore, vel mutatione insigni, ut, mutatione apium e multis et variis floribus, mel unum fit... • (Id., id.) Cf. *Fam.* xxiii, 19 et *Senil.* ii, 1.

discrepat tum in describendo , tum in exarando carmine. Ostendunt Silius et Petrarcha Africanum cum patre in somniis colloquentem ; hic autem Ciceronem tantum imitari studuit , Virgilium ille qui Ænean in inferos a sibylla Autonoe ductum fingit. Hic sponte Romanas annales prorsus evolvit , neque sententiis de gloria et de supera heroum felicitate parcit ; ille quinque versus de Cæsare , ne unum quidem de Tito emisit. Prior Lucretiæ mortem brevibus verbis complectitur ; posterior copiosius ac veluti oblectationis causa , exposuit. Alter Lælium sine fere intermissione in scenam produxit , alter his tantum , quasi forte nominavit. Silius de rebus in Hispania gestis fere tacet ; regiam Syphacis describendam omittit , neque in amoribus Sophonisbæ immoratur ; quæ omnia fusius Petrarcha explicuit. Ambo ultimos dies et mortem Annibalis prædixere. Apud hunc legitur :

Vagabitur exsul...

Tandem.... urbique metum depellet et orbi.

Apud illum :

.....vagus exsul in orbe

Errabit toto.....

.... ac tandem terras formidine solvet.

Credendum est autem utrumque sententias e Livio tantum excerpisse ; neque solum in eo loco , sed in hac parte ubi de morte Reguli fuerint digressi et in multis aliis e fonte communi hausisse. Cæterum nihil simile inter eos obversatur in prælio

Zamaensi, nihil in Asdrubalis oratione, nihil in descriptione Herculis laborum, Etnæ, Alpium, Auroræ etiam, quæ tamen fere eadem verba semper poscunt.

Utrique autem, quum aliquid novi invenire contingat, omnino dissimiles eorum occurrere videntur sententiæ. Uterque Publii Scipionis umbram filio adesse, prior autem in Elysæis campis, posterior in somniis fingit; hic multa, ille perpauca loquentem. Uterque Ennium produxit; alter vero hunc fortem centurionem fingit sese prælio miscentem et ab Apolline ipso servatum, qui cum dilectum Musis fore et Hesiodo æmulum prædicit; alter Scipionis tantum amicum, qui somniis quibusdam excitatus, epicum de triumphali viro carmen molitur. Uterque etiam Homeri iugentem umbram movit, Petrarcha ante oculos somniantis Ennii, Silius ante Africanum ipsum in inferis ambulantem; quæ etiam in Silio, Alexandri instar, exclamat:

Felix Æacida, qui tali contigit ore
Gentibus ostendi! Crevit tua carmine virtus.

Inter eos qui Petrarcham furti insinulaverint gallicus fuit Silius quidam interpres Lefebvre de Villebrune. Vulgavit enim in sua editione *Punicorum* quamdam Magonis morientis orationem (1),

(1) Hi sunt ipsi versus quos Barbatus Sulmonensis sibi commissos, Petrarcha invito, vulgavit. Vide cap. vii.

quæ in *Africa* (lib. vi, in fine) legitur, et quam a se inventam in quodam Silii codice mentiebatur. Is enim locus, ex recentiore testimonio, in libello quodam Bibliothecæ vulgo dictæ Richelieu, qui scriptorum Latinorum multa excerpta continet, tantum reperitur. Imo post illud fragmentum legitur : *in fine lib. vi Africæ*. Lefebvre autem conditum hactenus Silii fragmentum in lucem se produxisse persuasum habebat; et gaudio falso deceptus, hoc inseruit in quemdam *Punicorum* locum (xvi, 28-61) ante quem nihil de vulnere Magonis, post quem vivus ipse Mago censebatur. Errorem itaque compertum mox vir quisque doctus habuit illusitque; statimque, ob propriam levitatem, sibimet iratus ipsi alio errore ultro deceptus est Lefebvre; quippe qui, ne delusus esse videretur, hunc locum contenderit a Petrarcha esse transcriptum. Sexaginta imo affirmabat loca exstare inter utrumque poetam similia; ea promiserat in quadam dissertatione, nequaquam vulgata, proferenda esse; hunc plane erravisse nunc manifestum est. Neque etiam senserat in oratione Magonis multa verba, ut *aurca alta palatia, vicinia mortis, postquam periturus eram, modernus*, veteri linguæ latinæ haud consentire, Italiam recentiore contra redolere; magis magisque ludibrio fuit.

V.

QUÆ SINT IN AFRICA REPREHENDENDA, QUÆ LAUDANDA.

In universum æstimanti difficile quidem videtur plenam de *Africa* dicere sententiam; nobis enim vera manent ea verba quæ Petrarcha amicos ad patientiam hortandi causa adhibebat : « Nedum Scio
» pio meus ad summum meo perductus est carmine, et Africa diutius mihi possessa, et laboriosius
» exarata quam credidi, nondum tamen supremo
» sarculo culta est, nondum glebas inutiles rastris
» attrivi, nondum superductis cratibus scabrioris
» agelli cumulos coæquavi, nondum frondes et
» luxuriantes pampinos et hirsutam sepem falce
» compescui... Uberrima, fateor, mundi pars est
» Africa : virorum optimus est Scipio, sed nulla
» tanti viri virtus, nulla telluris tanta fertilitas, quæ
» sollicito cultore non egeat (1)... » Needum mo-

(1) *Fam.* XIII, 11 Cf. ea verba :

. Mihi paucula carmina Phœbi
Solstitiale jubar sub tarda crepuscula sæpe

riens manum operi admoverat; itaque imperfectum illud tantum pro virili parte ex bono et æquo judicare licet. Etiam si ad nos omnibus partibus absolutum poema pervenisset, multis aliis abundare vitiis istud carmen hic videndum est.

Hoc igitur primum *Æneidi* conferre liceat, quæ a Marone ipsa infecta in exemplum a Petrarcha profecto assumebatur; cujus tamen nimiam imitationem affectare dubitabat, ne, Virgilii instar, debiliior videretur quam qui clavam e manibus Herculis usurpasset. Cæterum, solet in *Æneide* lector quivis rebus heroum adjecta miracula, turbæ hominum immixtos Deos, totam denique naturam poetæ ingenio animatam, hinc inferos, illinc Olympum, sæpius gratas fabulas veritati austeriori antepositas mirari. Similiter immensus *Africam* scribenti patebat campus, et quodam modo iter a Marone inceptum; materiam nempe quam olim erat complexus Virgilius ipse sua vice aggrediebatur. Ambo etenim inter Romam et Carthaginem certamen cecinere; hic Didonem ab Ænea derelictam, ille Didonis urbem ab Africano attritam, ita ut omnes versus ad dilatandam et extollendam Romæ famam uterque

Traducunt. Sic tota dies consumitur; atqui
Posteritatis honos animum, et ventura nepotum
Judicia exagitant.
. Sic insita menti
Segnitiesque metusque moræ sunt causa. . .

(*Ep. metr. III ad Bernardum Ruthensem.*)

converterit. Videas autem quam longe dispares sint, quum rem uterque suam explicet ! Alter enim istius belli causas exponens, Junonem ipsam loquentem inducit, de integro iras moventem, atque ita ad dignitatem rerum exiit uberius poetæ ingenium ; statimque immensam sentit hanc litem quæ omnes cœli et terræ vires commovit. Alter contra, carmen epicum mentitus, acta potius diurna evoluit, quæ Scipionis gesta referunt, et more prorsus pedestri :

Æmula Carthago surgenti inviderat Urbi ;
Sed gravius tulit inde parem, mox viribus auctam
Vidit, et imperio dominæ parere potentis...
Edidicit ...

Et ubique, sive Deos inserere fabulæ suæ, utpote christianus, dubitat, sive traditarum rerum meminisse quam nova fingere animo mavult, vestigiis historicorum fideliter insistit ; sic autem quodam modo campum sibi patentem delimitavit et contraxit, lectoremque ita monuit sese historicum potius quam epicum carmen pangere. Hoc totum scilicet lustres oculis ; nunquam Deos reipublicæ consulentes et rebus Scipionis sese immiscentes videbis ; adeo Petrarcham, christianis imbutum doctrinis, pudebat Olympum conscendere ! Maluit quidem has regiones superas a Tullio jam olim lustratas adire, quasi loca ambigua, sedes omnium ætatum et gentium viris patentes ; palatia veritatis, « in extremo quidem Occidentis summoque Atlantis

vertice..... curiosa quadam elegantia (1) » describere. Hic etiam longius æquo commoratur, modo Africani, modo Ennii somniantis vestigia insecutus (2). Semel tantum fabulis istis quibus delectantur veteres usus est, quum Romam et Carthaginem in femineam formam mutatas ante Jovem adduxerit. Hic est fere totius poematis locus, ubi artes illas paganis vatibus maxime notas adhibuerit.

Alias ostendit Sophonisbam ad inferos immensæ turbæ mediam descendentem et ob mortem voluntariam a Minoe damnatam. Æacus autem veluti miseratione quadam commotus assurgit, et hanc regionam jam fortuna duriore conflictatam in alia mittit loca, ubi jacent qui amoris causa periere. Hæc est quidem fabula Maronis :

Proxima deinde tenent mœsti loca qui sibi letum
Insontes peperere manu.....

Et ultra :

Hic quos durus amor crudeli tabe peredit
Secreti celant calles et myrtea circum
Silva tegit.....

Imo iisdem fere verbis utitur Petrarcha :

..... Hic latis æterna silentia campis
Myrteaue umbriferos vetus ambit silva recessus.

(1) *Dial. De contemptu mundi*, præf.

(2) Cf. *Fam.* v, 7 : Somniis fidem habeo, non magis quam Cicero ipse, propter unius sui somnii fortuitam veritatem, multorum ambagibus implicatur.

Tardus quidem in excogitando, Virgilium etiam minime imitatus, res gestas Scipionis exiliter et gelide exposuit Petrarcha, atque ita narravit potius quam cecinit. Nihil aliud egit, a sexto libro imprimis usque ad finem, quam ut tradita a scriptoribus antiquis versibus ederet, modo effusa substringens, modo breviter dicta copiosius dilatans. Fere undique revocantur in memoriam potius quam ipsi admirationem movent perfecti ab eo scriptores, ita ut quid sui sit peculiaris ingenii raro palam fecerit. Aliquando luculentus traductor prælium Zamaense describit, aut quemdam casum ab alio scriptore indicatum pluribus verbis non ineleganter exsequitur, tum quum Carthaginienses legatos concivibus captivis prope Romæ mœnia occurrentes fingit. Ideo spiritu caret totum carmen, neque unquam inexpectata quævis res lectorem juvat et tenet. Si quis enim prius Ciceronem aut Livium perlegerit, nihil illi jam novi, nihil apti ad delectationem occurret.

Vix interdum quædam emergunt loca, in quibus veterum oblivisci et de Petrarcha recordari liceat. Nempe passim ex imo corde potius quam ex erudito animo versus suos exprompsit : meliora enim semper carmina quæ animi affectus redolent condidit. Modo concordiam quæ inter Publium et Cneium Scipionem vigeat fert ad cælum ; modo Sophonisbam illam cui conjugium et mortem uno die attulit Massinissa quam felicissime depingit :

Cæsaries spargenda levi pendebat ab aura
Colla super recto quæ sensim lactea tractu
Surgebant, humerosque agiles effusa regebat.

.
Lumina quid referam præclaræ subdita fronti
Invidiam motura deis, divina quod illis
Vis inerat, radiansque decor qui pectora posset
Flectere quo velit.....

Illam Sophonisbæ pulchritudinem quum sane luculentius describeret, tum Lauræ, cujus nunquam nomen latinis in operibus scripsit, meminerat, quasi amoris sui memoriam, vel in erudito labore, curavisset. Hæc tota deinde narratio, ubi Afræ reginæ casus evolvuntur, molli quidem et remisso dicendi genere præstat. Tales et illius mores pinguntur, quales nunquam Catullus Ovidiusve descripsisset (1).

Idem Capitolino triumpho elatus Florentinus vates, immaturaque gloria ovans, haud plane Virgilianis inventionibus indigna effingit, ut qui narret in Italiam victorem redire Africanum, et celsa e puppi eam partem cœli spectare, unde mox patrium emersurum sit littus; cui proximus meditatur Ennius poeta (2); ad colloquium invitatus, sese

(1) Talem fuisse Sophonisbam reor, dum Massinissam cepit victa victorem, quod in Africa olim gestum nunc in *Africæ* nostræ libris patheticæ materiæ fundamentum est. (*Fam.* xviii, 7.)

(2) Jussit (amicitia) et ut nostro rudis Ennius ille placeret
Scipiadæ, in partem lauri venturus opinæ,
Et vitæ mortisque comes, custosque sepulcri.

(*Ep. metr.* 1 *Gabrieli Zamoreo Parmensi.*)

respondet in contemplatione gloriæ et virtutis Scipionis versatum, hæc nisi rudi et incomperto versu celebrare posse. Ergo, quippe qui tantæ laudi impar sit, Scipionem queritur Ennius adversam in hoc uno fortunam pati, quod, Alexandri instar, nullum nactus sit poetam, qui præclaras ipsius res gestas convenienti versu celebret. Hunc tamen una consolatio sustentat :

..... Currentibus annis

Nascetur forsán digno qui carmine cœlo
Efferat emeritas laudes et fortia facta,
Et cui mellifluo melius resonantia plectro
Calliope det fila lyræ, vocemque sonoram.

Unde illa spes Ennio? Narrat scilicet sibi in somniis visam esse imaginem illius Homeri, quem sibi ducem et magistrum elegit. Nec mora, in diem posterum victoriam Africani denuntiavit Mœonius vates; videntique confuse juvenem in angusta valle sedentem, ramis tempora redimitum, hunc Punicorum bellorum vatem designat, hujus præcinit triumphum, ubi deerunt captivi et bellica tropæa, ubi tamen Scipionis nomen, hactenus ignoto nomini sociatum, resonabit. Quibus auditis, gratum Ennii dux habet augurium futurumque suæ laudis præconem salutatur :

Illum equidem jam nunc juvenemque novumque poetam
Complector.....

Feliciter ita, ut quodam modo a Scipione adopta-

retur, interposito utebatur Petrarcha Ennio, quem legerat statua in Scipionum monumento fuisse honoratum.

Alias autem plus æquo doctior idem incedit, quippe qui magis auctores rerum Scipionis quam Scipionem ipse recordetur. Dignus utique factus est, in quem hoc de Silio Plinii junioris iudicium conferretur : « Scribebat carmina majore cura quam ingenio, » aut illud Quintiliani de Lucano : « Magis oratoribus quam poetis adnumerandus. »

Sit tamen ut pro historico poemate *Africa* habeatur : tunc videndum est an poeta, hujus generis conditionibus plane acceptis, opus recte disposuerit et peregerit. Hianti porro et aspera compositione usus est, et vitiosum rerum ordinem usurpavit, qui tum primum Africanum ad Elysios campos rapuit, et diutius ipse in illa regione commoratus est : atque eo fit ut tantum in tertio libro explicari incipiat fabula. Multa deinde legenti supervacanea, in primis potissimum libris, occurrunt, narrationes crebræ incidunt : quæ, tædio insuper plena, longius ab incepto Petrarcham bona gratia trahunt. Modo enim Romæ vel Carthaginis primordia, modo Deciorum vel Philcenorum mortem fusius ultro laudat, tam lento et ancipiti cursu incedens ut historiam in schola docere neque unquam mente diviniore afflatus esse videatur.

In eo autem fit intemperantior, quod frequenter Scipionem et alios inducit loquentes. Aliquando

etiam orationes orationibus mutantur; has inter paucissimi clauduntur versus qui ad contextum reddendæ narrationis lectorem adducant. Verbose autem et secum tædium afferentem vates noster eloquentiam diffundit; supervacuam maxime, tum quum P. Scipionem fingit hostibus tergum ejus prementibus, in extremo tumultu pugnæ suos multis verbis adhortantem.

Longas orationes longæ descriptiones sequuntur, et circa res tenuissimas moratur Petrarcha. Quem enimvero, lector, audias Syphacis regiam describentem: nulli communi loco ille desinet, ne minima quidem præteribit. Inde fit ut sæpe addubitet quomodo, consumpta quadam materia, ad aliam transiturus sit. Operose prioribus res posteriores narratas jungit cursumque inæqualem peragit, torrentis instar, qui modo ruentibus et lutulentis redundat aquis, modo ad minimum deductus incredibili lenitate fluit.

Quod si autem ad vitia sermonis spectaveris, mendosum etiam carmen invenies, et non paucas maculas mirabere. In summum quidem verborum aliquando gravitatem et copiam, sæpius obscuritatem animadvertere licet. In quadrum numerumque redactæ, tarda et inertis structura, incerto sensu producuntur sententiæ; similiter etiam eodem pacto continuata et conclusa videntur. Plerumque obsoletæ ad comparandum eliguntur figuræ, aliquando tamen novæ: exempli gratia Annibal fugiens ser-

penti sub rupe obtrito confertur. Raro variantur in modulando numeri, frustraue has incisiones simplicesque verborum conformationes, quæ Virgilio placent, desiderabis; ac fere dicas Arretinum vatem potius Lucano et Statio quam Maroni esse deditum. Rara cæterum loca subeunt, in quibus Maronem palam assequi videtur. Aliquas ex eo dicendi formas excerpserit, quæ verborum quorundam memorem potius testantur, quam Virgiliano ingenio imbutum.

Poterat quidem, Lucretiæ mortem referens, cum magno poeta contendere, Ovidio scilicet, qui in secundo *Fastorum* libro, hunc casum, longius autem Petrarcha, fabulatus erat. Qui enim Gabias obsessas, Brutum terræ tanquam matri osculantem, Collatinum et Sextum Tarquinium Lucretiam subito invidentes, plura denique non sine flamma et salibus orditur. Quæ neglexit ita Petrarcha ut neminem etiam nomine designet; Livium imitari maluit, Ovidium tamen semper habet ante oculos, ne forte imitetur; cui autem sæpe invitus impar est, quum inter se certant uter melius vestigiis Livii sit ingressurus.

Totum denique pedestre dicendi genus est, in narrando imprimis. Sermoni propiores sunt versus, et persuasum tamen habuit auctor sese totum poema poetico colore induisse, qui passim aut virum luctantem leoni furioso aut gentem victam direptæ ovi contulerit; neque multum variis utitur

ita translatis similitudine verbis. Solæcismos denique haud omnino vitavit; inter quæ tamen pleræque sunt maculæ iis qui primis carmen typis mandarunt addicendæ. Quod ad prosodiæ vitia attinet, sunt dimidiati versus quos, Virgilii instar, imperfectos reliquit; sunt et quædam male mensuratæ syllabæ, quas ad marginem plerasque notavisse, neque tamen correxisse dicitur. At non id, puto, sæpius sua culpa; quæ merito in scribas posteriores transferetur.

Ex iis apparet nulla in isto poemate nisi loca quædam esse probanda : « Sed tamen est tale ut de eo gloriari juvenis debeat, et pudere senem non possit (1). » Auctorem enim adolescentulum dicas scholaribus imbutum studiis, qui scriptoribus sibi notis et dilectis æmulari flagret, inceptoque operi adhuc impar, ea omnia quæ legerit in rudem quamdam et indigestam molem congerat. Ea de se dicere potuerit Petrarcha, quæ, Ennio accommodata, ipsa in *Africa* emisit :

..... Nostra peritia fandi
Nondum propositam valuit contingere metam
Nuper ab exiguis radicibus orta.....

Tum igitur, ubi desint dives ingenium, maturata compositio, etiam in dicendo suavitas, jure deerit posterorum memoria.

(1) VERGERIUS, *Vita Petrarchæ*.

VII.

QUID NOS AFRICA DE INGENIO ET NATURA PETRARCILÆ DOCEAT.

Verumtamen bene est *Africam*, tædio plenam licet et vitiis abundantem, ad nos pervenisse : Petrarcham scilicet, nisi ingenio clariorem, saltem magis notum ostendit. Etsi haud magni pretii ipsa aestimata est, materia tamen fit digna ad quam litterati respiciant, ipsius cognoscendi auctoris cupidi.

Illud primum admirari satis non potui adeo dilectum carmen adeo ab ipso poeta esse neglectum. Sed multa liceat circumspicere, et quid de *Africa*, quid simul de ingenio et natura Petrarchæ censendum plane intelliges. Quod imperfectum et inane evasit, e magno consilio opus ortum erat ; totum enim antiquitatis studium, totum patriæ amorem spirat ; et illud pectore toto noster sane conceperat, quasi omnes in illo animæ affectus complecti, nobilibusque studiis obsequi voluisset.

Tum primum meminerimus hunc a pueritia vete-

rum amore vel potius superstitione captum esse, ut qui modo litteras et artes in Italia renovari, modo rem Romanam ipsam in melius crescere semper cupierit. Illi a primo magistro Convennolio hic amor venerat ; postea, qui Montem Pessulanum et Bononiam sese ad jus civile applicaturus a patre missus erat, omnem operam, contra invito quidem primum parente, in latinis legendis scriptoribus ac præcipue Cicerone et Virgilio consumebat. Hos sibi comites, dum solus per campos ambulabat, adjunxerat ; iis, etiam in vigiliis, convivebat, et eorum exemplaria diurna nocturnaue manu versabat. Leges autem, licet Romanæ antiquitatis plenas, parvi faciebat ; patrociniumque aversatus, poetamædiocris quam rabula dici maluit. Latinas igitur litteras, jamdudum senescentes ac fere perditas, assidue excoluit, et longe lateque vulgatas in melius reparavit ; denuo mox nemini, paulo modo humaniori, ignotus fuit.

Ipse scilicet, veluti in umbrosis Heliconis saltibus latens, dum fervebant bella undique, ad notitiam vetustatis unice incubuerat (1). Veterum libros, passim dilapsos ac prope suppressos, omni opera et studio, tum per litteras, tum ipse in itineribus, per totam Europam, trans mare etiam, in Oriente perquirendos curabat ; de quibus ipse dicere solebat : « Una inexplebilis cupiditas tenet... Libris satiari

(1) *Ep. ad post.*

» nequeo... Libri medullitus delectant, colloquuntur, consulunt, et viva quadam nobis atque arguta familiaritate junguntur (1). » Quæ quum ita forent, in ejus bibliothecam, velut in inviolatum sacrarium, convenere tum Horatius, Maro, Terentius, Ovidius, tum Plinius, Cicero, Gellius, Seneca, Macrobius. Quosdam etiam alios, nunc sublato, legerat aut saltem viderat. Manu propria Tullii epistolas, quæ ei præsto erant, transcripserat, tantoque ardore Virgilio studuerat, ut ab Innocente papa et presbyteris quibusdam cardinalibus magicarum artium artifex dictus fuerit (2). Quibus fultus auxiliis, profitebatur sese præsentium malorum oblitum, sæculis felicioribus immisceri; ac postremo, quasi diis bene juvantibus, in studio amicissimorum librorum vita defecit, iisque recumbens dulcem animam exhalavit.

Quare togatus, ut ita dicam, veterum opera perscrutabatur, et ut eos non solum percalleret, sed etiam imitaretur, assidue laborabat; ideoque videas primum, modo M. Tullii vestigiis insistentem, quum philosophiæ tractatus aut familiares litteras diligentissime conscriberet, modo Livianæ laudi æmulatum, quum librum historiarum a rege Romulo in Titum Cæsarem, « opus immensum et laboris capacissimum, » aggrederetur; modo

(1) *Fam.* III, 18.

(2) *Senil.* I, 3.

etiam quæ vera, quæ falsa essent in originibus urbis pensantem et seligentem. Cui tum sola Virgilio laus deerat.

Quidam tunc florebant poetæ, Bonattinus Bergamensis, Albertinus Mussato, Convenniolus de Prato, Coluccius Salutati, qui Maronem e longinquo imitari studebant, qui a multis quidem plausu excipiebantur, triumphoque etiam donabantur. Ferunt etiam Danlem, quum Divinam Comœdiam meditaretur, ipsum dubitasse an vulgari ac patrio sermone uteretur; nam qui Virgilium sibi ducem per inferos elegerat, Virgilianum melos in canendo se decere forte arbitrabatur. Quis idcirco miretur Petrarcham ex illa lauro qua adumbratur Mantuani vatis sepulcrum ramum fronti admovisse? Quemadmodum igitur æqualem veterum sese ultro fingeat, monumentum ipse aliquod exigere, quod eorum laudi haud impar foret, utique statuit, ac tum materiam ex annalibus populi Romani excerptam sibi proponere, imo Romanorum lingua uti voluit.

Insuper quærenti ei quam re posset quam plurimis prodesse, nulla major occurrit, quam si exempla avorum in memoriam civium suorum revocaret: « Qui enim, aiebat, hodie magis ignari » rerum Romanarum sunt quam Romani cives? In- » vitus dico: nunquam Roma minus cognoscitur » quam Romæ (1). » Ipse saltem jamdudum in iis

(1) *Fam.* vi, 2.

versabatur auctoribus, quibuscum de magnitudine Romana quotidie colloquebatur; quam scilicet collapsam lugebat, cupiebatque vehementer ut recrearetur. Ruinas urbis sæpius invisit, columnas et sepulera, templaque et arcus, omnes reliquias jam pridem præteriti temporis, non sine planctu videlicet miratus a tanto casu renovandam esse Romam reclamitabat (1). Illam enim, utpote summi pontificis et germanici imperatoris necessariam sedem, caput orbis æternum habebat. Quamobrem utrumque supplicibus verbis vel orationibus precatus est, ut suam quisque domum relinqueret, Romæ mansurus. Qua re quidem non impetrata, regem Neapolitanum Robertum, quem omnes in Italia pacis arbitrum, litterati vero novum Salomonem habebant, assidue coluit. Venetos et Genuenses, tum bello divisos, ut sese in pristinam concordiam reducerent hortatus est. Dein virum egregium quemdam, nomine Nicolaum Rienzi, qui rempublicam Romanam restituere tentaverat, rerum politum consiliis fovit, victum defendit, et semper Romuli et Camilli æmulum, novum Urbis conditorem, ab ingenti Scipionis umbra protectum omnibus denuntiavit; et quamquam rem secus procedere viderat, infracto tamen animo et spei penitus quidem reconditæ tenax persistit.

Quod autem spectaculum, melius ac felicius quam

(1) *Fam* II, 14.

secundi belli Punici finis lassatas mentes recreasset? Quo tempore majorem illa invicta gens se præstitit, cujus ne in istis quidem angustiis vires nunquam effetæ, nunquam animi defecerant? Quæ alia purior, laudeque dignior quam Africani prioris imago? Undique in Cicerone, quocum lectione assidua colloquebatur, eundem laudatum videbat Petrarcha, et modo perfectissimum, modo divinum vocatum. Quid ultra tanto viro deerat, nisi ut dignus scriptor inveniretur, qui eum more historico aut epico celebraret?

Ergo, si nostri naturam, indolem animique affectus respexeris, haud certe miraberis ab illo Scipionem, utpote Romanum, et virtute præcellentem virum, non solum ad astra sublatum, sed etiam quasi sodalem dilectum esse. Atqui carmen suum eo majore studio persecutus est, quod una sibi patrios mores et eximium quemdam civem celebrare liceret (1).

Scipio enim vixerat in hac ætate Romæ, quum nondum corruens in pejus labaret respublica, fereque intactam priscorum dierum virtutem servaret, quum artes Græciæ libenter excipere quidam cives inciperent, et ad patrios mores etiam a Græcis adventitias doctrinas adhiberent. Hæc fuit amborum,

(1) De eodem statuerat, iisdem temporibus, agere Zanobius de Strada: cognito autem incepto Petrarchæ, destitit. (TIRABOSCHI, *Storia della letterat. ital.*, lib. III.)

qui cognomen Africani usurpaverant, fortuna, et ipse Petrarcha adeo ignorabat utrum utri anteferebat, ut eos « tam junctos et tam pares (1) » quasi in unum confunderet. Priorem tamen Africanum, alterius scilicet exemplar, sibi majorem elegit, ita ut illum quibusdam meritis, quæ ad Æmilianum spectant, quasi non fictis coloribus ornaverit. Quæ quum ita sint, illum in animo semper habuit non solum bellico ingenio, sed etiam omnibus quæ civem eximium decent virtutibus commendare.

Quem enim fortem in pugna et rei militaris peritum experti erant Pœni, tum sub mœnibus Carthaginis novæ, tum in Libycis campis, victoremque ægre senserant; at ille sese imitandum Romanis posterisque ultro præbuerat, qui pietatem erga parentes, constantiam in adversis, abstinentiam in secundis, continentiam, et reverentiam erga Deos palam et undique erat professus. His autem virtutibus alias jungebat, quibus Petrarcha tanto melius delectabatur, quanto ipse ad eas propensior. Scipio etenim eximios quosdam cives in amicitiam contraxerat, atque omnis officii diligentissimus, benignum erga suos animum sumpserat; felicitatem summam in amicitia posuerat. Illi nullus Lælio carior, nullus dignior, qui suum contubernium exerceret; amboque in bello, ambo post pacem animo concordēs vixerant. Tanta ea inter eos fuerat amo-

(1) *De Vit. solit.*, lib. II, sect. 9, c. 5.

ris societas, tantaque postea Æmiliani et posterioris Lælii, ut eorum nomina Tullius in libro *De Amicitia* inscripserit, utpote quibus maxime extolleretur et nobilitaretur amicitia. Hæc ipse Petrarcha jure scripsit: « Convivere... cum amicis adeo jucundum, ut eorum superventu nil gratius habuerim, nec unquam volens sine socio cibum sumpserim... Amicitiarum appetentissimus honestarum et fidelissimus cultor fui.... Principum et regum familiaritatibus et nobilium amicitiiis usque ad invidiam fortunatus fui (1)... » Dilectus scilicet et ipse vixit quam plurimis, benigne exceptus ab Avenionensibus papis, regi Roberto Neapolitano et principibus multis carissimus; nihilominus natos obscuriori loco amicos quam ardentissime diligebat, ac passim habitantes sæpe invisebat. Multorum supersunt nomina, quos frequentibus juvit epistolis, aut quibus quoddam opusculum dedicavit. Semetipsum profitebatur natura magis amicitiae deditum quam alii cuilibet rei; in qua amicitiam ipsam quærere solebat. Nullum fere scriptum reliquit, in quo non suam animam aliarum consortium animarum studiosam quasi plane nudaverit.

Neque illum præterea fugiebat Africanum, laudis avidissimum coque propiorem invidiæ, omnia fere ad augendum nominis sui splendorem adhibuisse; adeo ut aliquando legum patriæ oblivisci visus sit,

(1) *Ep. ad post.*

ne aliquid damni suæ gloriæ afferret. Elatius semper prosperis rebus se gesserat. Famam et ardenti studio Petrarcha persequabatur ; qua nil optabilius, nil dulcius, Africani instar, profecto et ipse censebat, ut testatur quoddam ejus vulgari sermone canticum, multaque alia loca passim in operibus ejus dispersa. Tullii librum *De Gloria*, tunc ab illo reperi- tum posteaque rursus abolitum assidue legerat ; seque ad fastigium honoris ascendisse ipse ratus est, quum per hanc viam Capitolinam, qua Scipio quondam processerat, ipse triumphans invec- tus est.

Alia etiam de Africano referuntur, quæ Petrar- cham delectabant ; litteris enim utique deditus, prout hominem liberalibus artibus a pueritia imbutum decebat, poetarum contubernio lætabatur, eisque semper se munificum præbebat. Sese postquam tandem a tumultu belli et cœtu hominum ultro receperat, neque tamen civium suorum oblitus, neque illis obliviscendus, in Liternensi villa, tanquam in portu, ultimos annos transegerat ; ideoque a Petrarcha lau- datus, qui ipse in Valle Clausa, juvenis admodum, solitudini vacabat, quique senex prope Mediolanum idem villam, ubi aliquando habitavit, Linternum nominabat : hic et illic Africanum imitatus, quem solitum dicere aiunt nunquam se minus otiosum esse, quam quum otiosus, nec minus solum, quam quum solus esset.

Scipionem igitur admirabatur, eximias videlicet virtutes summo ingenio jungentem ; quem inter

mortuos omnibus anteponebat, et viventibus, quantum poterat, libens conferebat ; cujus meminerat fere unius , quum Romam inviseret ; eaque est maxima laus, quam Lauræ defunctæ tribuit : animam quidem ejus , ut de Africano ait Seneca, in cœlum, unde erat, rediisse mihi persuadeo.

Totus igitur apparet in isto poemate vir ille , qui per mille opuscula , vulgaria latinave , exquisitum diffudit ingenium. Quum enim *Africanam* conderet , omnes animo insitas virtutes, quasi ex intimo , aliis attribuendas, expromebat. Eruditum sane ac veterum fautorem judicare licet , qui sibi materiam ex clarissimis rebus antiquis finxit ; Romanorum deinde et Cornelie præsertim gentis, qui Scipionem Carthaginis victorem in memoriam nostram revocare studuit ; philosophorum et poetarum postremo , qui vicem explere Ennii , et Ciceronis doctrinas evolvere conatus est. Ea sunt quæ ad scriptorem attinent ; si autem hominem ipsum spectaveris, hunc conspicuum in quaque pagina, ut ita dicam, videbis. Undique scilicet patet hic laudis amor, quo Petrarca semper tanquam adamantina catena captus est : tum etiam studium illius urbis Romæ quam sibi patriam elegerat, et in pejus labantem miserabatur , cui demum ingentia avorum proponebat exempla. Arcanos etiam animi sui motus exhibet, quum Sophonisbæ miram pulchritudinem, repentinos amores et infelicem casum blandissimis coloribus ornat : quum amicitie ipse cultor, Africanum extollit, qui

cum Lælio summa et per ævum insigni familiaritate usus est.

Proderit igitur, de vate ipso nova aperiens documenta, quivis de *Africa* labor. Cui etenim modo Scipionis virtus, modo Virgilio ingenium incredibili splendore refulserant. Altera quidem concivibus suis, alterum ei deerat; utrumque imo corde exoptavit. Vanæ autem spes ejus evaserunt; eumque testatur illud carmen animos suorum frustra conatum erigere, frustra simul veteribus esse æmulatum. Quos assidue legerat, pedetentim secutus imitari nesciit; quos ad virtutem erigere cupiebat, ii incerta voce canentem non audire. Ergo, quæ neque Scipioni neque recentioribus Romanis profuit, saltem Petrarcham magis notum fecit *Africa*, ostenditque scriptorum latinorum docilem discipulum et avitæ laudis studiosum, qui traditam ab antiquis Romæ religionem servavit et in melius reparatam posteris reliquit.

VII.

QUOMODO CUM POSTERIS PETRARCHA IPSE IN UNUM DE AFRICA JUDICIUM CONVENERIT.

Quæ olim Petrarchæ, dum viveret, maximam laudem attulit, hodie prorsus abjecta jacet *Africa*. Idcirco pulverulentum opus resolventi hujus mutatæ in tempus fortunæ causas indagare in extremo libet : ac duo sane nobis auxilio erunt judicia, Petrarchæ primum, posterorum deinde, ambo scilicet inter se consentanea.

Postquam primas operis lineas, ut ita dicam, noster duxisset, primum plenissimis velis ad gloriam ultro vehebatur, et persuasum habebat suum carmen ab injuria oblivionis esse asserendum. Illudque scribens bis sibi met ipsi futura fata denunciavit.

Jamque in secundo libro hæc P. Scipio prædicta filii fortuna addebat :

Cernere jam videor genitum, per sæcula multa
Finibus Etruscis juvenem, qui gesta renarret,
Nate, tua, et nobis veniat velut Ennius alter.....

Talia fusius in ultimo libro evolvit Petrarcha, Homerique ore loquens, Græcorum et Romanorum successorem sese posteris denuntiat :

Ilunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris.. ..
Ille diu profugas revocabit carmine Musas... .
Francisco cui nomen erit, qui grandia facta
Vidisti quæ cuncta oculis cœu corpus in unum
Stringet, et Hispanas acies Libyæque labores
Scipiadamque tuum, titulusque poematis illi
Africa.
Illic quoque magnorum laudes studiosus avorum
Digeret, extrema relegens ab origine sortes
Romulidas, vestrumque genus sermone soluto
Historicos titulosque viris et nomina reddet.
In medio effulgens nec corpore parvus eodem
Magnus erit Scipio, seque ipse fatebitur ultro
Plus nulli debere viro.....

Eo quidem magis *Africam* fore celebrem existimabat Petrarcha, quod gloriam ex opere licet infecto undique captavisset. Neque primum, quamdiu vixit Neapolitanorum rex Robertus, spem perficiendi operis abiecit :

..... Sub nomine crescit
Africa nostra suo, tenuis nisi gloria sordet,
Parva quidem, at grandi studio longoque labore
Invigilanda mihi, jamque ipsa superbior ardet
Ad sacros properare pedes (1).....

Tum quoque episcopo Lomberiensis, amico suo, et lauream in Capitolio decerptam et nova *Africa* suæ fundamenta, « duo parva quidem sed de-

(1) *Ep. metr. 1 ad Joannem Barrilem.*

vota munuscula (1), » venerabundus offerebat.

Scribens demum ad Guillelmum Veronensem (2), sese dicebat Parmæ duplici opere perfungi, et *Africam* simul domumque extruere. Adde illud, quod opus utrumque sine proposito consilio moliretur, adeo ut quod de domo ad carmen fere transferre liceat :

Ergo opus insistens celero ; tamen omnia discors
Mens variat : nunc recta placent angusta Catonis,
.
. nunc æmula cœlo
Mœnia Romulidum tacturaque culmina nimbos
Urbe Semiramia meditor. Modus omnis agelli
Sordet, et immensis vaga mens anfractibus errat.
. Redit inde modesti
Miratrix, luxusque odio inflammata superbi.
Jugiter ista mihi de me certamina surgunt (3).

Similiter carmen, modo monumentum ære perennius, modo exiguam et jam caducam ædem habebat ; futuraque ejus fata ancipiti animo formidabat. Qui primum sese Maroni æmulatum esse credebatur, deinde ne Lucanum quidem attigisse forte animo præsumpsit (4). Hæc lege in dialogis *De Con-*

(1) *Fam.* iv, 13.

(2) Quæ præmia in pectore ? Cura
Africa. Quod studium vehemens, quis fructus ? Inanis
Gloria.

(3) *Ep. metr.* i *Guillelmo Veronensi.*

(4) Te multi historiæ seriem servare canendo
Lucani de more putant.

(*Metra Col. Salutati ad Petrarcham incitatoria.* Append. II.)
Multa enimvero quæ Pharsaliam deformant vitia in *Africa* invenies.

temptu mundi, qui compositi ante annos MCCCXLIII dicuntur. Sese enim fingit a S. Augustino increpitum : « Famam inter posteros concepisti, ideoque manum ad majora jam porrigens, librum historiarum.... aggressus es, eoque nondum ad exitum producto, tantis gloriæ stimulis urgebaris, ad Africam poetico quodam navigio transmisisti, et nunc in præfatos Africæ libros sic diligenter incumbis, ut alios non relinquas....

Mox ruet et bustum, titulusque in marmore sectus
Occidet; hinc mortem patieris, uate secundam... (1).

» Abjice ingentes historiarum sarcinas.... Dimitte Africam, possessoribus suis linque; nec Scipioni tuo nec tibi gloriam cumulabis; ille altius nequit extolli, tu post eum obliquo calle niteris (2). »

Jamque etiam versus clausos custodiebat et minime sinebat enotescere. Quum Barbatum Sulmonensem adeo fidum habuisset, ut adhibitis ab eodem intercessoribus cederet, et triginta quatuor rudes adhuc versiculos, nunquam sane publicandos committeret, hos brevi animadvertit in vulgus exiisse. « Sic ex illo vix bibliothecam litterati homines introire mihi contigit, ubi non eos versus, » quasi epigramma illud Apollinei tripodis templum » subeuntibus, obvium in limine videri, quorum

(1) Hi versus ex ipsa *Africa* (lib. II) excerpuntur.

(2) *Dial. III. De contemptu mundi*.— Ed. Bas., p. 365, 367, 368.

» nativo horrori scriptorum quoque error accesse-
 » rat (1). » Tum primum iratus ægre viro culpæ ve-
 niam dedisset, nisi semper amicis quasi invitus ac
 bona indole ignoscere solitus esset.

Roberto quidem rege iisdem temporibus (MCCCXLIII)
 defuncto, poema totum, quasi veterno correptus,
 fastidire cœpit. Sua cum prima Zoilo epistola
 testatur spes gloriæ in principe illo cui *Africam*
 infectam legerat, posterius dedicaverat, posuisse,
 eodemque mortuo, brevi reliquisse.

. Tanto dignatus honore est (Robertus)
 Ut procerum primis sub regia tecta vocatis
 Plurimastrarum caneret præconia laudum,
 Vera utinam! Quam vera tamen rex viderit ipse;
 Quin etiam, magno pro munere, parva petita est
 Africa nostra sibi
 Pectus calamumque pudenter
 Excuso, fragilesque humeros sub pondere tanto.
 Instat ab adverso; dubio lis fine resedit,
 Concessisse sibi ut videar, mihi prima negasse.
 Proxima dona libens tribuo: cui dignius aulae
 Scipiade mittendus eras? At pertida et altis
 Invida principiis illum Fortuna repente
 Sustulit interea. Nunc, tanquam lumine rapti,
 Nescius in tenebris liber est quo flectere cursum
 Cogitet, et toto nullum videt æquore portum (2).

Quoties ipsum deinde operis incepti pœnituit,
 compositi puduit, inconsiderate laudati tæduit, ab-
 solvendi piguit! Ardorem flaccescere, dein extin-

(1) *Senil.* II, 4.

(2) *Ep. metr.* I Zoilo.

gui invitus sensit. Tum primum non omnino oculos ab opere perficiendo avertit : hæc scilicet Olympio scribit : « Illic (in Clausa Valle) Africam meam cœpi » tanto impetu nisuque animi, ut nunc limam per » eadem referens vestigia, ipse meam audaciam » et magna operis fundamenta quodam modo per- » horrescam (1). » Ea deinde Barbato Sulmonensi : « Quod ipsum petitioni tuæ responsum sit, ut scias, » me de Africa nostra, quam jure tuo postulas, non » mutasse consilium : si enim unquam in lucem » veniet, noli de fide promissi dubitare : tuum » ante omnia limen petet. Verum illa et morositate » hospitis et innumeris fortunæ repagulis detinetur. » Quæ si cuncta cessarent, tum satius visum est, » illam domi manere et cum ætate concoqui et » maturescere, ne, si ante tempus exisset, pomo- » rum more quæ immatura ramis decerpuntur, » asperior evaderet, nec ferret ætatem, præsertim » cum nec reditus esset semel in publicum egressæ, » et ingenii mei incredibilis mutatio in dies fieret. » Dehinc forte aliud consilio capiam, incumbamque » lima ultima (2). »

Sed jam, Convennolii magistri sui more, ad alia opera phantasiam instabilem transtulerat. Frustra ab amicis admonebatur ut fictos ex tempore versus

(1) *Fam.* VIII, 3.

(2) *Fam.* XII, 7. — Africæ opus.... quod inter manus meas diutius jam pendit, et quod unum, si qua spes salutis est, anhelî sitim pectoris puto vel leniet vel exstinguet. (*Fam.* XIII, 7.)

perpoliret et in publicum ederet (1). Bruno Florentino, hoc optimum latinarum Musarum opus legendi cupidinem confitenti respondebat Musas, peste sæviēte, obmutescere, et ancipiti semper vocabulo utens :

. Siccis sitit Africa glebis
Nostra, fatigato longum deserta colono,
Castalii nec fontis opem, nec frondis odorem
Sentit Apollinæ, sed robora dira, eupressos,
Funereosque rogos lacrymarum proluit imbre (2)

Interdum gravi ipse morbo Parmæ correptus, et nihil in eo statu sentiens molestius quam quod *Africam* semiexplicitam linquebat, alienam insuper dedignatus limam, flammis eam abolere decreverat. Itaque multi rebantur poema modo natum interiisse; sunt etiam qui putant tum concremata fuisse ea quæ inter quartum et quintum librum desiderantur, factumque ita posteris plane indignum poema (3). Forte clam gaudebat noster, quod sibi liceret Maroni Æneidem flammis injicienti haud

(1) Africæ meæ nomen suspirare vel invitum compulit (tua epistola). (*Fam.* vii, 18.)

Te, ut video, sic affectus es, ut totus in Scipionis mei ac solius Africæ conquiescas, virtutis cultor, avidissimus litterarum. (*Fam.* xiii, 11.)

(2) *Ep. metr. ad Brunum Florentinum.*

(3) Parum absuit quin Africa, præter vicini solis ardores, quibus æternum subjacet, ac præter Romanorum facies quibus ter olim longe lateque perusta, meis etiam flammis arderet.

(*De contemptu mundi, Dial.* iii, ed. Bas., p. 365.¹)

absolutam æmulari; memineratque una Maronem amicis carmen suum comburendum commisisse, reipsa autem vulgandum reliquisse (1).

Quæret forsán aliquis cur operi modo ignem utpote inani et plane derelicto admoveret, idem modo tam diligenter servaret. Cujus in mentem sane multa in utramque partem veniebant; est in natura rerum ut carmen ab oculis omnium infectum scilicet averteret, neque minus sedulo in arca tueretur pro testimonio ac pignore priscæ laudis et Capitolini triumphi.

Credendum est autem hunc in senectute spem poematis ad exitum deducendi tandem posuisse. De quo in *Senilibus* fere undique tacet: hæc quasi invitus Boccatio scribit: « Africa mea, quæ tunc » juvenis notior jam famosiorque quam vellem, » curis postea multis ac gravibus pressa conse-

(1) Cum semel Veronæ esset, et cum ad videndum ipsum multi processissent viri..... carmina suæ Africæ cantare cœperunt; protinus cum audivit lacrymas emisit, rogans ne ulterius procederent. Cum percunctaretur, quare id faceret, respondit: Utinam datum esset, ut istud opus abolere possem; profecto nulla res magis grata, neque jucunda foret, quam illud propriis manibus comburendum. (SQUARZAFICHI *Vita Petrarchè.*)

In ea (*Ep. ad poster.*) siquidem ad marginem (nam dudum illius manum notissimam habeo) ita scribit. Raro unquam pater aliquis tam mæstus filium unicum in rogum misit, quanto id fecerim dolore et omnes labores meos eo in opere perditos acriter tecum volvas, vix ipse lacrymas continens. Hoc autem (ut ita dixerimus) testamentum anno ante conscripsit quam moriretur, quod quidem ut mihi videtur non facile, quam de Africa intelligi licet, factum enim jam dicit quod facere destinaverat. (P. VERGERI *Vita Petrarchè.*)

» nuit (1).... » Cui etiam aliquando animo subiit consilium vulgaribus studiis totum tempus dandi, quod Latinus stilus « eo usque priscis ingeniis » cultus esset, ut pene jam nihil nostra ope, vel » cujuslibet addi posset (2). » Posterius querebatur sibi immerito poeticam laurum, *Africæ* inchoatæ munus, contigisse sibique « nil scientiæ, nil eloquentiæ, invidiæ autem infinitum » attulisse (3).

Laudibus attamen, quamdiu vixit noster, cumulatam est plus æquo calidioribus illud poema, diligenter scilicet in arca servatum; illud et divinæ *Æneidi* haud impar fore eo pervicacius omnes judicabant, quod *Æneidis* quoque diu a Marone absconditæ fortunam meminissent.

(1) *Senil.* II, 4.

(2) *Senil.* V, 3.

(3) *Senil.* XVI, 2.

VIII.

QUE FUERIT, PETRARCHA MORTUO,
AFRICÆ FORTUNA (1).

Nondum in vulgus percrebuerat, quum repentino Petrarcha mortuus est (xx jul. mcccclxxiv), *Africa*; ac tum aliquandiu præclarior evasit inter amicos poematis hujus existimatio.

Itaque, vix ille diem obierat, quum Franciscolo de Brossano, ejus genero, scripsit Boccatus, et de carmine tanto anxie percontatus est. Metuebat enim ne in manus ultra modum obedientes, comburenda scilicet, incideret *Africa*; hanc etiam jam combustam esse suspicabatur. Quam et posteris servandam, teste ejusdem quadam metrica epistola (v. Appendicem i), tum magnopere cupiebat. Quare vehementer intercessit ut indagaretur sibi committendum Petrarchiana manu scriptum exemplar. Quibus demum commonitus, omnia in-

(1) Omnes, quæ infra expromuntur, epistolæ, tum ex uno codice Bibliothecæ Laurentianæ (Serie di Codici Gaddiani, Plut. 90, sup. n° 41, 3°), tum e C. Salutati epistolis Florentiæ (1741) editis, excerptæ sunt.

tentissime scrutatus est Brossano, ac tandem paginas quasdam quas transcribendas primum, Boccatio dein tradendas jussit.

Interea quoque *Africam* aucupabatur quidam alius vir, qui maximum per hæc tempora laborem in inquirendis vulgandisque libris adhibuit, Collutius Salutati, eamque jam crematam vel male emendatam perhorrescebat. Ipse olim, vivo Petrarcha, incitatorios quosdam versus ad eruendam illam texere inceperat (v. Appendicem II), eaque (Apr. MCCCCLXXV) Benvenuto de Imola scribebat : « In- » dignor tamen Africæ fatale ut dicitur incendium » imminere; sed vincet spero fortuna Scipionis, » ejus virtutes revocari cælum volet. Et quo te » lætiorem faciam, Francisculus illam sub certis » conditionibus se ad Boccatum nostrum transmis- » surus litteris suis pollicitus est. Qui scripserit » quasvis leges, si ille in jura nostra pervenerit » manus injiciam, et perpetuam reddere conabor » divinam Scipiadem (1)... » eaque posterius (Nov. MCCCCLXXV) Gaspari de Broaspini : « Africam... nisi » per manus tuas videre non spero; quod quam » ardentem cupiam non facile dixerim (2). »

Boccatio interdum mortuo (XXI Dec. MCCCCLXXV), in spem eo certiore venit Collutius absconditum opus sibi impetrandi, ac jam triduo post Francis-

(1) *C. Salutati epistolæ*, part. II, p. 35.

(2) *Cod. Laurent.*, p. 23.

colum his verbis circumibat : « Et quoniam scio te
» divinam Africam fecisse transcribi, ut illam ad
» Joannem Boccatum destinares, cujus promiserat
» me futurum esse participem, quamvis id grande
» sit, nec tanti me faciam, aut tali me digner ho-
» nore, ut ille ait, peto tamen, ut illam receptis
» pecuniis, quas scriptor et chartæ voluerunt, mihi
» transmittas, et me tanto munere ornes, nec erit
» arbitrør inglorium famæ nominique Petrarchæ
» illam in patriam suam, et in manus meas ventu-
» ram (1). » Eique simul suum jampridem suscep-
tum incitatorium carmen, completum tandem,
eum exorabiliorem deprehendendi causa, tra-
debat.

Exstant et ejus plures epistolæ quæ illum *Africæ*
obtinendæ iterum et cupidius instantem, diu re-
pulsum, nihilo sperantem secius testantur. Hæc
revera lege insigni viro Lombardo, Patavino, quo
legato apud Franciscolum utebatur : « Sensus mei
» sunt ingenti gaudio delibuti, quia tu, ut mihi
» concedatur divina Africa tam efficaciter instes,
» de quo caritati tuæ ubertim regratians obtestor
» et rogo, quatenus inceptum non deseras. Impelle
» dubium, confirma labantem, sit ante oculos tuos
» fama divi Petrarchæ, cui consultum mihi confido,
» si liber ille in manus meas venerit. Non inficier
» hoc mihi accessurum ad gloriam, si me dignum

(1) *C. Salutati epistolæ*, part. II, p. 49.

» duxeris, quod tanto munere doner. » (Die iv Jun.
MCCCLXXVI) (1). Et post septennium, spem et simul
metum credenti Benvenuto de Imola ea responde-
bat : « Ab eo quod tua auspicatur epistola incipiam.
» Verebar quorsum illorum iudicium forent evasura
» consilia, quos videbam in editione Africae titubare,
» et adhuc non sum omni timore vacuus, quin du-
» bitem ipsos sacrilegas manus in sacrum opus illud,
» ut aliquid subtrahant, injecisse, et corrigendi stu-
» dio corrupturos. Scio enim te non ignorare poe-
» tarum quam altissimi sensus sint ; et si quis un-
» quam Musarum sacra coluit, qui abdito de fonte
» Pegaseo hiberit, hic noster Petrarcha, non semi-
» paganus labra fonte proluit Caballino, sed Panige-
» ros de peritissimo lacu, quidquid humanum per-
» tingere potest ingenium, hausit. Nec dubito,
» quod si quem tanta amentia invaserit, ut audeat
» opera sacra sua lacerando corrigere ; quanquam
» forte sibi videatur corticem laevigasse, omnium
» consensu, sensus pervertet, et comptum ordi-
» nem comarum calamistro inuret ; sed faciant
» quidquid eorum cordibus sederit, sive integram,
» sive laceram Africam promant, quod facturi
» sunt, cito absolvant, et nos hac spe et metu libe-
» rent. Tanta enim me illius libri et servandi et
» videndi cupido succendit, quod ipsum nisi quum
» extra manus iudicium sensero, non absque for-

(1) *Cod. Laurent.*, p. 27.

» midine sum futurus. Sed quidquid consulant,
» spero quod vincet fortuna Scipionis, et quæ
» ipsum in mari hostilis classis frequentissime
» parvo navigio tutum ad barbaros fines vexit,
» hospitioque vario et ancipiti, sanctum et inviola-
» bilem fecit, hostique Pœno et Numidico parem,
» imo superiorem reddidit, hoc denique suæ glo-
» riæ munus adjiciet, ut laudum suarum liber ille
» feracissimus, insidias æmulorum evadet, et cla-
» rior, ut optamus, emerget... » (XI Kal. Jun. —
MCCCLXXVI ?) (1).

Totus jam abierat annus, necdum optatum codi-
cem nactus erat Collutius ; alium etenim Patavinum
civem, Albertum de Albizis, posterius adhibebat :
« Scripsisti tandem, quo nihil acceptius meis sensi-
» bus fieri potest, te, ut per manus meas et illius
» divini prorsus viri Benvenuti mei de Imola Africa
» celeberrimi nostri Petrarchæ singularis labor, et
» auguror, singulare perpetuandæ suæ famæ præ-
» sidium, publicetur, obnixius procurare, de quo
» tibi solidas gratias refero, orans, obsecrans,
» exorans et obtestans, quatenus tam honestum
» inceptum urgeas, nec defatigeris ut patriæ tuæ
» splendori tanti operis lumen accedat, ut famæ
» illius cœlestis memoriæ viri, cujus claritate ætas
» nostra est admirabilis in posteros transitura, con-
» sulatur, et mihi ipsi ingentis gloriæ cumulis

(1) *C. Salutati epist.*, part. II, p. 41.

» tanto honore, quantum mihi procuras, adhæ-
» rescat. Incitarem ad hoc Benvenutum, nisi quod
» Ser Antonius suggestit forsân hoc totum, quic-
» quid fuerit oneris et honoris, ut arbitratur, mihi
» solum infallibiliter tribuendum. Quo licet me
» indignum sentiam, placet tamen in hac re ultra
» meritorum vires ambire; quod si successerit,
» non Varro, non Tucca per Æneida famæ æterni-
» tatem per cuncta tempora meruerunt, quam ego
» per Africam. » (IV Id. Jan. MCCCCLXXVII) (1).

Votis tandem Collutii annuit Brossano, efflagi-
tatumque exemplar, corrigendum scilicet, in arca
tamen servandum, tradidit. Ægre impetratum
gaudio incredibili ille excepit: « Venit tandem,
» aiebat, *Africa* dulcis, et vicit iter durum pietas,
» ut ille idem vates ait; venit tandem, et per fide-
» lissimum nobilemque meritis et sanguine virum
» mihi præsentatam, et avide et reverenter accepi,
» vixque præ gaudio continui lacrymas.... Legi
» quidem admirabundus elegantiam carminis,
» majestatemque sermonis, gravitatem sententia-
» rum, et ipsum totius ordinem et contextum,
» fateorque me nihil unquam gravius, nihil flori-
» dius, nihilque denique gratius perlegisse (2). »
Statuerat primum cuique libro indicem inscribere

(1) *Cod. Laurent.*, p. 28.

(2) *C. Salutati epist.*, part. II, p. 79-83. Hanc epistolam, quæ
magni momenti ad rem pertinet, totam in Appendice IV inseruimus.

« sicut Naso finxit in *Aeneida* », et quædam emendata exemplaria ad Bononiense gymnasium, dein Lutetiam et usque in Angliam, postea in civitatem Florentinam mittere. Ne illud fieret, quadam Petrar-chianæ gloriæ reverentia, Brossano intercessit. Ambo enim animadverterunt duos saltem libros in carmine desse :

« Forsan illos, ait Collutius, correctissimos Fran-
» ciscus et per neminem tangendos dimisit. For-
» sitan exemplantis errore dimissi sunt, aut....
» forte ipse idem aliquid mutaturus in chartulis pri-
» mis consulto reliquit.... Quocirca, frater optime,
» nisi hoc quod deficit, inveniatur, jam ego de
» Africa nostra, hei mihi ! horreoiciens, actum
» judico, ut corrigenda sit potius Vulcano tradenda,
» quam edenda (1).... »

Hæc omnia ab edendo poemate utrumque deterruerunt. Jamque inceperat Collutius librum reviderere et eliminare, ut testatur codex ille Medicus scholiis ejus illustratus (vid. Appendicem v) ; ab opere autem mox destitit, eidemque exemplari notas alii posterius adhibuere. Alii etiam occultatum carmen, quasi furtim, amica nihilo negligenti minus manu transcripserunt.

Multæ igitur in hos singulos codices paucis notos,

(1) lis jam temporibus enotuerat quædam ad Collutium, quod *Africa* non erat edita vivente Petrarcha, refragatoria epistola. (Vide Appendicem iii.)

a paucioribus lectos irrepserunt maculæ; eosque perlegenti hæc ipsius Petrarchæ vera occurrunt: « Quisquis itaque pingere aliquid in membranis, » inanumque calamum versare didicerit, scriptor habebitur, doctrinæ omnis ignarus, expers ingenii, » artis egens. Non quæro jam, nec queror orthographiam, quæ pridem interiit, qualitercumque » utinam scriberent, quod jubentur, appareret » scriptoris infantia, rerum substantia lateret. Nunc » confusis exemplaribus, et exemplis unum scribere polliciti, sic aliud scribunt, ut quod ipse dic- » taveris, non agnoscas (1). » A luce igitur remota, ne sæculum quidem posterius attigit *Africa*, et sensim in oblivionem diuturnitate adducta est, imprimis postquam exorta est in Italia litterarum et artium renovatio. Tum scilicet latina apparuere carmina, pleraque de rebus antiquis et antiquitatem plane redolentia, elegantiori autem stilo polita faciliusque et jucundius a vulgo legenda. Sexies edita in operibus latinis Petrarchæ, gratissimum omnibus errorem demit *Africa*. Quam enim mox constitit, ut ab homine erudito compositam, haud uno impetu productam esse, sed contra, quasi improvise inceptam, dein breviori temporis spatio crescentem, neque unquam completam, diversis pannis undique decisis quodam modo esse vestitam, ita ut scribens Petrarcha quæ legerat tantum reputasse animo et

(1) *De Remediis utriusque fortunæ*, lib. 1, Dial. 43.

quasi exercitatione scholari in numerum transtulisse videretur. Hanc cæterum male habuere typographicæ officinæ ; pejoribus semper typis mandata haud plane immeritus pulvis adumbravit. Mutata aut deformata verba , versus aliquando sublato , locos etiam omisso annumerare vix licet.

Minime igitur miror si a posteris neglecta sit , utpote rudis , impolita , vitiis potius referta quam ornamentis *Africa*. Duo tantum poetæ in Italicam linguam totum poema transferre tentaverunt : unus autem in primo libro , alter in tertio restitit (1). Quod nullus commentariis explicandum curavit , multi contra Petrarchæ vulgaria cantica ultro sunt interpretati. Itaque paulatim evanuit , ceu fumus in aere , ingens olim de *Africa* rumor. Nostrum hoc sit recens judicium : « C'est un monument précieux de cette époque de renaissance , bon à garder comme ces tableaux et ces statues , productions de l'enfance de l'art , qui n'en augmentent ni la gloire ni les jouissances , mais que l'on n'examine pas sans fruit , quand on en veut étudier l'histoire (2). »

Apud suos igitur sane pluris exemplo quam ingenio valuit Petrarcha , ut qui vestigia tantorum scriptorum fere oblitterata ingressus , eos memoriæ

(1) Quorum nomina sunt : FABIO MARRETTI (*Venezia*, 1570), EGLE EUGANEA (*Padova*, 1776).

(2) GINGUENÉ.

et laudibus totius generis humani restituerit; qui in pulvere jacentes collegerit, ut ita dicam, sinu foverit, et lectitandos suis obtulerit; qui nisi viros Scipionis æmulos, poetas saltem suscitaverit eo ipso forte digniores qui laurum Virgilianum decerpent. Sic noster fuerit ille, cujus in vicem felicius quidem in Italia vates multi per sæculum decimum sextum successerunt; eos omnes quasi dux et magister anteiverat. Hæc fuerit una Petrarchæ pro *Africa* composita merces.

Vidi ac perlegi.

Lutetiæ Parisiorum in Sorbona, a. d. III. non. april.
ann. MDCCCLXXII.

*Facultatis litterarum in Academia
Parisiensi Decanus,*

PATIN.

Typis mandetur.

Academiæ Parisiensis rector,

A. MOURIER.

F. PETRARCHÆ

A F R I C A .

EGREGIO PETRARCHÆ INTERPRETI

A. MÉZIÈRES

AFRICÆ

HANC EMENDATAM EDITIONEM

D. D.

L. PINGAUD.

INDEX

CODICUM IN QUIBUS EXSTAT

AFRICA.

Huic instaurandæ editioni *Africæ* profuere scripti codices
sex :

1. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie Medicea ,
Pluteo XXXIII, n° 35. (Ita signific. ms. A.)

2. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie di Codici di
Santa Croce, segnato XXVI, sinistro (pluteo) n° 4. (Ita signific.
ms. B.)

3. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie di Codici
Gaddiani, xci superiore, n° 39. (Ita signific. ms. C.)

4. Firenze. — Biblioteca Laurenziana. — Serie Medicea ,
Pluteo LXXVIII, n° 1. (Ita signific. ms. D.)

5. Paris. — Bibliothèque nationale. — Ancien fonds, n° 8124.
(Ita signific. ms. E.)

6. Paris. — Bibliothèque nationale. — Ancien fonds, n° 8367.
(Ita signific. ms. F.)

Ex his nullum, præter consuetudinem, perscripsimus; cre-
bris etenim omnes mendis plus minus vitiantur. Unum tamen
(ms. A), utpote aliis vetustiore et Petrarchiano exemplari
propiore visum, nostrum sæpissime fecimus.

Sexies in operibus latinis Petrarchæ editam fuisse *Africam*

constat. (Vide ROSSETTI, *Poesie minori del Petrarca*, discorso preliminare.)

Venetiis, 1501.

Id., 1503.

Basileæ, 1541.

Id., 1553.

Id., 1558.

Id., 1581.

Ex iis excusis exemplaribus duo, quibus major adhibetur fides, inspeximus: alterum typis mandatum Venetiis 1503 (ita signific. ed. Venet.), alterum Basileæ 1581 (ita signific. ed. Bas.).

FRANCISCI PETRARCHÆ

AFRICÆ

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM (1).

Quæ tantis sit causa malis, quisve error utrinque
Impulerit Romana iterum concurrere Pœnis
Arma armis, dubioque iterum decernere Marte
Quæritur in primo. Post alto membra sopore
Scipio compressus cœli conscendit ad arces.
Hic patris et patrui crudeli morte ruinam
Accipit, et claris quæ sit post funera discit
Vita viris, multo quos cernit honore beatos
Ante diem vetitus mortali excedere vita.

Ut mihi conspicuum meritis belloque tremendum
Musa virum referes, Italis cui fracta sub armis
Nobilis æternum prius attulit Africa nomen.
Hunc, precor, exhausto liceat mihi sugere fontem
Ex Helicone sacrum, dulcis mea cura, sorores,

5

(1) Ea, quæ omnibus *Africæ* libris inscripsisse fertur Collatius Salutati, argumenta, ex ms. A sumuntur; desunt in omnibus cæteris codicibus et in ed. Bas.

4. *Nunc pro hunc* in ms. E.

5. *Dulces* in ed. Bas., *dulcis* in omnibus ms.

Si vobis miranda cano. Jam ruris amici,
 Prata quidem et fontes, vacuisque silentia campis,
 Fluminaque et colles, et apricis otia silvis
 Restituit fortuna mihi ; vos carmina vati
 Reddite vos animos. Tuque, o certissima mundi 10
 Spes, superumque decus, quem sacula nostra Deorum
 Victorem atque Herebi memorant, quem quina videmus
 Larga per innocuum retegentem vulnera corpus,
 Auxilium fer, summe parens. Tibi multa revertens
 Vertice Parnassi referam pia carmina ; si te 15
 Carmina delectant, vel si minus illa placebunt,
 Forte etiam lacrymas, quas (sic mens fallitur) olim
 Fundendas longo demens tibi tempore servo.
 Te quoque, Trinacrii moderator maxime regni,
 Hesperiaque decus atque ævi gloria nostri, 20
 Judice quo merui vatumque in sede sedere,
 Optatasque diu lauros, titulumque Poetæ,
 Te precor oblatum tranquillo pectore munus
 Hospitio dignare tuo : nam cuncta legenti
 Forsitan occurret vacuas quod muleat aures, 25
 Pœniteatque minus suscepti in fine laboris.
 Præterea in cunctos prouum sibi feceris annos
 Prosperitatis iter ; quis enim damnare sit ausus
 Quod videat placuisse tibi ? Fidentius ista
 Arguit expertus, nutu quem simplice dignum 30

16. *Delectent* in ed. Bas., *delectant* in omnibus ms.

17. *Si* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

19. *Tu* in ed. Bas., *te* in omnibus ms.

21. *Indice* in ed. Bas., *judice* in omnibus ms.

25. *Accurret* in ed. Bas., *occurret* in omnibus ms.

28. *Posteritatis* in ed. Bas., *prosperitatis* in ms. A.

Effecisse potes, quod non erat. Aspice templis
 Dona sacris affixa pavens ut vulgus adoret :
 Exime, despiciet. Quantum tua clara favori
 Fama meo conferre potest, modo mitis in umbra
 Nominis ista tui durum spretura venenum 35
 Invidiæ, latuisse velis ubi nulla vetustas
 Interea, et nulli rodent mea nomina vermes.
 Suscipe, jamque precor, regum inclyte, suscipe tandem,
 Atque pias extende manus et lumina flecte :
 Ipse tuos actus meritis ad sidera tollam 40
 Laudibus, atque alio fortassis carmine quondam.
 Mors modo me paulum exspectet, non longa petuntur.
 Nomen et alta canam Siculi miracula regis
 Non audita procul, sed quæ modo vidimus omnes
 Omnia : namque solent similis quos cura fatigat 45
 Longius esse retro ; tenet hos millesimus annus
 Sollicitos, pudet hac alios consistere meta.
 Nullus ad ætatem propriam respexit, ut erret
 Musa parum notos nullo prohibente per annos
 Liberior ; Trojamque ideo canit ille ruentem, 50
 Ille refert Thebas, juvenemque occultat Achillem,
 Ille autem Emathiam romanis ossibus inplet.
 Ipse ego non nostri referam modo temporis acta,
 Marte sed Ausonio sceleratos funditus Afros
 Eruere est animus, nimiasque retundere vires. 55

32. *Arma* pro *dona* in ms. B, C, D.

34. *Mea* in ed. Bas., *meo* in omnibus ms.

35. *Dirum* in ed. Bas., *durum* in ms. A, B, C, D.

45. *Juvat* pro *solent* in ms. E.

46. *Isse* pro *esse* in ms. B, E, F.

52. *Etiam* pro *autem* in ms. B, C, D.

53. *Nostris* in ed. Bas., *nostri* in omnibus ms.

At semper te corde gerens properansque reverti,
Rex, iter hoc ingressus agam, tua maxima facta
Non ausus tetigisse prius ; magis illa trahebant ;
Sed tremui me teque videns atque omnia librans.
Ingenium tentare libet, si forte secundis 60
Cesserit auspiciis : solidis tunc viribus alta
Aggrediar, namque ipse aderis, meque ampla videbit
Inclyta Parthenope redeuntem ad mœnia rursus
Et Romana iterum referentemserta Poetam.
Nunc teneras frondes humili de stipite vulsi, 65
Scipiade egregio primos comitante paratus ;
Tunc validos carpam ramos ; tu nempe juvabis
Materia, generose, tua, calamumque labantem
Firmabis, meritumque decus continget amanti
Altera temporibus pulcherrima laurea nostris. 70

Quæ tantis sit causa malis, quæ cladis origo
Quæritur, unde animi, quis tot tolerare coegit
Dura pererrato validas furor æquore gentes,
Europamque dedit Libyæ, Libyamque rebellem
Europæ, alterno vastandas turbine terras. 75
At mihi causa quidem studii non indiga longi
Occurrit radix cunctorum infecta malorum
Invidia, unde oriens extrema ab origine mors est :
Atque aliena videns tristi dolor omnia vultu
Prospera non potuit florentem cernere Romanam. 80
Æmula Carthago surgenti inviderat urbi ;
Sed gravius tulit inde parem, mox viribus auctam

61. *Solidus* in ed. Bas., *solidis* in omnibus ms.

62. *Ingrediar* in ed. Bas., *aggrediar* in omnibus ms.

67. *Ut* in ed. Bas., *tu* in omnibus ms.

Vidit, et imperio dominæ parere potentis,
 Ac leges audire novas, et ferre tributum
 Edidicit, tacitis intus sed plena querelis, 85
 Plena minis; frenum funesta superbia tandem
 Compulit excutere, et clades geminare receptas.
 Angebant dolor atque pudor servilia passos
 Multa viros, animisque incesserat addita duris
 Tristis avaritia, et nunquam satiabile votum. 90
 Pernixtæ spes amborum, optatumque duobus
 Imperium populis, dignus sibi quisque videri
 Omnia cui subsint, totus cui pareat orbis :
 Præterea damnumque recens, injuriaque atrox
 Insula Sardiniae amissa, et Trinacria rapta 95
 Atque Hispana nimis populo confinis utrique,
 Omnibus exposita insidiis, aptissima prædæ
 Terra, tot infandos longum passura labores.
 Haud aliter quam quum medio deprensa luporum
 Pinguis ovis, nunc huc pedibus, nunc dentibus illuc 100
 Volvitur, inque tremens partes discerpitur omnes,
 Bellantum proprioque madens resupina cruore.
 Accessit situs ipse loci; natura locavit
 Se procul adverso spectantes littore gentes,
 Adversosque animos, adversas moribus urbes, 105
 Adversosque Deos, odiosaque numina utrinque,

83. *Imperia* in ed. Bas., *imperio* in omnibus ms.

88. *Angebat* in ed. Bas., *angebant* in omnibus ms.

93. *Totius* in ed. Bas., *totus* in ms. A, C, D, E.

96. *Utrique* in ed. Bas., *utrique* in omnibus ms.

100. *Rapidus* pro *pedibus* legitur in ms. A, B, C, D; quod sane intelligi non potest. *Rapidis* in ms. E, F.

105. *Deos* pro *animos* in ms. A.

106. *Animos* pro *Deos* in ms. A.

Pacatique nihil, ventos elementaque prorsus
 Obvia, et infesto luctantes æquore fluctus.
 Ter gravibus certatum odiis et sanguine multo;
 At cœptum primo profligatumque secundo 110
 Est bellum, si vera notes; nam tertia nudus
 Prælia finis habet, modico confecta labore.
 Maxima nos rerum hic sequimur, mediosque tumultus,
 Eximiosque duces et inenarrabile bellum.
 Ultima sidereum juvenem lassata procellis 115
 Hesperia, excussamque gravi cervice catenam,
 Ausoniumque jugum Romanaque senserat arma.
 Jam fuga præcipites longe trans æquora Pœnos
 Egerat; horruerant animos, dextramque tonantis
 Fulmineam, moresque ducis, famamque genusque, 120
 Armorumque novas artes atque orsa cruentis
 Nobilitata malis. Vix tandem littore Mauro
 Perfidus ingentem respectans Hasdrubal hostem
 Tutus erat : sic venantum perterritus acrem
 Respicit atque canum cervus post terga tumultum. 125
 Montis anhelæ procul de vertice colla reflectens
 Constitit Oceano domitor telluris Iberæ
 Qua labor ambiguus vatum, pelagique columnas
 Verberat Herculeas, ubi fessus mergitur alto
 Phœbus, et æstivo detergit pulvere currum. 130
 Hic ubi non vis ulla manu mortalis, at ipsa

113. *Hic* omissum in ms. A. *Medicos* in ed. Bas., *medios* in omnibus ms.

119. *Horruerantque* pro *horruerant* in ms. B, C, D.

120. *Decusque* pro *genusque* in ms. A.

123. *Urgentem* pro *ingentem* in ms. E, F et ed. Bas.

128. *Pelagis* in ed. Bas., *pelagi* in omnibus ms.

Omnipotens adversa aditum natura negabat.
 Constitit, atque avidis præreptum faucibus hostem
 Indoluit vicisse parum : jam blandior ægrum
 Non mulcet fortuna animum ; Carthagine recta 135
 Gloria gestarum sordebat fulgida rerum.
 Nempe videbat adhuc profugum longinqua tuentem
 Lentaque semineci vibrantem spicula dextra.
 Turbida quin etiam rumoribus omnia miscens,
 Fama procul nostro veniens crescebat ab orbe 140
 Arcibus instantem Ausoniis volitare sub armis
 Hannibalem, patriæque faces sub mœnia ferri ;
 Illustres cecidisse duces, ardere nefandis
 Ignibus Hesperiam, atque undantia cœdibus arva.
 Urgebat vindicta patris, pietasque monebat 145
 Ut cœptum sequeretur opus : nam sanguine sævo
 Cæsorū cineresque sacros umbrasque parentum
 Placari, atque Itala detergi fronte pudorem.
 Hic amor assiduum pulsabat pectora clari
 Scipiadae, in frontem eliciens oculosque juvenia 150
 Fulgentes calido generosas corde favillas.
 Anxia nox, operosa dies, vix ulla quietis
 Hora duci : tanta indomito sub pectore virtus.

Has inter curas, ubi sensim amplexibus atris
 Nox udam laxabat humum, Tithonia quamvis 155
 Uxor adhuc gelidumque senem complexa foveret,

137. *Tenentem* in ed. Bas., *tuentem* in omnibus ms.

141. *Astantem* pro *instantem* in ms. E.

145. *Movebat* in ed. Bas., *monebat* in omnibus ms.

148. *Detergit* in ed. Bas., *detergi* in ms. C, E.

155. *Laxavit* pro *laxabat* in ms. B, C, D.

.Necdum purpureo nitidas a cardine valvas
Vellere, seu roseas ausæ reserare fenestras
Excirent dominam famulæ quæ sæcula volvunt,
Fessus et ipse caput posuit. Tum lumina dulcis 160
Vieta sopor clausit, cœloque emissa silenti
Umbra ingens, faciesque patris per nubila raptim¹
Adstitit, ostendens caro præcordia nato,
Et latus, et multa transfixum cuspide pectus.
Dirigit totos juvenis fortissimus artus, 165
Arrectæque horrore comæ. Tunc ille paventem
Corripit, et noto permulcens incipit ore :
« O decus æternum, generisque amplissima nostri
Gloria, et o patriæ tandem spes una labanti,
Siste metum memorique animo mea dicta reconde. 170
Optimus ecce brevem, sed quæ, nisi despicias, horam
Multa ferat placitura dedit moderator Olympi.
Ille meis victus precibus stellantia cœli
Limina, perrarum munus, patefecit, et ambos
Viventem penetrare polos permisit, ut astra 175
Me duce et obliquos calles, patriæque labores
Atque tuos, et adhuc terris ignota sororum
Stamina, tum rigido contortum pollice fatum
Aspicias. Huc flecte animum. Viden illa sub austro
Mœnia, et infami peritura palatia monte 180
Femineis fundata dolis? Viden ampla furentum
Concilia, et tepido stillantem sanguine turbam?

162. *Rapti* in ed. Bas., *raptim* in ms. A, B, C, D, E.

165. *Totus, actus*, in ed. Bas., *totos, artus*, in omnibus ms.

169. *Labantis* pro *labanti* in ms. E.

1 4. *Terrarum* in ed. Bas., *perrarum* in omibus ms.

178 *Tum* in ed. Bas., *tu* in ms. A, *cum* in ms. E.

Heu ! nimium nostris urbs insignita ruinis !
Heu ! nuribus, trux terra, Italis iterum arma retentas
Fracta semel, vacuisque iterum struis agmina bustis ? 185
Sic Tibrim indomitum, segnissime Bagrada, temnis ?
Sic modo, Byrsa ferox, Capitolia despicias alta ?
Experire iterum, et dominam per verbera nosces.
Is tibi, nate, labor superest, ea gloria justo
Marte parem factura Deis. Hæc vulnera juro 190
Sacra mihi merito patriæ quibus omne rependi
Quod dederat, quibus ad Superos Mavortia virtus
Fecit iter, non ulla meos fodientibus artus
Hostibus, atque abeunte anima mihi multa dolenti
Occurrisse prius tanti solamina casus, 195
Quam quod magnanimum post funera nostra videbam
Ultorem superesse domi ; spes ista levabat
Inde metus alios. » Hinc sensum mortis amara
Talia narrantem percurrit, et impia mœstis
Vulnera luminibus, totumque a vertice corpus 200
Lustrat adusque pedes ; at mens pia prominet extra :
Uberrimque fluunt lacrymæ, nec plura parantem
Sustinuit, mediisque irrumpens vocibus orsus :
« Heu, heu ! quid video ? Quisnam mihi pectora duro
Confixit mucrone parens ? Quæ dextra verendam 205
Gentibus immerito violavit sanguine frontem ?
Dic, genitor, nil ante queas committere nostris
Auribus. » Hæc dicens, alto radiantia flexu

184. *Mitibus* in ed. Bas., *nuribus* in omnibus ms.

191. *Rependi* in ms. A et F, *refudi* in aliis.

203. *Erumpens* in ed. Bas., *irrumpens* in omnibus ms.

204. *Quisnam hæc mihi* in ms. B, C, D, E, et in ed. Bas.

207. *Velis pro queas* in ms. E.

208. *Flexu pro fletu* quod, licet in omnibus ms., sensu caret.

Sidera visus erat sedesque implere quietas.
 Infima si liceat summis æquare, marina 210
 Piscis aqua profugus fluvioque repostus amœno
 Non aliter stupeat si jam dulcedine captum
 Vis salis insoliti et subitus circumstet amaror,
 Quam sacer ille chorus stupuit, namque haecenus iræ
 Et dolor, et gemitus, et mens incerta futuri, 215
 Atque metus mortis, mundi miserrima nostri
 Millia curarum rapidæ quibus optima vitæ
 Tempora et in tenebris meliores ducimus annos.
 Illic pura dies, quam lux æterna serenat,
 Quam nec luctus edax nec tristia murmura turbant ; 220
 Non odia incendunt nova res auremque deorum
 Insuetus pulsare fragor pietate recessus
 Lucis inaccessæ tacitumque impleverat axem.
 At pater amplexu cupido precibusque modestis
 Occupat, et gravibus cohibet suspiria dictis : 225
 « Parce, precor, gemitu, non hunc tempusque locusque
 Exposcent ; sed visa animum si vulnera tangunt,
 Usque adeo juvat et patrios cognoscere casus,
 Accipe, nam paucis perstringam plurima verbis.
 Sexta per Hesperios penitus victricia campos 230
 Nostraque signa simul Romanaque viderat ætas ;
 Cum mihi jam bellicque moras curasque peroso

213. *Amator* in ed. Bas., *amaror* in omnibus ms.

216. *Miseria* in ed. Bas., *miserrima* in omnibus ms.

223. *Tacitum* in ed. Bas., *tacitumque* in omnibus ms.

226. *Hoc pro hunc* in ms. E.

228. *Patrios* in ms. A, E, F, *proprios* in ms. B, C, D, *primos* in ed. Bas., *agnoscere* in ed. Bas., *cognoscere* in ms. A.

232. *Jam*, in omnibus ms., *omittitur* in ed. Bas.

Consilium teste eventu, fortuna, dedisti
 Magnificum infelix fido, ut cum fratre viritim
 Sollicitum partirer onus, geminumque moranti 235
 Incuterem bello calcar. Sic alite læva
 Distrahimur tandem, et scissis legionibus ambo
 Insequimur late sparsis regionibus hostem.
 Nondum plena colis jam stamina nostra sorores
 Destituunt fessæ, jam mors sua signa relinquit. 240
 Illicet imparibus veriti concurrere fati
 Fraudis opem dubio poscunt in tempore Pœni.
 Ars ea certa viris et nostro cognita damno,
 Celtiberumque animos quibus auxiliariis arma
 Fratris ad id steterant pretio corrumpere adorti. 245
 Persuasere fugam nostrorum exempla per ævum
 Ante oculos gestanda ducum, ne, robore freti,
 Externo proprio non plus in milite fidant.
 Objicit ille Deos, jus, fas, et inania verba :
 Raptim abeunt tacitoque vale. Vis quanta metallo est ! 250
 Di, pudor, alma fides, uni succumbitis auro !
 Præsidio nudata acies fraterna retrorsum
 Avia constituit notosque recurrere montes.
 Hæc visa est spes una duci ; premit hostis acerbis,
 Doctus ad extremum cedenti insistere tergo. 255
 Me quoque jam magno distantem Punica tractu

236. *Injicerem* pro *incuterem* in ms. B, C, D.

240. *Reliquit* pro *relinquit* in ms. F.

243. *Nostra incognita* in ed. Bas., *nostro cognita* in omnibus ms.

244. *Celtiberumque* in ed. Bas., et jure (vide TIT. LIV., xxv, 33)
Celtarumque in ms. A, B, C, D, F.

248. *Extremo* in ed. Bas., *externo* in omnibus ms.

255. *Cedenti* in ms. E et in ed. Venet., *cedenti* in ed. Bas. et
 in aliis ms.; *ab extremo* pro *ad extremum* in ms. E.

Agmina cingebant, quæ clam novus auxerat hostis
Improbis insultans : visum et mihi cedere fato
Nequidquam vetitum caro me jungere fratri.
Inferior numero multum tribus undique castris 260
Vallabar, multumque locis urgebar iniquis.
Ferrum aderat ; spes nulla fugæ : quod fata sinebant
Tempore in angusto, durissima pectora ferro
Pandimus, et vafra Erebo detrudimus umbras.
Ira dolorque dabant animos ; ars bellica nusquam 265
Consillique nihil. Ceu dum velamina pastor
Fida gerens apibus bellum movet improbus almis :
Nocte sub obscura trepidant, mox dulcia mæstæ
Excedunt inopi substracta cubilia cera.
Inde ruunt cæcæque fremunt, cæcoque volatu 270
Importuno instant capiti : stat callidus hostis
Inceptique tenax (postquam irrita vulnera victor
Eruit) extirpatque piæ cunabula gentis :
Sic (ea) sola salus miseris et summa voluptas.
Invisam jaculis gladioque ultore cohortem 275
Tundimus et rapidas in vulnere linquimus iras.
Illi ex composito stabant, ceu flantibus austris
Aerius constitit Eryx, atque astriger Atlas.
Quid moror ? incauti armorum sub nube virumque
Obruimur ; fortuna suum tenet invida morem 280
Adversata pios. Gelidus mihi pectore sanguis
Hæserat ; agnosco insidias mortemque propinquam :
Nec mihi sed patriæ metuens, pro tempore raptim
Ingredior dictis cuneos firmare labantes :

268. *Flentes* in ed. Bas , *mæstæ* in omnibus ms.

269. *Subtracta* in uno ms. E, *substrata* in aliis.

280. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

« Hac via præclari, miles, patet ardua leti. 285
 I duce me, quem sæpe alias majore profecto es
 Fortuna, nunquam fama meliore, secutus.
 Non acies ferri, facies non obvia mortis
 Terreat; exiguo decus ingens sanguine Mavors
 Objicit, et caros illustrat cæde nepotes. 290
 Nosce genus, patriamque libens amplectere sortem.
 Ignavum fortemque mori, ne tangere damno
 Naturæ lex una jubet, breve tempus utrique.
 Jam licet et terræ pelagique pericula cessent;
 Ultro aderit suspecta dies. Hoc fortibus unum 295
 Contigit ut læti morerentur; cætera flendo
 Turba perit, lacrymasque metu diffundit inertes :
 Hora brevis longæ testis venit ultima vitæ.
 Ergo age : si Latio quisquam de sanguine restat
 Morte palam facito ; nam dum fortuna sinebat 300
 Vicimus, et nostris exhibant funera dextris.
 At modo corporibus (cedunt quando omnia retro)
 Sit satis obstruxisse viam. Per pectora nostra,
 Perque truces oculos vultusque in morte tremendos
 Transcendant : talem libet his opponere montem. 305
 His claustris vallare aditus ; sciat horrida veros
 Barbaries cecidisse viros, et pallida quanquam

285. *Hæc* in ed. Bas., *hac* in ms. A, B, C, D, E.

292. *Me* in ed. Bas., *ne* in omnibus ms.

293. *Lux* in ed. Bas., *lex* in omnibus ms.

295. *Suspectu* in ed. Bas., *suspecta* in omnibus ms.

296. *Contingit* in ed. Bas., *contigit* in omnibus ms.

305. *Mortem* in ed. Bas., *montem* in omnibus ms. *Componere*
 pro *opponere* in ms. A.

307. *Tetigisse* pro *cecidisse* in ms. B, C, D.

Haud spernenda tamen Romana cadavera calcet.
 Accelera, bene nata cohors ; in limine mors est
 Invidiosa bonis, Romanas semper ad aras 310
 Cum lacrymis recolenda piis et thure perenni. »
 Talibus accensi coeunt, et grandinis instar
 Scissa nube ruunt in tela micantia : primus
 Et circumfusus feror irrediturns in hostes.
 Consequitur devota neci fortissima pubes. 315
 Sternimus et morimur : paucis tot millia contra
 Quid reliquum? Sed fata pii nunc ultima fratris
 Exspectas ; neque enim Hesperia felicior ora.
 Ille quidem extremo fati de turbine frustra
 Surgere conatus, magnæ sub mole ruinæ 320
 Oppressusque itidem, nec mors magis ulla decebat
 Altera quam fratris : fuerat concordia vitæ
 Mira vel exiguis nunquam interrupta querelis.
 Una domus, victusque idem ; mens una duobus
 Et mors una fuit ; locus idem corpora servat 325
 Amborum ac cineres. Huc tempus ferme sub unum
 Venimus, hic nobis nulla est jam cura vetusti
 Carceris ; ex alto sparsos contemnimus artus,
 Odimus et laqueos et vincula nota timemus,
 Libertatis onus ; quod nunc sumus, illud amamus. » 330
 Ille autem illacrymans : « Tua me, tua, care, profundo
 Corde premit pietas, genitor ; sed mollis inersque
 Ultio verborum semper fuit optima rerum.
 Dic tamen, o sancte parens, an vivere fratrem

308. *Speranda* in ed. Bas., *spernenda* in omnibus ms.

312. *Incensi* pro *accensi* in ms. A.

321. *Dicebat* in ed. Bas., *decebat* in ms. A, B, C, D, E.

326. *Et* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

Teque putem, atque alios quos pridem Roma sepultos 335
 Defunctosque vocat? » Lente pater ipse loquentem
 Risit, et : « O quanta miseri sub nube jacetis,
 Humanumque genus quanta caligine veri
 Volvitur! hæc, inquit, sola est certissima vita.
 Vestra autem mors est quam vitam dicitis : at tu 340
 Aspice germanum, viden ut contemptor acerbæ
 Mortis erat? Viden indomitum sub pectore robur?
 Et vivum decus et flammantia lumina fronti?
 Quin etiam a tergo generosum respicis agmen?
 Hos mihi defunctos audebit dicere quisquam? 345
 Et tamen egregios humani sorte tributi
 Efflavere animos ac debita corpora terræ
 Liquerunt. Cernis nitido venientia contra
 Per purum radiare diem lecta agmina vultu?
 — Imo, ait, eximie, nec quidquam dulcius unquam 350
 Hos vidisse oculos memini, sed nomina nosse
 Est animus ; tibi ne, genitor, contraria mens sit?
 Per Superos, ipsumque Jovem, solemque videntem
 Omnia, per Phrygios, si qua est ea cura, Penates,
 Per siquid patriæ venit huc dulcedinis, oro. 355
 Aut ego fallor enim, aut quosdam hoc ex agmine novi
 Et mores habitusque virum faciesque gradusque :

337. *Miser* in ed. Bas., *miseri* in omnibus ms.

342. *Erat pro eat* in ms. A, B, C, D.

346. *Sorti* in ed. Bas., *sorte* in omnibus ms.

349. *Læta pro lecta* in ms. E, F.

350. *Jamque pro imo* in ms. A.

352. *Nec* in ed. Bas., *ne* in omnibus ms.

354. *Phrygias* in ed. Bas., *Phrygios* in omnibus ms.

357. *Gressumque manusque* in ed. Bas., *faciesque gradusque* in omnibus ms.

Insolitum licet ora micent, tamen ipse recordor.
 Vidi etenim et patria nuper conviximus urbe.
 —Vera quidem memoras. Fraus hunc modo rebus ademit 360
 Punica terrenis ; periit congressus iniquo
 Credulus ætate heu ! nimium Marcellus in illa.
 Iste memor finis lateri latus admovet ultro
 Nobiscumve libens cœlo spatietur in amplo.
 Crispinus longe sequitur, quem perfidus uno 365
 Absumpsisse die tentaverat hostis ; at illum
 Languida dilatae tribuerunt vulnera morti.
 Alter ibi cecidit moriens ubi furta latebant,
 Inde levis recte penetrans huc spiritus : illic
 Frigida carnifici dimisit membra cruento. 370
 En Fabium cœlo majestas maxima tanti
 Nominis ac rerum jubet (*illo*) habitare sereno.
 Cerne ducem quantum, licet hic cunctator ab omni
 Dictus erat populo ! Tamen ingens gloria tardis
 Debita consiliis viget. Hunc non flamma nec ensis 375
 Eripuit Latio, sed dum magis arma premebant
 Punica, tranquillum tulit huc annosa senectus.
 Sed magis ardentemque animis pugnasque frementem
 Cerne per insidias indigno funere Græchum
 Corpore seclusum valido, et pollentibus armis 380
 Præterea Æmilio nimium fors invida Paulo.
 Aspice magnanimum terebrant quot vulnera pectus !

358. *Micant* in ed. Bas., *micent* in omnibus ms.

371-377. Hi septem versus, qui hunc locum in omnibus ms. occupant, alias in ed. Bas., mutato leviter sensu, leguntur. Vide v. 500. In versu 375 *nec ensis* pro *non ensis*, quod undique legitur.

381. *Sors* in ed. Bas., *fors* in ms. A, B, D, E, F et in ed. Venet.

382. *Terrebrant* in ed. Bas., *terebrant* in ms. A, B, C, D, E.

Cannensi Romana die defleta supremum
 Fata putans renuit cladi superesse, sed ultro
 Oblatum contempsit equum, multumque rogantem 385
 Reppulit et nimium respondit : « Viximus, at tu
 Macte animi virtute puer, discede, tuumque
 Victurum abde caput, teque ad meliora reserva.
 Dic patribus muniant urbem, dic mœnia firment ;
 Condiscant extrema pati, namque improba sævas 390
 Ingeminat fortuna minas, hostisque cruentus
 Victor adest : Fabio mea verba novissima perfer ;
 Dic me jussorum memorem vixisse suorum ;
 Dic memorem te teste mori ; sed fata feroxque
 Collega ingenti turbarunt cuncta tumultu. 395
 Nuda loco caruit virtus, tulit impetus illam :
 Effuge dum morior, ne forsán plura loquendo
 Simi tibi causa necis. » Dicentem talia ferro
 Circumstant, volat ille levis, timor allevat artus,
 Et plumas adjungit equo et calcæria plantis. 400
 Anxia ceu volucris ubi nidum callidus anguis
 Obsidet ; hinc visæ sese subducere morti
 Optat, et hinc dubitat sua dulcía viscera linquens.
 Infelix pietas tandem formidine victa
 Cedit, et incussis serum sibi consulit alis ; 405
 Vicinaque tremens respectat ab arbore fatum
 Natorum rabiemque feræ, et plangoribus omne
 Implet anhela nemus, strepituque accurrit amico.

388. *Adde* in ed. Bas., *abde* in omnibus ms.

392. *Profer* pro *perfer* in ms. A.

401. In ms. E et F legitur *genitrix* pro *volucris*, obscurius quidem verbum, quod unam saltem prosodiæ culpam tollit.

404. *Vita* in ed. Bas., *victa* in omnibus ms.

408. *Occurrit* in ed. Bas., *accurrit* in omnibus ms.

Sic ibat juvenis memorandus sæpe retrorsum
Lumina mœsta ferens. Videt ingenis surgere campis 410
Naufragium, videt immitem post publica Pœnum
Funera sacra ducis fodientem pectora duris
Ictibus, et cœlum gemitu pulsabat inani.
Quid moror? innumeram licet internoscere turbam
Cæsorum hoc bello juvenum patriæque cadentum 415
Scilicet immenso studio, dum lædere quærit
Civibus, atque inopem spoliât dum fortibus urbem,
Complevit cœlum nostris feras Hannibal umbris. »
Talia dum genitor memorat, suspiria natus
Alta trahens : « Licuit, fateor, cognoscere quidquid 420
Optabam magis et vultus spectare meorum.
Cætera ni prohibes (nihil est sermone secundi
Patris amabilius), quin tu modo cominus, inquit,
Alloquere atque aures quam primum invade paratas. »
His dictis tulit ante gradum frontemque modestam 425
Demisit, patrumque tenens, sic incipit ore :
« O venerande mihi vero nunquamque parente
Care minus, si vestra Deus dedit ora videre
Mortales oculos, alti si limina mundi
Indignoque mihi clarum reseravit Olympum, 430
Da precor exiguan nostris affatibus horam ;
Nam breve tempus adest, moneorque in castra reverti
Oceani subnixa vadis, ubi maxima Calpes
Impendet pelago cœlumque cacumine pulsat.

418. *Complacuit* in ed. Bas., *complevit* in ms. A, B, C, D.

427. *Veneranda* in ed. Bas., *venerande* in omnibus ms.

428. *Clare... nostra* in ed. Bas., *care... vestra* in omnibus ms.

429. *Lumina* in ed. Bas., *limina* in omnibus ms.

430. *Servavit* in ed. Bas., *reseravit* in omnibus ms.

Illic me Romana manent modo signa, ducemque 438
Expectant rapidum ; hoc tandem stat limite bellum. »
Suscipit amplexu juvenem placidissimus heros,
Atque ita : « Si jussu Superum mortalia cœlo
Membra vehis, nec enim tam magni muneris auctor
Alter erit, summum hoc equidem tibi contigit uni 440
Eximiumque decus, quam de te concipiam spem,
Dictu difficile est, cui tantam numina vivo
Concessere viam ; nam ni divinus inesset
Spiritus, hoc homini nunquam fortuna dedisset
Quæ faciles dispensat opes. Arcana videre 445
Cœlica, venturos longe prænoscere casus,
Et fatum præscire suum, spectare beatas
Has animas, subterque pedes radiantia solis
Lumina et adversos tam vastis tractibus axes,
Hæc nunquam fortuna dabit, quia cuncta potenti 450
Sunt servata Deo : qui si te lumine tanto
Illustrat, quonam te alii dignentur honore ?
Non ergo immerito fractos passimque jacentes
Hesperiae campis totiens despeximus hostes :
Vidimus et nostræ vindictam mortis. Ab illa 455
Egregiæ pietatis habes per sæcula famam.
— Quidlibet hinc aude, mecum nam protinus aurem
Invenis atque animum vacuum ; quin ocius ergo
Ingredimur, fandoque brevem consumimus horam.
Dic, ait is, si vita manet post busta, quid alius 460

440. Hic versus deest in ed. Bas. ; legitur autem, aliquando deformatus, in omnibus ms.

444. *Hoc homini nunquam* ut in ms. E, alias legitur : *haud quamquam hoc homini*.

452. *Alio dignetur* in ed. Bas., *alii dignentur* in omnibus ms.

Testatur genitor ? Sique hæc est vita perennis,
Nostra autem morti similis, quid demoror ultra
In terris ? Quin huc potius quacumque licebit
Evolat assurgens animus tellure relicta ?
— Non bene sentis, ait ; Deus hoc naturaque sanxit 465
Legibus æternis hominem statione manere
Corporis, edicto donec revocetur aperto.
Non igitur properare decet, sed ferre modeste
Quantulacumque brevis superant incommoda vitæ,
Ne jussum sprevisse Dei videre, quod ista 470
Sunt geniti sub lege homines, ut regna tenerent
Infima ; namque illis custodia credita terræ
Et rerum quas terra vehit, pelagusque profundum.
Ergo tibi cunctisque bonis servandus in ista est
Carne animus propriamque vetandus linquere sedem 475
Nobilibus curis studioque amore videndi,
Promineat ni forte foras corpusque relinquit
Ac longe fugiat sensus seque ingerat astris.
Hic decet egregios animos, hic exitus est quem
Divini fecere viri meliora sequentes. 480
Sed dum membra vigent, brevis est mora, suscipe nostri
Consilii quid summa velit. Tu sacra fidemque
Justitiamque cole ; pietas sit pectoris hospes
Sancta tui, morumque comes , quæ debita virtus

461. *Vita* legitur tantum in ms. A, *vera* in aliis.

465. *Non sic, care nepos ; Deus* in ms. E. *Certissime pro natura-*
que in ms. A.

474. *Cunctis* in ed. Bas., *cunctisque* in omnibus ms.

475. *Vetamur* in ed. Bas., *vetandus* in omnibus ms.

477. *Foras* omissum in ed. Bas.

483. *Justitiam* in ed. Bas., *justitiamque* in ms. D, E, F.

Magna patri, patriæ major, sed maxima summo	485
Ac perfecta Deo ; quibus exornata profecto	
Vita via in cœlum est, quæ vos huc tramite recto	
Tunc revehat, cum summa dies exemerit istud	
Carnis onus, puræque animam transmiserit auræ.	
Hoc etiam meminisse velim : nil gratius illi	490
Qui cœlum terrasque regit, dominoque patrique,	
Actibus ex vestris, quam justis legibus urbes	
Conciliumque hominum sociatum nexibus æquis.	
Quisquis enim ingenio patriam seu viribus alte	
Sustulerit, sumptisque oppressam juverit armis,	495
Hic certum sine fine locum in regione serena	
Expectet veræque petat sibi præmia vitæ,	
Justitia statuente Dei ; quæ nec quid inultum	
Nec premio caruisse sinit. » Sic fatus, amoris	
Admovitque faces avido stimulosque nepoti.	500
Ecce autem interea venientum turba, nec ulli	
Nota fuit facies : habitus tamen omnibus unus,	
Sidereoque levis fulgebat lumine amictus.	
Augusta pauci procul omnes fronte præbant,	
Jam senioque graves et majestate verendi.	505

485. *Magni* in ed. Bas., *magna* in ms. A, B, C, D, F.

488. *Illud* pro *istud* in ms. A.

490. *Monuisse* pro *meminisse* in ms. E, F et ed. Bas.

491. *Terramque* pro *terrasque* in ms. B, C, D.

492. *Nostris* in ed. Bas., *vestris* in ms. A, B, C, D.

495. *Adjuverit* pro *juverit* in ms. F.

499. *Pretio* in ed. Bas., *premio* in omnibus ms.

500. Hic interjecere editores Basilienses septem versus ante conscriptos (v. 371-377), quorum non est hic locus; ideoque verba aliquot mutaverunt, unum versum addiderunt, ita ut quidam foret in sententiis continuus ordo. Hæc igitur in ed. Bas. leguntur inter v. 500 et 501 :

Hæc acies regum est quos tempora prima tulerunt.
 « Urbis, ait, nostræ frons arguit inclyta reges,
 Romuli ecce prior famosi nominis auctor :
 Publicus ille parens. Cernis, dulcissime, quantus
 Ardor inest animo ; talem ventura petebant 510
 Regna virum. Venit incessu moderatior alter
 Relligione nova populum qui temperet acrem.
 Hic virtute prius patriæ Curibusque Sabinis
 Insignis, nostramque ideo transvectus in arcem est.
 Aspice sollicitum, monitu cen conjugis almas 515
 Instituat leges et euntem dividat annum.
 Extulit hunc natura senem, primoque sub ævo
 Hanc habuit frontem, sic tempora cana genasque.
 Tertius ille sequens, qua tu nunc uteris, omnem
 Militiæ expressit regum fortissimus artem ; 520
 Fulmineus visu, victus quoque fulmine solo.
 Quartus arat muros et Tibridis ostia fundat,
 Præsagus quas totus opes huc convehat orbis,

Accensoque duci simul hæc placidissimus addit :
 En Fabium cælo majestas maxima tanti
 Nominis ac virtus et Juppiter ipse reservat :
 Cerne ducem quantum, licet hunc cunctator ab omni
 Dictus erat populo ; tamen ingens gloria tardis
 Debita consiliis viget. Ilunc non flamma, nec ensis
 Eripiet Latio, sed dum magis arma tonabunt
 Punica, tranquilla feret hoc annosa vetustas.

506. *Acies* in ed. Bas., *facies* in ms. A.

512. *Temperat* in ed. Bas., *temperet* in omnibus ms.

513. *Curribus* in ed. Bas., *Curibus* in ms. B, C, D, *nuribus* in ms. A.

514. *Nostraque* in ed. Bas., *nostramque* in omnibus ms.

516. *Instituit* in ed. Bas., *instituat* in omnibus ms.

519. *Ille quidem* pro *ille sequens* in ms. E.

523. *Tutus* in ed. Bas., *totus* in omnibus ms.

Biffida primævo connectens mœnia ponte.
 Frons quinti mihi nota parum, sed suspicor illum 525
 Quem nobis regem longe dedit alta Corinthos.
 Ille est haud dubie ; video tunicasque togasque
 Et fasces trabeasque graves sellasque curules,
 Atque leves phaleras et cuncta insignia nostri
 Imperii, currusque et equos, pompasque triumphi. 530
 Illum autem numero quem cernis in ordine sextum
 Servilis solio regem transmisit origo,
 Et nomen servile manet, sed regia mens est.
 Dedecus hic generis pietate piavit et actis ;
 Condidit et censum prior, ut se noscere posset 535
 Roma potens, altumque nihil sibi nota timeret. »
 Finierat ; tunc ille iterat : « Si lecta recordor,
 Romuleo cinxisse comas diademate septem
 Audieram, totidem cognomina certa tenebam ;
 Alter ubi est igitur ? — Fili carissime, dixit, 540
 Huc et luxus iners et dura superbia nunquam
 Ascendunt ; illum sua pessima crimina Averno
 Merserunt ; atroxque animus, nomenque superbum.
 Hunc exposcis enim qui sceptrâ novissima rexit ?
 Rex ferus et feritate bonus, nam tristia passæ 545

524. Sic legitur hic versus in ms. A, B, C, D, F. In ms. E *addita* pro *biffida*, in ed. Bas. *sectaque* pro *biffida*.

526. *Corinthos* in ms. A et F, *Corinthus* in aliis.

528. *Faces* in ed. Bas., *fasces* in ms. A, B, C, D, E. *Sellas* in ed. Bas., *sellasque* in omnibus ms.

531. *Toto* pro *numero* in ms. E.

535 *Sensum* in ed. Bas., *censum* in omnibus ms.

542. Ea verba : *Illum sua pessima crimina Averno Merserunt*, quæ desunt in ed. Bas., in omnibus ms. leguntur. *Atrox* in ed. Bas., *atroxque* in ms. A, E, F.

Hic libertatis primum Urbi ingessit amorem.
 Quin tu animas lætas melioraque regna tenentes
 Cerne catervatim veræ virtutis amicos. »
 Tres simul ante alacres alternaque brachia nexi
 Ibant; hos læto celebrabant agmina plausu 550
 Umbrarum atque omni devotum ex ordine vulgus.
 Substitit admirans : « Quæ tanta est gloria, dixit,
 Ista trium ? Quis tantus amor connectit euntes ?
 — Hos idemque parens eademque, ait, extulit alvus ;
 Hinc amor : heu ! jugulos et vulnera cruda duorum 555
 Aspice, utrique recens nitet ut generosa cicatrix
 Pectore in adverso : populorum fata potentum
 Ter geminis mandata viris, ut sanguine paucis
 Scilicet innumeræ cessarent funera gentis.
 Divisis exercitibus, conspecta suorum 560
 Adversisque oculis sex ultima bella gerebant.
 Libertas tunc nostra tremens similisque cadenti
 Unius ad fatum dubio sub Marte pependit ;
 Unius est asserta manu. Germanus uterque
 Occiderat, populoque nimis fortuna favere 565
 Cœperat Albano, nisi tertius ille superstes
 Integer et fratrum mortes et publica fata
 Restituisset, agens victricia corpora campo :

547. *Tu* omisum in ed. Bas.

552. *Gloria pro gratia* in ms. A et E.

554. *Eadem* in ed. Bas., *eademque* in omnibus ms.

555. *Crudo* in ed. Bas., *cruda* in omnibus ms.

557. *Fata* pro *pugna* legitur tantum in ms. E.

559. *Funere* in ed. Bas., *funera* in omnibus ms.

561. *Aversis* in ed. Bas., *adversis* in ms. A, B, E, F.

567. *Inter* in ed. Bas., *integer* in ms. A, B, C, E, F.

Donec sejunctos spatiis largoque cruore
 Defectos, plagisque graves et cursibus haustos 570
 Impiger alterno jugulasset vulnere fratres.
 Id recolens nunc exultat; gaudentque vicissim
 Germani ad Superos nec inulto funere missi.
 At quibus imperium virtus ea contulit ultro
 Circumstant memores. Sed quid per singula versor? 575
 Millia nonne vides spatiosum implentia cœlum?
 Publicolam ante alios tanto cognomine dignum,
 Præclarum pietate ducem, patriæque parentem? »
 Lumina visendi cupidus flectebat et ingens
 Agmen erat juxta, stabilem qua vergit ad Arcton 580
 Lacteus innumeris redimitus circulus astris.
 Obstupuit, quæritque viros et nomina et actus :
 « Care nepos, si cuncta velim memoranda referre
 Altera nox optanda tibi est, ait. Aspice ut omnis
 Stella cadit pelago, cœlumque reflectitur, et jam 585
 Candidus auroræ meditantis surgere vultus
 Vibrat et Eoa jam somnum diluit unda. »
 Jam pater admonuit, fugientia sidera nutu
 Ostendens, vetuitque moras : « Hoc nosse satis sit
 Romanas has esse animas, quibus una tuendæ 590
 Cura fuit patriæ. Proprio pars magna cruore
 Diffuso has petiit sedes, meritoque caducæ
 Prætulit æternam per acerba pericula vitam. »

569. *Se victos* in ed. Bas., *sejunctos* in omnibus ms.

573. *Nec multo* in ed. Bas., *nec inulto* in ms. B, C, D, E, F.

588. *Tum* in ed. Bas., *jam* in ms. A, B, C, D, F.

589. *Hæc* in ed. Bas., *hoc* in omnibus ms.

592. *Effuso* in ed. Bas., *diffuso* in omnibus ms.

593. *Pertulit* in ed. Bas., *prætulit* in ms. A, B, C, D, E.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM (1).

Talibus intentus pater admonet ire ; sed ille
Scire cupit quid fata velint. Quæ cuncta benigne
Assequitur ; quænam præsentis gloria belli
Auctorem maneat, quæ sors urbenique ducemque,
Pœnorum ut non sit, victa Carthagine posthac,
Quem pudeat sese Romanæ subdere genti.
Inde duces magnos et nomina rara nepotum
Cæsareumque genus : cumque his attentior audit
Casum urbis, monumenta patris casumque sepulcri.

Talibus intentum pater arripit, atque benigne :
« Tempus, ait, cœlo descendere ; gratia rara
Huc venisse fuit ; patienter abire decorum est.
— Ne propera, precor, alme parens : quin digeris, inquit,

(1) E. ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Talibus intentum pater arripit : amplius heros
Scire futura cupit ; recipit, narrante parente,
Fallacis per cuncta velit neu credere verbis
Hannibalis, quem clara ducis victoria flentem
Italia patrioque procul de littore pellet.
Inde duces alios Romanæ stirpis ab illis
Julius et Marius, Pompeius clarus in armis
Ausoniis Divum hos sequitur clarissima proles,
Augustumque genus, Itali fastigia regni,
Atque graves lapsus præceptaque sacra parentis.

2. *Paucis pro rara* in ms. E.

4. *Digneris* in ed. Bas., *digeris* in ms. A, B, C, D, E.

Pauca mihi dubio, certumque remitte futuri. 5
 — O nate, exigui solatia temporis, infit,
 Exigis, ambigua subito tibi somnia noctis,
 Omniaque implicitae vanescent visa quietis.
 Si qua animo memori vestigia forte manebunt,
 Somnia vana tamen, mentemque errasse putabis. 10
 Sed nequeo sprevisse preces : dic, nate, quod angit
 Te magis? Et brevibus celeri te subtrahe Phœbo.
 — O genitor, si nota tibi divina voluntas,
 Sique tibi ante oculos venturum est cernere tempus,
 Scire velim quid fata parent, nam bella videmus 15
 Aspera terribili Latium quassantia motu.
 Hannibal in foribus stat perfidus, omnia retro
 Versa cadunt; nostro pinguescunt arva cruore.
 Tot clari cecidere duces! Vos lumina tanti
 Imperii tam magna, duo cecidistis eodem 20
 Tempore; tuncque Italis raptus regionibus est sol,
 Maguaque sub gemina nutavit Roma ruina.
 Quid superest? Dominam quis nunc manet exitus Urbem?
 Corruet an stabit? Quod si frustra arma movemus,
 Exime tot curas animo tantosque labores, 25
 Somnum redde oculis, et membris redde quietem.
 Nam mihi si cogente Deo patriæque cadendum est,
 Quid juvat obniti contra, fatoque prementi
 Humanas afferre manus? Moriamur inermes;
 Vivat, et in toto regnet ferus Hannibal orbe. » 30

6. *Insit* in ed. Bas., *infit* in ms. A, B, C.

11. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. A, B, D.

21. *Tunc* in ed. Bas., *tuncque* in omnibus ms.

22. *Mutavit* in ed. Bas., *nutavit* in omnibus ms.

29. *In armis* pro *inermes* corr. in ms. A.

30. *Regnat* in ed. Bas., *regnet* in omnibus ms.

Non tulit indignantem animo pater optimus : « Imo,
 Imo, ait, armato latronem pellere luscum
 Finibus Ansoniæ dabitur. Discedet iniquo
 Inde animo, metuetque alienam linquere terram
 Sanguinis ac prædæ sitiens : at mœsta suorum 35
 Plebs metuens, belloque nimis turbata propinquo,
 Hunc repetet retrahetque domum. Postquam Africa tanget
 Littora, funesto veritus conflagrare campo
 Congressus volet ante tuos : tu furta caveto
 Insidiasque viri ; doceant te dira tuorum 40
 Funera barbarico confecta ferociter astu.
 I tamen, atque hostis crudelem conspice vultum
 Et dictis intende aurem, cautusque vigilque
 Insidiosa senis versuti percipe verba.
 Si renuis retrahisque pedem, mihi crede, per orbem 45
 Aut timidus videare aliis, aut forte superbus.
 Ille quidem varia tentabit flectere mentem
 Arte dolisque novis, dulcem per singula pacem,
 Pacem iterans, velansque dolos sub nomine pacis,
 Unicus eversor pacis. Firmissime persta, 50
 Propositumque tene ; nil de patriæque tuaque
 Majestate cadat. Fremet ille, et tristia coram
 Fata videns, humiles voces submissaque verba

37. *Effera* in ed. Bas., *Africa* in omnibus ms.

40. *Doceat* in ed. Bas., *doceant* in omnibus ms.

41. *Æstu* pro *astu* in ms. E.

45. *Nihil* in ed. Bas., *mihi* in omnibus ms.

47. *Vacua* pro *varia* in ms. B, D.

48. *Sæcula* in ed. Bas., *singula* in omnibus ms.

49. *Pacisque tegens sub nomine fraudem* in ed. Bas., *velansque dolos sub nomine pacis* in omnibus ms.

50. *Præsta* in ed. Bas., *persta* in ms. A, C, D, E.

Ore dabit ficto ; juvenem semperque secundis
 Assuetum casus varios librare monebit ; 55
 Fortunæ ac multa ancipiti sermone tremenda
 Proferet eventusque ducum. Cum nulla videbit
 Verba altum movisse animum, tum tristis et ira
 Fervidus, arma fremens bellumque, in castra redibit.
 Pugna erit ambiguo quam spectent fata favore, 60
 Cujus ad eventum toto timeatur in orbe.
 Sanctior his præerit castris, dux impius illis :
 Hinc virtus objecta malis, cultusque modesti
 Et pudor, et benesuada fides, pietasque, comesque
 Justitia et reliquæ vibrabunt arma sorores : 65
 Inde furor, dolus et rabies, et nescia veri
 Pectora, contemptusque Dei, fervensque libido,
 Cæcaque perpetuis crescens sub litibus ira,
 Et scelerum species horrenda ac nomina multa.
 Victor eris bello tandem, victoria nec te 70
 Efferet. Ast illum fortuna adversa repente
 Prosternet ; victus fugiet, peregrinaque tanget
 Littora, qua Graiis Asiam regionibus æstus
 Hellespontiaci dirimit maris ; omnia tandem
 Tentabit, regumque pedes, indignaque supplex 75
 Continget genua, atque aliena precabitur arma,
 Italicas ardens iterum ruiturus in oras
 Si fortuna sinat ; nobis sed amicior, illa

60. *Spectant* in ed. Bas., *spectent* in ms. A, B, C, D, E.

63. *His* pro *hinc* in ms. E, F.

65. *Tela* pro *arma* in ms. E.

67. *Deum* pro *Dei* in ms. E.

68. *Subtilibus* in ed. Bas., *sub litibus* in omnibus ms.

69. *Horrendæ* in ed. Bas., *horrenda* in ms. A, B, C, D.

71. *Efferat* in ed. Bas., *efferet* in ms. A, B, E.

Jam longis satiata malis, funesta retrorsum
 Consilia evertet. Quid multa? Vagabitur exsul 80
 Pessimus, et terras virus disperget in omnes
 Romanos in morte petens. Ceu saxea sævum
 Cum forte in triviis tempestas obruit anguem,
 Ille furit, moriensque minas vomit atque venenum;
 Mille ligans caudam squamosaque corpora nodis, 85
 Horrificus solo aspectu, postrema cruentus
 Sibila languentesque oculos attollit et ipsum
 Sævit in auctorem frustra : sic turbidus iste
 Mille vias moribundus aget. Quo tempore forte
 Publica dum perages mandata, videbis inermem 90
 Securus, faciemque trucem quæ terruit orbem.
 Colloquio festiva dies videatur amico
 Tantorum felix Ephesus sermone virorum.
 Fama quidem mendax falsa cum lance nefandos
 Æquat iniqua bonis, facinus dum grande tremendum 95
 Horrendum dictu invenit; canit orba per orbem
 Nec dirimit causas. Patriam juvat ille cadentem,
 Laudatur; multaque alius cum strage cruentas
 Captat opes regnumque sibi jaciturus in auro,
 Hic quoque laudatur. Laudabitur Hannibal atque 100
 Scipio, posteritas mirabitur omnis utrumque.
 Heu! par dissimile et diverso sidere terris

79. *Nam pro jam* in ms. E.

80. *Vacabitur* in ed. Bas., *vagabitur* in omnibus ms.

81. *Dispergit* in ed. Bas., *disperget* in omnibus ms.

91. *Urbem* in ed. Bas., *orbem* in omnibus ms.

92. *Festina* in ed. Bas., *festiva* in ms. A, B, C, D.

99. *Regumque sibi victurus* in ed. Bas.; *regnumque jaciturus* in ms. A, B, C, D; *regnumque sibi periturus* in ms. E.

Illatum; at vulgus discernere quanta sit inter
 Magnificum ac tetrum facinus distantia nescit.
 Quam subito miris animum volet ille loquendo 105
 Flectere blanditiis, seu sunt hæc Punica semper
 Pectora, seu laudem virtus vel ab hoste meretur
 Præcipue, tam rara quidem verum illa jocosum
 Quali acumque tibi risum fortasse movebunt.
 Nil aliud : sic ille graves in morte reflexus 110
 Cum dederit, falsa que animum spe paverit amens,
 Tandem Bithynica ruet imperterritus aula
 Dux atrox, Urbique metum depellet et orbi.
 Hostis fata vides tanto quem tempore tellus
 Sustinet Ausoniæ.
 Quod si Romana requiris, 115
 Pauca sed e medio fatorum intentus acervo
 Accipe. Proclivem faciet victoria præsens
 Ad reliquas facilemque viam, nullumque pudebit
 Quem teneat Carthago potens apprehendere portum.
 Illa jugum populos et ferre tributa docebit. 120
 Illicet Ætulus consurget, vanus ad arma
 Proruet Antiochus; fratris junioris et illum
 Vincitis auspiciis, teque orbis noscet Eous,
 Ut Zephyrus pridem ac pluvialis noverat Auster.
 Inde alia ex aliis nascentur bella, sed omnes 125
 Vincet Roma minas, et totum proteret orbem.

103. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, E.

105. *Quod* pro *quam* in ms. F.

113. *Ubique* in ed. Bas., *Urbique* in omnibus ms.

115. *Ausonia* in ed. Bas., *Ausoniæ* in ms. A, B, C, E, F.

120. *Et populos* pro *populos* in ms. A.

126. *Manus* pro *minas* in ms. B, C, D.

Victa jugum regna excipient, sub legibus ibunt
 Mox Galatæ Macedumque furor : nil regia possunt
 Nomina, nil patrum egregii prodesse labores,
 Magnus Alexander totiens revocatus ab urna 130
 Si redeat. Mea sit quænam sententia nosti ;
 Græcia tota brevi procumbet tempore victa,
 Et male cæsorū pœnas dependet avorum.
 Hic placet et Glabrio et spectata modestia Mœni,
 Flaminique animus, claris qui crescere factis 135
 Incipit, et tecum tentat certamina famæ.
 Res instant variæ, series quoque longa laborum ;
 Florida namque viris venit armipotentibus ætas.
 Hæc mihi jam Scauros, Drusos, crebrisque Metellos
 Insignes titulis, et nomina clara Nerones 140
 Protulit; hoc olim veniet de stipite ramus
 Pestifer, ac populis umbra nociturus iniqua.
 Jam sensim assurgunt rigida virtute Catones.
 O utinam domus illa minus foret invida nostræ !
 Surgunt Æmilii, quorum de gente nepotum 145
 Elige, qui nomen gestis mereatur avitum
 Reliquiasque tuas ferro consumat et igni.
 Durior id meritis odioque accensus honesto
 Longius incedam, namque hinc Syllamque ferocem
 Pompeiosque graves animosaque pectora Bruti 150
 Ante oculos habeo, stupeoque ubi condere ferrum

127. *Victum* in ed. Bas., *victa* in ms. A, E, F.

130. *Una* in ed. Bas., *urna* in omnibus ms.

133. *Mala* pro *male* in ms. E.

135. *Quæ* in ed. Bas., *qui* in ms. A, B, E, F.

138. *Jamque* in ed. Bas., *namque* in ms. A, C.

144. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, E.

151. *Nectere* pro *condere* in ms. A

Audeat. Hinc rerum summa ad fastigia ventum est,
 Cæsareumque genus toti dominarier orbi
 Prævideo. Quid cuncta sequar? Non ditior unquam
 Urbs animis erit egregiis ducibusque supremis. 155
 Crederet hoc aliquis, Campano raptus aratro
 Unus erit bello eximius, qui nostra sub Austrum
 Signa ferat, Libyamque iterum premat, inclyta regum
 Colla triumphali victor fracturus ab arcu,
 Bisque sub extrema Latium formidine solvat 160
 Obsidione gravi, calidaque reversus ab ora,
 Atque Alpes subito jussus transire nivas,
 Præter Aquas Sextas (dicunt sic nomine vallem)
 Teutonicum insigni compescat strage furorem;
 Post simili ardentes prosternat vulnere Cimbros. 165
 Orbis in extremi latebras, ubi castra locasti
 Nunc, juvenis memorande, novis per sæcula factis
 Magnus item juvenis veniet, nec dignior alter.
 Nomen habet Magni. Hic Tagum, Betimque et Iberum
 Coget ferre jugum, dominumque agnoscere Tibrin. 170
 Hic idem nimia civem feritate rebellem
 Contundet. Tibi nulla animum contingat honestum
 Invidia, atque alios patiaris ad alta volare.
 Nullus erit, nullusque fuit, cui gloria tanta

154. *Provideo* in ed. Bas., *prævideo* in ms. A, B, D, E, F.

163. *Sextias* in ed. Bas., *Sextas* in omnibus ms.

165. *Vulnera* in ed. Bas., *vulnere* in omnibus ms.

167. *Tuis* in ed. Bas., *novis* in omnibus ms.

168. *Dignius ulli pro dignior alter* corr. in ms. A, ac subinde *erit pro habet* in versu 169.

169. *Nomine magnus erit. Tagum hic*, in ms. E.

174. *Tota* in ed. Bas., *tanta* in ms. A, B.

Cesserit : illa novis semper parat integra partem 175
Vita brevis, rerumque venit longissimus ordo.
Quid fiet, nisi quæque suos produxerit ætas
Venturis qui sponte velint occurrere fatis?
Sufficeret cunctis spatio si temporis unus,
Publica res poterat duce te contenta fuisse. 180
Tu siquidem lætus mecum, dum bella gerentur,
Hic eris, et juvenem egregium laudabis ab alto.
Pauca ex innumeris memoro ; majora supersunt
Gesta viri plectroque aliis majore canenda.
Namque hic præcipiti (sit fas dixisse) volatu 185
Victor ab occasu descendens, victor ad ortus
Perveniet, nomenque Italum super astra levabit.
Omnia succumbent, multis fortuna triumphis
Larga volet ditare ducem ; moderatio autem
Implendusque animus paucis, quod laurea triplex 190
Stringat honesta comas, quod ter sua Roma verendo
Exstantem curru videat, contentus abibit.
Hic et piratas pelago depellet ab omni ;
Vincetur Judæa tenax, Armenia duplex ;
Cappadoces Arabesque, et lato corpore Ganges, 195
Persis et Arsacides ; Rubroque a littore tandem
Omnia vincentes rigidam veniemus ad Arcton ;

178. *Venturus* in ed. Bas., *venturis* in omnibus ms.

179. *Spatiosi* in ed. Bas., *spatio si* in omnibus ms.

183. *Pauca sed* in ed. Bas., *pauca ex* in omnibus ms.

184. *Majora* in ed. Bas., *majore* in omnibus ms.

186. *Discedens* pro *descendens* in ms. E, F.

191. *Stringet* in ed. Bas., *stringat* in ms. A, B, C, D, E ; *te* in ed. Bas., *ter* in ms. A, B, C, D, E.

195. *Gurgite* legitur pro *corpore* in ms. A, B, C, D, E ; sed jam in ms. A corr. pro *corpore*.

Et glaciale solum, Tanaim, et Mœotida duram
 Riphæosque procul tangemus in æthere montes.
 Attriti longo fugient certamine reges, 205
 Et vitam simul et regnum bellumque perosi.
 Caspia calcabunt victores claustra, Sabæam
 Turicremasque domos, intacti limina templi
 Intrabunt, cernentque adyti penetralia sacri.
 Purpura non illos, non gemmæ aurumque movebunt : 205
 Thesaurus inter medios, mucrone trementi,
 Paupertas Romana venit, nec tangitur illis.
 Insula non toto restabit libera ponto,
 Non tellus, seu pressa vadis, seu stantibus astris.
 Aula sub imperium veniet ditissima Cypri, 210
 Creta superstitionum ingens domus atque magistra,
 Euboicumque latus, Phœbo Rhodus inclyta et undis,
 Tum salis Ægei, cœlo velut astra sereno,
 Cyclades effusæ medio, clypeusque potentis
 Trinacriæ, et crasso dives Sardinia cœlo, 215
 Pauperiorque solo sed apricis Corsica saxis,
 Et quidquid Tusco jacet æquore, quidquid Ibero,
 Quidquid et Adriaco ; sed quis cum classe frementem
 Ibit in Oceanum ? Fortissimus ille nepotum
 Unus erit semper magno cantandus in orbe, 220
 Gallica qui vario complebit rura pavore,
 Et fluvios atri violabit sanguinis unda.
 Inde procul cœlo et terra pelagoque repostos

199. *Æthera* in ed. Bas., *æthere* in omnibus ms.

208. *Tot* in ed. Bas., *toto* in omnibus ms.

209. *Vagis* in ed. Bas., *vadis* in ms. B, C, D, E.

211. *Superstitionem* in ed. Bas., *superstitionum* in omnibus ms.

219. *Illi* in ed. Bas., *ille* in ms. A, B, E, F.

Auricomos rapido calcabit Marte Britannos ;
 Stringet et indomito luctantem gurgite Rhenum 225
 Pontibus, hostilesque tenens cum milite fines,
 Tristia cæruleis Germanis bella movebit.
 O felix, si forte modum sciat addere ferro !
 Nesciet heu ! noletque miser, sed turbine mentis
 Victrices per cuncta manus in publica vertet 230
 Viscera, civili fœdans externa cruore
 Prælia et emeritos indigno Marte triumphos.
 Me tamen infami tam multa decora furore
 Commaculare pudet : quam turpiter omnia calcat
 Ambitus ! Ut totum imperium sibi vindicet unus ! 235
 Primus et, exemplum reliquis, spolietaque superbus
 Ærarium, miserosque novo legat ordine patres.
 Hæc et Pharsalicas mortes, Ephyreaque arma,
 Thapsumque et Mundam et Capitolia sanguine tincta,
 Omnia prætereo. Succedet maximus illi 240
 Inde nepos, clara veniens a stirpe sororis.
 Hic mihi longinquos mittet sub legibus Indos,
 Ægyptumque ferox et barbara sistra moventem
 Uxorem Latii capiet ducis. Inde per omnem
 Fulminet ense diem, reges pede supprinat altos ; 245

224. *Auricomos* in ms. A, ubi manus posterior correxit *auricomos*;
auricomos in ms. B, C, D.

225. In ms. A leg. *Hiberum*, quod dein in *Rhenum* manus posterior mutavit.

231. *Extrema* in ed. Bas., *externa* in omnibus ms.

233. *Infamiam* in ed. Bas., *infami tam* in omnibus ms.

237. *Tarpeiam* in ed. Bas., *ærarium* in omnibus ms.

239. *Thapsum* pro *Tharsonque* quod legitur in ed. Bas. et in omnibus ms.

243. *Castra* in ed. Bas., *sistra* in omnibus ms.

Hic parere ferum Romanis fascibus Histrum
 Perdoceat, geminæque solum quod subjacet Ursæ ;
 Hic Urbem tribus invectus de more triumphis
 Edicet toti præcepta incognita mundo :
 Et summo celsus solio submissa videbit 250
 Sceptra sibi clarosque duces atque agmina vulgi ;
 Munera ferre omnes studioque ardere placendi.
 Jam senior rigidos bello contundet Iberos ;
 Ultimus ille labos. Ex hinc tranquilla sequuntur
 Sæcula ; tum gemini claudentur tristia Jani 255
 Limina, et Erati jungentur cardine postes.
 Inde gravem tumulo mittet veneranda senectus
 Digressum amplexu et dilectæ conjugis ulnis.
 Hujus post cineres video Romana reverti
 Fata retro et pulchros prolabi ad turpia mores. 260
 Hei mihi ! quid moreris ? Tecum moritura propago
 Nominis est nostri ; sed tu tibi debita nactus
 Alta petes convexa poli. Quid turba superstes !
 Ludibrium mundo generisque infamia primi
 Tartara conspiciet meritis Stygiosque recessus. 265
 At nimium propero : video par nobile natum
 Atque patrem, et gemino Capitolia læta triumpho.
 Laurea bina viret, duplex quoque purpura : currus
 Non videor spectare duos, contenta sed uno
 It pietas ; nova res equidem, et dignissima fama. 270
 Corruet his ducibus Jerosolyma, victaque ferro
 Inclyta religio, et gladiis perrumpere sacra

246. *Hinc pro hic ; fustibus pro fascibus* in ms. E.

260. *Prolabi pulchros* in ed. Bas., *pulchros prolabi* in ms. C, D, E, F.

266. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, F.

272. *Prærumper* in ed. Bas., *perrumpere* in omnibus ms.

Fas erit, et poterunt populi peccata mereri.
 Ulterius transire piget, nam sceptrā decusque
 Imperii tanto nobis fundata labore 275
 Externi rapiant Hispanæ gentis et Afræ.
 Quis ferat has hominum sordes, nostrique pudendas
 Reliquias gladii fastigia prendere rerum ? »
 Amplius urgentem quoniam frenare dolorem
 Non poterat, rupit lacrymis et voce loquentem : 280
 « Quid miserum, pater alme, refers ? Tantumne licebit
 Fortunæ ? Prius in Stygias conversa paludes
 Astra cadent, prius æthereo trux arbiter Orci
 Victor erit solio, cœlique tonabit ab arce
 Africa, quam Romæ victrix sua jura suumque 285
 Nomen in æternum rapiat. » Non longa dolentem
 Passus ait : « Depone, precor, lacrymasque metumque :
 Vivet honos Latius, semperque vocabitur uno
 Nomine Romanum imperium ; sed rector habenas
 Non semper Romanus aget. Quin Syria mollis 290
 Porriget ipsa manum, mox Gallia dura, loquaxque
 Græcia, et Illyricum tandem cadet ista potestas
 In Boream : sic res humanas fata rotabunt.
 Forte sub extremos annos mundique ruentis
 Interitum ad proprias sedes fortuna redibit. 295
 Altius incumbes atque urbis cætera nostræ
 Fata petes : unum hoc de pluribus ille supernus

282. *Convulsa* in ed. Bas. et ms. B, C, D, E, *conversa* in ms. A, F.

293. *Romanas* in ed. Bas. et ms. C, D, E, *humanas* in ms. A, B, F.

296. *Incumbens* in ed. Bas., *incumbes* in ms. A, B, C, D.

297. *Petens* in ed. Bas., *petes* in omnibus ms.

Abscondit sub nube Deus, sed noscere quantum
 Permissum est animi augurio, non victa sub hoste
 Roma ruet (nullique data est ea gloria genti, 300
 Nulli tantus honor populo), vincetur ab annis,
 Rimosoque situ paulatim fessa senescet,
 Et per frustra cadet : nulla unquam, nulla vacabit
 Civilique odio et bellis furialibus ætas.
 Tempus adhuc veniet, cum vix Romanus in urbe 305
 Civis erit verus, sed terras lecta per omnes
 Fex hominum. Tamen et tunc se malesana cruentis
 Turba premet gladiis, et ni fortissimus unus
 Vir aliquis dignus meliori tempore nasci
 Opponat sese medium, frontemque manumque 310
 Litibus ostendat, superest quodcumque cruoris
 Pectoribus miseris per mutua vulnera fundant.
 Hoc solamen habe, quod Roma potentibus olim
 Condita sideribus, quamvis lacerata malorum
 Consiliis manibusque, diu durabit, eritque 315
 Has inter pestes, nudo vel nomine, mundi
 Regina ; hic nunquam titulus sacer excidet illi.
 Qualiter annosum vires animusque leonem
 Destituunt, sed prisca manet reverentia fronti
 Horrificusque sonus, quanquam sit ab omnia tardus ; 320
 Umbra sit ille licet, circum tamen omnis inermi
 Paret silva seni : sed quis vel noscere certam

299. *Vita* in ed. Bas., *victa* in omnibus ms.

301. *Honor* pro *honos* in ms. A, B, F.

302. *Ramosoque* pro *rimosoque* in ms. B, C, D.

303. *Frusta*. Semper et undique ea vox in ms. ita scribitur : *frustra*. Vide IX, 168.

307. *Mala sana* in ed. Bas., *malesana* in omnibus ms.

320. *Horrificus* in ed. Bas., *horrificusque* in ms. A, B, E, F.

Audeat aut rebus tantis præfigere metam?
Vis loquar? in finem quamvis quassanda ruinis
Vivet, et extremum veniet tua Roma sub ævum 325
Cum mundo peritura suo. » Sic fatus, ab alto
Pectore suspirans, tacuit, dextraque sequentem
Per nitidum conducit iter. Jam prona cadentis
Calcabant convexa poli, gradibusque suprema
Linquebant levibus : qui lumine terga feriret 330
Lucifer altus erat, tamen una erat umbra duorum,
Atlantisque ruens de vertice plena propinqui
Cynthia conspecti splendebat imagine fratris.
Hic iterum genitor sacro veneranda resolvit
Ora sono ; stetit eximia dulcedine mundus 335
Captus, et æternos tenuerunt astra meatus.

« Nate prioris, ait, solamen et optima vitæ
Pars mihi, qui læto cumulas nunc gaudia cœlo,
Quodque ego non rebar facis, ut spectando beatus
Mortalem mihi me videar felicior ipso , 340
Huc aures intende pias, et pectora veri
Plena refer ; mora nostra brevis, namque invida noctis
Umbra abiit, pelagusque operit jam fluctibus astra.
Omnia nata quidem pereunt et adulta fatiscunt :
Nec manet in rebus quidquam mortalibus, unde 345
Vir etenim sperare potest, populusve, quod alma

324. *Ruinosa dierum* in ed. Bas., *quassanda ruinis* in ms. B, C, D, E., certe e ms. A, ubi ea vox cuidam alii nunc expunctæ superscripta est.

334. In ms. B, C, D, deest vox *genitor*, sed in ms. B et D, manus posterior scripsit *recinens*.

341. *Ilas* pro *huc* in ms. B, C, D.

344. *Senescunt* pro *fatiscunt* in ms. E.

346. *Vir quisquam* pro *vir etenim* in ms. E.

Roma nequit ; facili labuntur sæcula passu.
 Tempora diffugiunt, ad mortem curritis : umbra
 Ipsi estis pulvisque levis, vel in æthere funus
 Exiguus, quem ventus agat. Quo sanguine parta 350
 Gloria? Quo tanti mundo fugiente labores?
 Stare quidem vultis, sed enim rapidissima cœli
 Vos fuga præcipitat. Cernis quam parva pudendi
 Imperii pateant circum confinia nostri?
 Heu tamen, heu quanto nobis extenta labore 355
 Nunc quoque quam multo vobis servanda periclo!
 Finge quod esse potest, et erit, nisi fata benigni
 Pœnitet incepti : totius sola sit orbis
 Roma caput, terris dominetur sola subactis.
 Quid tamen hic magnum? Tanto quid nomine dignum 360
 Invenis? Angustis arctatus finibus orbis
 Insula parva situ est, curvis quam flexibus ambit
 Oceanus; viden ut parvus cognomine magno?
 Nec tamen hanc totam incolitis, nam multa paludes,
 Multa tenent silvæ; pars rupibus hispida torpet 365
 Parsque riget glacie, pars squalet inusta calore,
 Serpentumque domos calidis tegit æstus arenis.
 Utque simul totum videas, huc lumina volve :
 Verticibus cœli adversos atque alta tenentes
 Cernis stare polos, subjectaque cuncta duobus 370

349. *Umbra* in ed. Bas. et in omnibus ms. præter in ms. A, ubi *ipsi*.

355. *Heu* pro *hæc* tantum in ms. A.

362. *Cernis* pro *curvis* in ms. B, C, D.

366. *Pars* in ed. Bas., *parsque* in omnibus ms.

367. *Calidus* in ed. Bas., *calidis* in omnibus ms.

369. *Coli* in ed. Bas., *cæli* in omnibus ms.; *ruentes* in ed. Bas., *tenentes* in omnibus ms.

Perpetuo durata gelu? Prohibetur ab illa
 Stirps hominum regione procul ; nil nascitur illic
 Quod victum præstare queat, qua semita solis
 Latior, obliquusque vagis et circulus astris.
 Ignibus arva rubent, mediusque exæstuat ingens 375
 Pontus, et ardorem cœli male temperat humor
 Subditus. Huc olim Argolici finxere poetæ
 Convenisse Deos potuque ciboque refectos
 Æthiopum cum rege gravis duxisse sub umbra
 Atlantis placidam tranquillo numine noctem. 380
 Quod fictum est ideo, quia numina magna putabant
 Sidera, quæ liquidis primum vescuntur in undis
 Æthiopum quas littus habet ; mox fessa videntur
 Vergere ad occasus ubi maximus eminet Atlas.
 Ultima terrarum qui possidet ille paratus 385
 Excipit ac magno venientia contegit antro.
 Sed redeo : mediam vetitum est attingere zonam
 Ætheris ; hinc etenim vos inclementia longe
 Submovet, ac circum flammis permixta tepescunt
 Frigora ; sic gemina mortales sede fruuntur. 390
 Altera sed vobis est invia ; separat illam
 Et calor et pelagus. Statio tantum unica restat
 Parva, sed hæc vasto nimis interrupta locorum

372. *Hominum* omittitur in ed. Bas., licet in omnibus ms.

374. *Circulis* in ed. Bas., *circulus* in omnibus ms.

376. *Ventus* pro *pontus* in ms. B, C, D.

377. *Prisci* in ed. Bas., *Argolici* in ms. A, E, F.

380. In ms. B et D *sancto cum pro tranquillo*. In ms. C *tranquillo* deest.

389. *Submoveat* in ed. Bas., *submovet* in omnibus ms.; *tepescit* in ed. Bas., *tepescunt* in omnibus ms ; *at pro ac* in ms. E, F.

393. *Tamen* pro *nimis* in ms. C, D.

Desertoque habitu ; linguarum dissona multum
Murmura, diversi mores, hæc crescere famam 395
Impediunt. Nulli toto cognoscier orbe
Contigit. Extrema quis erit bene notus in Arcto,
Et vili ignotum continget nomine fontem ?
Quem sua Taprobani commendet gloria et idem
Littus ad Hibernum resonet? Mortalia quorsum 400
Vota ruunt? Amplam cupiunt diffundere famam,
Septa sed arcta vetant, angusto carcere clausos
Somnia magna juvant ; at cum lux ultima somnum
Excutit, ac tenebras adimit, tum cernere verum
Heu miseri sero incipiunt, et tempora retro 405
Nequidquam aspiciunt abeuntque amissa gementes.
Illa quoque in vobis ridenda insania mentes
Occupat ; æternum cupitis producere nomen ;
Sæcula demulcent animos numerosa, venitque
Posteritas longa ante oculos, libet ire per ora 410
Doctorum extinctos hominum clausosque sepulchro
Liberiore via per mundi extrema vagari.
Vivere post mortem, violentas spernere Parcas,
Dulcia sunt, fateor ; sed nomine vivere nil est.
Vivite, sed melius, sed certius : ardua cœli 415
Scandite felices, miserasque relinquite terras.
Hic vos vita manet, quam sæcula nulla movebunt,
Quam nec tristis hiems, nec noxia torqueat ætas,

397. *Motus* in ed. Bas., *notus* in omnibus ms.

399. *Probatum* pro *Taprobani* in ed. Bas. Vox ea undique variatur ; scilicet *Tabrobani* in ms. A, *Tepbani* in ms. B, *Teprobani* in ms. C, D, *Coprobari* in ms. E, *Coprobam* in ms., *Toprobravi* in ed. Venet.

400. *Hiberum* in ed. Bas., *Hibernum* in omnibus ms.

407. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in omnibus ms.

Anxia sollicitam quam non opulentia reddet.
 Quærule non mæstam paupertas, pallida non mors 420
 Obruet, haud nocuo vexabunt sidere morbi.
 Corporis atque animi sine tempore vivite : nam vos
 Et magno partum delebunt tempora nomen;
 Transibuntque cito quæ vos mansura putatis.
 Una manere potest, occasus nescia virtus. 425
 Illa viam facit ad Superos ; hac pergite fortes,
 Nec defessa gravi succumbant terga labori.
 Quod si falsa vagam delectat gloria mentem,
 Aspice quod cupias. Transibunt tempora, corpus
 Hoc cadet, et cædent indigno membra sepulchro : 430
 Mox ruet et bustum, titulusque in marmore sectus
 Occidet ; hinc mortem patieris, nate, secundam.
 Clara quidem libris felicibus insita vivet
 Fama diu, tamen ipsa suas passura tenebras.
 Ipsa tuas laudes ætas ventura loquetur, 435
 Immemor ipsa eadem, seu tempora fessa tacebit,
 Immemoresque dabit post sæcula longa nepotes.
 Magna geris, majora geres, immensa que victor
 Conficies tu bella manu et dignissima fama :
 Res multis laudata quidem laudanda que multis. 440
 Cernere jam videor genitum post sæcula multa
 Finibus Etruscis juvenem, qui gesta renarret,

420. *Mæsta* in ed. Bas., *mæstam* in ms. A, B, C, D, F.

421. *Aut* in ed. Bas., *haud* in ms. A, B, C, D, F.

423. *Patrum* pro *partum* in ms. A.

424. *Transibunt* in ed. Bas., *transibuntque* in ms. B, C, D, E, F.

425. *O casus* in ed. Bas., *occasus* in omnibus ms.

432. *Patieris* in ed. Bas., *patieris* in omnibus ms.

436. *Tempore* pro *tempora* in ms. E.

Nate, tua, et nobis veniat velut Ennius alter;
Carus uterque mihi, studio memorandus uterque.
Iste rudes Latio duro modulamine Musas 445
Intulit, ille autem fugientes carmine sistet;
Et nostros vario cantabit uterque labores
Eloquio, nobisque brevem producere vitam
Contendet : verum multo mihi carior ille est
Qui procul ad nostrum reflectet lumina tempus. 450
In quod eum studium, non vis pretiumque, movebit,
Non metus aut odium, non spes aut gratia nostri,
Magnarum sed sola quidem admiratio rerum,
Solus amor veri. Sed quid tamen omnia prosunt?
Jam sua mors libris aderit, mortalia namque 455
Esse decet quæcumque labor mortalis inani
Edidit ingenio. Quos si tamen illa nepotum
Progenies servare velit senioque nocenti
Vim facere, ac rapido vigilans obsistere sæclo,
Non valeat : tam multa vetant, fatalia terris 460
Diluvia et populos violentior æstus adurent,
Et pestes rerum variæ cœlique marisque,
Bellorumque furor toto nihil orbe quietum
Stare sinens ; libris autem morientibus, ipse
Occumbes etiam : sic mors tibi tertia restat. 465
Quot modo in extremo claros Oriente vel Austro
Esse viros reris? Tamen ad vos mittere nomen
Non potuere suum ; quot prima ætate fuisse
Illustres, famamque ausos sperare perennem,

443. *Eminus* in ed. Bas., *Ennius* in omnibus ms.

450. *Reflectat* pro *reflectet* in ms. A.

463. *Nil* in ed. Bas., *nihil* in omnibus ms.

464. *Liberis* in ed. Bas., *libris* in omnibus ms.

Nunc tamen ignotos? Annorum, nate, locorumque 470
 Estis in angusto positi; quæ cuncta videntem
 Huc decet, huc oculos attollere; vulgus inane
 Viderit in terris quo te sermone loquatur.
 Despice quisquis is est, et si mea jussa merentur
 Te docilem, humanum, jubeo, contemne favorem, 475
 Neve ibi tantarum rerum spem pone tuarum;
 Illecebris trahat ipsa suis pulcherrima virtus.
 Gloria si fuerit studiorum meta tuorum,
 Pervenies equidem, sed non mansurus ad illam.
 Præmia sin autem cœlo tua, nate, reponis, 480
 Quo semper potiaris habes, sine fine beatus
 Et sine mensura. Quod si dulcedine famæ
 Tangeris et stimulis etiam nunc pungeris istis,
 Quam præclara tuo stat gloria fixa labori!
 Polliceor, veniet pretium tibi, nate, quod optas. 485
 Illa vel invitum fugias licet, illa sequetur,
 Ut sub sole vagum comitatur corporis umbra
 Ipsa tui. Quocumque gradum tu flexeris, illa
 Flectitur, et stat si steteris. Sic fama volentem
 Nolentemque simul sequitur. Sed numquid ineptum 490
 Dixeris arenti gradientem in pulvere, ut umbram
 Aspiciat post terga suam? Non sanior ille est

470. *Locorum et* in ed. Bas., *locorumque* in omnibus ms.

472. *Animos* in ed. Bas., *oculos* in ms. A.

476. Hic versus sic legitur in ms. B, F; *tibi pro ibi* in ms. A; *in pro ibi* in ms. C, D; *neve tibi nimiam* in ms. E; *neve ibi vel nimiam* in ed. Venet. et Bas.; *spem* omissum in ed. Bas.

477. *Illā* pro *ipsa* in ms. E.

482. *Sin tu* in ed. Bas., *quod si* in omnibus ms.

484. *Stet* in ed. Bas., *stat* in ms. A, B, E, F.

486. *Invitam* in ed. Bas., *invitum* in omnibus ms.

Qui terit ætatem frustra corpusque fatigat,
 Aut animum curis onerat, nihil inde reposcens
 Ni laudem et vanos populi per compita ventos. 495
 Quænam igitur quæres mea sit sententia? Dicam :
 Ille eat, ut metam teneat licet inter eundum
 Umbra sequatur iter, virtutis amore laboret :
 Hic alius cælumque sibi sit terminus, et non
 Gloria quæ meritos sequitur sed spreta labores. 500
 Ergo age, nate, viam tibi quam super ardua monstro
 Ingredere, aut potius cœptum ne desere callem.
 Publica res, duce te, vigeat, victrixque supremo
 Cardine fortunæ sedeat; spectabit ab astris
 Quidquid ages placidus rex cuncta tegentis Olympi, 505
 Lætus honore tuo, sed nullo lætior actu
 Quam per te baculum patriæ superesse labanti ;
 Nomen et hoc merito Scipionis habere videbit
 Cognomenque aliud tibi quot tua fata parabunt.
 Insuper id moneo, memorique hoc imprime menti : 510
 Post studium recti patriæque parentis amorem
 Proxima de caris tibi cura supersit amicis.
 Pronus amicitias amplectere quas tibi virtus
 Conciliat, partasque cole. Hoc da, nate, roganti;

495. *Varios* in ed. Bas., *vanos* in ms. A, B, C, D, E.

497. *Erat* in ed. Bas., *eat* in ms. A, B, E, F; *inter eundem* in ed. Bas., *intus eundem* in ms. A, et simul, manu posteriori, *inter eundum*, quod transcripsere ms. B, C, D.

505. *Regentis* in ed. Bas., *tegentis* in ms. A, B, C, D, F.

507. *Quam quod te patriæ baculum superesse libanti*, sic legitur hic versus in ed. Bas.; *per pro quod* in ms. A, B, F; *baculum patriæ* pro *patriæ baculum* in ms. A, B; *labanti* pro *libanti* in ms. A, B, E, F.

509. *Facta* in ed. Bas., *fata* in ms. A, B, C, D.

514. *Partes* in ed. Bas., *partas* in omnibus ms.

Rebus in humanis nil dulcius experiere 515
 Alternò convictu et fido pectore amici.
 Est equidem ex multis tibi nunc carissimus unus
 Lælius ; arcani sit conscius atque minister
 Ille tui ; regat affectus, pectusque profundum
 Cernat inaccessum reliquis. Post tempore multo 520
 Lælius alter erit, domui claroque nepoti
 Carus et eximio pariter conjunctus amore.
 Hinc olim multi errabunt, parque omnibus unum
 Lælius et Scipio celebrabitur inter amicos
 Quos tulit extrema veniens ab origine mundus, 525
 Cum duo sint paria et longo distantia tractu.
 Suscipe tu primum, nec, sis licet altus, amicum
 Despice plebeium, quoniam de plebe verendi
 Surrexere viri, quos nobilioribus æquos
 Viva tulit virtus, animusque parentibus impar. » 530
 Dixerat ; ille autem : « Tua per vestigia quanquam
 Ingressus, nunquam patrio memor ipse decori
 Defuerim, tamen admonitus vigilantior ibo
 Quo me, sancte, vocas, genitor ; sed multa monentem
 Te fatum tacuisse meum, pater optime, miror. » 535
 Mœstior ille equidem : « Tua te, dulcissime, virtus
 Aspera cuncta pati doceat, quid fata reservent
 Ultima præclaro malis nescire labori.
 Ingratam patriam, piget heu ! narrare pudetque,
 Experiare licet, facili contentus abito 540

517. *Certissimus* in ed. Bas., *carissimus* in ms. A.

532. *Primo* in ed. Bas., *patrio* in omnibus ms.

533. *Vigilantius* pro *vigilantior* in ms. A.

534. *Moventem* in ed. Bas., *monentem* in ms. A, B, C, D, F.

535. *Factum* in ed. Bas., *fatum* in ms. A, B, E, F.

Vindicta : non arma tibi, non castra movenda,
Et si forte queas, præstat quaecumque subire
Fortunam, patriam servatam perdere noli
Et meritum maculare tuum. Fugat illa, recede ;
Non revocat, persta ; sed præclarissimus exsul 545
Viventi illatum moriens ulciscere verbo
Dedecus, et patriæ cineres atque ossa negato ;
Ingratamque voca memorique inscribe sepulchro.
Hoc liceat tantum, tibi nil permiseris ultra.
Jamque vetor traxisse moras, memor ergo parentis 550
Nate, vale, et mitis surgentem dirige fratrem ;
Isque viam post te tua per vestigia servet. »
Dixit, et æquavit fugientia sidera cursu.
Interea lux orta super tentoria fulsit
Irrupitque ducis durum rubicunda cubile. 555
Buccina castrorum cecinit, sonituque tremendo
Attonitum subito somnusque paterque reliquit.

544. *Vastare* pro *maculare* in ms. A et F. Forte inconsulte scriptum pro *sedare*.

546. *Illarum* in ed. Bas., *illatam* in omnibus ms.

548. *Ingratumque* in ed. Bas., *ingratamque* in ms. A, B, C, D, E.

553. *Æquabit* in ed. Bas., *æquavit* in omnibus ms.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM (1).

Impiger Afrigerum rediens sol viderat axem
Et subito mundum complerat lumine, quando
Scipio consurgens stratis secum alta revolvit
Somnia, et ingentes avido spes pectore versans
Mittit amicitiam tentatum et fœdera regis
Syphacis. Libya quo non augustior ora
Rex erat. Huc monitus et multo munere onustus
Lælius accedit; qui mensa ac sede receptus
Romulidum facta et gentis primordia narrat.

Impiger astriferum postquam sol percussit axem
Et rapidos immisit equos, cessere trementi
Sidera cuncta fuga; consurgit maximus heros

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Postquam visa ducis sol excutit, optimus heros
Acciri propere Lelium jubet. Illicet ille
Mittitur ad regem Syphacem ut fœdera ponat.
Hospitis inde toro fruitur. Citharista jocosus
Carmine pangebatur quibus est firmata severis
Urbs Carthago viris. Hinc magnæ maxima Romæ
Fundamenta canit Lelius ducibusque supremis
Exornat; quo sit ingens satiata vorago
Et Decios Regulosque canit, causamque superbi
Regis ad expulsi tandem devenit ab Urbe.

1. *Astrigerum* in ed. Bas., *astriferum* in ms. A, B; *percussit* in ed. Bas., *percussit* in ms. A, *percussit* in ms. C, D, E.

Singula pertractans animo quæ visa per umbras
 Intulerat nocturna quies : « Cur dulcia patri 5
 Oscula non rapui? Cur vertere terga parantem
 Non tenui prendique manu? Cur ista ruit nox
 Tam cito, nec licuit placito sermone morari?
 Multa petiturus fueram, quibus ultima campis
 Agmina concurrant, seu qua regione profundi, 10
 Quantum in amicitiiis fidei, quam barbara regum
 Pectora fida forent, quamam tellure sepulchrum,
 Quodve genus mortis sors imperiosa reservet
 Vel mihi vel fratri, qui sit patruelis amati
 Exitus aut fatum (nam pridem est cognita virtus), 15
 Omnibus an soli mihi nunc injuria caræ
 Impendat patriæque nefas. At forsitan ista
 Sit melius nescire mihi, ne conscia virtus
 Adverso retrahat virtus sua carbasa vento.
 I modo qua cœptum est, patriæque ignosce furenti, 20
 Nescit enim quid agat. » Sic secum fatus, amicum
 Acciri propere Lelium jubet. Illicet ille
 Affluit, atque oculos tacitus frontemque verendam
 Suspiciens, immotus erat : « Carissime Læli,
 Magna animo volvuntur, ait ; quæ gessimus ambo 25
 Sufficiant fortasse aliis, at quantula res est
 Italicas inter clades miserandaque fata
 Hispanas fregisse acies! Vacua ista periclo
 Militia, et nostris quæsitum est dedecus armis

8. *Placido* in ed. Bas., *placito* in ms. A, B, C, E, F.

17. *Impendet* in ed. Bas., *impendat* in ms. A, B.

22. *Accire* in ed. Bas., *acciri* in omnibus mss.

24. *Suspiciens* in ed. Bas., *suscipiens* in ms. B, C, D, male scriptum
 pro *suspiciens* quod legitur in ms. E, F.

29 *Matris* in ed. Bas., *nostris* in omnibus mss.

Ni cœptum peragatur opus. Timuisse videmur 30
 Horrifici ducis aspectum et longinqua petisse
 Prælia, non ausi patria concurrere terra
 Mœniaque obsessæ defendere dulcia Romæ.
 Exsiliumne fuganne hostes civesque vocabunt?
 Nescio quid tibi nunc animi, nunc roboris insit. 35
 Sed mediocre aliquid nequeo sperare : sit ergo
 Incepisse aliis clarum et memorabile factum ;
 At mihi nil satis est, aliquid dum restat. Iniquam
 Hannibalem removement animam prius ipse videbo
 Tot nostros placasse duces. Carthago profundo 40
 Perfida subsidet, quam pectoris ira quiescat
 Alta mei; moriarque libens, dum tristia possint
 Morte mea æquari Pœnorum vulnera nostris.
 Numquid justa Deus pro nobis tela movebit
 Tantorum vindex scelerum? Num fulmina cœlo 45
 Descendent? Num perjuræ densissimus Atlas
 Telluris clypeus, mundi tutela nefandi,
 Cedet sponte loco radice revulsus ab ima,
 Serpentumque acies montesque immittet arenæ
 Ardentis, facietque viam spirantibus austris? 50
 Num piger infames contorto vertice muros
 Bagrada discutiet gelido violentior Istro,
 Scelestasque animas ultricibus obruet undis?
 Vicimus; imbelles teneant licet arma lacerti,
 Bella Deus peraget perjuria crebra perosus. 55
 Jam tamen hinc humeris onus hoc incumbere nostris

35. *Quid* in ed. Bas., *nunc* in ms. A.

37. *Fatum* in ed. Bas., *factum* in omnibus ms

40. *Tu* in ed. Bas., *tot* in omnibus ms.; *placare* in ed. Bas., *placasse* in ms. A.

Provideo, tædetque moræ; sed multa necesse est
Scrutari et longe venientes cernere casus.
Africa tota odiis ardet: non littora portum,
Non domus hospitium præstat, non pabula terræ. 60
Quocumque intendas oculos, hostilia cernas
Omnia. Quæ primum teneat navalia classis,
Miles agros? Ubi nostra duces tentoria figent?
Quis tutum monstrabit iter? Quis rura, quis urbes
Edoceat moresque hominum? Quis fluminis alti 65
Ad vada præcedat trepidantes ire cohortes?
Singula sunt igitur studio tractanda sagaci.
Id primum tentare velim: si barbara corda
Ulla fides habitat, nomen fortasse Syphacis
Audisti. Cunctos illum præcedere reges 70
Fama refert opibus, nec avorum sanguine quisquam
Altior incedit populisque vel ubere regni.
Is nobis tentandus erit, si fama Latini
Nominis in Libycos potuit penetrare recessus.
Flectetur forte alloquio precibusque benignis. 75
Barbara namque etiam nonnunquam gloria mulcet
Pectora et agrestes animos. Ea littora nobis
Hostilem in patriam transgressis, namque ea mens est,
Opportuna reor cœptoque accommoda bello.
Hæc tibi cura datur, vir optime, nam tibi sermo 80

61. *Cernis* pro *cernas* in ms. B, C, D.

71. *Aurum* in ed. Bas., *avorum* in ms. A, B, C, D, E.

74. *Et* pro *in* in ms. B, C, D.

75. *Forte* omissum in ed. Bas.

78. *Congressis* in ed. Bas., *transgressis* in ms. A, E, F; *aggressis*
in ms. B, C, D.

79. *Optima* in ed. Bas., *opportuna* in omnibus ms.

80. *Hæc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus mss.

Dulcis adest placidæque vigens solertia mentis.
 Perge animum placare ferum et mollire loquendo. »
 Dixerat ; is raptim religans a littore funem
 Æquoreas superat fauces, qua littus Iberum
 Dividit a Libycis pelagi brevis æstus arenis. 85
 Illa dies Maura proram statione recepit ;
 Hinc propere ad regem. Niveis suggesta columnis
 Atria surgebant ; fulvo distincta metallo
 Regia præfulgens....
 Ordine gemmarum vario radiabat in orbem. 90
 Hic croceos, illic virides surgere lapillos
 Aspiceres ; altoque velut sua sidera tecto
 Signifer in medio sinuosi traminis arcu
 Aureus obliquos supremo culmine cursus
 Assidue faciebat : ibi, ceu lumina septem 95
 Quæ vaga mundus habet, septem vafer ordine gemmas
 Clauserat ingenio. Nondum lapis optimus Atlas ;
 Tardior hæc, gelidoque seni magis apta placere
 Illa minax longeque rubens ; ast illa benignis
 Ire videbatur radiis, tectumque serena 100
 Luce coruscabat. Medio carbunculus ingens
 Æquabat solare jubar, largoque tenebras
 Lumine vincebat ; mira virtute putares
 Hunc proprios formare dies, hunc pellere noctes
 Solis ad exemplum. Post hunc duo lumina motu 105
 Splendebant parili, sed quod rutilantius ibat
 Spectando subitos animis spargebat amores.

81. *Ingens* in ed. Bas., *vigens* in ms. A.

89. *Perfulgens* pro *præfulgens* in ms. E.

100. *Tecum* in ed. Bas., *tectum* in ms. A, B, C, D, E.

107. *Solitos animo* pro *subitos animis* in ms. B, C, D.

Cornua de fusco sinuans adamante deorsum
 Impigra præcipiti celerabat luna meatu,
 Atra quidem at radiis circum illustrata supernis. 110
 Hæc supra, horrificis diversa animalia passim
 Vultibus et variis cernuntur sculpta figuris.
 Cornibus intortis aries stat in ordine primus,
 Devexa in tergum facie, ceu mæstus in undis
 Horreat egregiæ fluitantia membra puellæ. 115
 Inde ferox taurus, faciesque imposta natanti
 Stirpis Agenoreæ, juvenum mox clara duorum
 Corpora progenies Ledæ, par nobile fratrum,
 Quarta sed æquorei species venit horrida cancri,
 Quem frons prærabidi sequitur metuenda leonis. 120
 Post illum vultu it roseo pulcherrima virgo.
 At gravis hinc illinc exstantia brachia libræ
 Instabiles paribus compensant passibus horas.
 Scorpius hinc cauda perlustrat tecta minaci,
 Ingentesque aperit chælas; hinc Thessala monstra 125
 Semiviri informis species, cui vultus et armi
 Sunt hominis, tensoque senex spectabilis arcu,
 Horrifer occursu pharetraque incinctus eburna:
 Infima pars quadrupes, juxtaque assurgit in altum
 Forma levis capreæ, rutilo cui cornua in auro 130
 Effulgent, fissoque riget pes ungue bicornis.
 Post ingens nudi effigies, nimboque nigranti

109. *Celebrabat* in ed. Bas., *celerabat* in ms. B, C, D, E.

120. *Fons* in ed. Bas., *frons* in ms. B, C, D, E, F; *prærapidi* in ed. Bas., *prærabidi* in ms. A.

121. *Vultu illum* in ed. Bas., *illum vultu* in ms. A.

127. *Tonsoque* in ed. Bas., *tensoque* in omnibus ms.

128. *Et urna* in ed. Bas., *eburna* in omnibus ms.

132. *Migranti* in ed. Bas., *nigranti* in omnibus ms.

Frons velata hominis, velut æthere pronus ab alto
 Fundat aquas, factoque natant in gurgite pisces
 Pectoribusque secant caudisque tremantibus undas. 135
 Signa poli duodena vago dum lumine raptim
 Collustrant operique inhiant, et cuncta sequuntur
 Undique fulgentes auro speciesque Deorum,
 Et formæ heroum stabant atque acta priorum.
 Juppiter ante alios augusta in sede superbus 140
 Sceptra manu fulmenque tenens : levis armiger ante
 Unguibus Idæum juvenem super astra levabat.
 Inde autem incessu gravior tristisque senecta,
 Velato capite et glauco discinctus amictu,
 Rastra manu falcemque gerens Saturnus, agresti 145
 Rusticus aspectu, natos pater ore vorabat ;
 Flammivomusque draco caudæ postrema recurvæ
 Ore tenens magnos sese torquebat in orbes.
 Nec procul ingenti diffundens cornua gyro
 Atque agilem arcendis Neptunus ferre tridentem 150
 Cernebatur aquis, pelagoque natabat in alto ;
 Tritonumque greges, Nympharumque agmina circum
 Errabant procul, æquoreum venerantia regem.
 Hinc quoque jussus equus percusso emergere saxo
 Littoream pedibus rapidis pulsabat arenam. 155
 Proximus imberbi specie crinitus Apollo :
 Hic puer, hic juvenis, nec longo tempora tractu
 Albus erat sacer ; ante pedes rabidusque fremensque

140. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in omnibus ms.

144. *Distinctus* in ed. Bas., *discinctus* in omnibus ms.

148. *Tenes* in ed. Bas., *tenens* in ms. A, B, E, F.

154. *Mergere* in ed. Bas., *emergere* in omnibus ms.

158. *Rapidus* in ed. Bas., *rabidus* in ms. A.

Stabat equus, quatiensque solum mandebat habenas.
 At juxta monstrum ignotum immensumque trifauci 160
 Assidet ore sibi ; placidum blandumque tuenti
 Dextra canem, sed læva lupum fert atra rapacem :
 Parte leo media est, simul hæc serpente refixo
 Junguntur capita, et fugientia tempora signant.
 Necnon et citharæ species augusta canoræ 165
 Icta videbatur sonitum perducere ad aures,
 Et pharetra atque arcus volucresque in terga sagittæ,
 Cirrhæoque ingens Python resupinus in antro.
 Hic etiam Graiis Italisque optanda poetis
 Duleis odoriferæ lauri viridantis in auro 170
 Umbra novem placido refovebat tegmine Musas.
 Illas carminibus varioque manentia cantu
 Sidera mulcentes alterna voce putares.
 Frater it hunc juxta senior ; frons ipsa fatetur
 Argutum, virgamque gerit serpentibus atris 175
 Intextam, caput insigni exornante galero ;
 Circumdantque pedes nitidis talaria plumis.
 Gallus adest vigil et curvo cadit Argus ab ense.
 Ad lævam nova sponsa sedet, facieque superbit
 Egregia, et raræ lætatur imagine dotis. 180

161. *Placitum* in ed. Bas., *placidum* in ms. A, B, C, D.

163. *Medio.... hoc* in ed. Bas., *media.... hæc* in omnibus ms.

165. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in ms. A, B, E, F.

166. *Videbantur* in ed. Bas., *videbatur* in omnibus ms.; *jaeta.... auras pro icta.... aures* in ms. E.

169. *Hinc pro hic* in ms. B, C, D.

171. *Germine pro tegmine* in ms. B.

178. *Cornu* in ed. Bas., *curro* in omnibus ms.

179. *Sedens* in ed. Bas., *sedet* in ms. A, B, C, D ; *facies* in ed. Bas., *facie* in omnibus ms.

Hæc prope Gorgonidum stat fabula nota sororum
 Anguicomunque caput fraterna Perseus harpe
 Obtruncans fisis speculo, et cervice reflexa,
 Marmoreusque senex atque ortum sanguine monstrum
 Alatus sonipes, et Musis fons sacer almis. 185
 Necnon funerei post hæc Mavortis imago
 Curribus insistens aderat furibunda cruentis.
 Hinc lupus, hinc rancæ stridentes tristia dira
 Cassis erat fulgens capiti, manibusque flagellum.
 Hinc ignominiam, compertaque furta dolosæ 190
 Conjugis aspiciens Vulcanus abire parabat;
 Sed pede lentus erat claudo : quem turba Deorum
 Vedit, et obliquum riserunt astra maritum.
 Cornua tollentem cœlo, facieque rubentem
 Pectora sideribus distinctum pansa videres. 195
 Hispida crura rigent; pedibus terit antra caprinis,
 Et pastorali baculum fert more recurvum;
 Texta sibi ex calamis sonat ingens fistula septem.
 Parte alia sua sceptrâ gerens regina Dearum,
 Cara Jovis soror et conjux augusta sedebat; 200
 Hinc sublime caput velatum est nube decora
 Discolor aspectu quam circum amplexatur Iris,
 Pavonesque pedum dominæ vestigia lambunt.
 Proxima terrificæ species armata Minervæ
 Virginis ut perhibent; dextræ cui longior hasta 205

185. *Atque latus* in ed. Bas., *alatus* in omnibus ms.

195. *Pauca* in ed. Bas.; *pansa* pro *pana* quod legitur in omnibus ms. sensuque caret.

196. *Rigant* in ed. Bas., *rigent* in ms. A, B, E, F.

200. *Angusta* in ed. Bas., *augusta* in ms. A, B, C, E, F.

201. *Huic* pro *hinc* in ms. E.

205. *Ævi* in ed. Bas., *cui* in omnibus ms.

Et cristam galea alta movens : hanc Gorgonis ora
 Cristallinus habens clypeus tegit, inque tenebris
 Prospectante Dea volitat nocturna volueris,
 Cceropiusque nova frondescit campus oliva.
 Hæc cerebro prognata Jovis Venerisque pudendum 210
 Illudit genus et primordia fæda sororis.
 Nuda Venus, pelagoque natans ubi prima refertur
 Turpis origo Deæ, concham lasciva gerebat
 Purpureis ornata rosis, volueresque columbas
 Semper habens, nudisque tribus comitata puellis. 215
 Quarum prima quidem nobis aversa, sed ambæ
 Ad nos conversos oculos vultusque tenebant,
 Innexæ alternis per candida brachia nodis ;
 Nec puer alatus, nec acutis plena sagittis
 Post tergum pharetra deerat, nec mortifer arcus. 220
 Ille unam ex multis jaciens in Apolline fixam
 Liquerat ; hic Superi rumpebant astra fragore :
 Trux puer in gremium caræ genitricis abibat.
 Inde choris Dryadum nemus omne Diana replebat,
 Oreades, Faunique leves Satyrique frequentes 225
 Plaudebant in circuitu, multumque Dianæ
 Dilectus viridi stertebat cespite pastor.
 Fonte miser nitido pulcherrima membra lavantem
 Viderat Actæon ; rapido mox ipse repente
 Dente canum laceratus erat : sibi cerva cadebat 230
 Sacra Deæ in Scythica non sic placabilis ara.
 Ultima sed mater Cybele, cui gratior Ida

207. *Cristallinis* in ed. Bas., *cristallinus* in omnibus ms.

213. *Quondam* in ed. Bas., *concham* in omnibus ms.

225. *Sequentes* pro *frequentes* in ms. B, C, D.

231. *Sit* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Nulla fuit tellus, magno grandæva sedebat
 Corpore consistens, clavibus sceptroque verenda;
 Vestis honos variæ, Phrygiisque ex turribus altam 235
 Gestabat capiti sobolis fecunda coronam :
 Namque omnes peperisse Deos ipsumque Tonantem
 Hanc veteres memorant; liceat sed vera fateri,
 Hæc eadem sævos utero variante gigantes
 Protulit infandas mundo per sæcula pestes. 240
 Curribus hæc agitur domita cervice leonum.
 At procul inferni moderator turbidus orbis
 Sulfureo insistens solio, tenebrosa regebat
 Tartara; quem juxta conjux inamœna sedebat,
 Rapta olim, ut fama est, Siculæ sub vallibus Ætnæ. 245
 Hic dolor, hic gemitus animarum admissa luentum;
 Et claustris distincta novem pallentia regna
 Cernuntur, Stygiique nigræ stant gurgitis undæ.
 Tristior has Acheron fluctu perlabitur atro
 Concretam limo cogens fluitare paludem; 250
 Coeytusque gemens lacrymoso flumine Avernum
 Circuit hinc oriens, et ripis antra pererrat
 Umbrarumque choros. Necnon Phlegetontis adusta
 Gurges aqua tacitique lacus oblivia Lethe

233. *Magna* in ed. Bas., *magno* in omnibus ms.

234. *Clavi* in ed. Bas., *clavibus* in omnibus ms.

238. *Si* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.

239. *Senes* in ed. Bas., *sævos* in omnibus ms.

244. *Incompta* pro *inamœna* in ms. B, C, D.

245. *Siculi* in ed. Bas., *Sicule* in omnibus ms.

246. *Amissa* in ed. Bas., *admissa* in omnibus ms.

249. *Ilac* in ed. Bas., *has* in omnibus ms.

254. *Satus* in ed. Bas., *lacus* in omnibus ms.; *late* in ed. Bas.,

Lethe in ms. A, E.

Funduntur ; tristique animas qui transvehat annui	255
Puppe senex fusca residet, remoque gubernat.	
Hæc rex cuncta videt Stygius cum conjuge torva	
Per tenebras longe aspiciens, et lurida pascit	
Lumina suppliciiis variis, sævosque ministros	
Imperio exagitat. Cui Mors, cui tristia quæque	260
Et Furia et torto famulantur stamine Parcæ.	
Hæc variis insculpta modis atque ordine miro.	
A Superum regnis centrum perducta sub imum	
Lælius aspiciens puro nil vilius auro	
Agnoscit, pedibusque premit quæ rara putantur.	265
Inde procul magnæ transcursis finibus aulæ	
Pervenit ad regem. Solio tunc ille superbo	
Surgit, et amplexum cupide petit hospitis ; inde	
Considunt : placido mox Lælius incipit ore :	
« Optime rex, tanto quem sors dignatur amico	270
Quantum non alium rediens sol littore ab Indo,	
Dum petit Hesperium despectans cuncta cubile,	
Aut videt aut vidit mens, aut, nisi cæca, videbit,	
Suscipe, ne vanas abeant mea verba per aures.	
Maximus in magno Scipio notissimus orbe	275
Te salvere jubet. Si quid sanctumque piumque	

255. *Christi* in ed. Bas., *tristi* in omnibus ms.

259. *Sævo* pro *sævos* in ms. F.

260. *Cui nox tristia* in ed. Bas., *cui Mors, cui tristia* in omnibus ms.

261. *Fune* in ed. Bas., *furia* in omnibus ms.

265. *Cara* pro *rara* in ms. E.

269. *Placito* in ed. Bas., *placido* in omnibus ms.

273. *Aut rideat vidit* in ed. Bas., *aut videt aut vidit* in omnibus ms.

274. *Aras* in ed. Bas., *aures* in ms. A, F, *auras* in ms. B, C, D, E.

Est usquam, si pura fides, si cura decoris
 Durat apud gentes, populo sunt largiter uni
 Omnia, sed populi summam vir possidet unus.
 Roma caput rerum, Scipio dux summus in illa est. 280
 Haud equidem conficta cano. Nunc ille tuam, rex,
 Poscit amicitiam. Vidisti qualia Pœnis
 Pectora sint, quam fluxa fides : mihi crede, secundos
 Bellorum eventus, si quos Deus ille Deorum
 (Avertat fortuna) daret, tibi pessima regni 285
 Conditio, et multis obnoxia vita periclis.
 Et modo terror eos, non spiritus ullus amoris,
 Continet ; at nulla Romanis certior ars est
 Quam servare fidem, nil illa est carius. Amplæ
 Divitiæ nobis dulces numerantur amici. 290
 Testis adest parvo distans Hispania tractu,
 Testis et Ausonia est ; at tu nunc, Africa, nostram
 Experiare fidem et populi promissa togati.
 Ipse tibi nostra nihil opportunius usquam
 Cernis amicitia ; procul absumus, unde timeri 295
 Tædia rara queant ; si poscimur, ampla paratis
 Classibus exiguo transmittimus æquora vento.
 Nostra, ubi tempus erit, medio radiantia campo
 Improvisa tuis occurrent hostibus arma.
 Præterea, nisi sæva viam quam sternimus ultro 300
 Obstruit ac medios fortuna intercipit actus,
 Fixa manet populo sententia tollere turbas
 Regum, atque indignis sceptrum extorquere tyrannis,
 Omnia ut ad paucos redeant, nam rege sub uno
 Optimus est patriæ status, et male vivitur inter 305

277. *Unquam* pro *usquam* in ms. B, C, D, F.

279. *Summum* in ed. Bas., *summam* in omnibus ms.

Regnantum sine lege greges. Tunc Africa tandem
 Omnis ad unius redeat moderamina regis.
 Cætera prætereo, nam quis te dignior alter
 Littus Atlanteum rubrasque interjacet undas?
 Munera quin etiam ne despice fortis amici; 310
 Is tibi namque Apulis rapidum sub fiquibus ortum
 Mittit equum bellis habilem, qui cursibus Austros
 Æquat, et infesto venientia tela Tonante.
 Jungit equo phaleras niveoque monilia collo
 Aurea Samnitico quondam prærepta tyranno; 315
 Addit et arma viro, rigidis fortissima venis
 Quas aperit vario præfertilis Ilva metallo.
 Aspice nigrantem galeam gladiumque nitentem;
 Aspice quam tutum tegit ingens lamina pectus,
 Ut faciles ocreæ, variis ut purpura bullis 320
 Intertexta micat, ferrumque obnubit opacum;
 Ferreus ut fulvo stimulus splendet in auro;
 Ut procul hasta ferit, clypeusque ut vulnera curvo
 Excutit objectu chalybum. Romana deinceps
 In bellum fer signa, precor; felicibus ista 325
 Sumpseris auspiciis, magni Scipionis amicus
 Hoc petit ille volens, hoc te tua Roma precatur.
 Junge fidem fœdusque feri, sit faustus utrique
 Iste dies, gemina semper celebrandus in ora

309. *Intricaret umbras* in ed. Bas., *interjacet undas* in omnibus ms.

311. *Aulis* in ed. Bas., *Apulis* in omnibus ms.

314. *Niveo* in ed. Bas., *niveoque* in ms. A, B, E, F.

316. *Viros* in ed. Bas., *viro* in ms. A, E, F.

317. *Operit* corr. in *aperit* in ms. A; *aperit* in omnibus aliis.

319. *Totum* pro *tutum* in ms. E.

324. Super *chalybum* in ms. A, scripsit alius *laterum*. *Laterum* in ms. B, C, D, *chalybum* in ms. E, F.

Europæ, Libyæque bonus. » Sic ille locutus 330
 Conticuit, vocemque simul vultumque remisit.
 Tum rex blandus ait : « Vestrum, Romane, libenter
 Propositum amplector, nec amici munera tanti
 Despicio vestramque fidem. Sed jungere fœdus
 In partemque novi subito transire pericli 335
 Sponte mea vereor, nisi primum cernere coram
 Magnanimum facis ipse ducem. Mihi summa voluptas
 Victricem tetigisse manum, quæ fœderis obses
 Fida sit, et pignus venturæ in sæcula pacis.
 Scimus quanta quidem virtus, quam clara per orbem 340
 Fama viri : nullus Romano illustrior usquam
 Vivit in imperio, nullusque potentior alter
 Flectere voce animos et pectora fronte movere.
 Tangimur et meritis et nomine tangimur ipso,
 Optamusque ducis congressum. Dextera dextræ 345
 Hæreat, atque oculis oculi, pernixaque verbis
 Verba sonent, faciatque fidem præsentia famæ.
 Nam neque usque adeo sunt corda ferocia nobis
 Pectore sub nostro, nec mens tam barbara vivit,
 Ut non pulchra oculos moveant, spectataque virtus 350
 Illiciat capiatque animos. At maxima regni
 Cura tenet dubii, finesque excedere avitos

332. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.; *Romane* pro *Romanae*, in omnibus ms., licet mendosum.

343. *Pectora* omissum in ed. Bas.

344. *Tangimus* in ed. Bas., *tangimur* in omnibus ms.

345. *Dextraque* pro *dextera* in ms. E.

348. Forte legendum *namque nec* pro *nam neque*, ita ut non nutet hic versus.

351. *Alliciat* in ed. Bas., *illiciat* in omnibus ms.; *me* in ed. Bas., *at* in ms. A.

Circumfusa vetat regio fecunda tyrannis.
 Ivissem visurus eum, nec gloria facti
 Parva foret tantum quæsisse per æquor amicum. 355
 Ille igitur quem degeneris non ulla morantur
 Frena metus, quem ferre mali patientior ætas
 Aspera quæque monet, si nostri est cura, per undas
 Tuta via est, sociam, si quid mihi credis, ad aulam
 Colloquium petat, et sermone fruatur amico. 360
 Interea tamen ad nostras accedere mensas
 Umbra monet crescens et pars extrema diei. »
 Dixit, et exurgens solio dextramque benigne
 Apprendens, stratis sublimem ex more locavit
 Purpureis. Notum mox ampla per atria signum 365
 Dat tuba. Conveniunt famuli, turmæque frequentes
 Discurrunt : non una dapes, non pocula simplex
 Cura fuit variare viris ; pars aurea gestant
 Vasa manu, pars cristallo splendentia puro.
 Ast alii effossos gemma crateres in ampla 370
 Implebant spumante mero, quod miserat olim
 Ipsa parens Merœ Phœbo succensa propinquo.
 Ardescit splendore domus fremituque redundat.
 Talis apud mensas (nisi testem spernis Homerum)
 Cœna fit Alcinoi : sedet illic blandus Ulysses, 375
 Lælius hic hospes mellito affabilis ore.
 Vixdum finis erat dapibus, cum comptus in ostro
 Astitit ante oculos juvenis, patrioque canoram

356. *Ulla* pro *lento* in ms. B, C, D, E.

360. *Colloquio* pro *colloquium* in ms. B, C, D.

362. *Diei* in ed. Bas., *diei* in omnibus ms.

374. *Mensam* pro *mensas* in ms. B.

378. *Argutus* in ed. Bas., *ante oculos* in omnibus ms.

Increpuit de more lyram dulcedine mira.
 Obstupuere omnes, sonitum mox verba sequuntur : 380
 « Maximus Alcides postquam fera monstra per orbem
 Perdomuit fecitque viam sibi vivus ad astra,
 Evacuans saltus Nemeos Lernamque paludem
 Terribilesque diu umbrosi colles Erymanthi,
 Faucibus Hemoniæ scissis, clarisque duabus 385
 Urbibus eversis, stratisque bimembribus altis,
 Et cæso Geryone ferox, dignatus ad istas
 Ferre gradum terras et nostra pericula tandem
 Discutiens, patriis Antæum exstinxit in arvis :
 Libertas hinc nostra venit, teterrima pestis 390
 Herculeæ compressa manu, tuta omnia late
 Liquit, et insolitis patuerunt rura colonis.
 Omnibus exactis, pacati conscius orbis
 Ipse sibi, limenque petens interritus Orci
 Cominus horribilemque ausus spectare Megaram, 395
 Hand procul a nostris, memorandum, finibus alte
 Erexit geminas pelago turbante columnas,
 Utque pererrati foret illuc terminus orbis
 Edixit; fueratque diu : sed nuper ab Aretho
 Vesanus veniens juvenis, convellere metam 400
 Est ausus, nomenque ideo mutare nequivit
 Herculis auctoris. Libyæ cui rura tenenti
 Longævus nimioque Atlas sub pondere fessus
 Deposuit cælum ac stellas. Sic ipse quievit,
 Nec sibi longa quies : nam mox dulcedine captus 405

380. *Secundant* in ed. Bas., *sequuntur* in omnibus ms.

393. *Ex actis* in ed. Bas., *exactis* in ms. A, B, E, F.

399. *Oreo* in ed. Bas., *Aretho* in omnibus ms.

404. *Ille pro ipse* in ms. B, C, D.

Heu miser, atque oculos ausus vidisse Medusæ,
 Vertitur in scopulos. Nunc stat quem cernimus ipsi
 Magnus, et ingenti tellurem contegit umbra,
 Immensoque jacet spatio porrectus, et astra
 Vertice tangit adhuc. Illum nix hospita semper 410
 Et nimbi atque auræ quatiunt, et fulmina, et imbres.
 Non tamen ipse diu post casum mansit inultus :
 Ultor ab Arcadia nam Palladis arte tremendi
 Colla tulit monstri; Libycas cruor ille nefanda
 Infecit sanie tabi stillantis arenas. 415
 Sic nocuit mundo vivens moriensque Medusa.
 Post regina Tyro fugiens his finibus ampla
 Mœnia construxit, magnam Carthaginis urbem.
 Ex re nomen ei est. Mox aspernata propinqui
 Conjugium regis, cum publica vota suorum 420
 Urgerent, veteris non immemor illa mariti
 Morte pudicitiam redemit. Sic urbis origo
 Oppetiit regina ferox ; injuria quanta
 Huic fiat, si forte aliquis (quod credere non est)
 Ingenio confisus erit, qui carmine sacrum 425
 Nomen ad illicitos ludens traducat amores.
 His igitur fundata modis urbs tempore crevit
 Exiguo, at rebus semper conjuncta secundis
 Invidia excivit validas in prælia gentes.
 Tunc acres vixere viri, quos inter amore 430

406. *Vidisset* in ed. Bas., *vidisse* in omnibus ms.

416. *Vix* in ed. Bas., *nix* in ms. A, B, C, D.

413. *Arce* pro *arte* in ms. B, C, D.

422. *Marte* in ed. Bas., *morte* in omnibus ms.

424. *Hinc* in ed. Bas., *huic* in ms. A, B, C, D, E.

427. *Ergo* pro *igitur* in ms. B, C, D.

428. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Insignes patriæ fratres Carthago Philenes
Nunc colit extinctos, numerumque auxisse Deorum
Æstimat et gemini veneratur numinis aram
Hi patriæ vitam cupidi si forte negassent,
Plura Cyrenæo cecidissent millia campo. 435
Ultima nunc bellis agitur ferventibus ætas,
Nec mare quod sævit medio, nec juncta Charybdi
Scylla rapax Italis Pœnos a finibus urget.
Hannibal æterno dignus cognomine montes
Perfregit Latios, atque invia rupit aceto 440
Saxa prius, stravitque viam legionibus aptam.
Illic ubi silvestres soleant titubare capellæ
Concursum est totiens, jam sanguine rura madescunt,
Jamque rubent fontes, Italis jamque altior arvis
Exserit herba caput, subito demissus ab astris 445
Cum juvenis memorandus adest patriæque ruinas
Fert humero. Videt hunc claris Hispania factis,
Africa jamque audit. Sic nunc incerta duorum
Stat fortuna ducum, sic jam sub pondere nutat.
Finis erit quem fata dabunt, sed magna parantur. » 450
Huc ubi produxit carmen citharista, repente
Subticuit, digitoque lyram percussit inanem.
Plausus ad hæc sequitur procerum populique faventis,
Rexque iterum : « Lybicos audisti ex ordine casus,
Hospes, ait ; nostræque vides primordia gentis. 455

432. Deest hic versus in ms. A.

433. *Nominis* in ed. Bas., *numinis* in omnibus ms.

441. *Amplam* pro *aptam* in ms. E.

445. *Dimissus* in ed. Bas., *demissus* in omnibus ms.

447. *Humeris* pro *humero* in ms. B, C, D.

448. *Ut victa* in ed. Bas., *incerta* in omnibus ms.

451. *Perduxit* in ed. Bas., *produxit* in ms. A.

Gratia si dictis est debita, vestra retexe
 Principia, vestrosque duces. » Hic leniter ille
 Subridens : « Quam congeriem, rex optime, rerum
 Exigis ? An breviter nostros audire triumphos
 Forte putas ? Brevior narrantibus exeat annus. 460
 Tu petis angustæ conferri in tempora noctis
 Cujus magna retro pars est, cum lingua volentem
 Deserit, impediunt curæ, somnusque laborque ;
 Non vacat hæc inter tempus sermone tenere.
 Quis facile Italiam per sæcula longa frementem, 465
 Tuscorumque acies, et tot Samnitica bella,
 Ac totiens verso fugientes agmine Gallos
 Explicet ? Aut nostros et in hac tellure labores
 Et pelagi medio, quo fors contraxerat ambas
 Protinus infesto coeuntes remige classes ? 470
 Aut quas infelix passa est Hispania clades
 Plena cadaveribus nec habentia flumina cursum ;
 Assidueque novis fumantia cædibus arva
 Quæ nostri fecere duces ? Annalibus altis
 Tantarum capitur vix pars millesima rerum. 475
 Quos si forte juvat, Tarpeia mittet ab arce
 Scipio transcriptos ; ibi nam custodia templi
 Publica nostrorum servat monumenta laborum.

456. *Græcia* in ed. Bas., *gratia* in omnibus ms.; *nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, D, F.

457. *Nostros* in ed. Bas., *vestros* in ms. A, B, C, D, F.

461. *Conferre* in ed. Bas., *conferri* in omnibus ms.

462. *Tum* in ed. Bas., *cum* in ms. A.

463. *Sonus* in ed. Bas., *somnus* in ms. A, B, C, D, F.

464. *Hoc* pro *hæc* in ms. A.

469. *Quos* in ed. Bas., *quo* in ms. A, B, C, D, E.

473. *Novi* in ed. Bas., *novis* in omnibus ms.

Illic multa leges, quæ sint licet ampla, putato
 Esse minora tamen vero ; nec teste citato 480
 Est opus : acta patent. Scriptorum copia nunquam
 Romano fuit in populo, quos Graius abunde
 Orbis habet. Nostris facere est quam scribere multo
 Dulcius, atque aliis laudanda relinquere facta
 Quam laudare alios. Quin augustissima libris 485
 Si quibus interdum videas quæ gessimus illos
 Externæ scripsere manus. At Græca Latinis
 Addita res nequeunt tantas æquare loquendo
 Ingenia : hoc maneat vestro sub pectore certum.
 Nunc, quantum nocturna patet sermonibus hora, 490
 Principia expediam. Teucrorum a sanguine longæ
 Gentis origo venit, victrix quem Græcia bello
 Dicitur ad patrios muros sparsisse bilustri.
 Et fortasse aliquis jam tanti criminis ultor
 Natus in Italia est, sed nunc ad cœpta revertor. 495
 Naufragio ex tanto vixque ex tot millibus unus
 Integer enavit sine crimine : namque ubi Trojæ
 Matris adhuc Phrygio fumabat littore bustum,
 Jamque cinis facilem incipiens glomerare favillam,
 Inelytus et claris multum spectatus in armis 500
 Dux Anchisiades, cui non via prona salutis
 Viribus aut propriis aut urbibus esset amicis,

482. *Gravis* in ed. Bas., *Graius* in omnibus ms.

484. *Gratius* pro *dulcius* in ms. B, C, D.

485. *Angustissima* in ed. Bas., *augustissima* in ms. B, C, D, E, F.

486. *Quis* in ed. Bas., *quibus* in omnibus ms.

493. *Ditior* in ed. Bas., *dicitur* in omnibus ms.

497. *Evanuit* in ed. Bas., *enavit* in ms. A (corr.), B, E, F.

499. *Civis* in ed. Bas., *cinis* in omnibus ms.

Destituit patriam lacrymans, earamque enbilis
 Consortem, et passus terra casusque tremendos
 Erroresque vagos et mille pericula ponti, 505
 Impiger Ausonias tandem tamen attigit oras.
 Isque, ubi belligerum Latii sensere coloni
 Trojugenam, externoque viro Lavinia pactos
 Reddidit amplexus, sacro pia flumine membra
 Deseruit moriens. Puer hunc excepit Iulus 510
 Succedens, illumque alii. Sic omnia regum
 Tempora fluxerunt longam qui mœnibus Alban
 Sub sceptris habuere suis ; ad Tibridis undam
 Donec magnanimus posuit nova mœnia pastor
 Ultor avi, vindex scelerum, quem nostra parentem 515
 Dixit et æthereas defunctum traxit ad arces
 Posteritas, raptoque tulit sua thura Quirino.
 Fundamenta vides urbisque exordia nostræ.
 Quos tibi nunc sermone duces, quæ nomina fando
 Exsequar? Innumeram video con crescere turbam. 520
 Præcipue ex quo libertas tulit ampla virorum
 Semina nobilium, et tranquilla pavit in urbe
 Ingentes animas, stellatæ sidera noctis
 Et pelagi fluctus et arenas littoris ante
 Enumerem, quam cuncta quibus mea Roma superbit 525
 Nomina clara ducum, Curios fortesque Camillos,
 Et Paulos bello claros, Fabiosque trecentos
 Quos simul una dies patriæ subduxit egenti ;
 Torquatosque truces, Lepidos, duosque Catones,
 Fabricios modico contentos, inclyta cursu 530

517. *Jura* pro *thura* in ms. A.

530. *Indica* in ed. Bas., *inclyta* in ms. A, E, F, *indita* in ms. C, D.

Nomina quæque dedit cœlo demissa volueris,
 Marcellosque animi illustres, Gracchosque feroces;
 Et Regulos fidei plenos, quæ nomina belli
 Fama tulit pridem vestras, nisi fallor, ad aures;
 Et qui magna procul transcendunt omnia summos 533
 Scipiadas, quos alma domus Cornelia cœlo
 Extulit, atque hominum superis æquavit alumnos :
 Unde ducum dux ille genus trahit; est mihi magnus
 Enumerare labor vel nomina sola domorum.
 Quod si gesta velim percurrere digna relatu 540
 Quantus erit ! Non usque adeo mihi ferrea lingua est,
 Nec tibi sunt aures. At ne fortasse putetur
 Exemplo carnis fides, quam vestra Philenis
 Fratribus altisono cecinerunt carmina cantu,
 Pauca sed e pleno longe repetentur acervo. 545
 Namque olim aut vento terram impellente latenti
 Aut causa quacumque alia, prærupta vorago
 Romano patefacta foro conterruit urbem.
 Stabant attoniti circum pleno agmine patres :
 Undique sollicitum prægrandia volvere sava 550
 Vulgus anhelabat : pars convectare canistris
 Tellurem magnasque trabes. Nil molibus illis
 Cum fieret, simul ira Deum manifesta moveret,
 Consilio Superum visum est compescere pestem.
 Dum pavidi responsa petunt, consultus aruspex : 555
 O præclara novis gens, inquit, territa monstis,
 Hoc specus explendum est, non qua ratione putatis.

532. *Graios* in ed. Bas., *Gracchos* in omnibus ms.

541. *Usquam mihi* in ed. Bas., *usque adeo mihi* in ms. A, B, C,
 D, F, *usquam adeo* in ms. E.

542. *Putentur* in ed. Bas., *putetur* in omnibus ms.

Quid juvat aggestu lapidum et telluris inani
 Flectere velle Deos ? Non si Tarpeius in imas
 Sexque alii latebras descendant ordine colles, 560
 Ac super incumbat gravis Apenninus et Ætna,
 Finis erit; sunt quæ vobis pretiosa dehiscens
 Fossa petit, paucis plenus concurret hiatus.
 His dictis riguere animi, pallorque per omnes
 Mœstus erat. Multi gemmas aurumque ferebant, 565
 Argentumque alii, namque hæc meliora putantur
 Inter inexperta et verorum ignara bonorum
 Corda hominum, quos cæca ligat terrena libido,
 Nigraque corporei quos carceris occupat umbra.
 Unus ibi ante alios juvenum fortissimus alte 570
 Exclamat : Quæ tanta animis ignavia cæcis ?
 Vilis pro clavis, pro magnis parva tulistis.
 Nil opus est auro, fœdis quod terra cavernis
 Evomit, aut lectis inter deserta lapillis.
 Unum ego vos moneo : nobis virtute vel armis 575
 Nil melius tribuisse Deos ; hæc summa profecto,
 Hæc vere Romana bona, et si summa reposcunt,
 Arma virumque dabo. Dicens hæc, lumina cælo
 Eredit, templumque Jovis quod præsidet arci
 Suspiciens, tendensque manus sursum atque deorsum, 580
 Atque omnes superosque Deos Manesque precatus
 Ad quos tendebat, validum calcaribus ultro

561. *At* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

568. *Quot* in ed. Bas., *quos* in omnibus ms.; *cupido* in ed. Bas.,
libido in ms. A.

569. *Quot* in ed. Bas., *quos* in omnibus ms.

571. *Cæci* in ed. Bas., *cæcis* in ms. A.

572. *Charis* in ed. Bas., *clavis* in ms. A.

Urget equum, barathroque volens infertur aperto.
 Arma ruente viro lucem sonitumque dedere ;
 Fit strepitus, coeunt ripæ et junguntur in unum, 585
 Vixque tremens profugæ pars ultima transilit hastæ.
 Ceu quondam immodico cælum splendore dehiscit,
 Et velut ætherei reserat penetralia mundi,
 Inde repentino transcurrens turbine flamma
 Visa fugit, cœloque redit sua forma sereno. 590
 Hic tibi vir quantus, patriæ quem reddere vitam
 Ac vivum terræ liceat dixisse cadaver,
 Cernis et armatum Stygios invisere lucos.
 Curtius in nostris fuit hic amalibus ingens.
 Vis referam Decios ? Quorum prior ille Latinas 595
 Forte videns acies nostrorum terga prementes
 Constitit, ingemuitque ferox ; mox magna precatus
 Numina, devotum medios se misit in hostes
 Vittato capite, et succinctus more Gabino.
 Ipse quidem ingestis prosternitur undique telis. 600
 Nobis morte sua victoria contigit illo
 Certa die, secumque simul mens cæca tremorque
 Omnis in adversos subito transisse Latinos
 Creditur : ipse habitu horrifico spectabilis, atro
 Celsus equo specieque humana augustior ire 605
 Visus erat. Decius parvo post tempore natus
 Jure velut proprio pugnantibus agmine Gallis

586. *Virque sequens tremulæ* in ed. Bas., *vixque tremens profugæ* in omnibus ms.

589. *Transcurrentes* in ed. Bas., *transcurrens* in omnibus ms.

605. *Angustior* in ed. Bas., *augustior* in omnibus ms.

606. *Decus id* in ed. Bas., *Decius id* in ms. A, E. Tolli autem debet *id* omnino supervacuum.

Rettulit et nomen patris et pia facta secutus.
 Quin etiam clara compellans voce parentem
 Traditur ad mortem indubiam, per tela, per enses, 610
 Gallorumque aciem et cuneos penetrasse frementes :
 Secum ad victores fuga transiit, et metus, et mors.
 Tertius inde nepos, ut avitis atque paternis
 Accedat titulis, quamvis obscurius illi
 Fama dedit nomen, simili pietate Lucanas 615
 Stravit opes, parili descendens tramite ad umbras.
 Sic tribus in campis totidem patet ordine cives
 Et palmam peperisse nece, et periisse volentes.
 O genus eximium, dignum cui sæcula cuncta
 Rite canant laudes, cui nulla oblivio sensim 620
 Obrepat, serosque vetet celebrare nepotes.
 Cætera nota tibi, ac passim vulgata relinquo.
 Vidisti, neque etenim tam longa intervenit ætas,
 Ut nequeas vidisse quibus fortissimus olim
 Regulus expositis servavit sacra fidemque 625
 Suppliciis, quanto patriæ est inflammatus amore.
 Heu bene nate senex, nunquam tua fama peribit;
 Tu moreris, tamen illa tibi mansura superstes
 Vivit et in æternum vivet.
 Quanguam quid genera atque viros memorare necesse est? 630
 Cum sæpe ad certam legiones currere mortem
 Viderimus monstrante duce et sua fata docente,
 Ire licet clamante viro, vetitumque redire est;
 Nec flexisse animos, ideo nec lumina quemquam,

616. *Simili* in ed. Bas., *parili* in ms. A.

621. *Serios* in ed. Bas., *seros* in omnibus ms.

625. *Expositus* in ed. Bas., *expositis* in ms. A, E, F.

631. *Legionem* pro *legiones* in ms. E.

Prærapidoque leves ivisse in vulnere saltu. 635
 Romanum est, si nescis, opus contemnere casus
 Fortunitos, placide venienti occurrere morti,
 Spernere quæ gentes aliæ mirantur et optant,
 Contra autem amplecti quæ formidanda videntur ;
 Vincere supplicia et tristes calcare dolores, 640
 Sponte mori potius quam tristem degere vitam. »
 Dixerat ; ille autem medio interruptus : « Et aufers
 Plurima ; quid regum vestrorum extrema relinquis ? »
 Hospes ad hæc : « Fateor, fortunas quærere regum
 Regius est sermo ; tamen hæc brevitatis amore 645
 Transieram ; tibi sed suspecta silentia forsan.
 Neve putes ideo quod nostris regibus ausi
 Insultare sumus ; nos forte cupidine prædæ
 Incensos nomen sceleri quæsisse decorum.
 Accipe vera rei fuerit quæ causa novandæ. 650
 Libertas optata diu nunquamve petita
 Mulcebat splendore animos, sed sceptrâ premebant,
 Efferaque imperiis urgebat præmia duris.
 Impendens capiti miserorum et torpor inertes
 Ceperat immemoresque sui. Pudet illa referre 655
 Pertulimus quæ mœsta domi, pudet omnia rursus
 Dicere quæ campis alienis castra sequentes
 Rege sub infando jugulis sumus impia passi,
 Mancipia et segnes animæ ; nihil ille putabat

635. *Prærapidos* pro *prærapido* in ms. A, B, C, D.

639. *Videtur* in ed. Bas., *videntur* in omnibus ms.

642. *Interrumpis* in ed. Bas., *interruptus* in ms. A.

643. *Nostrorum* in ed. Bas., *vestrorum* in ms. A, C, D, E.

647. *Neve ideo referam* pro *neve putes ideo* in ms. B, C, D.

653. *Urbant* in ed. Bas., *uribat* in ms. A, B, C, D, E.

Per scelus horrendum titulos quæsisse superbi, 660
 Criminibus ni sæva novis cognomina mundo
 Ingereret, patriæque suæ; prohi! qualia monstra
 Millia tot pariter quibus omnia pervia virtus
 Fecerat, ac turbam cui tot fortuna parabat
 Et cui tot reges populosque subegerat, unum 665
 Indignum timuisse caput, nutusque profanos
 Observasse sacris pro legibus. Haud ita regem
 Mellificæ venerantur apes, fucosque nocentes
 Atque leves culices arcere a finibus ausæ,
 Quæ dominum mellis trepidum sæpe atque paventem 670
 Excludunt prohibentque aditu, pecudesque canesque
 Confodiunt; omnes regem tamen intus inermem
 Exiguumque timent, illum admirantur, et illum
 Militiæque domique colunt, et regia semper
 Atria circumstant, humerisque in nubila tollunt; 675
 Nos quoque sic nostri timor et reverentia regis
 Continuit, donec permixta superbia luxu
 Crevit et intumuit turpis luxuria fastu.
 Tum mora nulla viris visum est succidere ferro
 Hanc saniem, medicasque manus in vulnera ferre. 680
 Quæque sub imperiis stetit inconcussa superbis
 Victa sub obscæno cecidit patientia facto.
 Regius infami juvenis præcordia flamma
 Succensus, vulnusque trahens malesanus acerbum,

661. *In* in ed. Bas., *ni* in omnibus ms.

662. *Ingeret....proli* in ed. Bas., *ingereret....proh* in ms. A, C, D, E, F.

671. Ea verba, *prohibentque aditu, pecudesque canesque confodiunt*, omnibus tamen codicibus inscripta, in ed. Bas. desunt.

680. *Vulnere* in ed. Bas., *vulnera* in omnibus ms.

Nocte sub ambigua matronæ limina castæ 685
 Intrat, et exceptus placide, nil tale verentem
 Vi superat. Voti compos spoliūque pudoris
 Feminei referens et opacæ gaudia noctis,
 Lætus abit, furti tacite sibi conscius acti.
 Illa dolens, vitamque simul corpusque perosa, 690
 Et membris irata suis : Vas vile pudendæ
 Fœmina luxuriæ vives, dicebat, et in te
 Semper adulterii vestigia fœda manebunt.
 Et poteris spectare torum quo rapta fuerunt
 Omnia cara tibi, vir, virtus, fama, pudorque. 695
 Quin obis, et tristem potius, precor, effuge lucem,
 O anima infelix, inimicaque claustra refringe.
 Hæc ubi clam quæsta est, subito patremque virumque
 Evocat, id siquidem cupiens, ut testibus illis
 Corporis invisum liceat deponere pondus. 700
 Roma patrem, longinqua virum tunc castra tenebant.
 Cui dum forte redit properans jam patre reperto
 Nuncius occurrit, dominæque ex ordine, voces
 Narrat atrox facinus, sed quod non noverat ipse
 Evenisse domi, raptimque opus esse reductis 705
 Patre viroque simul. Stupet ad mandata maritus
 Conjugis, incertusque animi sub corde volutat
 Quid sibi fata velint aut quid fortuna minetur.

689. *Alti* in ed. Bas., *acti* in ms. A.

696. *Qui nobis* in ed. Bas., *quin obis* in ms. A, B, C, D, *quin abis* in ms. E, F.

698. *Sibi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.

699. *Evoca* in ed. Bas., *evocat* in omnibus ms.

701. *Longinquaque* in ed. Bas., *longinqua* in omnibus ms.

707. *Volutans* in ed. Bas., *volutat* in omnibus ms.

Proccdit diversa putans et limine primo
 Invenit attonitum socerum, pariterque vocati 710
 Ibant, et paribus curis alterna loquentes.
 Illicet adventu mulier commota suorum
 Profundit lacrymas : mox percontante marito :
 An ne satis sospes ? — Minime, namque omnia, dixit,
 Perdidimus pretiosa simul. Nil dulce remansit, 715
 Præreptaue pudicitia hæc periisse fatendum est
 Heu miseræ. Stant fœda tuo, vir optime, lecto
 Signa aliena viri. Fuit hoc violabile corpus,
 Integer est animus ; mors testis. Porgite dextras
 Et præstate fidem scelus hoc ne turpis ad umbras 720
 Afferat impunis, tumultoque insultet adulter.
 Ex hoc indignans transactæ crimina noctis
 Explicat, atque adhibet verbis lamenta precesque.
 Consolante viro mœstam, facinusque negante :
 Esse ubi mens pura est, ego me si crimine, dixit, 725
 Absolvo, sceleris pœnas evadere nolim,
 Exemploque mei non vivet adultera Romæ.
 Dixit, et eductum latebris qui veste latebat
 Pectore sub niveo gladium moribunda recondit,
 Et ruit in capulum, velut hoc relevare pudorem 730
 Vulnere prostratum valeat. Sic nota parentem
 Fama refert volucrum proprio de sanguine natos
 Extinctos diræ morsu serpentis ad auras
 Tollere, et illorum exsequiis impendere vitam.

716. *Pudicitiaque* in ed. Bas., *pudicitia* in ms. A, B, C, D.

721. *Auferat* in ed. Bas., *afferat* in ms. A.

722. *Hinc* in ed. Bas., *hoc* in ms. A.

725. *Sic* in ed. Bas., *si* in omnibus ms.

726. *Absoluto* in ed. Bas., *absolvo* in omnibus ms.

Horrida conclamant cernentes vulnera, luctus 735
Exoritur, tremuitque domus sub murmure tanto.
Brutus ibi solus lacrymas et inania verba
Castigat, vir egregius, celata sub alto
Pectore cui virtus ingens erat. Ille cruentum
Fervidus educens spumanti vulnere ferrum 740
Attollensque manu : Superos summumque Tonantem
Juro, ait, huncque olim castum intactumque cruorem,
Quod flaminis ferroque genus, sobolemque, domumque
Regis et invisum caput ac diadema superbum,
Nunc, posthac semper, mihi dum lux ista manebit, 745
Persequar æternis odiis, nec regna tenere
Ille potest, poterit manus hæc dum tela movere.
His dictis alios eadem jurare coegit.
Mirantes unde hæc audacia tanta repente
Pectore sub Bruti, vel quo de fonte veniret, 750
Convocat hic cives, triste et mirabile visu,
Protrahit in lucem populo spectante cadaver,
Ostenditque aliis gladium pulmone tepenti
Undantem, pectusque aliis, vulnusque profundum
Admonet; hunc natæ, jubet hunc meminisse sororum : 755
Conjugis ast alium, pignus cui norat amoris
Esse domi prædulce aliquod, quo regia pergunt
Acta docet, fastuque ferox adjuta libido.
Ira dabat stimulos et rebus consona verba,
Purpura cæde madens, pallorque et frigida membra, 760

751. *Hinc* in ed. Bas., *hic* in ms. A.

755. *Jubent* in ed. Bas., *jubet* in omnibus ms.

756. *Est* in ed. Bas., *ast* in ms. A (corr.) et in omnibus aliis; *norit* pro *norat* in ms. A, B, C, D, E.

Et patris atque viri spectacula cruda movebant,
 Omniaque exsuperans fortis violentia Bruti.
 Illum igitur quacumque gradum deflexerat, ingens
 Turba sequebatur ferro succincta virorum,
 Feminæque greges crudelia fata gementes 765
 Quis fuerat celebri spectata Lucretia fama.
 Quid moror? Historia est multarum maxima rerum.
 Hoc duce pelluntur reges, exsulque senexque
 Tarquinius moritur, nati omnes, diraque conjux
 Supplicium scelerum non una morte tulerunt. 770
 Corruit in cineres regis domus alta superbi.
 Regnorum hic finis, post hæc meliora sequuntur
 Tempora, et hinc nostri libertas incipit ævi.
 Annua perpetuos straverunt jura tyrannos,
 Sævaque legitimæ fregerunt sceptrâ secures, 775
 Atque unum pepulere duo, geminata modestos
 Ferre magistratus subito nova signa videres.
 Primus inquit fascēs auctor qui primus adeptæ
 Libertatis erat; studio servavit eodem
 Denique quo peperit. Natos qui regia mallent 780
 Imperia, afflictos virgis truncosque securi
 Compulit ad mortem pro libertate serena:
 Tam simul infelix genitor quam civis honestus,
 Tam rigidus consul quam libertatis amator.

761. *Crude* in ed. Bas., *cruda* in omnibus ms.

763. *Quoque* in ed. Bas., *quacumque* in omnibus ms.

767. *Moror* in ed. Bas., *morer* in omnibus ms.

770. *Luerunt* in ed. Bas., *tulerunt* in omnibus ms.

776. *Peperere* in ed. Bas., *pepulere* in omnibus ms.

778. *Ivit* in ed. Bas., *inquit* in ms. A, B, E, F.

780. *Quos* in ed. Bas., *quo* in ms. A, B, C, D, F.

Idem post regis sobolem fera bella novantem 785
Regnaque vel tali repetentem jure paterna
Obvius exceptit, juvenemque superba minantem
Vulnere letali transfixum compulit Orco.
Sed dum torva fremens odioque accensus in illum
Irruit, alternæ non vidit cuspidis ictum, 790
Ac pariter cecidere truces. At fortior illum
Immoriens Brutus resupinum corpore textit
Victor ad extremum. Sic immemor ille periculi
Eruit infandam inde animam, et ferus ultor : ad umbras,
Perfide, Tartareas ferro sequar, inquit, acuto. 795
Talia promeritum sexus simul omnis et ætas
Flevit, et insolitis strepuerunt rostra querelis ;
Præcipue tamen ut proprium luxere parentem
Ultoremque pudicitiae gratissima matrum
Agnina, nec longum cessarunt mœsta per annum. 800
Nunc manet his Bruti semper venerabile nomen.

785. *Moventem* pro *novantem* in ms. C.

786. *Jura* in ed. Bas., *jure* in ms. A, B, C, D, F.

788. In ms. A *transmissum* et super *transfixum*.

789. *Assensus* in ed. Bas., *aecensus* in omnibus ms.

796. *Per meritum sexum* in ed. Bas., *promeritum* in omnibus ms.; *sexus* in ms. E, F.

800. *Cesserunt* in ed. Bas., *cessarunt* in ms. A, C, D, E, F.

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM (1).

Finierat memorare suæ primordia gentis
Et populum indomitum et magnæ miracula Romæ
Lælius ; in ducem mox tendit dicere magnum.
Ergo habitum moresque viri, post fortia narrat
Facta, patrem ereptum media de morte, Metellum
Ausonia vetitum timide discedere terra,
Utque sit Hispanas ausus sibi poscere partes,
Reddideritque jugo, casum clademque suorum
Ultus ; ad extremum nox alta silentia jussit.

Finierat : tunc rex iterum placidissimus inquit :
« Magna quidem memoras ; video quantum infima summis,
Et quam sint Romana aliis distantia fata.

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Finierat ; tunc rex iterum narrare jubebat
Inclita gesta ducis. Placido tum Lælius ore
Incipit enumerans quæ sit forma vel ætas,
Quamve ingens animus præstanti corpore regnet,
Quæ virtus, quæ religio, qui corpore cultus ;
Morte patrem ut Pœni violenta cuspide fixum
Liberet ; ut patriam majori turbine lapsam
Erigat ; ut celeri tellus Hispana volatu
Vincitur ; utque novæ rapitur Carthaginis uno
Urbs obsessa diu ; populis ut munera reddat.

3. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

Sentio præterea quid femina vestra pudica
 Morte velit, ne cuncta sibi jam candida Dido 5
 Arroget, aut juvenis terræ demersus iniquæ.
 Omnia ne nostris contingant clara sepultis
 Fratribus occurrunt genitor natusque neposque.
 Unum de cunctis miracula maxima transit,
 In turbam potuisse animos descendere tantos. 10
 Plus hominem suprema dies quam cætera terret;
 Hunc virtus prædura solet minuisse pavorem,
 Vix tamen hæc paucis usquam vix contigit uni.
 Publica sed vobis eadem est, statque unica vestris
 Mens exercitibus pro libertate tuenda 15
 Recta fronte mori. Sed quod super omnia longe
 Nosse velim, egregii vitam et ducis acta moderni
 Præteris : hoc igitur, precor, hoc edissere nobis,
 Qui mores, quæ forma viri, quis pectoris hospes
 Est animus, quæ majestas juvenilibus annis 20
 Insita (namque unum nobis huc crebrior illum
 Fama tulit); tum præcipue quæ gessit Ibero
 Nuper in orbe refer. Tibi si notissima posco,
 Omnia si præsens spectasti, et cernere soli
 Cor licet arcanum, quoniam nil protinus ardens 25
 Celat amicitia ; at tu festina parumper.
 Nox subsiste, precor, Lelius dum pulchra relatu

11. *Homīnum* in ed. Bas., *hominem* in omnibus ms.

13. *Cunctis* in ed. Bas., *paucis* in omnibus ms.

14. *Stat* in ed. Bas., *statque* in omnibus ms.

16. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. B, C, D, E, F.

19. *Fortuna* in ed. Bas., *forma* in omnibus ms.

20. *Et* in ed. Bas., *est* in omnibus ms.

21. *Hoc* in ed. Bas., *huc* in omnibus ms.

27. *Velatu* in ed. Bas., *relatu* in omnibus ms.

Eloquitur ; teneat niveos Aurora jugales,
 Et contenta senis gremio jacuisse mariti
 Det spatium verbis, solitoque jocosior ille 30
 Uxorem roseam complexibus illiget artis. »

Vidit ut intentos animis atque auribus omnes
 Lælius, et nullo concussa silentia motu,
 Incipit : « Heu ! quanto tam grandia jussa sequenti
 Est opus eloquio ! Mihi non facundia torrens 35
 Largaque Cecropiæ contingit gratia linguæ.
 Maximus insano juveni vigilavit Homerus,
 Rusticus egregio vigilat nunc Ennius, atqui
 Dignus ut hic Graio, sic dignior ille Latino
 Vate fuit ; præcone autem fortassis Achilles 40
 Indiget, hic nullo. Surget sua fama sine ullis
 Artibus, inque dies crescunt præconia, nec me
 Fallit amor ; veniet tempus cum libera cœlo
 Fama virum tollat, stimulus nunc forsitan ille
 Invidiæ ; sed grata magis jam cœpta sequamur. 45
 Nullo unquam natura viro tam larga fuisse
 Creditur. Æthereo corpus splendore nitescit :
 Imperiosa ducem frons arguit aspera blandum,
 Unde simul vibrant unum duo lumina fulmen
 Quod nullus sufferre queat ; coma densa per armos 50
 Protinus ad solem ventis ferientibus aurum

31. *Alliget* in ed. Bas., *illiget* in omnibus ms.

36. *Græcia* in ed. Bas., *gratia* in ms. A, B, C, D.

37. *Invigilavit* pro *vigilavit* in ms. E.

38. *Atque* in ed. Bas., *atqui* in omnibus ms.

41. *Surgit* in ed. Bas., *surgit* in ms. A, B.

44. *Stimulis* in ed. Bas., *stimulus* in ms. E, F.

46. *Nulla* in ed. Bas., *nullo* in ms. B, C, D.

Explicat impexum, quoniam cassisque sudorque
 Et labor assiduus prohibent, animusque modesto
 Contentus cultumque timens transisse virilem.
 Celsior est aliis, quotiensque ad prælia ventum est, 55
 Se procul ipse suis sublimi vertice præstat.
 Terret et hostiles acies, spem quippe metumque
 Ille habet aspectus
 Pectoris est qualem petit ingens spiritus aulam.
 Cætera conveniunt. Humeros et brachia cernas 60
 Militis altifici; licet inter millia mille
 Videris hunc, verum valeas agnoscere regem.
 Iste decor nimius multos trepidare coegit,
 Immemoresque sui tenuit dulcedine quadam
 Insolita tacitosque din, conceptaque verba 65
 Distulit, aut alio deflexit calle loquentes.
 Pulchrior est etenim mortali corpore longe
 Atque hominem supra; vix illum fulgidus æquat
 Juppiter aut puro pharetratus in æthere Phæbus.
 Ista tamen quia parva viris, spernendaque formæ 70
 Commoda sunt, sileo. Vultus fortasse serenos
 Ipse suos cernes, verisque minora locutum
 Me dices; datur hæc illi nam gloria soli:
 Nominibus quia cum noceat præsentia magnis,

52. In ms. A huic verbo *impexum* hoc aliud inscribitur *amplexum*.

54. *Tremens* (corr.) pro *timens* in ms. A, et quoque in ms. B, C, D.

56. *Spem* in ed. Bas., *se* in ms. A.

57. *Metum* in ed. Bas., *metumque* in omnibus ms.

62. *Cognoscere* in ed. Bas., *agnoscere* in omnibus ms.

66. *Colla* pro *calle* in ms. A.

71. *Spectasse* in ed. Bas., *fortasse* in omnibus ms.

74. *Quare* pro *quia* in ms. A.

Hunc super attollit. Cujus si quæritur ætas, 75
 Nondum terdendum, fateor, pervenit ad annum ;
 Omnis in ascensu est crescens cum tempore virtus.
 Jam sua nunc senibus gravitas imitanda severis
 Atque juventuti levitas optanda serenæ est.
 Hostibus asperius nihil est, nil dulcius inter 80
 Carorum affectus, sive illum tela moventem,
 Sive armis positis vultus spectabis apertos,
 Quid potius deceat dubites. Hunc prospera nunquam
 Extulit, aut stravit jaculis fortuna molestis.
 Unus utrobique est ; eadem mens permanet et frons 85
 Rebus in ambiguis, rebus tranquilla secundis.
 Spernit opes, populi ventosos spernit honores,
 Gloria vera placet. Dulces conquirat amicos,
 Hæ sibi divitiæ sunt, quas solet ille perennes
 Qua peperit servare fide. Modo fama per omnem 90
 Volvitur Hesperiam juvenem venisse supernis
 Dis similem, cui vis hominum non ulla resistat,
 Quique etiam placida quoscumque subegerit armis
 Vincat amicitia.
 Vincitur ut cœlo species telluris opacæ, 95
 Florida sic omnes tellus premit Itala terras ;
 Utque nitet cœli pars purior una sereni,
 Italia sic Roma potens præfulget in ipsa ;

78. *Mutanda* in ed. Bas., *imitanda* in omnibus ms.

82. *Campos* pro *vultus* in ms. B, D.

87. *Sprevit* pro *spernit* in ms. F.

90. *Omne* in ed. Bas., *omnem* in omnibus ms.

91. *Superbis* in ed. Bas., *supernis* in omnibus ms.

92. *Nulla* in ed. Bas., *ulla* in ms. B, C, D, E, F.

96. *Si* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Solque velut radiis fulgentia sidera vincit,
 Scipio sic omnes superat : stat vera fateri. 100
 Non illum nostro juvenem de more creatum
 Dixêris, atque ideo non omnia falsa locuta est
 Fama virum super astra levans ; nam protinus alto
 Persuasum est multis hominem hunc descendere cœlo :
 (Nam quid cuncta sequar ? Piget illa minuta referre, 105
 Fabula sed vulgo nota est) pulcherrimus anguis
 Observatus enim matris persæpe cubili
 Dicitur, et multis visus movisse pavorem ;
 Suspicioque frequens hinc jam vulgata per urbes
 Divini partus oritur, cui scilicet ipse 110
 Editus in lucem puer et mox maximus idem
 Vir similis nulli divinis rebus apertam
 Atque animo facit ecce fidem, spectataque rursus
 Religio, et vitam mos observatus in omnem.
 Namque ubi sol oritur, solus solet ille remotis 115
 Omnibus in cellam Jovis , angustissima nobis
 Tarpeio quæ colle sedet , cui sacra paventes
 Rite sacerdotes celebrant, securus ad aram
 Intrare, et limen foribus servare reductis.
 Hic quasi multa loquens tempus terit ; inde repente 120
 Digreditur, summosque animos portendere vultum,
 Cœlestemque oculos videas præferre vigorem.
 Ipse spei plenus, si quid tunc instat agendum,
 Aggreditur, certosque solet promittere magnis
 Successus bellis, veluti sibi numine ab ipso 125

108. *Visus multis* in ed. Bas., *multis visus* in ms. A.

117. *Que* in ed. Bas., *quæ* in omnibus ms.

119. *Firmare* in ed. Bas., *servare* in ms. A.

121. *Animosque* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.

Promissos. Multis equidem sic pectora campis
 Accendit, tribuitque animos, et posse coegit
 Quod modo non poterant. Vires mens firma ministrat,
 Nilque valent artus, nisi quod dedit illa valere.
 Sæpe ego conspexi quum jam ferienda retrorsum 130
 Terga darent acies, et signifer ipse trementi
 Vix regeret vexilla manu, rapuisse magistro
 Pila ducem pavido, et medias penetrasse phalanges
 Clamantem : « Deus ecce præit. Sequimur vocantem
 An fugimus ? Sequar ipse libens, victoria soli 135
 Continget promissa mihi ; et, si fata vetabunt,
 Unus ego emoriar. Vos en fuga libera, post me
 Vivite degeneres, aliter moritura juvenus. »
 His dictis rediisse animos, et pectora morti
 Opposuisse viros, sic vincere sæpe coactos. 140
 Tantus amor ducis est, tantus pudor urget in arma !
 Namque ubi perpendunt quanta est constantia menti,
 Quanta fides Superum, quam præsens Juppiter illi,
 Consistent, jussuque Dei remeare putant se.
 Hæc propter cum multa adeo tractaverit olim 145
 Ardua, nulla acie victum dum primus in illa
 Dux foret assiduis meminerunt sæcula bellis.
 Casibus hic quoque nunc quantum sibi forte futuris
 Præsumat, seu quos jubeat sperare laborum
 Eventus audire velis, Carthaginis altæ 150

126. *Etiam pro equidem* in ms. B, C, D.

135. *Sequor pro sequar* in ms. B, C, D.

139. *Acies* in ed. Bas., *animos* in ms. A.

140. *Coactus* in ed. Bas., *coactos* in omnibus ms.

143. Hic versus deest in ms. A.

148. *Cassibus* in ed. Bas., *casibus* in omnibus ms.

150. *Velit* in ed. Bas., *velis* in omnibus ms.

Mœnia jam quatit ille animo, jam scandere in arcem
 Cogitat, ac pelago titubantem involvere Byrsam.
 Ut leo seu nitidam in pratis errare juveneam
 Præcipiti stimulante fame, seu turbidus hostem
 Forte lacessitus jaculis prospectat, et iras 155
 Supprimit, ac rabiem frenat, dum proximior fit;
 Interea tamen absentem nondum ungue cruento
 Dilacerat, mordetque oculis, ac tecta pererrat
 Viscera, et invisum minuit per frusta cadaver :
 Sic noster, mihi crede, leo nunc æstuat, ullas 160
 Nec metuit vires, tantum ne præda vel hostis
 Aufugiant timet, atque abitus circumspicit omnes.
 Omnia posse putat quæ vult; quæcumque putavit
 Posse potest; igitur peragit quæcumque cupivit.
 Optima sola tamen cupit et pulcherrima factu. 165
 Quid jam de pietate loquar, quæ cognita patri est
 Et patriæ, variis olim spectata periclis?
 Sed duo nunc tetigisse sat est. Furor hostis acerbi
 Flenda Cisalpinis jam Gallica rura colonis
 Vastabat : Romam jam flamma Padotenus ardens 170
 Et Capitolinas fumus perflabat ad arces.
 Maximus hue nostri genitor ducis ipse malignis
 Mittitur auspiciis : quid multa? Patentibus arvis
 Congredimur; superat Pœnus. Periisset in illa
 Dux acie, nisi natus agens tum circiter annum 175

154. *Famæ* in ed. Bas., *fame* in omnibus ms.

157. *Absente* in ed. Bas., *absentem* in omnibus ms.

162. *Auffugiunt* in ed. Bas., *aufugiant* in omnibus ms.; *aditus* in ed. Bas., *abitus* in ms. E, F, *habitus* in ms. A, B, C, D.

165. *Facta* in ed. Bas., *factu* in omnibus ms.

173. *Quia* in ed. Bas., *quid* in omnibus ms.

Octavum decimumque ferox tellure jacentem
 Transfixumque latus, media de morte parentem
 Eripuisset (opus pueri) mediosque per hostes
 Fecisset mucrone viam. Jam fata premebant
 Ultima, jamque minax ferro facibusque potentem 180
 Hannibal Italiam confecerat ; atra eruentus
 Cannarum et nostro famosus sanguine vicus
 Vulnera vulneribus Latiis inflixerat ; omnem
 Spem metus expulerat. Veluti cum fluctibus alnus
 Succubuit, cœlique graves pelagique tumultus 185
 Non tulit, horrescunt nautæ, pallorque per ora
 Funditur, ac trepidos angit nova cura magistros ;
 Quo rapiat sibi quisque fugam, seu littora saltu,
 Seu scopuli saxosa petens juga parva propinqui,
 Seu residens trunco, disjecti turbine clavi 190
 Enatet, et rabido committat brachia ponto :
 Talis erat nostræ status urbis, talia nobis
 Consilia. Heu ! quantas tracturus mole ruinas
 Imperii nutabat apex ! Quid vera fateri
 Distulerim ? Coeunt juvenes, princepsque Metellus 195
 Conventus : fuga sola placet, terrasque nocentes
 Linquere, et Hesperiam victori tradere Pœno.
 Quod simul innotuit, ceciderunt corda, tremorque
 Omnibus incessit gelidus. Tum forte tribunus
 Militiæ, vixdum teneras lanugine prima 200
 Exornante genas, erat imperterritus unus
 Scipio ; dumque omnes dubiis succurrere rebus
 Consulerent inopes animi, tempusque paventes

184. *Almis* in ed. Bas., *alnus* in ms. A, B, C, D.

194. *Mutabat* pro *nutabat* in ms. A, C, D.

Extraherent sermone vago : « Quin pergimus, inquit
 Egregius juvenis; non tempora longa supersunt 205
 Consilii, sed facto opus est; quin stringimus enses?
 Ite, precor, mecum; procures, quibus ultima cura est
 Urbis et imperii, vestigia nostra sequantur.
 Publica res nondum periit. » Talique jacentes
 Erexit sermone animos; consurgimus omnes 210
 Consequimurque ducem. Non illo celsior ibat
 Amphitryoniades cum dura rebellibus olim
 Prælia semiferis et grandia tela moveret.
 Imus, et ut trepidi ventum est ad tecta Metelli,
 Irruit ipse prior; stabat tremefacta pudendis 215
 Consiliis intenta manus, vix mœsta sonabant
 Murmura, vix pavidum feriebat lingua palatum:
 Qualis inest captis color, aut fiducia frontis
 Quos fera terribili addixit sententia morti.
 Illi equidem miseri trepidant letoque propinqui; 220
 Casibus attoniti, spectant tamen omnia circum
 Qua fugiant (quando illa patet via sola salutis).
 Tunc super insultans stricto mucrone tremendus:
 « Juro, ait, ætherei per numina summa Tonantis,
 Me nunquam, dum vita mihi, dum membra manebunt, 225
 Deserturum urbis Romæ Italiæque labores,
 Passurumve alios; et nunc tibi, Quinte Metelle,
 Jurandum est pariter, vel si fortasse recusas,
 Hac moriere manu, vobisque novissima venit
 Omnibus ista dies. » Gladiumque erexit, et omnes 230

204. *Quo* in ed. Bas., *quin* in omnibus ms.

218. *Capitis* in ed. Bas., *captis* in ms. A, B, C, D, E.

220. *Læti* in ed. Bas. et in ms. A, B, C, D, *leto* in ms. E, *lecti* in ms. F.

Contremuere metu facti. Dux ipse Metellus
 Dirigit; res nempe ferox inopinaque mentes
 Presserat, haud aliter quam si Jovis ira trisulcum
 Torsisset male firma domus in culmina telum.
 Nec secus irati civis tremefecit imago 235
 Hannibalis quam si victricia signa viderent
 Impendere sibi, mortemque et vincla minari.
 Ergo in verba simul quo jusserat ordine jurant:
 Dux prior, inde alii. Mira sic ille pudendam
 Compressit virtute fugam. Vix sextus ab illo 240
 Annus agebatur, quo patrem a morte reduxit.
 Occiderant almæ duo maxima lumina Romæ,
 Scipiadamque ingens uno prope tempore nomen
 Obruerat fortuna nocens, Hispanaque tellus
 In dubiis amissa fidem mutarat avitam. 245
 Millibus ex tantis procerum consurgere nullus,
 Nullus ad immensæ reparandum vulnera cladis
 Audebat præstare manus: tum filius ultor
 Et patris et patrui nomen dedit, isque Pyrenem
 Transgressus majore animo quam viribus, omnem 250
 Rettulit Hesperiam populi sub jura Quiritum.
 Qua duo lata patens inter distantia multum
 Æquora porrigitur, vel qua longissima tractu
 Ad vestrum est hinc versa mare Herculeasque columnas,

234. *Cælum* in ed. Bas., *telum* in omnibus ms.

239. *Mire* in ed. Bas., *mira* in omnibus ms.

246. *Et pro ex* in ms. E.

248. *Tunc pro tum* in ms. B, C, D.

251. *Jure pro jura* in ms. A, B, C, D.

252. *Inter* corr. in ms. A pro *contra*. *Contra* in ms. B, C, D.

254. *More* in ed. Bas., *mare* in omnibus ms.

Illinc perpetuis nomen debentia flammis 255
 Ad juga consurgens Gallorum prospicit arva,
 Quidquid in his habitat terris hominum vel, opum vel,
 Hostibus ereptum fortuna iudice nostrum est.
 Ut tamen ex multis excerpam pauca decoris,
 Urbs sedet, Hispano posuit quam littore primus 260
 Hasdrubal, et magnæ nomen Carthaginis illi
 Imposuit; ejus partem validissima cingunt
 Mœnia, parsque maris rapido defenditur æstu.
 Huc omnes Pœni pompas, huc signa virosque
 Contulerant atque arma duces, quia sive per undas, 265
 Sive per explicitos instarent prælia campos,
 Opportuna foret belloque aptissima sedes,
 Antiquam lævo prospectans tramite matrem.
 Proximus huc etiam populus confugerat omnis
 Tuta petens; ceu cum primas incendia flammæ 270
 Attollunt, piceusque volans replet æthera fumus,
 Diffugiunt quos dira fugat vicinia pestis,
 Evacuantque domos, secum pretiosa ferentes,
 Et testudineam concurrunt undique ad arcem.
 Huc famæ signantis iter vestigia servans 275
 Scipio contendit, neglectaque cætera linquens
 Hanc petit, huc acies ducit, Romanaque circum
 Castra locat, parvumque levi struit aggere vallum.
 Mira loquar, sed vera tamen. Non mœnia crebris
 Turribus et valido circumfirmata paratu, 280

255. *Perpetuus* in ed. Bas., *perpetuis* in omnibus ms.

258. *Vindice* pro *iudice* in ms. E.

264. *Opes* in ed. Bas., *omnes* in omnibus ms.

278. *Parum* in ed. Bas., *parrum* in ms. A, B, C, E, F.

279. *Loquor* pro *loquar* in ms. B, C, D.

Militis aut ardor sua fata extrema videntis,
 Custodumque acies et propugnacula mille,
 Ac turbanda procul ferientes castra balistæ,
 Scandentem muros perque omnia tela ruentem
 Sustinuere ducem. Brevior non contigit ullis 285
 Mœnibus obsidio, siquidem primordia bello
 Una dies finemque dedit. Non tecta relinquunt
 Ocius imbelles Jovis instimulante columbæ
 Armigero, aut pavidi venientem ad lustra leonem
 Diffugiunt lepores subito ; custodia portæ 290
 Deseritur, pauci valide se mœnibus arcis
 Occultant, alii fugiunt, totamque per urbem
 Sternuntur : vario complentur cuncta fragore,
 Pugnantumque simul strepitu gemituque cadentum.
 Qualis ab Æthiopum rapidis cum tollitur austris 295
 Littore tempestas nostrum casura sub axem,
 Apparet metuenda procul, mox proxima nubes
 Decidit, et mixtis descendunt fulmina saxis.
 Jamque tument amnes, jam qui modo segnis abibat
 Quilibet alta fremens imitatur flumina torrens. 300
 Turbati agricolæ fugiunt, ingensque superne
 Terror agit miseros ; pereunt armenta furentis
 Fluminis objectu ; quocumque trementia volvas

281. *Ut* in ed. Bas., *aut* in omnibus ms.; *videntes* in ed. Bas., *videntis* in ms. A, E, F.

288. *Jovi* in ed. Bas., *Jovis* in omnibus ms.

291. *Atris* in ed. Bas., *arcis* in omnibus ms.

300. *Fulmina* in ed. Bas., *flumina* in omnibus ms.

301. *Supreme* pro *superne* in ms. A.

302. *Ait* in ed. Bas., *agit* in omnibus ms.

303. *Objectu quos quæ* in ed. Bas., *ab utu quocumque* in ms. A, *objectu quocumque* in ms. B, C, D, F.

Lumina, terrifici disiectis nubibus ignes
 Præstringunt, morsque ante pedes, nec flectere quoquam 305
 Possis iter, nec stare queas ; hinc luctus et horror,
 Lugubresque procul resonant per nubila voces.
 Multa sub hoc tempus micuerunt indole clara
 Signa ducis manifesta novi, vir quantus in armis,
 Et quantus post bella foret ; namque arma movente 310
 Milite ab adverso, non Mars violentior urget
 Infesto temone trahas, nec acerbior Hebro
 Spumantes immergit equos ; verum arce reclusa
 Hostis ubi ad veniam projectis concidit armis,
 Illicet exstinctus cecidit furor, ira que cessit 315
 Pulsa animo ferrumque manu. Sic atra serenat
 Nubila pacifico despectans Juppiter ore,
 Continuoque silent venti fugiuntque procellæ.
 Sol nitet, emergunt fuscis sua noctibus astra,
 Et mundo sua forma redit. Jam victor ad arcem 320
 Tranquillus volvebat iter, Romanaque celsis
 Turribus affigi victricia signa jubebat.
 Post hæc sacra Deis meritasque rependere grates
 Instituit ; stabat cinctus de more sacerdos,
 Lataque devoti feriebat pectora tauri. 325
 Compellans ad sacra Jovem Phrygiosque penates
 Romuleamque animam cunctosque ex ordine divos
 Custodes Latii, quorum Capitolia curæ
 Credita perpetuæ mundi caput esse merentur,
 His actis grates meritas, et debita solvit 330

323. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.; *merita* in ed. Bas., *meritas* in ms. A, E, F.

327. *Custos* in ed. Bas., *cunctos* in omnibus ms.

Præmia militibus, virtus ut alatur honore
 Haud equidem ignarus. Fuerat mos ille vetustus
 Romanis ducibus primo servatus ab ævo,
 Invalidas tutasque altis cum mœnibus urbes
 Cingeret obsidio, cui primum scandere muros 325
 Seu virtus sen fata darent, proponere dictam
 Nomine muralem de re veniente coronam.
 Hoc pretii prædulce genus, quia gloria mentes
 Elevat, immemoresque omnis facit una pericli.
 Id modo prospiciens animos dux talibus ardens 340
 Impulerat stimulis; sed enim fastigia vinctis
 Apprendisse duos manibus vox publica et ingens.
 Ortus erat castris studio variante tumultus;
 Hunc illi, contra illum alii laudare faventes.
 Sic ubi vulnificis ferientem dentibus apinnum 345
 Ejectum caveis et opacis sentibus acres
 Corripuere canes certatim, omnesque per artus
 Explicuere solo, strepitus consurgit ab alto
 Spectantum juvenum; quis primum figere morsus
 Clunibus hirsutis ausus, quis prendere saltu 350
 Hispida terga feri, quis primum haurire cruorem,
 Pugna canum fit de meritis venantibus una;

334. *Turres* in ed. Bas., *tutas* in omnibus ms.

335. *Cingere* in ed. Bas., *cingeret* in omnibus ms.

337. *Mirabilem* in ed. Bas., *muralem* in omnibus ms.

341. *Victis* in ed. Bas., *vinctis* in ms. A, B, C, D, E.

345. *Vulnificus ferientes* in ed. Bas., *vulnificis ferientem* in omnibus ms.

347. *Eripuere* in ed. Bas., *corripuere* in omnibus ms. Primitus inerat lacuna ubi deinceps insertum est verbum *certatim* rubro atramento et manu diversa. In margine est sequens postilla: Ponerem lacerant propter versum, et forsā nil deficit.

Illi victores latratum in nubila tollunt.
 Scipio turbatos cuneos atque arma frementes
 Agnoscens, veritusque novi non parva duelli 355
 Semina, discordes raptim ad prætoria turmas
 Convocat, et verbo surgentes comprimit iras.
 « Quando, ait, amborum virtus tam clara virorum
 Eminet, ut cunctis longe post terga relictis
 Officiat, sibi sola quidem vel debita neutri est 360
 Fama vel ambobus, quod dignius esse putamus:
 Nam prior est quem nemo præit. » Sic ore sereno
 Fatus, et amborum pariter viridante corona
 Tempora circumdat; simul impetus omnis et ira
 Concidit : hunc finem tristes habuere querelæ. 365
 Haud aliter quam quum validos in prælia tauros
 Excitat invidia et dilectæ candor amicæ :
 Cornua tentantur, truncis mugitibus auræ
 Complentur; tunc ampla favent armenta duobus,
 Et partem fecere boves : si providus iras 370
 Præsensit rabidosque agnovit pastores,
 Tempestivus adest, et blando murmure motus
 Temperat ac pugiles victrici fronde coronat,
 Et sua placatos procul inde per arva remittit.

355. *Virtus* in ed. Bas., *veritus* in omnibus ms.

358. *Quin* in ed. Bas., *quando* in omnibus ms.

360. *Ut* in ed. Bas., *vel* in omnibus ms.

365. *Hubere* in ed. Bas., *habuere* in omnibus ms.

367. *Condor* in ed. Bas., *candor* in omnibus ms.

369. *Fovent* in ed. Bas., *favent* in omnibus ms.

371. *Rapidos* in ed. Bas., *rabidos* in omnibus ms.

372. *Metus* in ed. Bas., *motus* in omnibus ms.

374. Hæc inter versus 374-375 nota exstat in ms. A :

Istud erat quartum capitulum, in quo Lelius debebat narrare

Interea lacrymosa cohors, miserabilis, ingens, 375
 Feminea audita est, gemitu sua mœnia complens.
 Hic pius infremuit juvenis gessitque patronum
 Ipse pudicitiae; tutae committitur arci
 Omnis ab incursu metuens sibi sexus et aetas,
 Indigus auxilii populus; custodia sanctis 380
 Est mandata viris, vetitumque sub ora venire
 Femininum vulgus, quod lumina blanda pudori
 Insultant, castique oculis flos carpitur oris.
 Id modo permetuens longe captiva relegat
 Agmina: proh! Superi, mortali in pectore quanta 385
 Majestas, spectate senem juvenilibus annis.
 Nam simul ætatis stimulos formæque virentis
 Blanditias perferre.....

Syphaci congressum Scipionis cum Hasdrubale, Gisconio et Magone, ubi ipsi devincti aufugerunt in Mauritaniam, et etiam quomodo Massinissa cum CCC equitibus se junxerat Scipioni, et quædam alia; quæ omnia ipse Petrarcha tangit in libro de viris illustribus ubi hujus Scipionis avide facta describit; et primo Lelius disponit se ad narrandam continentiam Scipionis, capta ipsa Carthagine.

375. *Lacrymabilis* pro *miserabilis* in ms. B, C, D.

380. *Indignus* in ed. Bas., *indigus* in ms. A, B, C, D, F.

381. *Et* in ed. Bas., *est* in omnibus ms.

383. *Vasti* in ed. Bas., *casti* in omnibus ms.; *rapitur* in ed. Bas., *carpitur* in omnibus ms.

387. *Florem* in ed. Bas., *formæ* in omnibus ms.

388 Ita legitur hic versus in ed. Bas. :

Blanditias perferre grave est, mihi crede, frequenter.

In ms. A, B, C, D, desunt: *grave est, mihi crede, frequenter*. In ms. E, F: *mihi crede frequenter*.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM (1).

Mœnia magnanimus victo regnata Syphaci
Massinissa subit. Venit ilicet obvia conjux
Regis captivi lacrymas profusa, sed inter
Angorem mirum referens regina nitorem.
Hanc sibi jure tori juvenis despondet amoris
Impatiens; gravibus quem mulcet Scipio verbis
Captivam repetens; fidei memor ille maritæ
Multa diu questus letantia munera mittit.
Quæ cum sumpsit amans, lucem indignata reliquit.

Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ
Ingreditur, patriosque lares et avita tuetur
Tecta libens, generis cara incunabula primi.
Milite confestim ad portas custode relicto,

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ
Massinissa capit; sed enim malesanus ab igne
Carpitur occulto; tandem genialia festa
Sponte sua celebrat jurataque fœdera firmat.
Interea lætæ vinctum per castra Syphacem
Aspernare (?) acies clari ducis. Ille modesto
castigat regem placidis et pectora mulcet,
Ostendens quid Roma velit; sibi conscius ipse
Pocula dat servo dominæ ferat uda veneno.
Illa bibit propere lucemque coacta reliquit.

2. *Primos* in ed. Bas., *patrios* in omnibus ms.

Ipse altam cupidus raptim tendebat ad arcem. 5
 Sic stimulante fame lupo amplum nactus ovile,
 Intima dum penetrat, socium prædæ atque laboris
 Linqvit in ingressu, quo tutior abdita fides
 Corpora diducat latebris mergenda palato.
 Ventum erat ad miseri felicia tecta tyranni 10
 Quæ verso malefida viro regina tenebat.
 Hæc subitis turbata malis in limine visa est
 Obvia victori, si quam fortuna pararet
 Tentatura viam duræque levamina sortis.
 Undique sidereum gemmis auroque nitebant 15
 Atria : non illo fuerat rex ditior alter
 Dum fortuna fidem tenuit, nunc (fidite lætis)
 Pauperior non alter erat : tamen omnia longe
 Regia præradians vincebat limina conjux.
 Ille nec æthereis unquam superandus ab astris 20
 Nec Phœbea foret veritus certamina vultus
 Judice sub justo. Stabat candore nivali
 Frons alto miranda Jovi, multumque sorori
 Zelotypæ metuenda magis quam pellicis ulla
 Forma viro dilecta vago ; fulgentior auro 25
 Quolibet, et solis radiis factura pudorem.
 Cæsaries spargenda levi pendebat ab aura

8. *Et* in ed. Bas., *in* in omnibus ms.

9. *Deducat* in ed. Bas., *diducat* in omnibus ms.

11. *Merso* in ed. Bas., *verso* in ms. A.

14. *Duræ* in ed. Bas., *duræque* in omnibus ms.

15. *Sidereis* in ed. Bas., *sidereum* in omnibus ms.

17. *Tenuit fortuna fidem* in ed. Bas., *fortuna fidem tenuit* in ms. A.

20. *Separandus* in ed. Bas., *superandus* in ms. A, B, C, D, E.

27. *Splendebat pro pendebat* in ms. A.

Colla super, recto quæ sensim lactea tractu
 Surgebant, humerosque agiles effusa regebat.
 Tunc olim substricta auro certamine blando 30
 Et placidis implexa modis sic candida dulcis
 Cum croceis jungebat honos, mixtoque colori
 Aurea candentis cessissent vascula lactis,
 Nixque jugis radio solis conspecta sereni.
 Lumina quid referam præclaræ subdita fronti 35
 Invidiam motura Deis, divina quod illis
 Vis inerat, radiansque decor qui pectora posset
 Flectere quo vellet, mentesque auferre tuendo,
 Inque Medusæum præcordia vertere marmor.
 Africa ne monstris caruisset terra secundis, 40
 Hæc planctu confusa novo modo dulce nitebant
 Dulcius ac solito : ceu cum duo lumina juxta
 Scintillant pariter madido rorantia cœlo
 Imber ubi nocturnus abit. Geminata superne
 Leniter acrei species inflectitur arcus. 45
 Candida purpureis imitantur floribus almæ
 Lilia mixta genæ, roseis tectumque labellis
 Splendet ebur serie mira, tum pectus apertum
 Lene tumens blandoque trahens suspiria pulsu
 Cum quibus instabilem potuit pepulisse precando 50
 Unde nequit revocare virum, tum brachia quali

33. *Condensi* in ed. Bas., *candentis* in ms. A.

37. *Vix* in ed. Bas., *vis* in omnibus ms.

38. *Velit montesque* in ed. Bas., *vellet mentesque* in omnibus ms.

41. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.

42. *Mixta* in ed. Bas., *juxta* in omnibus ms.

45. *Leviter* in ed. Bas., *leniter* in omnibus ms.

48. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

49. *Leve* in ed. Bas., *lene* in omnibus ms.

Juppiter arctari cupiat per sæcula nexu.
Hinc leves longæque manus, teretesque sequaci
Ordine sunt digiti, propriumque ebur exprimit ungues.
Tum laterum convexa decent, et quidquid ad imos 55
Membrorum jacet usque pedes, illosque moveri
Mortali de more neges; sic terra modeste
Tangitur, ut teneræ pereant vestigia plantæ,
Æthereum ceu servet iter. Sic nube corusca
Obsita magnanimum Venus est affata Tonantem, 60
Naufragio nati seu morte impulsa nepotis
Dulcis opem sperare patris, dum Troja per undas,
Dum subterraneo tremuit pia Roma tumultu.
Hac igitur forma nulli cessura Dearum
Occurrit juveni mulier, nec cultus in illa 65
Segnior effigie; variis nam purpura gemmis
Intertexta tegit reginæ pectora mœstæ,
Et dolor ipse decet miseram, nec compta placere
Tempore felici poterat magis. Ilicet ergo
Vulnus inardescens totis errare medullis 70
Cœperat, æstivo glacies ceu lenta sub æstu,
Cera vel ardenti facilis vicina camino
Liquitur. Ille tuens captiva captus ab hoste,
Victaque victorem potuit domuisse superbum.
Quid non frangit amor? Quis fulminis impetus illi 75
Æquandus? Jamque illa gradu provecta trementi
Est affusa ducis genibus, quem vultus et arma

55. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

68. *Docet... cuncta* in ed. Bas., *decet... compta* in omnibus ms.;
miseras pro *miseram* in ms. E, F.

73. *Liquitur* in ed. Bas., *liquitur* in ms. B, C, D, E, F.

76. *Profecta* in ed. Bas., *provecta* in omnibus ms.

Ediderant comitumque favor plaususque sequentum ;
 Arreptaque manu submissa voce locuta est :
 « Si mihi victricem fas est attingere dextram 80
 Captivæ viduæque tuam, per numina supplex
 Cuncta, precor, miserere mei ; nec magna rogaris.
 Utere jure tuo, captivam mortis acerbæ
 Carceris aut duri licet hanc absumere sorte.
 Est etenim mihi vita mori : lux ne ista placeret 85
 Fata coegerunt statui nimis invida nostro.
 Tu quodcumque libet jubeas, genus elige dignum
 Mortis, et hoc unum prohibe, ne viva maligno
 Servitio calcanda ferar. Sunt forte sorores,
 Rex, tibi quas referat fortunæ injuria nostræ 90
 Ante oculos, invicte, tuos ; namque et sua nobis
 Fata fuisse vides : succedunt tristia lætis.
 Nec tamen ullorum fuerim præsaga malorum
 Ipsa tibi ; fausto in finem, precor, utere regno,
 Et natis transmitte tuis, nullusque nepotum 95
 Armet in insidias animum : mihi turbida regni
 Ultima fortunæ nimiumque adversa priori
 Contigerint, damnisque meis lassata quiescat,
 Mitior hinc aliis. Mihi sed Romana fuisse
 Scis odia, armorumque solent me dicere causam 100
 Materiamque unam belli, nec falsa queruntur.
 Eripe ludibrio miseram, manibusque superbis
 Eripe deque meæ specie, rex inclyte, mortis.
 Tu cui fata favent, cui mens se devovet ultro

86. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

87. *Quocumque* in ed. Bas., *quodcumque* in ms. A, B, C, D, F.

94. *Urere* in ed. Bas., *utere* in omnibus ms.

101. *Ferunt* in ed. Bas., *unam* in omnibus ms.

Videris. » Hæc inter lacrymis perfundere terram 105
 Cœperat, auratis suffigens oscula plantis.
 Inmemor armorum juvenis, cui Martius ardor
 Exciderat, gravidumque novæ dulcedine formæ
 Pectus, et insolitis ardebant pectora flammis,
 Suspirans : « Regina, precor, jam luctibus, inquit, 110
 Pone modum, trepidumque animo seclude pavorem.
 Parva petis, sed magna feres : nam forma genusque,
 Majestasque animi dignam cui plura petitis
 Largiar insinuant. Igitur, regina, manebis
 Et nostri memoranda tori per sæcula consors, 115
 Ni renuis, nostroque nocet vetus ardor amori. »
 Hic humilem complexus heram, multumque diuque
 Ora salutiferis referentem tristia plantis
 Sublevat illacrymans. Unde ista potentia cæco
 Tanta Deo? Tantumne levem valuisse pharetram, 120
 Ut jecur invicti per tot fera prælia regis
 Vulnere trajectum tenui prosterneret intra
 Feminæum imperium? Vultu tandem illa remisso
 Incipit : « O regum decus.... auxiliumque
 Dum meruit patriæ, nunc terror maximus idem, 125
 Si mea post tantos unquam consurgere lapsus
 Fata queant, spesque una foret post damna superstes,
 Quid mihi vel longa potius contingere vita
 Lætius, ad talem quam si translata maritum
 Ducerer, et fausta subito crevisse ruina? 130
 Sed quia fata premunt, et nostris debitus annis

120. *Tantumve* in ms. A, *tantumque* in ms. B, C, D.

124. In ms. A inter *decus* et *auxilium* est spatium vacuum, cum hac postilla in margine : Ponerem *ingens*.

130. *Dicerer* in ed. Bas., *ducerer* in ms. A, B, C, D, F.

Finis adest, mihi, care, animos attollere fractos
 Desine ; non tali pelago convulsa ratis nat.
 Fortunæ mihi nota fides : sat magna petenti
 Dona dabis mortem, quæ libertate retenta 135
 Perferat hanc animam directo tramite ad umbras.
 Romanum fugisse jugum mihi meta precandi est :
 Cætera non ausim tibi, sed pro talibus ille
 Rex Superum meritum grates exsolvat opimas,
 Qui mea magnifico transcendere vota favore 140
 Nisus eras. » Vultum hæc dicens avertit, et illum
 Compulit in lacrymas iterum : « Sed parce dolori,
 Parce, ait, et nostris oculis quos fletibus istis
 Ante diem perimis ; spes amplas fessa labansque
 Mens refugit, terræque jacens nil suspicit altum. 145
 Tu tamen intendas animum melioribus, ibit
 Forte alio fortuna nocens, aditumque relinquet
 Ad magnos placata gradus, si dura, quod horret
 Mens, omen sors illa vetat ; tunc ultima sero
 Mors dabitur promissa tibi, per sidera testor 150
 Alta poli, regumque fidem Manesque Deosque. »
 Talia vix tremulus confusa voce peregit ;
 Hinc sese vacuam tulit irrequietus ad arcem.
 Quis queat instabiles animorum noscere fluctus
 Quos ferus urget amor ? Non illos turbidus æquat 155
 Euripus, non Scylla fremens, non dira Charybdis.

139. *Gratis* in ed. Bas., *grates* in omnibus ms.

141. *Erat* in ed. Bas., *eras* in omnibus ms.

144. Hic versus, in omnibus ms. licet, deest in ed. Bas.

145. *Aspicit* pro *suspicit* in ms. A.

149. *Onnem... sera* in ed. Bas., *omen .. sero* in omnibus ms.

154. *Flexus* in ed Bas., *fluctus* in omnibus ms.

155. In ms. A supra *æquet* est jure corr. *æquat*.

Nempe procellosi malesanum pectus amantis
 Nulla quies habitat, non lux tranquilla dierum,
 Non sua signa poli, non noctis imago serenæ,
 Non ratibus clavum, non tutus littore portus ; 160
 Horrida perpetuo facies turbata tumultu,
 Undique naufragium scopuli clademque minantes,
 Impiaque adversis discordant æquora ventis.
 Heu miseri, quibus huc subito volvantur et illuc
 Incerti pelagi atque viæ. Jam tecta supremi 165
 Intima rex thalami secretaque limina solus
 Intrarat, tacitusque sedens, dum singula secum
 Pertractat, quamam ille fidem persolvat amanti,
 Difficilem videt esse viam : nam territat illum
 Captivæ status, et miseræ fortuna maritæ, 170
 Romani mens alta ducis, tum nota pudici
 Pectoris integritas ; illam metuebat amor
 Adversam reperire suo, sed dura catenis
 Evinctum validis lex imperiosa trahebat
 Cernentem sua fata procul. Ceu victus in alto 175
 Navita qui mœstus scopulos syrtesque vadosas
 Ante oculos videt esse suos, nec flectere proram
 Arte valens solita, ventoque impulsus et undis,
 Omnia desperans, fortunæ mandat iniquæ
 Et clavum et remos et vela fluentia nimbo, 180
 Ac lacrymans in puppe sedet : sic naufraga regis

165. *Jamque* in ed. Bas., *jam* in omnibus ms.

166. *Lumina* in ed. Bas., *limina* in ms. A, B, C, D, F.

170. *Mariti* in ed. Bas., *maritæ* in omnibus ms.

177. *Iipse* in ed. Bas. In ms. A in versu exstat *esse*, sed supra correctum *ipse*.

181. *At* in ed. Bas., *ac* in omnibus ms.

Mens hæret compulsa quidem, nec flectere quoquam
 Orsa valens, gemitu sic longam concitus horam
 Exegit vario. Nunc ora nitentia coram
 Cernere reginæ, nunc dulces fingere voces 185
 Ipse sibi, pedibus nunc oscula pressa, manusque
 Leniter apprensas, lacrymosaque pectora flentis
 Dulcibus undantesque oculos arsisse favillis.
 At medias inter curas, ubi forte verendi
 Frons aderat dilecta ducis, tunc improba tergum 190
 Spes dabat, et domitis stabant præcordia flammis.
 Sicut ubi ardenti gelidus successit ahenò
 Humor, aquæ furor ille silet, paulumque tepenti
 Stat similis ; mox aucta suas incendia vires
 Exercent magis atque magis : sic ille tumultus 195
 Pectoris oppressus, stimulis agitantibus isdem
 Fortior admotas rationis spernit habenas.
 Ergo ubi vulnifico reverentia cessit amori,
 Præsentisque decus formæ, et damnosa voluptas
 Absenti prælata duci est ; capit ilicet æger 200
 Consilium, factique viam deprendit inanem ;
 Et secum : « Quid lentus agis ? Speciosa hymenæus
 Conjugia, et lætos blandus modo Juppiter annos
 Obtulit ecce tibi ; satis est meminisse laborum.
 Exsul, inops, profugus, regno spoliatus avito, 205
 Per mare, per terras, per mille pericula supplex
 Regibus ac populis multos errasse per annos
 Gaudeo ; jam tempus fuerit fortasse quietis.

189. *Nisi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.

195. *Exercet* in ed. Bas., *exercent* in ms. A, E, F.

198. *Ubi*, omissum in ed. Bas., est in ms. A, B, C, D, F.

Nam si cuncta brevis numerentur tristia vitæ,
Nullus erit toto te nunc annosior orbe. 210
En regnum fortuna tuum quo dulcius illo
Perfruere diu longo post tempore reddit,
Depositumque refert. Hostem, qua nulla voluptas
Major, habes victum, vitæque et mortis in ipsum
Arbiter es; qui cara tibi tulit omnia solus. 215
Omnia nunc redeunt, simul hic possessor iniquus
Regna gemens revomit, nitidisque simillima nymphis
Femina, præterea primo spoliata marito.
Bellorum sic jura volunt; occurrit et ardet,
Si liceat, sed multa timet sibi conscia sortis. 220
Nempe verecunde petit id quod voce negare
Visa fuit metuens. Heu qualis forma gementi,
Quamque decent lacrymæ, quid majestatis in illa est!
Et quid læta foret, qualis regina superbo
Alta sedens solio, si gloria supplicis ingens, 225
Captivæ si tantus honos! Proh dulcis amantum
Vita, nec alternis concordia rupta querelis!
Una quidem facies, semper mens una, duobus
Una quies unusque labor, non pulchrius orbe
Par fuerit toto, nisi nos obliviam formæ 230
Forte tenent nostræ; genus et mens omnia tandem
Conveniunt, casusque graves mollire ferendo
Convenit, atque ætas spatio distincta; quod ipsis
Conjugibus gratum esse potest, quodque ipse notavi.
Convenit ille etiam qui summis infima solus 235

211. *Fortunatum* in ed. Bas., *fortuna tuum* in omnibus ms.

214. *Vinctum* pro *victum* in ms. E.

227. *Altius* in ed. Bas., *alternis* in omnibus ms.

Æquat amor. Propera, nec enim tibi forte timendum est
 Ne tua condemnet juvenilia furta benignus
 Scipio; quin juvenem juvenis miserebitur ultro,
 Viderit et lacrymas, veniam præstabit amori.
 Conjugium fortasse sacrum, non furta vocabit, 240
 Reginamque tori sociam venerabitur olim. »

Mitior ille ducum simul hæc effatus, amicos
 Convocat atque animos aperit. Jubet omnia raptim
 Expediant modico convivia culta paratu.
 Atria non reboant, non Tuscus ad æthera clangor, 245
 Non comitum fremitus, non arcta palatia turmis,
 Non crebræ micuere faces; fax ussit amantes
 Una duos, lacrymis mox exstinguenda duorum.
 Pulcher Atlanteo properans sub gurgite mergi
 Hesperus optatam noctem referebat, iniquos 250
 Assuetus perferre dies, et amantibus hostis
 Invida luciferi dum nomina suscipit atri.
 Mentibus heu quantum nostris caligine cæca
 Illudit ventura dies! Fortasse beatus
 Conjugio, sobolemque sibi turbamque nepotum 255
 Rex animo complexus erat, genialia lætus
 Tempora noctis agens. Illi non blanda mariti
 Oscula mille novi, non regni jura vetusti

237. *Fori* in ed. Bas. deest in omnibus ms. *Benignus* tantum in ms. A.

238. *Qui* pro *quin* in ms. E. *Miserebitur* pro *miserebitur* in ms. B.

242. *Dudum... hoc* in ed. Bas., *ducum... hæc* in omnibus ms.

246. *Alta* in ed. Bas., *arcta* in ms. A, B, C, D, F, *plena* in ms. E.

247. *Junxit* (corr.) pro *ussit* in ms. A.

252. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, F.

254. *Illud* in ed. Bas., *illudit* in ms. A, B, C, D, F.

Per cunctos promissa Deos, de corde pavorem
 Funditus expulerant. Semper tremefacta sepulcrum 260
 Ante oculos mortemque tulit, nec somnia lætum
 Portendere aliquid : visa est sibi quippe secundo
 Rapta viro sentire minas et jurgia primi ;
 Et tremuit sopita, licet dum vertice montis
 Aerii traducta sedens subjecta videbat 265
 Regna sibi populosque vagos, monstrumque repente
 Concurrisse alium majori corpore montem ;
 Tum vero tremuisse jugum, cui nixa sedebat ;
 Impulsuque gravi gelidos de vertice montes
 Descendisse duos ; montemque abiisse minorem 270
 Inde retro ; ast illam rapido per inania lapsu
 Tartara nigra quidem et Stygiam tetigisse paludem.
 Publica finitimas subito perlabitur urbes
 Fama gradu, victæ victorem sponte secutum
 Conjugia, et bello indomitum servire puellæ. 275
 Vulgus adulterii signabat nomine factum,
 Quod neque legitimis arsissent ignibus inter
 Armorum strepitus ; alioque superstitè rege
 Conjuge, captivæ victori forma quod uno
 Visa die, et dilecta prius, subitoque recepta 280
 Fœdere non inter patrios ex more Penates
 Judicio nequid, sed cuncta libidine sanas
 Præcipitante moras fierent : sic omnia vulgus
 In pejus torquere loquax. Jam crebrior aures

263. *Nupta* pro *rapta* in ms. B, C, D.

269. *Fontes* in ed. Bas., *montes* in ms. A, B, C, D.

272. In ms. A super *tetigisse* legitur *petiisse*, in ms. E. *penetrasse*.

282. *Nequit* in ed. Bas., *nequid* in ms. A, B, C, D.

Fama ducis vario fervens pulsaverat æstu. 285
 Indoluit cari facinus miseratus amici
 Dux pius hic, rerumque modum secum ipse revolvens,
 Intempestivos est detestatus amores;
 Multaque in absentem tacitus convitia finxit.
 Sic pater offensus longinquo verbera nato 290
 Instruit, et thalamis irarum fulmina fundit,
 Mox vultu placito et dulci sermone movendus.
 Altera post primam sequitur, populosque secundo
 Fama leves rumore replet succedere castris
 Syphacem victumque trahi; ruit obvius omnis 295
 Visendique avidus positis exercitus armis,
 Illum admirari, atque illum celebrare frequentes.
 Hunc illum bello ingentem regnisque superbum
 Romanum, Pœnumque ducem qui viderit uno
 Tempore sub Laribus pacem veniamque precantes. 300
 Cuique duos mundi dominos non multa puderet
 Blandiri; cui certatim solemnia tanquam
 Vota Deo fierent; cui regum maximus olim
 Massinissa metu toto concesserit orbe;
 Quem facie turbata nova fortuna rotasset 305
 Ad terram impulsu subito, vix credula tantæ
 Corda rei ingentis lapsu stupefacta ruinæ.
 Si quis Athon videat verso seu vertice Olympon
 Argæis cecidisse vadis, Erycisque, tuumque,

287. *Hic* in ed. Bas. deest in omnibus ms.

295. *Victum* in ed. Bas. et in ms. A, *vinctum* in ms. B, C, D, E, F.

299. *Ducum* in ed. Bas., *ducem* in omnibus ms.

303. *Regum* (corr.) supra *regnum* in ms. A. *Regnum* quoque legitur in ms. F.

304. *Concesserat* (corr.) in ms. A.

308. *Ceu* pro *seu* in ms. E.

Apennine, caput, Tyrrhena sub æquora mersum, 310 .
 Non credat satis ipse sibi, sed somnia vanis
 Plena putet monstris. Rex inter talia magno
 Concursu invehitur ducis ad tentoria nostri.
 Heu quantis, fortuna, dolis mortalia pessum
 Omnia das, quantum sublimibus invida regnis 315
 Hæc magnis promissa lues ! Hæc meta bonorum
 Stare parum et ruere. Hic regum ille supremus
 Mancipium venale jacet, trahiturque, catenis
 Obrutus, et multo circumvallatus ab hoste.
 Contigit Hesperii mentem ducis illa vetusti 320
 Hospitii neglecta fides, blandusque serenæ
 Vultus amicitiae, conspectus, junctaque dextræ
 Dexterâ, consessusque tori, ac præsentibus illa
 Majestas collata malis, tandemque profatur :
 « Quid tibi, vane Syphax, voluisti ? Unde ista furenti 325
 Mens adeo transversa tibi, pactine repulsa
 Auxilio contentus eras, nisi bella moveres ? »
 Dixerat ; ille animo vultuque immotus eodem
 Præstitit, ac sero vix mœsta silentia fregit :
 « Nil mihi, magnanime et nostri dux maxime sæcli, 330
 Nil gravius fortuna tulit, quam frigida campis
 Linquere et in mediis moriens hæc membra nequivi,

315. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in omnibus ms.

323. Ea vox *consessusque* in ms. A, deleto nunc verbo, superiuscripta est, legiturque in omnibus aliis ms.

326. *Transversa* est lectio jam emendata in ms. A, nec apparet vestigium pristinae lectionis.

327. *Eras*, lectio pariter emendata.

329. *Longa* in ed Bas., *mœsta* id omnibus ms.

332. *Quam* in ed. Bas., *et in* in ms. A, *quod* in ms. B, C, D, E, F.

Armorumque inter stragem cumulosque virorum.
 Pœnarum mihi summa quidem quod vivere bello
 Contigit exhausto ; nec enim nunc ora viderem 335
 Hæc mihi perfidiæ meritam renovantia litem.
 Ast ego, si miseris placeat credenda profari
 Et queat in gravibus vero locus esse catenis,
 Vera loquar, primumque omnes meruisse fatebor
 Sponte cruces, qui sacra volens, qui jura fidemque 340
 Fasque piumque simul conventaque fœdera tanti
 Hospitis, exigua turpique libidine victus
 Calcavi, testesque Deos, memoresque malorum.
 Sed quæ causa gravis, quæ tristis origo ruinæ
 Forsitan ignoras : ego nunc verissima paucis 345
 Expediam, non illa meum relevantia crimen,
 Quin potius justi stimulos auctura pudoris.
 Femina cum primum Laribus fuit advena nostris
 Auspiciis invecta malis atque alite torva,
 Tunc perii, periitque fides, et gloria nobis 350
 Excidit, ac sceptrum manibus diademaque fronti ;
 Proditâ nunc tacitis arsit mea regia flammis.
 Funereas tulit illa faces, potuitque dolosis
 Flectere blanditiis animum, lacrymisque malignis
 Hospitis illa sacri famæ Superumque Deorum 355
 Reddidit immemoremque mei. Quid te moror ? Illa,
 Illa suis manibus misero tulit arma marito,
 Induit illa latus, capiti tum cassida caro,

333. *Tumulos* (corr.) pro *cumulos* in ms. A, et in ms. B, C, D.

352. *Gloria* in ed. Bas., *regia* in omnibus ms.; al in ms. A pris-
lina lectio, nunc erasa, erat diversa.

353. *Funereas*, lectio emendata in ms. A.

358. *Tunc* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

Tum gladium dextræ, clypeum dedit illa sinistraë,
 Increpuitque tubam, trepidumque atque arma paventem 360
 Impulit anbiguam in mortem, tecumque coegit
 Adversis certare Deis. Quando agmina campis
 Contulimus stetimusque acie, fuit exitus ille
 Erroris ; mihi crede, mei placuisse profanos
 Amplexus fuerant hujus primordia casus 365
 Conjugioque hæsisse fero. Proh ! regia, vere
 Regia et innumeris nuptura sine ordine conjux
 Regibus, hostiles utinam translata Penates
 Igne cremes simili (nisi me præsentia fallunt
 Et facies) ; mecum hoc veniet solamen ad umbras. » 370
 Dixit et obticuit, graviter turbatus et imo
 Lumina mœsta solo referens : jam senserat iras
 Scipio, namque oculos et stigmata clara loquentis
 In vultu nimium offensi spectarat amoris.
 Hinc magis atque magis cari scelus horret amici : 375
 Justus amor regi, quoniam si digna querelæ
 Massinissa, tibi fuerat, non justa rapinæ
 Causa furor, stimulisque repens impulsa libido
 Turpibus. Hæc inter regem sub claustra recondunt.
 Fama recens Latiis sensim crebescere castris 380
 Cœpit adesse duces, victriciaque agmina regis
 Ac Lelii : placido venientes suscipit ore

365. *Fueram* in ed. Bas., *fuerant* in omnibus ms.

368. *Nunc nunc* in ed. Bas., *utinam* in ms. A B, C, D, F, *autem* in ms. E.

370. *Venies* in ed. Bas., *veniet* in omnibus ms.

376. *Regis* in ed. Bas., *regi* in omnibus ms.

380. *Latis* in ed. Bas. et in omnibus ms. ; *at* in ms. A *Latiis* legitur in ipso versu, et *latis* tantum in margine.

Scipio, laudatos populo spectante decorat
Muneribus largis, abstractum deinde seorsum
Sede locat regem juxta procul, atque remotis 385
Testibus alloquitur : « Nisi me tua maxima longe,
Massinissa, diu virtus spectata fefellit,
Non tibi causa tuum fuerit, nisi magna, videndi
Sciadam, fideique meæ tua credere fata
Ut malles, veteres sic aspernatus amicos. 390
Africa nam vastis Latio disjungitur undis,
Nec minus alternis distamus moribus, ergo
Grande aliquid tibi causa viæ fuit æquore tanto,
Tot bellorum inter fremitum mundique tumultus.
Certe, ego si proprio mihi non sordescit in ore 395
Gloria, non alia tantum virtute superbum
Me fateor, quam quod blande mihi frena tenere,
Frena voluptatis videor. Non hostis in armis
Obvius, aut flammis resonans undantibus Ætna,
Euboicæ non sic fundo gravis æstus ab imo 400
In cumulos surgentis aquæ metuendus ut ista est.
Turba voluptatum quæ circumfusa tenet nos,
Præcipue tamen hæc nitidæ suspecta juventæ
Pestis, et ætati prætendit retia nostræ;
Æquor enim silet interdum, gravis Ætna quiescit. 405
Hostis ad incursum, validis seu mœnibus uti,
Seu vallo fossaque licet, damnosa voluptas,

387. *Tua* in ed. Bas., *diu* in omnibus ms.; *sperata* (corr.) supra *spectata* in ms. A.

389. *Tu* in ed. Bas., *tua* in omnibus ms.

392. *Discamus* in ed. Bas., *distamus* in ms. A, B, C, D.

406. Hi quinque et septuaginta versus 406-481, licet in omnibus ms., desunt in ed. Venet. et Bas.

Nocte dieque furit. Nunquam tu mœnibus illam
Arcebis ; mediis veniet penetralibus inter
Excubias vigilesque canes, ferrata potentum 410
Limina transiliet. Quod si te sola movere
Hæc potuit tantum virtus, ut linquere velles
Templa, larem, regnum nobisque ut sponte subesse,
Nomine deposito domini, patereris et illam
Per maria et terras, in me sequerere latentem ; 415
Tu mihi vir quantus digito monstrabere, si te
Inter tam multas hæc exornaverit una.
Gloria magna quidem magnum vicisse Syphacem,
Sed major, mihi crede, graves domuisse tumultus
Pectoris, atque animo frenum posuisse frementi. 420
Præconem me virtutum memoremque tuarum
Semper habes ; tua facta libens et dicta renarro.
Cætera tu tacito tecum sub pectore volve,
Nec tibi verba prius quam mens sibi nota ruborem
Excitet. Egregia hoc bello tua sensimus arma : 425
Attamen auspiciis nostris, ignosce patienti,
Concursum est acie ; nostro quoque nomine parta est
Romano hæc præsens populo victoria, nec te
Præterit et regem et regnum suaque omnia nobis
Deberi. Romam patere hinc inimicaque conjux 430
Regis eat, precibus quæ bellum pavit et hostis
Filia tam magni est, et pars non parva triumphi.
Vince animum teque ipse doma, nec multa decora
Commaculare velis unius crimine facti.
Aspice quam fructus nihilo minor ira dolorque, 435
Quantus ab obscæno tibi sit metuendus amore,
Quid deceat regem, quam per se fœda libido est. »
Dixerat : ast illi jamdudum ex ore ruebant

Certatim lacrymæ, veluti cum candida tectis
 Nix hæsit, veniat tepidis si flatibus Auster, 440
 Liquitur, et grandes subito per inania guttæ
 Præcipitant. Tum pauca refert : « Mihi maxima cura est
 Imperio parere tuo ; fortuna salusque
 In manibus tibi nostra sedet ; tu pectoris æstus
 Vincis, et affectus miseri moderaris amantis. 445
 Nil frustra jussisse queas, sed prospice famæ,
 Deprecor hoc unum ; liceat mihi conjuge dulci
 Servata caruisse fide. » Singultibus istas
 Liquit inexpletas rauco sub murmure voces,
 Inque tabernaculum sese intulit, ora genasque 450
 Mœstus, et infestis tundens sua pectora palmis.
 Sic audita reum postquam sententia morti
 Addixit, graviterque tubæ vox nuntia fati
 Intonuit, tremit ille pavens, et buxeus ori
 Pallor inest ; jam mors oculis manifesta videtur, 455
 Et licitor præbere jubet jam colla securi.
 Ac ventura quidem veluti præsentia cernit ;
 Jam jacet exanimis, jamque omnia tristia secum
 Versat, et avulsum trunca cervice cadaver.
 Haud aliter placita juvenis cariturus amica 460
 Jam tacet ; ac tacitis postquam irritata querelis
 Mens stimulos in verba dedit : « Prohi tristia, dixit,
 Vitæ fila mihi, tanto servata dolori
 Et Parcis huc tracta feris ! Moriamur honesti,
 Sic cogunt mandata ducis, nisi vivere rapta 465
 Posse anima nos ille putat. Si tristia duri
 Corda geris silicis, pectusque adamante rigescit,

457. At pro *ac* in ms. F.

461. Tacet (corr.) supra caret in ms. A.; at pro *ac* in ms. E.

Quid mihi Romana fore cum feritate putasti,
Scipio ? Quid meritum melius sic perdis amicum ?
Vita molesta tibi nostra est ; quot vulnera in isto 470
Pectore pertulimus, nunc ut moreremur amando !
Spiritus in lacrymas atque in suspiria mœstus
Deflueret ; mors nulla viro minus apta, sed ultra
Non datur. » Hæc dixit, frendensque ad sidera luctum
Sustulit horrendum, quem circumstantia longe 475
Agmina senserunt, motæque hædere cohortes.
Littus ad Hesperium properans urgebat anhelos
Phœbus equos ; forte ille memor quibus alma decoræ
Virginis Hemoniæ flagrassent pectora flammis,
Laureaque ante oculos stabat sua sacra, tremendo 480
Prodigio prærepta sibi ; tum vita relictæ
Dura nimis, luctusque gravis simul oscula trunco
Fixa diu tenero, vitæque abeunte tepenti.
Atque ideo similes regis miseratus amores,
Intulit Oceano vultus, lacrymosaque lavit 485
Ora cadens, noctique suas permisit habenas
Scipio. Nulla etenim dederit fortuna quietem
Ni mediocris erit ; nam tristior illa dolores
Læta vehit curas. Per noctem singula secum
Ancipiti eum mente rotat, num territa pulset 490
Mœnia Pœnorum et turres Carthaginis, an se
Extremos fundat Libyæ vastator in agros ;
An requiem fessis paucorum forte dierum
Præbeat equitibus, peditumque det otia turmis.
Illa recursabat potior sub pectore cauti 495

473. *Ultro* pro *ultra* in ms. F.

495. *Recusabat* in ed. Bas , *recursabat* in ms. A, E.

Cura ducis, quibus inde viis captiva per altum
 Agmina Pœnorum Latio transmittat ovanti.
 Præcipue in rege et regis in conjugē multum
 Angitur, et quantis velit hos custodibus ire,
 Cui tantum committat onus. Sic anxius hæret 500
 Mercator cui vota viæ cessere secundæ,
 Et lucri et fortuna fuit ; nunc cogitat aurum,
 Ac gemmas, qua puppe ferat, pretiosaque rerum,
 Quique ratis custos placeat. Non carior usquam
 Ullus erat Lelio, nulli felicius altos 505
 Credere consuetus lassata mente labores.
 Hunc igitur noctis medio vocat, admonet arma
 Navibus imponat, lectoque ut remige centum
 Instruat, ac patriæ petiturus littora classe.
 At misero multum diversa fluebat amanti 510
 Nox ea cum lacrymis, quas sese vertat in artes,
 Quos vocet ille Deos, precibus quibus atra relaxet
 Stamina Parcarum, et dilectæ tempus amicæ.
 Nunc venit in mentem cara cum conjugē raptim
 Herculeas subita linquentem classe columnas 515
 Fortunatorum famam tentare locorum,
 Nunc recta penetrare viâ Carthaginis altæ
 Mœnia, et ad veteres humilem veniamque petentem

496. *Aurum* in ed. Bas., *altum* in omnibus ms.

502. *Et lucri fortuna* in ed. Bas. *Et lucri et fortuna* in ms. A, F.

503. *Vehat* in ed. Bas., *ferat* in ms. A.

506. *Consuetos* in ed. Bas., *consuetus* in omnibus ms.

508. *Imponas* in ed. Bas., *imponat* in omnibus ms.

509. *Accessurus... classem* in ed. Bas., *petiturus... classe* in omnibus ms.

510. *Flebat* in ed. Bas., *fluebat* in omnibus ms.

Pergere cum gemitu et dulci cum conjuge amicos ;
Nunc ferrum laqueosque sibi properataque mortis 520
Instrumenta manu, tristesque intexere nodos,
Auxilioque necis tantos finire dolores.
Sæpe manus gladium tetigit, pudor obstitit unus,
Non metus incepto, viduæ non anxia vitæ
Dulcedo ; veritus famam maculare perenni 525
Crimine, continuit, capulumque animumque remisit.
Volvitur inde toro (quoniam sub pectore pernox
Sævitur amor lacerantque truces præcordia curæ),
Uritur, invigilant mœror, metus, ira, furorque.
Sæpe etiam absentem lacrymans dum stringit amicam, 530
Sæpe toro dedit amplexus et dulcia verba.
Postquam nulla valent violento frena dolori,
Incipit, et longis solatur damna querelis :
« Cara mihi nimium, vita mihi dulcior omni
Sophonisba, vale : non te, mea cura, videbo 535
Leniter æthereos posthac componere vultus,
Effusosque auro religantem ex more capillos.
Dulcia non cælum mulcentia verba Deosque,
Oris odorati secretaque murmura carpam.
Solutus ero, gelidoque insternam membra cubili ; 540
Atque utinam socio componar, amica, sepulcro,
Et simul hic vetitos illic concorditer annos
Contingat duxisse mihi sors optima busti.
Si cinis amborum commixtis morte medullis

519. *Dulci et* in ed. Bas., *dulci cum* in omnibus ms.

529. *Dolor pro metus* in ms. A.

530. *Et* in ed. Bas., *etiam* in omnibus ms.

534. *Cura* in ed. Bas., *cara* in omnibus ms.

541. *Componat* in ed. Bas., *componar* in omnibus ms.

Unus erit, Scipio nostros non scindet amores. 545
 O utinam infernis etiam nunc una latebris
 Umbra simus ! Liceat pariter per claustra vagari
 Myrtea, nec nostros Scipio disjungat amores.
 Ibinus una ambo flentes, et passibus isdem
 Ibinus, æterno connexi fœdere, nec nos 550
 Ferreus aut nostros Scipio interrumpet amores.
 Invidiosa Deis Erebi populoque silentum
 Ac Cereris genero, cunctisque beatior umbris,
 Umbra ferar, dulces nec Scipio franget amores.
 Ille quidem astrigeros tractus cœlumque tenebit 555
 Dux sacer humanis in totum moribus impar,
 Nec volet infernas sedes aut pallida Ditis
 Regna sequi, aut cupidos iterum turbabit amantes.
 O utinam Libyeum nunquam transisset in orbem !
 O utinam Latiis semper mansisset in oris ! 560
 Quid precor heu demens ? Si non venisset, amicæ
 Et decor et species faciesque simillima soli
 Non mihi nota foret : sine qua nec vita fuisset
 Grata quidem pariter quanta est discordia ; vitam
 Abstulit ac tribuit. Scipio dulcissime, raptim 565
 O utinam Romam victricia signa tulisses
 Captivo cum rege prior, reginaque retro
 Mansisset non visa tibi. Quid surda precamur

545. *Nostros*, omissum in ed. Bas., est in omnibus ms.
 548. *Disjungit* in ed. Bas., *disjungat* in omnibus ms.
 551. *Æquos* in ed. Bas., *nostros* in omnibus ms.
 554. *Ferat* in ed. Bas., *ferar* in ms. A, B, D, E, F.
 556. *Motibus* in ed. Bas., *moribus* in omnibus ms.
 563. *Fores* in ed. Bas., *foret* in ms. A, B, C, D. Deest totus hic
 versus in ms. E.

Numina? Castrorum dominus victorque superbus
 Captivam petit ecce suam; dabimusne? Sed urget 570
 Importuna precum species nocitura precari.
 Sed rogat, ac vultu tacito mihi multa minatur,
 Sed rogat, ac durum precibus latitare sub istis
 Imperium agnosco; parebimus. At prius horrens
 Juppiter admoveat capiti sua fulmina nostro; 575
 Hoc tellus voret alta latus, pelagusque per amplum
 Impia falsiloqui spargantur viscera regis.
 Ergo ego Romano placitum, quia sancta revellam
 Fœdera conjugii? Licuit sine conjuge regem
 Vivere, et id satius fuerat: quia cœlibe vita 580
 Scipio noster erat, sponsæ nunc pacta negare
 Non licet, ast ingens et inexorabile turbat
 Imperium; quid agam? Morieris munere cari
 Sophonisba viri, morieris. Munera sævo
 Hæc placuere Jovi; sic nec captiva traheris 585
 Littus ad Hesperium, naribus subjecta Latinis,
 Nec nostros illusa dolos sic posse videris
 Aut fractam culpæ fidem. Moriere; quis ergo
 Finis amoris erit? Mors effera. Parcite, cuncti
 Cœlicolæ, calcanda fides, fugiamus in orbis 590

573. *Et pro ac* in ms. E.

576. *Atra pro alta* in ms. B, C, D.

577. *Impiaque* in ed. Bas., *impia* in ms. A, B, C, D, E.

578. In ms. E desunt ea verba a *quia sancta revellam* ad *satius fuerat*.

584. *Munere* in ed. Bas., *munera* in omnibus ms.

585. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.

586. *Viribus* in ed. Bas., *uirtus* in omnibus ms.

587. *Dolos*, lectio jam emendata in ms. A, sine vestigio pristinae lectionis.

Ultima, et ignotas Libyæ penetremus arenas.
 Est nbi serpentum regio tutissima nobis
 Tutior hæc patria; nec enim venturus ad illam
 Est Scipio, nec pestiferi vis ulla veneni
 Tam pulchros læsura pedes. Mihi forsitan ipsa 595
 Ignoscent spectante feræ : dulcissima conjux,
 Stat fugere, et te impendenti subducere morti.
 Pauperiem lætus tecum exsiliumque fugamque
 Mœstaque cuncta feram ; sed nec sequerere vocantem,
 Feminæos si novi animos. Regina supremo 600
 Sucta sedere loco, et quanquam sequerere, parati
 Nil habeo, atque omnes Romana potentia passus
 Claudit, et extremo Scipio notissimus orbi est.
 Somnia nunc tacite quondam mihi tempore noctis
 Visa recognosco turbatæ horrenda quietis; 605
 Non satis intellecta prius. Tunc illa fuisti
 Candida prostrato per vim subducta marito
 Cerva? Sed imperio tandem pastoris iniqui
 Custodi prærepta novo, tunc nempe placebas,
 Vel sic visa mihi; sed quid conjuncta ferebat 610
 Mors tua (Di visis omen removete malignum)
 Permetuo : nam cuncta sibi constantia certo
 Ordine cernebam, nec me sopor ille fefellit.
 Quid faciam? Moriere igitur, moriere profecto :
 Nil aliud superest, conjux miseranda, tibi que 615

599. *Sequere* in ed. Bas., *sequerere* in omnibus ms.

601. *Quam* in ed. Bas., *quanquam* in omnibus ms.

602. *Omnis* in ed. Bas., *omnes* in omnibus ms.

603. *Novissimus* in ed. Bas., *notissimus* in omnibus ms.

606. *Non tu pro tunc* in ms. B, C, D.

608. *Serva* in ed. Bas., *cerva* in omnibus ms.

613. In ms. A *cernebam* (corr.) pro *tenebam*.

Auctor mortis ero, sed quæ mihi vita futura est?
 Scis, Venus, et cœlo prospectans Jupiter alto
 Mortales actus nostrosque hoc orbe labores.
 Quis mihi verba dabit placidas ducentia noctes,
 Aut gravis ingentes animi mulcentia curas? 620
 Quis dabit amplexus, quisve oscula dulcia junget?
 Te sine dulce nihil. Quid prodest regia largo
 Agmine servorum, Tyrio quid lectulus ostro
 Comptus, et innumeris instrata palatia gemmis?
 Quid diadema juvat, lati quid gloria regni? 625
 Uror, et assiduis torquentur pectora flammis.
 Heu mihi dulcis adhuc, dulcis post busta, sereni
 Quo fugiunt vultus? Hinc jam te, cara, supremum
 Viventem deflere juvat Sophonisba Deorum
 Atque hominum decus eximium, quam nostra tulerunt 630
 Tempora siderei exemplum speciemque decoris.
 Quæ faceres conspecta fidem super astra, quis ipsis
 Splendor inest Superis, qualis quamque alma venustat
 Forma Deas, adverte pias his fletibus aures.
 Hei misero fuerit quoniam meminisse jucundum 635
 Lumina sidereis mulcentibus æthra favillis,

616. *Ego* in Bas., *ero* in ms. A,

617. *Prospectant* in ed. Bas., *prospectans* in ms. A, E, F, *prospectas* in ms. B, C, D.

619. *Placitas* in ed. Bas., *placidas* in omnibus ms.

621. *Jungat* in ed. Bas., *junget* in omnibus ms.

628. *De cura* in ed. Bas., *te, cara*, in ms. A, E, F.

631. *Specimen* in ed. Bas., *speciem* in ms. A.

632. *Supra* in ed. Bas., *super* in omnibus ms.

633. *Venustas* in ed. Bas., *venustat* in omnibus ms.

634. *Illi* in ed. Bas., *his* in omnibus ms.

635. *Heu... fuerat* in ed. Bas., *fuerit quoniam* in omnibus ms.

636. *Sideris* in ed. Bas., *sidereis* in omnibus ms.

Alma sub exiguo claudentur condita busto
Lumina magnorum mentes tactura Deorum,
Lumina durorum rabiem fractura virorum,
Lumina quæ mihi me abstulerant, curasque minores. 640
Candida frons auro circumcrispante decora
Frontibus humanis augustior, abdita saxo
Stabit in angusto. Risus qui ferrea figit
Pectora, qui cælum, qui circumfusa serenat
Nubila, Tartareum ruit irrediturus ad antrum. 645
Heu mihi felices animæ, quibus illa repente
Lux oriens veteres veniet purgare tenebras !
Heu bene progeniti, quibus illa videre licebit
Quæ mihi mors invisæ rapit. Pes lactens atram
Divino celerante gradu conscendere cymbam 650
Jussus transiliet Lethæi gurgitis æstum.
Fortunate Charon, utinam mihi flectere clavum
Contingat, neutramque diu contingere ripam ;
Tuque mei interea serves moderamina regni,
Invidiose senex, quando hæc tibi monstra videre 655
Contigit, aut ullo posthac continget in ævo.
Vidisti Ætnæo raptam sub vertice nigri
Uxorem transire tori, nec vultus Elissæ

638. *Tractura* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A., *tactura* (corr.) in ms. A et in ms. B, C, D, E.

639. *Factura* in ed. Bas., *fractura* in omnibus ms.

641. *Circumstipante* pro *circumcrispante* in ms. B, C, D.

642. *Angustior* in ed. Bas., *augustior* in omnibus ms.

643. *Fugit* in ed. Bas., *figit* in omnibus ms.

650. *Celebrante* pro *celerante* in ms. A, F.

651. *Iustus* in ed. Bas., *jussus* in omnibus ms.

653. *Veterem* in ed. Bas., *neutram* in ms. A, B, C, D, F. In ms. E desunt ea verba a *neutramque* ad *tibi monstra videre*.

Te latuit nostræ, facies nec Gorgonis horrens,
 Nec quæ fatiferum laqueo pendente secuta est 660
 Laodomia virum, nec te pulcherrima Procris,
 Nec Teucrum pestis, Minoisque altera proles,
 Altera nam cælum tenuit stellante corona;
 Sed cui tantus honos, cui tantæ gloria formæ,
 Crude senex, mihi crede, parem non ulla videbunt 665
 Sæcula, nec rerum laudatrix magna suarum
 Ætas prima tulit. Visa tangere iuventa,
 Ardebis, mihi crede, senex; me forsitan illac
 Conjugis infaustæ vestigia cara sequentem
 Tardius excipies veniam, nec tempore multo 670
 Hic mihi carcer erit, proh, si prohibemur adire,
 Corporeosque iterum vis est remeare sub artus.
 Occidimus; tu parce, senex, atque arbiter æquus
 Igne pari flagrans juvenilibus annue flammis.
 Cerbere si potuit vates Rhodopeius iram 675
 Frangere voce lyræ, facies nunc conjugis ista
 Quid poterit conspecta tibi conspectaque regi
 Tartareo? Vereor ne nostros captus amores
 Tentet, et annosæ redeas, Proserpina, matri.
 Somnia sunt quæ fingis amans, et falleris amens, 680
 Massinissa, diu felix si rata fuissent
 Munera fortunæ; modo sed mœstissime regum,
 Pone modum lacrymis, metamque impone querelis.
 Dulce meum decus, atque animæ pars altera nostræ,

664. *Famæ* in ed. Bas., *formæ* in ms. A (lectio emendata) et in omnibus aliis.

665. *Parem* in ed. Bas., *parem non* in omnibus ms.

676. *Facie* in ed. Bas., *facies* in omnibus ms.

677. *Poteris* in ed. Bas., *poterit* in omnibus ms.

O breve solamen, longus dolor, inclyta conjux, 685
Ibis ad Elysias directo tramite valles,
Et mihi morte tua gemitum lacrymasque relinques;
Sed sequar, hæc miseri superant solatia morbi. »

Obtuit, subiitque sopor; tum fessa parumper
Membra quies sensim subrepens tarda fefellit; 690
Multa sed in somnis questus, cælumque Chaosque
Fortunamque feram incusans, hominesque Deosque.

Ecce parum fausto finem positurus amor
Phœbus ab Oceano rediens surgebat Eoo.

Concrepuere tubæ : surgit tremefactus, et iras 705
Suscitat, ac questu se sæpe revolvit eodem;

Postquam castra videt fremitu testantia motum,
Et metuit mandata ducis, vimque affore credit
Si neget, horrendum dictu, et miserabile sumit
Consilium quod tristis amor dabat : aurea fido 700

Pocula dat servo, custodia dira veneni
Credita cui fuerat. Rex hæc undantia summo
Et superinfusa cernens spumantia morte :

« Vade, ait, et miseræ mea tristia munera perfer
Reginæ, strictosque Deos absolve fidemque. 705

Me promissorum memorem sciat illa, secundum
Impleo, sunt Superi testes. Erat altera longe
Conditio mihi grata magis, tentataque frustra
Est via, si qua foret, per quam regina maneret
Conjugio contenta meo. Romanus ab alto 710
Dux vetat; huic nostri, sic Di statuere, potestas,
Fortunaque jubente data est, sibi consulat ergo.

699. *Negat* in ed. Bas., *neget* in ms. B, C, D, E, F.

705. *Scriptos* in ed. Bas., *strictos* in omnibus ms.

711. *Vetat* in ms. A (corr.) pro *erat*.

Cogitet unde ruens quo sit prostrata, quis illam
Exitus excipiat viduatam nomine nostri :
Insuper et primi reverentia quanta mariti, 715
Quanta patris virtus ; titulisque et sanguine dignum
Consilium paret ipsa sibi quod possumus unum :
Instrumenta fugæ libertatisque paramus. »

Hæc ait, atque oculos lacrymis avertit onustos.
Nuntius accelerans reginæ ad limina pulsat 720
Munera dira ferens. Pannis anus obsita et annis
Prosilit, atque habitum conspectaque pocula narrat.
Substitit attonitæ similis, similisque paventi ;
Nec remorata diu, positoque instincta pavore :
Ingrediatur, ait. Stat terræ lumina fixus 725
Et peragit commissa tremens ; intercipit illa :
« Suscipio mandata libens, nec dona recuso
Regia, si majus nihil est quod mittere duleis
Posset amans : certe melius moriebar in ipso
Funere, ni demens nupsissem. Numina testor 730
Conscia, non aliquid quoniam de conjuge caro
Sit nisi dulce mihi, sed sidera promptius alta
Terrenis ut eram vinclis exuta petebam.
Hoc refer extremum, et mortis mihi testis adesto.
At vos Cœlicolæ et qui maria ampla tenetis, 735
Quique locum mundi medium Stygiasque tenebras,
Quas adeo, licet ante diem, si justa precandi

713. *Quæ* in ed. Bas., *quo* in omnibus ms.

724. *Remota* in ed. Bas., *remorata* in omnibus ms.

729. *Possit* in ed. Bas., *posset* in omnibus ms.

733. *Erant* in ed. Bas., *eram* in omnibus ms.

734. *Referat* in ed. Bas., *refer* in omnibus ms.

735. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.; *alta* pro *ampla*
in ms. B, C, D.

Materia est, præstate pias his questibus aures.
 Audiat et cœlum et pelagus tellusque profunda.
 En morior, mortisque magis me causa dolere 740
 Quam mors ipsa facit ; quid enim commercia tangunt
 Nostra duces Latios ? En quanta superbia genti :
 Non satis est hostem regnis spoliasse paternis ?
 Libertate animos spoliant, et rite coactis
 Conjugiis, sanctoque audent irrumpere amori, 745
 Et pactos laniare toros, victoria postquam
 Romano stat certa duci, nec flectere quisquam
 Fata potest æterna Jovis. Sint ultima vitæ
 Tristia, et eximiis sua Roma ingrata tropæis.
 Exsul ut a patria deserto in rure senescat 750
 Solus, et a fidis longe semotus amicis ;
 Nec videat sibi dulce aliquid, qui dulcia nobis
 Omnia præripuit ; tum cari injuria fratris
 Exagitet, doleatque suos non æqua ferentes.
 Filius extremos inglorius aggravet annos. 755
 Indigno tandem atque inopi claudare sepulcro
 Iratusque tibi, et patriæ moriari relictæ,
 Scipio, et infames saxis inscribe querelas.
 Tu quoque finitimo semper quatiare tumultu,
 Si secum posthac, conjux carissime, firmum 760
 Fœdus habens, videas abeuntes funere natos

746. *Ac* in ed. Bas., *et* in ms. A.

747. *Hic* versus, qui deest in ed. Bas., omnibus ms. suscribitur ; tamen in ms. C, posterius in margine additus.

752. *Ne* in ed. Bas., *nec* in omnibus ms ; *quid* in ed. Bas., *qui* in ms. A, B, C, D, E.

756. *Claudier* in ed. Bas., *claudare* in ms. A, D.

761. *Habes... obeuntes funera* in ed. Bas., *habens... abeuntes funere* in omnibus ms.

Intempestivo, et fœdatos cæde nepotes
Alterna. Veniens illa de gente cruentus
Rusticus insultet generi per vulnera vestro,
Et trahat ante rudem vinctos per mœnia currum, 765
Ornet et ex vobis proprios tua Roma triumphos ! »

Dixerat, ac circum lacrymas gemitumque videres
Astantesque fero attonitos intendere fini.
Illa manu pateramque tenens et lumina cœlo
Attollens : « Sol alme, inquit, Superique valete ; 770
Massinissa vale, nostri memor. » Inde malignum
Cui sitiens haurit non mota mente venenum,
Tartareasque petit violentus spiritus umbras.

764. *Vestra* in ed. Bas., *vestro* in ms. A, B, C, D, E.

765. *Junctos* in ed. Bas., *vinctos* in ms. A B, C, D.

766. *Obruet et vobis* in ed. Bas., *ornet et ex vobis* in omnibus ms.

767. *Gemitum lacrymasque* in ed. Bas., *lacrymas gemitumque* in ms. A.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM (1).

Nulla magis Stygios poterat divertere Manes
Quam quæ regina pulcherrima venerat umbra.
Ergo locum nacta est. Post tristem dulcis amicum
Scipio solatus, quæ sit sententia mentis
Explicat, et comites laudato munere donat.
Lælius in Latium tendit. Revocantur acerbi
Hannibal et Mago, Romani nominis hostes ;
Sicque fidem Pœni simulant. Sed cuncta revertens
Hannibal exturbat. Medio perit æquore frater.

Nulla magis Stygios mirantium obsessa corona
Umbra lacus subiit, postquam divisa triformis
Partibus haud æquis stetit ingens machina mundi.

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Ulla magis Stygia mirantium obsessa corona
Umbra fuit quondam. Veritus tunc tristia magnus
Scipio permulcet cunctos et pectora regis.
Lælius in patriam Latia cum classe Syphacem
Convehit. Inde ducis monitu Tuneta cohortes
Circum castra locant. Dubii ad tentoria Pœni
Terdenos misere viros qui ficta loquantur
Scipiadæ. Geminos obsessi ad mœnia fratres
Italia revocant. Flens dulcia deserit arva
Hannibal : ast medio carus perit æquore Mago.

Obtutu attonito stabant horrentia circum
 Agmina Pœnarum, sparsoque rigentia villo 5
 Eumenidum tacitis inhiabant rictibus ora.
 Regia vis oculis inerat, pallorque verendus,
 Et vetus egregia majestas fronte manebat.
 Indignata tamen Superis, irataque morti
 Ibat, et exiguo defigens lumina flexu. 10
 Judicis inferni postquam ad prætoria ventum est,
 Injecit sibi sæva manum : candentia Minos
 Ora movens dixit : « Sit carcere clausa secundo,
 Quem sontes habitant animæ, quibus ultima vitæ
 Cura fuit neglecta suæ. » Rhadamanthus acerbo 15
 Judicio firmabat idem. Jam prendere mœstam
 Cœperat immanis lictor : tunc maximus alte
 Æacus exclamat ; siluerunt turbida late
 Tartara, trans Stygiam vox est audita paludem :
 « Mortis amor causa est, lucemque coacta reliquit. 20
 Tertia claustra sibi sunt legibus addita nostris :
 Huc eat ; immeritæ neque hæc injuria vestra
 Accedat nunc voce recens. Satis aspera vitæ
 Mansit apud Superos fortuna et mortis acerbæ. »
 Assensere pari circum clamore faventes 25
 Umbrarum populi, et magni liventia regni
 Concilia. Haud aliter quam quum sententia captum

5. *Regentia* in ed. Bas., *rigentia* in omnibus ms.

12. *Canentia* in ed. Bas., *candentia* in ms. A.

14. *Quo pro quem* in ms. E.

22. *Ilac erat* in ed. Bas., *huc eat* in ms. A, B, C, E, F ; *immerita* in ed. Bas., *immeritæ* in ms. A, E ; *nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, E.

25. *Foventes* in ed. Bas., *faventes* in omnibus ms.

26. *Nigri* in ed. Bas., *magni* in ms. A.

Turpibus addixit laqueis crucibusque vel igni,
 Mens bona quæ non supplicio sed sorte movetur
 Infami trepidat, tum si generosior illi 30
 Conditio mortis subito detur, altera frontis
 Effigies, vultusque alius formatur, et extra
 Pectoris apparent lacrymis nova gaudia fusis.
 Lætior ipsa quidem positaque decentior ira,
 Optatos visura locos, regina modestis 35
 Passibus ingreditur. Juvenis cui cingit utrumque
 Turba latus, veteris repetens quasi somnia vitæ.
 Haud procul a ripa Lethæi fluminis illa
 Quæ capit expositos inamœnaque mittit in antra,
 Planities obscura jacet, quæ collibus atris 40
 Cingitur; hic latis æterna silentia campis
 Myrtæaque umbriferos vetus ambit silva recessus.
 Non hic armorum strepitus studiumve frementum
 Cornipedum, non cura canum pecudumque boumque,
 Sed labor et lacrymæ, et longo suspiria tractu, 45
 Et macies odiumque sui, pallorque ruborque,
 Et malesuadus amor, scelus, ira, fidesque dolique,
 Furtaque blanditiis immixta, jocusque dolorque,
 Et risus brevis et ficto perjuria vultu,
 Crebraque sub raris habitant mendacia veris. 50

28. *Adduxit* in ed. Bas., *addixit* in omnibus ms.

29. *Forte* in ed. Bas., *sorte* in ms. A, B, C, D.

30. *Trepidatque tamen generosior ac si* in ed. Bas., *trepidat tum si generosior illi* in omnibus ms.

31. *Datur* in ed. Bas., *detur* in omnibus ms.; *fantis* pro *frontis* in ms. B, C, D.

37. *Veteres* in ed. Bas., *veteris* in omnibus ms.

42. *Velut* in ed. Bas., *vetus* in omnibus ms.

47. *Fides* in ed. Bas., *fidesque* in omnibus ms.

Illa per angustas fauces ingressa sub ipso
 Limine claustrorum, laqueo sua colla prementem
 Cernit Yphim, et nimio consumptam Byblida luctu.
 At procul ingenti latitabat Myrrha pudore
 Frondibus ora tegens ; iterum spoliator Averni 55
 Orpheus Eurydicen frustra revocare parabat.
 Maximus extremo nemorum vagus ibat Achilles,
 Pallidaque inmiti signabat gramina passu
 Adversa regione Paris ; ceu nota timeret
 Arma hostis, gressu tacito properabat ; at illum 60
 Tristior Ænone a tergo lacrymosa vocabat.
 Ipse alio tendebat iter : tum regia virgo
 Et mundo matrona nocens, tot causa dolorum
 Turnus et ipse dolens rapta de conjuge campis
 Errabant, mediaque duos in valle videres 65
 Solivagos lateri hærentes, alternaque collo
 Brachia tendentes : « Heu, felicissima Thisbe,
 Suspirans, inquit, placuit servatus Averno
 Dulcis amor ; tantum nullis inviderat umbris.
 Nusquam adeo cari meminit deserta mariti, 70
 Nequicquam namque ille senex moriturus et annis
 Lassandus vitæ venturus ad ultima longe est,
 Heroumque greges diversaque claustra tenebit. »
 Postquam fama fere volitans prænuntia mortis
 In vulgus effusa ruit, tunc una per omnes 75
 It pietas, totæ lacrymis maduere cohortes.
 Hunc sors reginæ movet, hunc injuria regis
 Qui scelera accumulans majōri crimine crimen
 Diluit, hunc ingens duro constantia leto

64. *Et lacrymosa* pro *lacrymosa* in ms. B, C, D, E.

66. *Solivagus* in ed. Bas, *solivagos* in omnibus ms.

Feminea et nulli non admiranda virorum.	80
Scipio permetuens juvenis ne forsitan ardens	
Nunc etiam gemini sceleris sibi conscius in se	
Consulat asperius quicquam pro tempore, blandis	
Mitigat alloquiis, castigatumque modeste	
Temperat, et curis cupit exonerare malignis.	85
Proxima sic dubii medicus discrimina morbi	
Agnosceus ægrum placido sermone moratur,	
Ac monet, et proprii immemorem velit esse pericli.	
Altera nox fessum curis vigilemque sopore	
Reddidit auroræ. Jam Lucifer astra premebat	90
Candida, jamque dies pelago veniebat ab Indo ;	
Jam volucrum dulces ullo sine fine querelæ	
Audiri, et nocturna silentia rumpere Progne.	
Surgit et effusas jusso præcone catervas	
Congregat, ac medio sublinis ab agmine fatur :	95
« Romani proceres felicia signa secuti	
Victores, quos Hesperiae tot pressa per annos	
Terra tulit, quos innumeris nunc Africa sentit	
Cladibus extremis jamjam sensura ruinis,	
Intentas adhibete aures et corda precanti	100
Prona duci. Me vera quidem et comperta profari	
Testis ab excelso prospectans Juppiter esto.	
Gloria tam longi nunquam mihi vana laboris	
Causa nec imperii fuerit damnosa libido,	

82. *Nemini* in ed. Bas., *gemini* in omnibus ms. ; *in se* in ed. Bas., *ipse* in ms. A.

90. *Amore* in ed. Bas., *auroræ* in omnibus ms.

93. *Auditi* in ed. Bas., *audiri* in ms. A, B, C, E, F.

95. *Frater* in ed. Bas., *fatur* in ms. A, B, C, E, F.

96. Hic versus deest in ms. E. ; *castra* in ed. Bas., *signa* in ms. A.

Sed patriæ prægrandis amor, qui nostra vadosis 105
 Syrtibus Oceanoque alternat castra frementi.
 Hoc duce Riphæas nudus transire per Alpes
 Non verear, gelidum cum bruma reduxerit annum,
 Æstivi medio armatus, nec in ore leonis
 Æthiopum penetrare latus squalentiaque arva. 110
 Nam mihi vel dubii certa est victoria Martis
 Vel mors læta quidem. Patriæ mea vita, salusque
 Non mihi debetur; pia debita perdere solvens
 Nil videor: nunc ista tamen quo tendere pergant
 Expediam brevibus. Vos per me cuncta secuti 115
 Aspera, supremo mentes aptate labori.
 Finis adest, summumque decus mihi mœnia circum
 Cingere propositum et sævæ Carthaginis urbem.
 Aut redit is cui cuncta uni sua vulnera servat
 Perfida gens nostræ tantum adversata saluti; 120
 Tum Latio interrupta quies, nobisque perennis
 Fama venit, belli fato quærenda supremi;
 Aut manet, et victum cunctatio sola fatetur.
 Indefensa mihi tellus, dabis impia dignum
 Supplicium, et cæsos purgabis sanguine cives. 125
 Rurane barbaricis pedibus calcanda fuerunt
 Italiæ? Nobis animos tam justa negabit
 Ultio? Quin etiam, quod vel meminisse molestum est,
 Mœnia nostræ urbis, Capitoliaque alta minaci
 Cominus ille fremens vix lumine viderit uno; 130
 Nos muros spectare suos quæ causa vetabit?

110. *Sitientia* in ed. Bas., *squalentia* in ms. A.

111. *Victricia* in ed. Bas., *victoria* in omnibus ms.

116. *Aptare* in ed. Bas., *aptate* in omnibus ms.

119. *Ilis* in ed. Bas., *is* in omnibus ms.

Non mihi si campis veniat Mars ille secundus
 Pœnorum armatus, Stygiaque reversus ab unda,
 Quattuor atque truces quos pavit in arma leones
 Alterno cingant latus ordine, pectora contra 135
 Ferre reformidem, sic me spectata, Quirites,
 Vestra monet virtus. At nunc pater inclytus umbris
 Occubat inîernis, natorumque omnis ad unum
 Turba redit, latius jugulos sic ensis ad illos
 Fulminat. Iste autem per sæcula tanta superstes 140
 Quid nisi serus honos et nostræ gloria dextræ est
 Sic vixisse diu, finis sibi fructus honesti.
 Hac tandem feriere manu, licet aspera jactes
 Prælia, et adversa Romanos cuspide fixos :
 Gloria prima tamen mortis tibi cognitus auctor 145
 Scipio, et in tumuli scribendum hoc marmore nomen.
 Nunc agite, egregiis animos properate triumphis
 Ultiores patriæ ; tuque, o decor inclyte regum
 Massinissa ingens, quem nec turbata fatigent
 Æquora, nec toto descendens Juppiter igne, 150
 Non ferus infesto concurrens numine Mavors,
 Accede, et nostris animum sermonibus effer.
 Magna tibi hoc bello virtus, multusque Deorum
 Est favor, agnosco ; nunc urbis munera nostræ
 Munera pro meritis fateor tibi parva, sed arram 155
 Majorum, mihi crede, damus. Viden ecce frementem
 Cornipedem lætum phaleris auroque superbum ? ~

135. *Cingat* in ed. Bas., *cingant* in ms. A, E, F.

147. *Præparate* in ed. Bas., *properate* in ms. A.

148. *Decore* in ed. Bas., *decor* in omnibus ms.

149. *Fatigant* in ed. Bas., *fatigent* in omnibus ms.

152. *Offer* in ed. Bas., et jam in ms. A superpositum voci *effer*.

Nescit ut esse loco? Fulgentes respice currus;
 Cætera quin etiam quæ circumferre triumphis
 Romulei statuere duces, ut jaspide crebra 160
 Texta corona micat; rutilo riget integer auro
 En crater, quantoque manum gravis implicat orbe;
 En habitus sacra quo nil conspectius urbe
 Noveris. Ipse animis pridem Romana quid esset
 Virtus mortales inter te nosse fateris. 165
 Quod nescire potes, nulli tam clara solemus
 Externo præstare viro, tibi nostra sed uni
 Arma, habitum, titulos, nomenque decusque libenti
 Mente damus; te participem sociumque licebit
 Esse triumphorum nobis quos nostra pararit 170
 Fortuna. In medio sedes tibi certa senatu
 Semper erit nostro: civis monimenta tenebis
 Omnia Romulei; stabilem sociumque et amicum
 Teque salutamus regem. Tum tu, optime Læli,
 Hanc auro gemmisque gravem gestare coronam 175
 Dignus habe, captosque trahens primumque Syphacem,
 Maturabis iter; pelago stat classis aperto,
 Et placidum spirante fretum substernitur austro.
 At vos, o socii certaminis atque laborum,
 Emeritas laudes et præmia digna feretis, 180
 Cum nos laurigero Capitolia celsa prementes
 Læta videns curru, cuni circumfusa faventum

160. *Romani* in ed. Bas., *Romulei* in ms. A, *Romani* in omnibus aliis.

172. *Monumenta* in ed. Bas., *monimenta* in ms. A, B, C, D.

174. *Te* in ed. Bas., *teque* in omnibus ms.; *tu* omissum in ed. Bas.; *tu tu* in ms. A, *tum tu* in aliis.

178. *Placitum* in ed. Bas., *placidum* in omnibus ms.

Millia victorum plausum, fremitumque jocosque
 Maxima septeno spectabit vertice Roma :
 Quem mihi fata diem nunquam mentita propinquam 185
 Promittunt. » Sic fatus erat : jamque undique magnus
 Consurgens lætusque fremor pulsabat Olympum.
 Ante omnes meritas grates expendere certant
 Rex Leliusque duci, spesque ingens addita regi
 Abstulit antiquas aliamque in viscera curam 190
 Intulit, ut regni posset protendere fines
 Pauperis, hostilesque suis adjungere terras.
 Quod sperare quidem sors illius atque potentis
 Scipiadae promissa dabant. Ceu retibus auceps
 Aspiciens volucrem subito discedere parvam 195
 Conqueritur, movet exigui spes perdita lucri ;
 Major inopina mox et generosior ales
 Parte poli tensis si forsitan advolet alis,
 Erigitur recipitque animos, spesque ampla futuri
 Præteriti meminisse vetat : sic prima secundæ 200
 Cura parum solido sub pectore cessit amantis,
 Victor amoris, amorque libidine victa libido est.
 Proxima nox alia transivit imagine sonni ;
 Non habitus, non incessus, non vultus amicæ
 Ante oculos, non vox iterum exaudita gementis, 205
 At solium atque urbes ac fortibus oppida muris,
 Fluminaque et montes lati confinia regni.
 Jam rubicunda vagos Eoo littore currus
 Aptabat ventura dies, auroraque noctis
 Candida pellebat tenebras, cum buccina classem 210
 Excitat, et vento tenduntur vela secundo.

189. *Melius* in ed. Bas., *Lelius* in omnibus ms.

194. *Anceps* in ed. Bas., *auceps* in ms. A, B, C, D, E.

Littore jam toto stabat Romana juvenus
 Digressu visura suos : hic verba parenti,
 Hic fratri perferre jubet, jubet ille sorori,
 Hic sociis, multumque rogat : confusus in altum 215
 Clamor it, et variæ resonant per inania voces.
 Lælius in medio conspectus amica salutat
 Æquora ; tum ducibus commendat carbasa ventis,
 Atque alacres læto respondent murmure nautæ.
 At mæstus mediaque Syphax de puppe reflectens 220
 Lumina supremum patriam visura locosque
 In quibus altus erat, tacitus lacrymosa movebat.
 Postquam claustra dolor vocisque repagula fervens
 Evicit, talem diffudit ad astra querelam :
 « Heu tellus adversa Deis, heu sidere tristi 225
 Pressa diu tellus, quam nostris attulit arvis
 Femina Sidonio fugiens a littore pestem,
 Pectoribus nostris animos, quos intulit illa
 Exsul, inops mulier, metuens atque icta recenti
 Vulnere ! Nempe avidos bellorum et sanguinis atri 230
 Tutius ut fuerat regnum tenuisse vetustum
 Et pacem servasse suam, lato æquore gentes
 Discrevit natura duas, adversaque fixit
 Littora. Nos mortem mediis quæсивimus undis.
 Quid visum est nostris elementa irrumpere somnis 235
 Et vento pelagoque manus inferre tumentis ?
 Stat nostro præcisa nocens a corpore tellus
 Hispana, et calidis fumans Trinacria venis.

216. *Resonent* in ed. Bas., *resonant* in omnibus ms.

223. *Servans* in ed. Bas., *fervens* in omnibus ms.

228. *Animis* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.

237. *Sat* in ed. Bas., *stat* in ms. A.

Quid mihi nunc vobisque fuit Sardinia flatu
 Pessima pestifero ? Melius latuisse marinis 240
 Æternum potuisset aquis, quo signa furentes
 Pertulimus, pudit spatio requiescere tanto.
 Hei mihi, non alias sic te pulcherrima cernam
 Africa, nec patrii tangent hæc lumina colles.
 Littus ad invisum ferimur ; locus ille sepulcri 245
 Quis putet ? Extremis gemitum sub finibus orbis
 Itala terra teget, mediis at vita procellis
 Irrequieta fuit. Sic tristes litia Parcæ
 Distribueri mihi, sic Di statuere superni.
 Hi tibi qui vires animumque dedere superbum, 250
 Omnia miscentem, meritas dent solvere pœnas,
 Hannibal, ingentis quoniam mihi causa ruinæ es
 Et patriæ natus miseræ. Tu causa supremi
 Causa mali ; patrias utinam juratus ad aras
 Fulmine flagrasses merito ! Proh Juppiter ille, 255
 Ille tibi feriendus erat : nam vindice flamma
 Quid juvat innocuas quercus et saxa ferire ?
 Heu puer infelix patriæ cunctisque tibi que,
 Tuque Deis invise parens, qui dira tulisti
 Semina bellorum, natis caruisse nefandis 260
 Quanto erat utilius, genitor ; sed tristis ad umbras
 Ivisti, tantos vetitus spectare furores.
 Non licuit cupido mundi satiare cruore

239. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, E.

244. *Ne* in ed. Bas., *nec* in omnibus ms.

245. *Immensum* pro *invisum* in ms. B, C, D.

247. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, C, D, E.

257. *Innocuas* in ed. Bas., *incenas* (pro *incanas*) in ms. A, B, C.

259. *Dura* in ed. Bas., *dira* in ms. A. F.

263. *Cupida* in ed. Bas., *cupido* in omnibus ms.

Lumina, non gladios, at post scelerata propago
 Hunc fudit, sævo inferias missura parenti. 265
 Tu certe jam digna luis, sed, pessime, rerum
 Quas pœnas mihi, nate, dabis, qui stagna lacusque,
 Qui freta, qui fluvios, qui terras sanguine turpas.
 Forte ego præmoriar, tua nec sinar ultima præsens
 Cernere supplicia, at Manes penetrare videbo 270
 Agmine cæsorum et Furiarum turbine septum.
 At conjux infida virum quæ linquere frustra
 Niteris, et nostris insultas cladibus, imos
 Ad Manes invita præis, solamque videre
 Te potero, et vultus iterum spectare pudendos : 275
 Littore nam patrio, nisi me mea lumina fallunt,
 Immemor ille tui turpissimus errat adulter. »
 Dixit, et in gremium lacrymantia condidit ora.
 Illum non scopuli, non horrifer Eurus ab antro
 Terruit Æolio, non monstra vagantia ponto 280
 Devotum, mortisque avidum, gelidumque cadaver,
 Littoribus Libycis transverso turbine reddi
 Optantem tacite tempestatesque vocantem.
 Invidus haud aliter tenuis regnator agelli
 Annua cui messis periit spes, optat iniquum 285
 Ver aliis imbresque feros et grandine mixtos
 Arboribus frugibusque graves incumbere ventos.
 Interea Scipio curarum parte levatus
 Carpit iter, tumulumque habili munimine cingit,
 Quem Tuneta vocant, turresque ibi subrigit altas, 290

264. *Scelerata* pro *celerata*, quod undique legitur.

269. *Sinat* in ed. Bas., *sinar* in omnibus ms.

274. *At* in ed. Bas., *ad* in omnibus ms.

290. *Funesta* in ed. Bas., *Fineta* in ms. A, *Finecta* in aliis, *Fu-necta* in ed. Venet., at potius *Tuneta* (TIT. LIV., xxx, 46).

Mœnia præcipiti circumdans mœnia vallo.
 Jamque in conspectu Carthaginiis ampla repente
 Castra locat. Late fugientibus arva colonis
 Vastantur ; trepidant subita formidine cives
 Obsessi, solamque viam superesse salutis 295
 Absentem revocare ducem clamore fatentur.
 Legatos igitur raptim qui munera fando
 Fata ferant, mittunt, revocantque ad prælia tandem
 Ultima, et extremos patriæ sub morte dolores.
 Ast alii in Ligurum vallem properare jubentur 300
 Classe vehi, atque illis Magonem avertere terris,
 Ni redeant, patriæ summas instare ruinas.
 Ille quidem quamvis animum gravis ira cruentur
 Angeret, adverso quoniam tamen aspera Martis
 Vulnera passus erat, metuens inimica supremis 305
 Arma malis, statuit patriæ parere vocanti.
 Interea blandis tererent qui tempora verbis
 Terdenos oratores in castra senatu
 Pœnorum ex omni lectos ac ficta loquentes
 Romano misere duci : quorum unus ab alto 310
 Pectore suspirans, lacrymis sic incipit ortis :
 « Summe ducum, cui cuncta parem per sæcula nullum
 Mundus habet prima numerans ab origine retro,
 Visceribus patriis quæ publica vulnere sævæ

296. *Clamare* in ed. Bas., *clamore* in omnibus ms.

297. *Fandæ* in ed. Bas., *fando* in omnibus ms.

298. *Revocet* in ed. Bas., *revocant* in ms. A, *revocent* in aliis.

300. *In* omissum in ed. Bas. omnibus ms. inscribitur.

303. *Cruentum* in ed. Bas., *cruenter* in ms. A.

305. *Supremi* in ed. Bas., *supremis* in omnibus ms.

307. *Tererent*, quod tantum in ms. E, pro *terrent*, quod legitur in ms. A, B, C, D et in ed. Bas.

Paucorum fecere manus rabiesque nocentum 315
 Aspice placatus tandem, et miserere, precamur,
 Afflictis. Liceat per te sperare salutem
 Quam cives rapuere feri, si parcere pulchra est
 Ultio, si imperium nobis auxisse receptis
 Romanum quam tantam urbem exstinxisse repulsis 320
 Utilius, si victores meminisse vetustæ
 Præstat amicitiae, quam vos præsentia tantum
 Atque iras pensare novas. Ignoscite victis,
 Parcite supplicibus, rebus succurrite nostris :
 Occidimus, præstate manus, hostemque jacentem 325
 Erigite, et nostro sic insultate pudori.
 Optima vincendi species, quando hostis amicus
 Fit meritis, sed prætereo speciosa profari.
 Nomen amicitiae quoniam fortuna silere
 Nostra jubet, satis est miseros sperare salutem, 330
 Et veniam petiisse reos. Per sacra Tonantis,
 Per vestros, Romane, Deos, ignosce paratis
 Supplicium pœnamque pati ; non nostra negarim
 Crimina, sed verum liceat, dux sancte, fateri.
 Te coram nostro violentus præfuit auctor 335
 Hannibal errori, nostrasque cupidine summi
 Imperii pavit furias, et velle coegit
 Quod sero nunc nolle dolet : verum ille necesse est
 Ut pereat, scelerumque ruiat cum pondere tandem ;
 Sic illum sua fata vocant. Tu nostra benignus 340

316. *Placatos* in ed. Bas., *placatus* in ms. A, E, F.

327. *Sit spes* pro *species* in ms. A.

333. *Rogarim* pro *negarim* in ms. A.

334. *Si* pro *sed* in ms. F.

335. *Profuit* in ed. Bas., *præfuit* in ms. A, E, F.

Respice, si civem crudelem sensimus hostem,
Tu civis pius esse velis, qui diceris hostis. »

Dixit, et ante pedes jacuit victoris; at ille
Erigit et vultu respondet pauca severo :
« Non pacis tractator ego, sed victor et ultor 345
Sum scelerum; Libycas memini transmissus ad oras
Quam mihi spem fortuna ferat, victoria quam sit
Prona mihi notum est, sed me tamen ultima vestri
Fata movent; animum nequeo posuisse benignum,
Mundus ut agnoscat sic nos pia bella movere, 350
Ut nostro sit pacis amor sub pectore semper,
Parcimus indignis. Has pacis figite leges
Mentibus, et servare fidem condiscite tantis
Cladibus edocti, Superosque et sancta vereri
Fœdera. Bis denas non ultra in littore naves 355
In patrios servate usus; non bella movendi
Jus vobis populi injussu; sint prœlia nostri
Arbitrii; vestro tellus Hispana subesse
Desinat imperio, vestrisne quiescat ab armis
Insula nulla freto quod nos interjacet, et vos 360
Non procul a Libyco vivat sibi libera Marte
Vincula captivis, turpesque auferte catenas
Victorum pedibus; stet vobis transfuga nullus,
Nullus in Italia Pœnorum exercitus ultra
Permaneant, vestrosque duces remeare jubete. 365

355. *Ultra littora* in c l. Bas., *ultra in littore* in ms. A, *ultra lit-
toire* in ms. E et ed. Venet.

356. *Servare... sella* in ed. Bas., *servate... bella* in omnibus ms.

361. *Jurat* in ed. Bas., *vivat* in omnibus ms.

363. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

Sique trium spatio pax consultanda dierum
 Quos damus accepta est, legatos mittite Romam ;
 Sanciat hanc populus pacem jubeatque senatus :
 Si minus at saltem paucis siluisse diebus,
 Tres liceat noctes per me duxisse quietas. » 370

Dixit ; ad hæc Cereris pro tot legionibus addit
 Ingentes cumulos atque æris grande tributum.
 Illi autem veluti pacis jam nulla molesta
 Conditio foret, ac fractis spes nulla sub armis,
 Omnia suscipiunt læti, populoque reportant, 375
 Inque fremens ficto confirmat pectore pacem.

Haud secus ancipiti periturus navita mortem
 Tempestate timens, ubi jam spes nulla relicta est,
 Vota Deis cumulat pelagi, tremulaque tumentem
 Neptunum ter voce ciet, Thetidisque marinæ 380

Numen, et iratum compellat Nerea ponto ;
 Dona dabit templis, omnem feret ille laborem ;
 Si redeat tranquilla dies, portusque videri
 Cominus incipiat, sensim mens perfida tuto
 Atque inconsulti subeant oblivia voti : 385

Sic stimulante metu deludunt tempora Pœni,
 Pollicitis redeat donec ferus Hannibal absens.
 Illum tunc vario curarum turbine lassum
 Ultimus Italiæ Brutiorum in monte tenebat
 Angulus et ludos fortunæ et monstra notantem. 390

366. *Par consultando* in ed. Bas., *pax consultanda* in omnibus ms.

369. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, E.

386. *Deducunt* (corr.) pro *deludunt* in ms. A, ac inde in ms. B, C, D.

388. *Nunc* in ed. Bas., *tunc* in omnibus ms. ; *fessum* (corr. marg. ms. A.) in ms. B, C, D, E, F, pro *lassum* quod tantum in ms. A.

Hunc adeunt jussi fandique peritior unus
Sic ait : « O Libyci decus et spes ultima mundi,
O patriæ jam sola salus, miserere tuorum,
Quos fera terribili vexat fortuna tumultu.
Prospice pendentem mutata fronte ruinam 395
Fatorum.

Jam tua suppositis arderent mœnia flammis,
Ni procul absentis prodesset civibus ingens
Fama tui, vereorque miser ne, dum æquore lato
Huc ferimur, patriis errent incendia tectis ; 400
Namque sub extremum subitosque minantia casus
Liquimus. Imperio atque urbi succurre trementi
Quæ revocat, fidumque sibi trans æquora nomen
Invocat ore pio ; tu vel te redde precanti,
Vel causam te te nostræ fateare ruinæ. 405

Jamque tuus Libycis (nisi me præsagia fallunt)
Littoribus reducem frater super æquora classem
Alligat, at frustra : fratrum modo turba, paterque
Martius æthereas rediens invictus ad auras
Auxilium ferat afflictis : non ira Deorum 410
Tam levis aut tali nent stamina pollice diræ
Parcarum nunc nostra manus ; tibi credita soli
Vita, salus, decus, et miseri sunt omnia regni. »
Dixit, et invictæ lacrymans dedit oscula dextræ.
Ille perorantem querulo cum murmure semper 415
Audierat, frendensque manus compresserat, et se
Torserat. Haud aliter quam carmina noxia serpens

400. Forte melius *subeant* (nota ms. A).

406. *Tuis* in ed. Bas., *tuus* in omnibus ms.

409. *Rediens* additum in ms. A, et subinde in aliis.

411. *Duræ* in ed. Bas., *diræ* in ms. A, B, C, D.

Et magicum murmur cursumque vetantia verba
 Quando audit, raueo violentus sibilat ore,
 Et sese in nodos sinuoso corpore versat. 420
 Sæpe manu frontem percusserat, udaeque cœlo
 Sæpe supercilia extulerat, sæpe agmina rerum
 Conscia tam multarum oculo conspexerat atro.
 Tandem mœstus ait : « Fatum Carthaginiis olim
 Agnovi, generisque mei fraternaque cervix 425
 Admonuit quid sera mihi fortuna parasset.
 Nunc tamen ante oculos jam fata novissima nostræ
 Urbis et obscœnas videor spectare ruinas.
 Heu mihi Carthago, dulcis Carthago, quis et me
 Et te, et tot nostros Latia de gente triumphos 430
 Perdidit ? Ac tacite multos jam sensimus hostes,
 Nam revocare fuit quotiens stipendia mitti
 Est vetitum, bello exhaustas quotiensque cohortes
 Impleri. Ast odium nunc eminet, atque in aperto
 Res agitur : retrahunt, et me parere necesse est ; 435
 Parebo ; invitus sibi non hinc arroget hostis
 Externus ; non me totiens pessumdata vincis
 Roma, nec Ausonio conspirans robore tellus.
 Me cives vicere mei, Latioque meorum
 Invidia atque dolus pellunt, non Martia virtus, 440
 Nec modo inhoneste poterit tam maximus ille

419. *Audis* in ed. Bas., *audit* in omnibus ms.

423. *Tum* in ed. Bas., *tam* in omnibus ms.

425. *Cornix* in ed. Bas., *cervix* in omnibus ms.

427. *Vestræ* in ed. Bas., *nostræ* in omnibus ms.

432. *Non* in ed. Bas., *nam* in omnibus ms.

439. *Vincere* in ed. Bas., *vicere* in omnibus ms.

441. Extat in margine ms. A idem versus alia forma : *Nec modo poterit inhoneste....*

Insultare fugæ Scipio. Quam pessimus Hanno,
Consiliumque secuta suum plebs cæca ! Senatus
Ille meas invisus opes famamque domumque
Vertere non aliter poterat, quam publica nostris 445
Damna simul miscens populi me mole ruentis
Opprimet, atque una convolvat cuncta ruina
Hostis Pænorum et Romani sanguinis ultor. »

Talia fervebat rabidus nimioque dolore
Insanus : ceu læsus aper cui spumea mento 450
Fex riget, et duro horrentes stant tergore setæ.
Italia procul extremo sedet inelyta quondam
Urbs Crotho pauper, claro cognomine portus
Matutina videns redeuntis lumina Phœbi.
Picturis hic egregiis ditissima templa 455
Junonis fuerant, Graia quæ nobilis arte
Zeuxis adornarat nimia dederatque per orbem
Religione coli nitidas hic quinque : severæ
Stabat imago Deæ, nudasque imitata puellas,
Et formæ decerptus honos, quem corpore in ullo 460
Se reperire simul quia desperaverat auctor,
Abstulit a multis speciemque redegit in unam.
Hoc instructa fugæ jampridem atque abdita portu
Punica classis erat ; quoniam variantia fata
Militiæ tantus fortunarumque magister 465
Viderat ante diu, steteratque paratus ad omnes
Eventus. Igitur raptis legionibus huc se
Contulit iratus mundoque Superisque sibi.

442. *Perfidus* pro *pessimus* corr. in ms. A, dein in aliis et ed.
Bas.

451. *Pectore* pro *tergore* in ms. E, F.

460. *Corpore* nullo in ms. A.

Italico nec adhuc mens exsatiata cruore
Sæva viri ad Manes suprema piacula mittit. 470
Heu miseranda acies miserorum et magna virorum,
Quo tua te fortuna tulit? Formidine postquam
Frustra animos tentasse videt, si castra cruenta
Forte sequi, et profugam vellent conscendere classem,
Sævus inhumana confestim excanduit ira, 475
Longævamque senum teneram juvenumque catervam
Tale nihil veritam, nudam fragilemque et inermem,
Quæ pellente manu tutis successerat aris
Obtruncat; calido complentur sanguine templa,
Et fremitu tectum omne sonat. Sic ille profanus 480
Commaculatque sacros postes jurandaque Pœnis
Junonis simulacra suæ, vultusque Deorum
Terrificos: gemitu ingenti domus ampla remugit.
Hæc sacra contentus Dis persolvisse marinis,
Dux ferus et cœli contemptor maximus alti 485
Conscendit puppim victor funemque cruentum
Solvit, et Italiæ flens dulcia deserit arva.
Quam tacitus lacrymansque retro multumque diuque
Prospiciens pelago ex alto, quatiensque minantis
More caput frontemque plicis majoribus implens, 490
Murmure terribili sic tandem turbidus inquit:
« Italia, Italia, et rerum caput aspera Roma,
Quænam vos nostris facilis fortuna repente
Faucibus eripuit? Tu quisquis es ille Deorum
Maxime, et in nostros nimis importune labores, 495
Quid mihi parta diu momento temporis aufers
Juppiter Ausonii defensor perfide mundi?

474. *Et* omissum in ms. A.

491. *Sit* in ed. Bas., *sic* in omnibus ms.

Quis tibi nostra dedit tot clara decora sub uno
 Vertere posse die? Cur non Cannensia mecum
 Prælia tentabas, si tanta libido nocendi est? 500
 Venisses utinam mediis nunc obuius armis,
 Armassetque suo se fulmine dextra tonanti
 Mulciber Ætnæa chalybem fornace recoctum
 Cuspide densasses in vulnera nostra trisulca!
 Hinc succincta Jovi clypeum sua nata dedisset, 505
 Palladiaque pater texisset Gorgone pectus,
 Atque utrumque latus stipassent vana Deorum
 Lumina; torsisses medio Mars vulnere currum;
 Mortibus ipse gravem vacuasses, Phœbe, pharetram,
 Monstrificumque gerens adversa per agmina robur 510
 Alcides genitorem arvis tutasset in illis.
 Vicisset fortuna Deos ibi nostra Jovemque.
 O mihi care comes consultor fide Bomilcar,
 Cannensi cur sancta die tua jussa reliqui,
 Cur mihi non armis ductori interque labores 515
 Tantum animi fuerat, quantum juvenilibus annis
 Scipiadæ fuit indomito, qui morte sub ipsa
 Audeat Italiæ nostros invadere muros?
 Victor ego extimui victas irrumpere portas;
 Quis vetuit Romam raptim petiisse cruento 520
 Agmine? Quis pactam potuit mihi tollere cœnam?
 Juppiter ipse dolis, non vi, qui nostra futuri

502. *Sua* in ed. Bas., *suo* in omnibus ms.

505. *Hic pro hinc* in ms. A.

506. In ms. A *tetigisset*, corr. proposita pro *texisset*.

515. *Durato* in ed. Bas., *ductori* in ms. A; *uterque* in ed. Bas.,
interque in omnibus ms.

516. *Fuerit* in ed. Bas., *fuerat* in ms. A, B, C, D.

520. *Quid* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

Pectora cæca tulit; proh! si tunc ista remota
 Tempora fatorum licuisset cernere nube,
 Non quidquid cælo et pelago terræque Deorum est, 525
 Non genus omne hominum nostros avertere casus
 Hinc poterat: spes nostra quidem et fiducia tanta
 Murus, Roma, fuit. Tibi nunc discrimine in illo
 Nil acies, nil arma tibi, nil mœnia, nil arx,
 Sed nostræ valere moræ. Proh! sanguine quanto 530
 Undassent maria et Tyrrheni littoris æstus,
 Quot Tiberis rutilo trusisses gurgite in altum
 Corpora, quot currus, quot nobilis arma senatus
 Aurea, quot flammis ultricibus obruta tecta 535
 Spectassem, vulgique una sub strage cadentis
 Millia quot, specula longe metuendus ab alta,
 Quas voces, quos accentus, quæ murmura plebis
 Auribus audissem lyrici mihi carminis instar!
 Nec tamen armorum cœpti nec pœnitet; urbis
 Mœnia conspexi armatus, latebrisque coegi 540
 Tot claros latitare duces. Jam nempe notare
 Fulminibus nimbisque tuam tunc, Juppiter, iram
 Si mens sana foret, poteram. Quid mixta colore
 Flumina sanguineo referam, tempusque sub unum
 Ticinumque vadis tepidum, Trebiamque rubentem, 545
 Montibus adversis genitos tractuque viarum
 Conjunctos testes nostrarum in sæcula rerum
 Quos Padus Adriacum descendens traxit in æquor?
 Quid Trasimeni memorem sub gurgite Lascas?

523. *Quod* in ed. Bas., correctum pro *proh* in ms. A.

526. *Cursus* in ed. Bas., correctum pro *casus* in ms. A.

529. *Nil arx* pro *vel arx* in ms. E, F.

532. *Trusisses* in ed. Bas., correctum pro *torsisses* in ms. A.

Sanguine pinguescunt Italo. Satis ampla relatu 550
Gessimus, Ausoniis annalibus Hannibal ingens
Nomen erit Latiis nunquam delebile fastis.
Hannibal exiguo restabat summa labore
Fama, sed invidit patriæ dux maximus Hanno :
Invidere Dei sontes. » Sic tristis abibat 555
Hannibal, et quarto linquebat littora lustro
Italici possessa gemens, nec tristior unquam
Vel patriam quisquam vel dulces liquit amicos,
Quam patriam petit ille suam ; sibi nempe videri
Exsul ab hostili jussus regione reverti 560
Mœstior. Has inter curas serasque querelas
Subtrahitur sensim terris. Jamque æquore currus
Phœbus anhelantes rediens condebat Ibero ;
Inde viæ spatium, noxque addita littoris omnem
Abstulit aspectum. Tum dux concussa quieti 565
Membra dedit dubiæ, certamque obversus ad Arcton
Classis agens curas et sidera nota magister
Sollicitat nautas quibus est custodia puppis
Magnetis ferrique vias spectare sequacis
Et simul insomnem studio traducere noctem. 570
Littora classifragis linquunt famosa procellis,
Atque altum tenuisse juvat ; tum linthea prosper
Fert aquilo et flatu pellit distenta secundo.
Vixdum pulchra dies pelago surgebat et astra
Undique vicinum fugiebant languida solem, 575
Cum dextra Italici transmisso pollice plantæ
Hic ubi rauca vetant iterum concurrere colles
Æquora disiectos, procul exaudita pavorem
Scylla rapax nautis, atque irrequieta Charybdis

Incutit ancipitem ; sed conscia turba pericli 580
 Læva secant maria et Phœbi flectuntur ad ortus.
 Jam prope conspicitur fumosi verticis Ætna
 Sulphureis innixa vadis, olimque Cyclopum
 Terra ferax, at nunc trucibus domus apta tyrannis ;
 Jam Syracusanus famoso littore portus 585
 Apparet, sulcantque fretum quo bella gerentes
 Tam longe a patria Furiis urgentibus olim
 Argolicæ periire rates. Dux ipse coactus
 Moenia prospectans casum testata recentem
 Marcelli meminisse sui, cui victa triumphum 590
 Illa dedere prius diro quam proditus æstu
 Oppeteret. Surgunt longe convexa Pachini ;
 Quæ dum pulsa legit ventis et remige classis
 Solque diesque ruunt ; verum sic fata jubebant.
 Nocte secant fluctus medios et littora linquant 595
 Trinacriæ pelagique via brevior feruntur.
 Lenta per ambiguam fulgebat Cynthia noctem
 Et cæcis radiabat aquis. Dux pervigil alta
 Puppe sedens medius, casus venturaque versat
 Prælia et eventus dubios finemque labantem. 600
 Talia volventem de circumstantibus unus
 Compellat : « Si digna peto, dux maxime, nobis
 Exoptate diu, quæ stet sententia rerum
 Nunc animo tibi nosse velim ; ne sperne precantem.
 Legatus tibi sum patria transmissus ab ipsa, 605

583. *Innixa* in ed. Bas., *immixta* in ms. A, B, C, D.

585. *Jamque Syracusius* (corr. ms. A).

594. *Verumque* in ed. Bas., *rerum sic* in omnibus ms.

600. *Latentem* in ed. Bas., *labantem* in ms. A.

602. *Compellit* in ed. Bas., *compellat* in omnibus ms.

Atque urbis pars una tuæ te fessa tuumque
 Exspectat reditum. Numquid cum littora tanges
 Punica, confestim patulo configere campo
 Atque manum conferre voles? An mœnia primum
 Intrabis patriæ, spes erecturus in arma? 610
 An alia fortasse via meliore tuenti
 Consilia apparent? Quem nostro fata labori
 Impositura modum reris, quemve affore finem? »
 Ille autem : « Quis certa Deus sub turbine tanto
 Consilia expediat? Quis det meliora tenere? 615
 Ibmus in patriam, quoniam sic imperat Hanno.
 Forsitan et dulces muros prius ipse subibo
 Quam fatum tentare velim, viresque meorum
 Spesque annosque prius vultusque habitusque videbo.
 Sin autem mediis juvenis Romanus in armis 620
 Occurrat, pugnare mihi sententia fixa est,
 Atque omnem potius successum sponte subire
 Quem Deus et fortuna dabunt. » Hinc turbidus ille
 Conticuit. Senior juxta cui flectere clavum
 Ars erat, annosam tollens ad sidera frontem, 625
 Mox freta lata tuens : « Veniam te, Juppiter, inquit,
 Neptunumque patrem atque omnia numina supplex
 Deprecor, infandas Libyæ prohibete ruinas,
 Atque omen prohibete malum. Mihi multa videre
 Vita dedit longos huc continuata per annos. 630
 Nunc tremor invadit mentem, timidumque senectus
 Efficit. Heu quanto stetimus discrimine contra

619. *Et ora* in ed. Bas., *habitusque* in omnibus ms.

620. *Arvis* in ed. Bas., *armis* in omnibus ms.

623. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in ms. A, B, C, D.

629. *Cuncta* pro *multa* in ms. A.

Hostiles acies, tunc cum Romana paventem
 Castra pererrabant Libyam et Carthaginis amplæ
 Mœnia pulsabant. Tum dux erat optimus illis 635
 Regulus, eximio cui sic fortuna favore
 Blanda videbatur, nihil ut sperare liceret
 Afflictis, quantum tandem stat Bagrada facti
 Testis adhuc, quantum frustra serpentis amicæ
 Sensimus auxilium. Latiis namque illa sagittis 640
 Obruitor transfixa fera et sub grandine multa
 Telorum compressa perit; vix jugera campi
 Quattuor excipiunt inhumani mole jacentem.
 Vix tandem tot victa malis fortuna remoto
 Opportuna quidem non dignis mittit ab orbe 645
 Auxilia; ipsa ducem fida Lacedæmone mittit
 Græcia. Magnificos videor mihi cernere vultus
 Xantippi moresque graves librataque verba,
 Te quotiens, Hannibal, video, quotiensque loquentem
 Audio: tu vixdum in lucem tunc editus infans. 650
 Sed quid cuncta sequor? Victores vincere nobis
 Contigit arte ducis sola; Romanaque castra
 Romanasque acies Romanaque signa ducemque
 Fudimus, et nostras subiit dux ipse catenas.
 Hei mihi quid referam? Quid me meminisse coegit 655
 Hannibal hoc pelagus? Namque hic nisi noctis opacæ
 Indiciis fallor, Xantippum sæva sub undis
 Et reditum in patriam mentita et perfida classis

634. *Altæ* pro *amplæ* in ms. C.

638. *Dat* in ed. Bas., *stat* in omnibus ms.

645. Forte *urbe* pro *orbe*.

654. *Nostris* in ed. Bas., *nostras* in ms. A, E, F.

655. *Heu* in ed. Bas., *hei* in omnibus ms.

Demersit. Videor corpus spectare natantis
 Æquore tam vasto et vix brachia fessa moventis. 660
 Di quæ monstra sibi, quæ mens ingrata nocentum,
 Quid voluere sibi? Solum qui causa salutis
 His fuerat, tali unanimes absumere morte.
 Remigis implebam partes illumque cadentem
 Et vidi et dolui et præsagia tristia finxi. 665
 Ipse mihi vereor sumnum narrare dolorem
 Qui sequitur, sed digna fuit vindicta Deorum.
 Hac equidem paucos post annos forte tenebat
 Impia classis iter, nec longe a finibus istis
 Incidit in Latiam classem. Nempe ipse tremendam 670
 Nostrorum stragem totoque incendia ponto,
 Et volitare trabes et mixta cadavera vivis
 Corporibus, circumque atro freta tincta cruore,
 Et victas puppes remosque et sparsa per undas
 Carbasa, naufragum horrendum, fractosque rudentes, 675
 Vulnera crebra nimis, mortisque et in æquore luctum
 Confusum, tristesque sonos trepidumque tumultum,
 Prælia Tartareis Hereboque simillima vidi.
 Di mihi non aliter faveant, nisi semper ab undis,
 Donec fœda fuit strages, fera bella cientem 680
 Xantippum relevare oculos atque ora videbam,
 Subdentemque faces ratibus, flammisque per æquor
 Fundentem et cælo gladios ac tela pluentem.
 Nec prius ex oculis abiit quam classis in omne
 Dissiluit pelagus, Siculi quod littoris inum 685

666. *Ipsa* in ed. Bas., *ipse* in omnibus ms.

680. *Fœda* corr. pro *fessa* in ms. A.

683. *Gladio* in ed. Bas., *gladios* in omnibus ms.

684. *In* corr. pro *et* in ms. A.

Sardiniaëque latus mediis disternat undis.
Libertas equidem Xantippo vindice nobis
Tunc periit, tandemque, precor, trux ira quiescat.
Molliat ille animos ; uni satis ultio tanta
Una sit offensæ, sed nunc antiqua recorder ; 690
Nam locus admonuit, scelus et vindicta quod isto
Contigit in pelago. » Sic questus, vertitur inde
Ad lævam, medioque retro procul æquore Malta
Ante sed ad dextram Lilybeia littora fervent,
Occultantque sinu Phrygii monumenta sepulcri. 695
Sic longam alterno noctem sermone levabant,
Et veterum memores jam tunc ventura timebant
Anxia. Tunc tenui succumbunt pectora somno,
Et novus Eoo consurgens Eurus ab axe
Lintea complebat facili crepitantia pulsu. 700
Lælius hæc inter perducto rege revertens
Accelerabat iter ; namque illum cara trahebant
Jussa ducis profugusque hostis, multumque timebat
Ne sine se fortasse dies foret ultima belli
Expectata sibi semper, cum fama repente 705
Incidit hostiles pacem veniamque precantes
Affore legatos. Igitur revocante senatu
Lælius ipse domum repetit ; sic dulcia caræ
Limina cum peteret juvenis malesanus amicæ,

686. *Discriminat* corr. pro *disternat* in ms. A, B, C, D.

693. *Multa* in ed. Bas., *Malta* in ms. B, C, E, F et ed. Venet.,
in alta in ms. A (cum ea nota : potius *multa*).

694. *Se* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.

698. *Tum* pro *tunc* in ms. B, C, D, E, F.

699. *Arce* (et in margine : *asse*) pro *axe* in ms. A.

700. *Lintea* corr. pro *littora* in ms. A.

701. *Interea* pro *hæc inter* in ms. E.

Si pater aut genitrix retrahant, vestigia flectit 710
 Lenta dolens, pactamque timens amittere noctem.
 Fulvius expositos Baiano in littore Romam
 Perduxit, comitem quem dederat ipse profectis
 Scipio, sed muros vetitis intrare vetusto.
 Consilium de more datur. Stat proxima portis 715
 Bellonæ sacrata domus, quo tota senatus
 Turba verenda coit : simul et quos miserat hostis
 Conveniunt. Hi multa palam, quia falsa citatis
 Assernere Deis, ira graviore senatus
 Accendere animos, pacemque et fœdus avitum 720
 Poscentes, meruere odium ; violata negare
 Publica pacta quidem, causamque inferre malorum
 Hannibali, cunctosque alios absolvere culpa.
 Cœpit ad hæc varium murmur ; tum concitus unus
 Ex patribus : « Quoniam pacem petiistis avitam, 725
 Dicite, ait, veteris fuerint quæ fœdera pacis. »
 Omnibus ætatis clypeus fuit, illa vetusta
 Se juvenes neque tot retro meminisse per annos.
 Punica sic patuit fraus, et frustrantia tempus
 Verba parum latuere patres : excedere templo 730
 Jussi abeunt. In tres scissa est sententia partes
 Principibus quæ visa suis. Quarum una reversis
 Consulibus, nam forte aberant ; quæ summa potestas
 Responsi servabat onus, dignumque movebat

710. *Trahant* in ed. Bas., *retrahant* in omnibus ms.

716. *Tuta pro tota* corr. in ms. A et in ms. B, C.

720. *Amicum* in ed. Bas., *avitum* in omnibus ms.

724. *Capit* in ed. Bas., *cœpit* in omnibus ms.

726. *Veteris* omisum in ed. Bas. undique legitur.

728. *Si* in ed. Bas., *se* in ms. B, C, D, E, F, *sic* in ms. A.

Majestate decus Latia, Liviusque morandi 735
 Auctor erat reditus : at contra intacta Metellus
 Fœdera Romano fuerat qui causa petendi
 Cuncta referre duci nosset quique omnia solus :
 Illa sed asperior sententia visa Lavini
 Optima, quæ muris pellendos censuit hostes 740
 Exploratores.
 Sic sine pace retro redeunt, sine fœdere raptim
 Et sine responso. Custodia littus adusque
 Mittitur Ausoniæ, ne quoquam flectere cursum,
 Neu fraudis moliri aliquid per Punica possint 745
 Ingenia atque artes nati exercere paternas.
 Fulvius ipse etiam Leliusque in castra jubentur
 Hæc patriæ mandata duci non lenta referre :
 Pergat qua cœpit primordiaque alta sequatur,
 Fortunamque Deosque suos, neu pacis in umbra 750
 Destituat cœptumve sinat lentescere bellum.
 Fecerat interea pacis spes blanda sequestræ
 Ut terris securus iter pelagoque viator
 Carperet, intrepidique errarent æquore nautæ.
 Hac spe igitur Romana ingens a littore classis 755
 Arma ferens, homines, vacuisque cibaria castris
 Solverat, et gemino sulcabat cærula cursu.
 Namque alias Calaris puppes aquilone secundo,
 Flatibus adversis alias Lilybeius onustas
 Miserat. Has pelago tempestas corripit alto 760
 Dispergitque vagas scopulisque allidit, et undis

735. *Deus* in ed. Bas., *decus* in ms. A, E, F.

738. *Nosse* in ed. Bas., *nosset* in omnibus ms.

754. *Current* in ed. Bas., *errarent* in omnibus ms.

761. *Scopulis* in ed. Bas., *scopulisque* in ms. A, E, F.

Pars pelago submersa perit, pars littus iniquum
 Victa petit, secura hominum metuensque procellæ.
 Omnia tunc poterat celso de vertice Byrsæ
 Cernere fidefragum et promptum ad perjuriam vulgus. 763
 Ergo oritur subitus per mœnia lata tumultus,
 Inque forum cœunt pauci quibus esset honesti
 Cura fidesque opibus potior, potiorque rapinis;
 Pactorum et totiens votis precibusque petitæ
 Pacis ab Italia vulgus meminisse jubebant. 770
 Ast odiis alii cæcæque cupidine prædæ
 Flagrantes, raptim arma fremunt, interque tumultum
 (Ut solet a multis) melior sententia victa est.
 Conscendunt avidi naves; Gisconius illis
 Hasdrubal eligitur sceleris dux; isque repente 775
 Egreditur portu, sparsasque per æquora puppes
 Desertasque fuga nautarum invadit; at illæ
 Fluctibus hinc illinc inopini fraudibus hostis
 Vincuntur facile; paucas maris abstulit æstus
 Demersitque alias; plures rapuere nefandi 780
 Prædones: medias Octavius ipse procellas
 Dux secuit classis terdenis puppibus, ac se
 Remige defesso sub tuto condidit antro
 Montis Apollinei vento jactatus et æstu.
 Scipio tam fœda concussus imagine fraudis, 785
 Quanquam animos fortuna dabat virtusque laborum
 Contemptrix, nocuam justis tamen ille querelis
 Tres oratores oneratos mittit in urbem.

763. *Metus* in ed. Bas., *metuens* in ms. A, B, C, D, F.

769. *Voti* in ed. Bas., *votis* in omnibus ms.

773. *In* in ed. Bas., *a* in omnibus ms.

774. *Ascendunt* pro *conscendunt* in ms. B, C, D.

Impetus hos vulgi ferus excipit, atraque circum
Tempestat lapidum exoritur; fremit impia turba 790
Intentatque manus, et ni reverentia summi
Forte magistratus intervenisset, in illo
Jura die humani generis calcata fuissent
Cæde truci. Trepidi tandem per jurgia et hostes,
Præsidiis fulti exiguis ad littora pauci 795
Vix penetrant repetuntque ratem. Jam tuta videri
Puppis ab incursu poterat, jam castra suorum
Cernebant, subito cum tres ad littora naves
Erumpunt ex insidiis : non partibus æquis
Pugna oritur, castris littus Romana relictis 800
Agmina in extremum coeunt clamore vel armis
Succursura suis, at quis succursus in armis ?
Unda vetabat iter, sed enim conspecta suorum
Signa dabant animos. Tandem Romana sagittis
Missilibus vacuata ratis, conversa malignæ 805
Subtrahitur pugnae versis ad littora remis,
Ac nisu valido terris allisa fatiscit
Ipsa quidem, sed vectores tellure petita
Exposuit, cursus et spem frustrata sequentum.
Sic lupus invento procul a custodibus agno 810
Irruit et dentes acuit rabiemque famemque ;
Si fuga tunc trepidum rapiat de faucibus hostem
Insequitur, mordetque animis et devorat auras,
Donec ad ignotas caulas et ovilia ventum est :
Tum retrahit cursum, terret locus ipse, canumque 815
Latratus, viridique sedens super aggere pastor.

798. *A littore* in ed. Bas., *ad littora* in ms. A.

802. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A, B, C, D, E.

803. *Unde* in ed. Bas., *unda* in omnibus ms.

Talia dum Pœni peragunt, non læta ferentes
 Romulea revehit legatos missus ab urbe
 Lælius, et pavidos Latiis succedere castris
 Imperat. Agnovit Scipio, nec terna sub uno 820
 Tempore flagitia, aut triplex injuria mitem
 Excussere animum. Legatos namque benigne
 Alloquitur : « Quanquam primum sint fœdera vobis
 Et Superum despecta fides, jusque omne quod usquam est,
 Non tamen a nobis modo præmia digna feretis 825
 Perfidiae ; veniet fraudes quæ vindicet omnes
 Una dies : nil indignum seu moribus in vos
 Ipse meis faciam, seu majestate meorum,
 Nec vestram sequar ipse fidem ; discedite tuti.
 Mitius armatos inter sub tempore belli 830
 Romanos habiti, quam nos sub pacis amictu
 Vos inter. »
 Viribus ipse animisque ingens in tempore bellum
 Fervidus instaurat ; Libyæ status iste paventis
 Tunc erat. Italia sed jam dux jussus uterque 835
 Cesserat, et varia quamvis regione profectas
 Æquoris ac patriæ fraternas tempore eodem
 Adventare acies passim jam fama ferebat.
 Jamque Mago januæ solvens a littore classem
 Alite non fausta pelago se saucius alto 840
 Crediderat, patriam petiturus tramite recto

827. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.

834. *Ipse* in ed. Bas., *iste* in omnibus ms.

837. *Et* in ed. Bas., *ac* in ms. A, B, C, D, F.

839. *Magno* in ed. Bas., *Mago* in ms. A, B, C, D, F.

841. In omnibus ms., præter ms. A, deest vox *petiturus* ; in ms. B, D, hæc alia *servari* posteriori manu inserta est.

Si fortuna sinat. Sensim turgescere colles
 Cedriferi, nullique cedens his saltibus ora
 Incipiunt, raræque virent per littora palmæ.
 Hinc delphinus adest luco contextus aprico 845
 Objice qui montis violentos protinus austros
 Rejicit, immotaque silens statione quiescit.
 Parte alia sinuosa patent convexa Siestri ;
 Hinc solis vineta oculo lustrata benigno
 Et Baccho dilecta nimis montemque rubentem 850
 Et juga prospectant Cornelia palmite late
 Inclyta mellifluo ; quibus haud collesque Falernos
 Laudatamque licet Meroen cessisse pudebit :
 Tunc seu pigra situ, nulli sen nota poetæ
 Illa fuit tellus, jacuit sine carmine sacro. 855
 Hoc mihi nunc cantanda loco sulcantibus æquor.
 Insula jam Venerique placens a littore portus
 Exoritur, contraque sedet fortissimus Eryx
 Ausonius Siculæ retinens cognomina ripæ.
 Collibus his ipsam perhibent habitare Minervam, 860
 Spernentem patrias olei dulcedine Athenas.
 Exoritur corvique caput tumefactaque circum
 Dissiliunt maria, et saxis fremit unda vadosis.
 Cognitus in medio nautis dorsoque nigranti
 Arduus assurgit scopulus : cui proxima rupes 865
 Candidior late Phœbo feriente refulget.
 Post in secessu curvo maris ostia macra
 Cernuntur rapidi, stantisque palatia lunæ

846. *Violentus* pro *violentos* in ms. A.

849. Hic versus deest in ms. E.

853. *Mærent* in ed. Bas., *Meroen* in ms. A, B, C, D, E.

861. *Spernentemque* in ed. Bas., *spernentem* in omnibus ms.

Labitur et placidis frangens mare fluctibus Arnus.
 Hunc supra et ripas tenet urbs pulcherrima Pisæ ; 870
 Hanc oculis digitisque notant ; propiusque patescunt
 Etruriæque latus, spatioque brevissima Gorgon,
 Ilvaque nobilior, rigidisque Capraria saxis
 Insula, tum niveo prædives marmore ; retro
 Linquitur ad lævam Gilium, vicinaque contra 875
 Stant juga de gemino nomen sortita metallo.
 Plumbeus hic vertex, illa est argentea rupes.
 Nec procul Herculei devexo monte recessus
 Et Thelamonis apex, nautisque infestior æquo
 Parvus aquis propriis violenti gurgitis Umbro. 880
 Dextra sed a tergo ventosi frondea tractus
 Corsica restabat. Jamque hinc Sardinia longe
 Tabificos aperit colles, hinc aurea Roma,
 Inque procelloso Tibridis stant littore fauces.
 Hic postquam medio juvenis stetit æquore Pœnus, 885
 Vulneris increscens dolor et vicinia duræ
 Mortis agens stimulis ardentibus urget anhelum.
 Ille videns propius supremi temporis horam
 Incipit : « Heu qualis fortunæ terminus alte est !
 Quam lætis mens cæca bonis ! furor ecce potentum 890
 Præcipiti gaudere loco ; status iste procellis
 Subjacet innumeris, et finis ad alta levatis

871. *Procul* ecce pro *propiusque* in ms. E ; *vocant* pro *notant* in ms. B, C, D.

873. *Sylva* in ed. Bas. et in ms. A, corr. in *Ilva* undique.

876. *Stat* in ed. Bas., *stout* in omnibus ms.

879. *Opus* pro *apex* (corr. posterior in eodem ms.) in ms. A.

884. *Illicque* in ed. Bas., *inque* in omnibus ms.

891. *Ille* in ed. Bas., *iste* in omnibus ms.

Est ruere. Heu tremulum magnorum culmen honorum,
 Spesque hominum fallax, et inanis gloria fictis
 Illita blanditiis! Heu vita incerta labori 895
 Dedita perpetuo, semperque heu certa, nec unquam
 Stat mortis prævisa dies! Heu sortis iniquæ
 Natus homo in terris! Animalia cuncta quiescant;
 Irrequietus homo, perque omnes anxius annos,
 Ad mortem festinat iter. Mors optima rerum, 900
 Tu retegis sola errores et somnia vitæ
 Discutis exactæ. Video nunc quanta paravi
 Ah! miser incassum, subii quot sponte labores
 Quos licuit transire mihi. Moriturus ad astra
 Scandere quærit homo, sed mors docet omnia, quæ sint 905
 Nostra loco. Latio quid profuit arma potenti,
 Quid tectis inferre faces? Quid fœdera mundi
 Turbare, atque urbes tristi miscere tumultu?
 Aurea marmoreis quidve alta palatia muris
 Erexisse juvat? Postquam sic sidere lævo 910
 Sub divo periturus eram, carissime frater,
 Quanta paras animis, heu fati ignarus acerbi,
 Ignarusque mei. » Dixit; tum liber in auras
 Spiritus egreditur, spatiis unde altior æquis
 Despiceret Romam, simul et Carthaginis urbem; 915

896. *Semper pro semperque* in ms. E, F.

897. *Provisa pro prævisa* in ms. B, C, D.

901. *Lumina* in ed. Bas., *somnia* in omnibus ms.

909. *Tectis pro muris* in ms. B, C, D.

910. *Sidera* in ed. Bas., *sidere* in omnibus ms.

911. *Sub pelago* in ed. Bas., *sub divo* in omnibus ms.

913. *Tunc pro tum* in ms. B, C, D.

914. *Num* in ed. Bas., *unde* in omnibus ms.

Ante diem felix abiens, ne summa videret
Excidia, et claris quod restat dedecus armis,
Fraternosque suosque simul patriosque dolores.

917. *Excitata* in ed. Bas., *excidia* in omnibus ms.

918. *Patriæque* in ed. Bas., *patriosque* in ms. A.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM (1).

Nescius extincti fratris jam littora Leptis
Hannibal attigerat, trepidisque rumoribus inde
Exitus innotuit, cum nostro milite captos
Exploratores duci per singula mandat
Scipio, et incolumes sinit in sua castra reverti.
Hic postquam fecere duces colloquia frustra,
Ad bellum se quisque parans sua fœdera firmat.
Ante Jovem verbis certatur, at acrior arvis
Pugna fit in mediis : succumbunt Punica regna.

Nescius extincti juvenis ferus Hannibal, instans
Bellum animo, et varios agitans sub pectore casus,
Fraternam sperabat opem, jamque afføre classem

(1) E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Nescius extincti juvenis ferus Hannibal oras
Ingreditur patrias ; Latias penetrare cohortes
Clam jubet. Inde ducis monitu per castra jubentur
Exploratores, et nostras ire phalanges.
Congressusve petit stupidus ; dux maximus illum
Alloquitur, tantis superis celebratur in oris
Colloquium rebus ; sed pugna novissima partes
Exagitat geminas, oriturque miserrima Pœnis
Hora viris. Acies ut viderat ipse labantes
Hannibal egreditur victus latèbrasque petivit.

2. *Agitant* in ed. Bas., *agitans* in ms. B, C, D, E, F.

Illius ac dulces cupide sibi fingere vultus,
 Fingere colloquia, et Latiis quid passus in arvis 5
 Audire, et proprios fratri narrare labores;
 Inque sibi infestos ulcisci in tempore cives,
 Hannonem ante alios : acies dum mente frequenter
 Instruit, atque equitum circumdat cornua, semper
 Germanum armavit, primaque in fronte locavit. 10
 Spem quoque nonnunquam mens immoderata vetustam
 Rettulit imperii, caro tunc grandia fratri,
 Italiamque dedit partem, regemque vocavit,
 Atque supervacuis ignarus pectora veri
 Implicuit curis : volucris velut anxia nido 15
 Pabula dum cumulet, memori torquetur amore,
 Assiduoque fremit studio, et suspenditur alis,
 Cum tamen interea generis spem forte malignus
 Abstulerit natos ac incunabula pastor.
 Non procul Hannibalis distabat cursus ab Afro 20
 Littore, cum jussus raptim fastigia mali
 Navita conscendit, quam classis prenderet oram
 Visurus, summoque sedens in vertice ligni :
 « Diruta, respondit, spectamus saxa sepulcri,
 Hue retro impellens fert ventus tramite proram 25
 Tristior augurio. — Clavum rege, carbasa volve,
 Flecte viam, cursumque alio melioribus, inquit,
 Auspiciis detorque meum. » Tum jussa magistri

12. *Italia* in ed. Bas., *Italiam* in ms. A.

15. *Implevit* in ms. A., *implicuit* in aliis ms. et ed. Bas.

18. *Cui pro eum* in ms. B, C, D.

19. *Ac* in ms. A, *atque* in aliis ms. et ed. Bas.

21. *Vestigia* in ed. Bas., *fastigia* in omnibus ms.

24. *Dirupta* in ed. Bas., *diruta* in ms. A, E, F.

25. *Recto* in ed. Bas., *retro* in ms. A, B, C, D.

Expediunt, ac versa vadis ad proxima Leptis Littora sollicito pervenit remige classis.	30
Qui status interea Romanis esset in oris, Quive foret Libycis, quæ spes, qui terror utrinque Volveret alterno fluitantes turbine mentes Dictu difficile est. Quotiens ingentia duri Hannibalis monumenta animis confectaque bella	35
Observabantur, tunc spes Romana cadebat Vieta retro, at quotiens clari occurrebat imago Scipiadæ, florensque viri et spectata juvenus, Ac virtus infracta malis, spes pulchra redibat Tunc Italis, terrorque iterum transibat ad hostes.	40
Et quanquam Latiis depulsum finibus acrem Hannibalem fratrenique oculis respública lætis Cerneret, ast alia urgebat quoque pectora cura, Segnities suspecta ducum, quibus omne senatus Mandarât studium, ne quo molimine possent	45
In Libyam transire hostes, neu terra vel æquor Securum præstaret iter ; discrimine nullo Nunc ambos abiisse simul, nempe una pericli Conditio, sed campus erat discriminis alter, Collectisque domi Pœnorum viribus, ingens	50
Casus et excidium metuendum instabat, et hora Ultima Romani imperii : ceu corpus in omne Si longæva fuit scabies, abiensque repente Deserat extremamque cutem partesque patentes, Gaudia corripuiunt animum ; si forsitan æger	55

32. *Terrore* in ed. Bas., *terror* in omnibus ms.

37. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

43. Supra *quoque pectora* legitur in ms. A *præcordia*, unde irrepsit in alios cod. et in ed. Bas. ea lectio.

Sentiat abstrusum introrsus turgescere pectus,
 Horrescit pejora timens, pestemque priorem
 Optat, et in regnum cordis dolet esse coactam.
 Sic metus exstinctus minime, licet hoste remoto,
 Verum aliò translatus idem, graviusque periculum 60
 Visceribus superesse monet, magnumque timendi
 Calcar erat Fabii præsens quasi semper imago;
 Cui longe præsaga viro sapiensque futuri
 Mens fuerat, certoque velut prudentia vati.
 Ille quidem vulgo solitus prædicere semper, 65
 Si quando patriam peteret ferus Hannibal, urbi
 Tunc veros instare metus et flebile tempus:
 Non ibi ductores pavidos regesque fugaces
 Venturos acie adversa, non lecta per agros
 Agmina pastorum propere, verum arma tremendum 70
 Laturum Hannibalem, cujus numerare triumphos
 Expleat annales, plures qui truserit Orco
 Romuleo ex populo, viduæ quam liquerit urbi;
 Ast utrumque latus circum belloque geluque
 Duratas longaque fame vallare cohortes; 75
 Quin etiam multos, quibus ars celeberrima passim est
 Romanos jugulare duces, quorum agmina nudis

57. *Graviora pro pejora* in ms. B, C, D.

59. *Sit* in ed. Bas, *sic* in omnibus ms.

61. *Movet* in ed Bas, *monet* in omnibus ms.

64. *Trito pro certo* in ms. B, C, D.

65. *Prædiscere* in ed. Bas., *prædicere* in omnibus ms.

70. *Proprie* in ed. Bas., *propere* in ms. A, E, F.

75. *Fame valere* in ed. Bas., *fame vallare* in omnibus ms.

76. *Quique* in ed. Bas., *quin* in omnibus ms.

77. *Undis* in ed. Bas., *nudis* in omnibus ms.

Scipiadae occurrent gladiis ; nil nominis illic
 Majestas valitura duci, nil forma genusque,
 Fabula nil ortus, nil colloquiumque Deorum. 80
 Dixerat hæc Fabius, quoniamque id morte sub ipsa
 Vaticinatus erat veluti suprema minantis,
 Dicta patris memori nunc jactabantur in urbe
 Terrebantque animos : at enim jam parta per agros
 Tot votis optata quies vultusque serenus 85
 Ansoniæ lætam merito persolvere plebem
 Vota jubent Superis. Per quinque altaria flammis
 Incaluerunt dies, totidemque onerata coronis
 Limina cuncta Deum viridique comantia lauro.
 Hannibal a Lepti trepidis rumoribus actus 90
 Ad Zammam celerabat iter. Jamque omnia late
 Scipio vastabat, facibus jam rura vel armis
 Ditia Romanis ardebant. Ultima secum
 Prælia dum pensat Pœnus subitosque veretur
 Congressus, certos statuit præmittere contra 95
 Qui referant qua sint hostes regione locorum,
 Quidve agitent, quo fulta situ, quoque ordine castra
 Consistant. Tulit hos lævo fortuna profectos
 Tramite : castrorum incaute custodia captos
 Pertraxit ducis ante pedes. Tunc ille tribunus 100
 Imperat, ut circumductis per singula monstrent

78. *Occurrit* in ed. Bas., *occurrent* in ms. A, B, C, E, F.

79. *Fama pro forma* in ms. B, C, D.

81. *Hoc* in ed. Bas., *hæc* in omnibus ms.

85. *Vocis, vultu* in ed. Bas., *votis, vultus* in omnibus ms.

91. *Celebrabat* in ed. Bas., *celerabat* in ms. B, C (corr.), D, F.

Fere undique ea vox *celerare* scribitur *celebrare*.

96. *Referent* in ed. Bas., *referant* in omnibus ms.

99. *Incautos* in ed. Bas., *ineaute* in ms. A.

Castrorum armorumque genus, vultusque virorum
Atque equitum, peditumque habitus numerumque manusque.
Paretur; sic intrepidi tentoria passim
Circumeunt; omnem abstulerat dux ipse pavorem. 105
Mirantur morem indomitum legesque severas
Militiæ, durasque manus, atque apta labori
Corpora, nec glacie nec vi frangenda nec æstu,
Atque cicatrices adverso corpore crebras
Ingentesque acresque oculos testantiaque altos 110
Ora animos, et verba tonis resonantia miris.
Postquam cuncta viris sunt explorata, reversos
Scipio subridens placide vultuque sereno
Alloquitur, firmatque animos: « Satis omnia numquid
Vidistis per castra, viri, nostrosque paratus? 115
Si quid adhuc superest, securi cuncta videte
Et vestro narrate duci. » Sic ille benigne
Hortatus, dubios hominemne Deumne loquentem
Audissent stupidosque incerta mente relinquit.
Inde viris sumptus præstatur opimisque; 120
Concessi comitesque viæ, qui tuta locorum
Ostendant, nutuque tegant, ne forte per agros
Sparsa manus justam oblato putet hoste rapinam.

108. *Non glacie* in ed. Bas., *nec glacie* in ms. A.

110. *Acres* in ed. Bas., *acresque* in ms. A, B, C, D.

111. *Animo* in ed. Bas., *animos* in omnibus ms.

115. *Vidistis* pro *ivistis* quod undique legitur.

118. *Hominemve Deumque* in ed. Bas., *hominemne Deumne* in ms. A, B, C, D.

119. *Relinquit* pro *relinquit* in ms. E.

120. *Equos* in ed. Bas., *equisque* in omnibus ms.

122. *Vultu* in ed. Bas., *nutuque* in omnibus ms.

123. *Esse* in ed. Bas., *hoste* in omnibus ms.

Talia dum peragit Latius dux, forsitan illo
 Massinissa die peditumque equitumque catervæ 123
 Ingentes alaeri veniunt in castra fragore.
 Omnibus ex visis nil tam perterruit asprum
 Hannibalem, quam clara hostis fiducia magnas
 Spes animo volventis enim, nec bella paventis
 Attamen, extremas quoniam jam fata ruinas 130
 Urgebant, aderatque dies qui nubila sortis
 Pelleret ambiguae. Statuit tentare loquendo
 Ante ducis mentem adversi, si flectere possit
 Consilio, pacisque novos infundere amores;
 Sive ille egregia morum dulcedine tactus, 135
 Seu ventura pavens, seu jam longæva laborum
 Tædia pertæsus, seu fraudem involvere verbis
 Insidiasque parans, solitasque recurrere ad artes.
 Nuncius hæc propter præmissus pergit ad hostem,
 Colloquiumque petit; nihil aversatus, et ambo 140
 Castra movent ex composito, multumque propinquis
 Consedere locis. Facilis congressus ubi illos
 Jungeret exiguis urbs Nargara mœnibus inde est
 Haud procul; hunc Scipio raptim munimine collem
 Occupat; hæc sedes tutis aptissima castris. 145
 Dulcis aquæ fontes illic, et pabula passim
 Opportuna viris et equis. Vix millibus alter
 Quattuor adversis ductor distantia castris
 Ardua communit, scatebris ubi nulla benignis
 Lympha caput tollit, camposque irrorat inertes; 150

126. *Favore* in ed. Bas., *fragore* in omnibus ms.

132. *Polleret* in ed. Bas., *pelleret* in omnibus ms.

140. *Colloquium* in ed. Bas., *colloquiumque* in omnibus ms.

Neve diu mora tuta foret sitis ipsa vetabat.
 In medio tumulus legitur conspectus utrinque,
 Detectusque situ, ne quid inter frondea claustra
 Antraque sylvarum fraudisque dolique lateret.
 Marcellus terrebat enim et collega peremptus. 155
 Hinc illinc armatæ acies huc gressibus æquis
 Agmine quadrato veniunt, paribusque remotæ
 Subsistunt spatiis : at dux progressus uterque
 Cornipede excelso, positis concorditer armis.
 Pone suus quemque est testisque comesque secutus 160
 Unicus interpret. Tumulo sic cominus ambo
 Conveniunt summi siquidem regumque ducumque
 Quos aut prima tulit cæli quocumque sub axe
 Aut ætas latura sequens : ceu bella Gigantes
 Si renovent indigna Deis, stentque agmina contra, 165
 Fulmine deposito procedat Juppiter ingens,
 Mercuriusque comes, tum pars adversa Typhæum
 Mittat, et huic comitem se turpis homunculus addat,
 At longe armati spectent commercia fratres
 Terrigenæ, tum parte alia furor ipse Deorum 170
 Conticeat, promat Phœbus teneatque sagittas,
 Horrificamque minax quatiat procul ægida Pallas ;
 Terra tremat, vibrent ignes, et fulguret æther.
 Motibus haud aliis alioque horrore videntum
 Convenere pares. Sileant mihi cuncta priorum 175
 Nomina ; non alias nullo consistere campo

158. *Prægressus* in ed. Bas., *progressus* in ms. A.

159. *Positus* in ed. Bas., *positis* in omnibus ms.

165. *Agmine* in ed. Bas., *agmina* in omnibus ms.

168. *Hinc* in ed. Bas., *huic* in omnibus ms.

174. *Mortibus* in ed. Bas., *motibus* in ms. A, B, C, D, E.

Majores fortuna duos vidisse negabit.
 Alter in alterius conspectum hæserè vicissim
 Immoti, tum multa alto sub corde moventes.
 Dum stupor attonitos habuit, siluere parumper. 180
 Scipio fulminei cernens horrentia circum
 Ora ducis vultusque truces : Hic Juppiter ille est
 Cujus ab armatis legionibus ora timentur,
 Italiæ terror, murus Carthaginis arxque,
 Hesperiae domitor, qui Gallica rura peragrans, 185
 Fregit inaccessas Alpes, callemque nivolum
 Natura luctante dedit, tot nostra cecidit
 Agmina totque duces, totiens qui limina nostro
 Sanguine fœdavit, campo potuitque patenti
 Atque acie justa magnum superare parentem, 190
 Meque simul juvenem pavidæ qui mœnia Romæ
 Non ferro nostrique metu sed numine certo
 Præsentiq; Deum nimisque faventibus urbi
 Liquit, et erubeo nostram debere salutem
 Non animis, non virtuti, non fortibus armis, 195
 Sed tempestatis tantum auxiliaribus undis.
 Taliaolvebat Scipio. Contra Hannibal : Hic est,
 Hic cujus tenera jam nunc ætate remotos
 Fama polos penetrat, cujus dant credula summis
 Sæcula numinibus, virtus quia suggerit ortum ; 200
 Sanguine qui patrio madidum contingere campum
 Non timuit, cladesque suas tam fortiter ultus,
 Insequitur victos, et nos post prælia tanta

173. *Ad* in ed. Bas., *in* in ms. A.

182. *Hora* in ed. Bas., *ora* in ms. A, B, C, D, F.

188. *Lumine* in ed. Bas., *limina* in omnibus ms.

190. *Manum* in ed. Bas., *magnum* in omnibus ms.

Hispana tellure fugat, nostrosque labores
 Irritat; iste abitum cunctis meditantibus unus 203
 Consilium vertit, cunctisque trementibus idem
 Constitit immotus; nullus sua rura tueri
 Audebat, nostras en iste insultat in arces.
 Hic regem, cui nostra ingens innixa manebat
 Spes prius, alloquio flexit, mox fregit aperta 210
 Perdomuitque acie, victumque in vincla coegit,
 Me quoque dejecit prius hic quam viderit, et nunc
 Expulit Italia : quid multa ? Vel iste profecto
 Est mihi vel nullus toto metuendus in orbe.
 Hæc dum cuncta pares oculi trepidantis in ictu 215
 Volvissent animis, incepta silentia rumpens
 Hannibal hæc primus : « Si me mea fata maligno
 Sidere damnabant, ut post bella peracta
 Totque acies cæsas campis, tot millia fusa,
 Solus ego pacem a vobis petiturus, inermis, 220
 Fortuna variante vices, supplexque venirem,
 Gratulor ex cunctis quibus hoc decus illa parabat
 Te potius mihi sorte datum, quia nobilis ingens
 Solamen mihi victor erit, minimumque pudebit
 Sub tanto cecidisse viro. Tibi gloria porro 225

204. *Hispania* in ed. Bas., *Hispana* in omnibus ms.

205. In ms. A. pro v. 205-206 exstat hic claudicans versus : *Irritat ; cunctisque trementibus idem.*

208. *An* in ed. Bas., *en* in omnibus ms.

212. *Proiecit... hinc* pro *dejecit... hic* in ms. A.

213. *Que* pro *hæc* corr. in ms. A, hinc in aliis et ed. Bas

217. *Primo* pro *primus* in ms. B, C, D.

220. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in omnibus ms.

224. *Minimum* corr. pro *mirum* in ms. A.

Ultima non fuerit, nisi mens me conscia fallit,
 Hannibalem cui de vobis tot larga triumphos
 Fata dabant, cui tot campis atque agmine fracti
 Romani cessere duces, tibi cedere soli
 Non acie, non vi, solo sed nomine victum. 230
 Ludibrium quoque fortunæ quæ bella parenti
 Cœpta tuo mecum nato claudenda reservat
 Indigner stupeamne magis? Namque ille per arma
 Dux acer, plenis victor fortissimus armis,
 Ille mihi cessit juveni, victusque Latinis 235
 Finibus est. Contra tu nunc juvenilibus annis
 In propria me nempe domo sine vulnere vinctus
 Tempore jam belloque ducem, victricia signa
 Duratosque animos durataque membra gerentem.
 Cura quidem fateor fuerat pulcherrima pacis 240
 Gentibus indomitis, nec enim Trinacria nobis,
 Non fera Sardinæ tellus, non tractus Hiberus,
 Præmia magna satis pro tot jam classibus aut tot
 Sunt exercitibus, pro tanto sanguine fuso.
 Culpari transacta tamen, licet usque loquendo 245
 Mutari vetitum est, transverso calle furentes
 Traxit avaritiæ rabies; aliena petebam,
 Urgeor, in propriis spes immoderata fefellit.
 Sic animus parvis impatiens, sic blanda parumper
 Fortuna in magnis alio furit improba vultu. 250
 Casibus hæc variis, nisi me quoque fallere dulce est,

226. *Mea* in ed. Bas., *me* in omnibus ms.

234. *Plenus... fortissimis* in ed. Bas., *plenis... fortissimus* in omnibus ms.

249. *Sic animus pro atque animus* in ms. E.

Jam satis edocuit ; non sat sibi credere tutum.
 Hinc ratione meos moderantem certius actus
 Cepit pacis amor ; tua sed ferventior ætas
 Et fortuna diu felix exterret utrumque 255
 Consilio adversum pacis studiisque quietis.
 Namque ego commemini medio fervore juventæ,
 Qualis apud Trebiam fuerim (concede profari),
 Qualis apud Cannas, talem te suspicor esse ;
 Nempe virens ætas et famosissima clari 260
 Te vindicta patris, te tot felicia bella
 Africæ et Hesperiaë, et nunquam mentita secundos
 Successus fortuna levat. Satis omnia novi
 Præterea expertus totiens, scio quanta libido est
 Vincendi quantumque decus ; victoria quando 265
 Certa foret, fateor rerum est dulcissima, sed nunc
 Quis Deus hanc vobis qui non et fallere possit
 Pollicitus ? Mihi crede, aderunt, nisi sistimus iras,
 Corpora, ferrum, animi, vultusque manusque virorum
 Agmine ab adverso. Simul hic quem cernis inermem 270
 Alter erit, pectusque aliud, fronsque altera longe,
 Nec sonus hic vocis, nec pacis inertia verba.
 Ergo animos assume novos, neu nomina pacis
 Vile sonent : pulchra est, inquis, victoria, sed spes
 Anxia vincendi, pax est pulcherrima rerum ; 275
 Hæc tibi certa patet, nisi respicis omnia versa

252. *Tradere* in ed. Bas., *credere* in omnibus ms.

253. *Ceteris* in ed. Bas., *certius* in omnibus ms.

254. *Cæpit... tuta* in ed. Bas., *cepit... tua* in omnibus ms.

258. *Permitte* in ed. Bas., *concede* in omnibus ms.

260. *Formosissima* in ed. Bas., *famosissima* in omnibus ms.

274. *Pactus* in ed. Bas., *pectusque* in omnibus ms.

276. *Respicis* in ed. Bas., *respis* in omnibus ms.

Et quotiens animum præsentia prospera tollunt.
 Ante acres intende oculos circumque retroque,
 Nec quid læta ferat tantum fortuna tulitve,
 Sed quid ferre potest animo metire sagaci. 280
 Nil facies recte, nisi cum spes venerit illinc :
 Hinc metus occurrat, tibi sin victoria forsan
 Cesserit, et quantum est propriis quod laudibus addis.
 Victor es et vincis, vixque unum mille triumphis
 Adjicis : at si forte diu comitata repente 285
 Destituant te fata, ruis, pereuntque labores
 Innumeri, spesque ampla simul, consultor et hostis
 Unus adest. Odium sileat, res firmet utrinque
 Utile consilium, et si nulla pericula terrent,
 At retrahat saltem studium te nominis alti; 290
 Altius ire nequit, nunc conservare labora :
 Magnus enim labor est magnæ custodia famæ.
 Visne tot egregios actus et tempore tanto
 Quæsitum decus unius committere casus
 Arbitrio? Visne una dies tot subruat annos? 295
 Fortunam servare suam finemque secundis
 Ponere consilium est, nec parva accessio magnæ
 Fortunæ est tenuisse modum. Si frena relaxas,
 Afferet in præceps Possem te multa monere,
 Namque exemplorum magna est mihi copia. Quantus 300
 Vir fuerat Cyrus, tamen is dum fine sine ullo

285. *Adjicis* in ms. B, C, D, jure pro *adjicit* quod legitur in ms. A, et *addicis* quod legitur in ed. Bas.

296. *Frenare* in ed. Bas, *servare* in ms. A.

299. *Auferat* in ed. Bas., *afferet* in ms. A., *aufert* in ms. B, C, D, E, *auferet* in ms. F.

300. *Quanti* in ed. Bas., *quantus* in omnibus ms.

Credulus insequitur fortunam, turpiter alto
 Excidit e solio : cumulus fuit ille pudori
 Feminea cecidisse manu. Felicia Pyrrhus
 Arma tulit, quanta potuit cum laude reverti 305
 In regnum ; nobis etiam mansisset amicus,
 Ut reor illa animi tanta dulcedine, tali
 Dignus amicitia ; sed dum nec frena tenere,
 Nec cursum cohibere potest, collapsus ad ima
 Corruit : hic medio si permausisset, abunde 310
 Sparserat Epiri celebrem per sæcula famam.
 Ah ! quotiens Italo rex formidatus in orbe
 Trinacriæ diadema tulit, mox cognitus Arcto
 Sceptra etiam Macedum arripuit, sed sistere nunquam
 Dum valet, ille viris invictus gloria vulgi 315
 Feminei Argolico ruit ingens victima saxo.
 Sed quia vestra magis fortasse exempla movebunt,
 Hac ipsa in patria Regulum fortuna supremis
 Æquarat ducibus, sed dum conscendere ad astra
 Nititur, in tergum jacuit resupinus, acerbo 320
 Fine decus partum claudens. Aliena renar̃ro,
 Meque libens taceo. Fato jactatus utroque,
 Quid sim, quid fuerim cernis ; vix notius usquam
 Invenis exemplum fortuna volubilis in quo
 Luserit ulla magis ; tutum est discedere sensim 325

307. *Vereor* in ed. Bas. et in ms. A, B, C, D ; potior autem lectio
ut reor (c ms. E, F).

313. *Orto* in ed. Bas., *Arcto* in omnibus ms.

314. *Nusquam* in ed. Bas., *nunquam* in ms. A, E.

317. *Nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, E.

322. *Sileo* pro *taceo* in ms. E.

325. *Læserit* in ed. Bas., *luserit* in omnibus ms.

Illius e gremio, nimium nec fidere blandis.
 Vin tu illi præstare fidem, quæ volvere nunquam
 Desinit instabilem violento turbine rotam?
 Quæ non cæca modo est, sed cæcos efficit illos
 Quos complexa sinu est, nunquamve attollit et implet 330
 Maneribus falsis, nisi quos de culmine summo
 Vertere præcipiti fuerit meditata ruina.
 At fuerit suspecta tibi jam fœdere fracto
 Punica forte fides, sed tu desiste vereri;
 Tempus pacis adest, et vos, nisi falsa relatu 335
 Audivi, pactum fœdus sprevisis avorum
 Tempore, quod minime dignis auctoribus ictum
 Esse videretur. Nos si fortuna maligne
 Stravit humi, reris forsân cecidisse decoris
 Omne simul studium : non sic nos numina lævo 340
 Sidere prospiciunt; fateor, non omnibus æque
 Publica fata velim et patrios committere casus.
 Nunc autem de pace agitur, tractantibus illis
 Quorum primus honos pacis, bellicque futurus
 Et labor aut requies. Equidem quia bellamovendi 345
 Auctor eram, donec vetuerunt, fata tetendi
 Ut faustus foret eventus, sic fœdera certe
 Consilio firmata meo pacemque tuebor :
 Quæ nobis inhonesta quidem, sed velle necesse est,
 At vobis speciosa venit. Sit dicere quanquam 350

335. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, E, F.

338. *Maligni* in ed. Bas., *maligne* in omnibus ms.

340. *Lumina* in ed. Bas., *numina* in omnibus ms.

345. *Et requies* in ed. Bas., *aut requies* in omnibus ms.

346. *Metuerunt* in ed. Bas., *retuerunt* in omnibus ms.

348. *Consilia* in ed. Bas., *consilio* in omnibus ms.

350. *Sic* in ed. Bas., *sit* in ms. B, C, D, E, F.

Victorum pacis leges, pœnamque jubere,
 Tu tamen hanc patiare reos imponere; muletam
 Ore velim proprio nostris erroribus æquam.
 Hesperiaë tractus atque arva novissima mundi,
 Æoliæque triceps regio, et Sardinia, et omnis 355
 Insula Tyrrheno aut Libyco perfusa profundo
 Vestra sit. Hinc alia ex aliis conquirite regna,
 Ite per extremos axes, atque invia ferro
 Pandite fulmineo; reges calcate superbos;
 Vestra sub occasu victricia signa ferantur 360
 In Boream, et solis tandem volvantur ad ortus.
 Nos autem Libycis arctati finibus, inde
 Vos dominos rerum longinquaque cuncta regentes
 Imperia, et multum terraque marique tremendos
 Cernamus, Superis postquam fatoque potenti 365
 Est placitum. » Tantum ille gravi sermone profatus
 Subticuit: contra Scipio cui talia reddit:
 « Certus eram, quæcumque mihi promissa fuissent
 Adventu turbanda tuo, nec fœdera Pœnos
 Jussu hominum vel sacra Deum servare paratos 370
 Ni cogente metu. Prius hic gravis astra volatu
 Scandet equus, prius hic solidus per inania collis
 Ascendet cœlumque cavo subsidet Averno
 Quam vobis sit amica fides: sed justa Deorum
 Ultio persequitur fontes, stirpemque profanam 375

352. *Impendere* (corr. in ms. A) legitur in ms. B, C, D, F, pro *imponere*.

363. *Longinqua* in ed. Bas., *longinquaque* in omnibus ms.

364. *Timendos* pro *tremendos* in ms. B, C, D.

368. *Fuisset* in ed. Bas., *fuissent* in omnibus ms.

369. *Fœdere* in ed. Bas., *fœdera* in omnibus ms.

373. *Cano* in ed. Bas., *cavo* in omnibus ms.

Verberat, et clando quanquam pede visa fugaces
 Prævenit. Interdum scelerum spectator ab alto
 Perfidiaeque Deus, quanquam tibi fabula vana est,
 Hannibal, esse Deum. Quoties rubicunda cruentæ
 Littora pulsarunt absorptis classibus undæ ! 380
 Viscera bellantum pelago quot sparsa natarunt !
 Quot truncæ aut laceræ afflictim super æquora puppes !
 Quot tabo undantes æstu jactante carinæ !
 Quot clypei et tetro stillantes sanguine postes !
 Credis adhuc non esse Deum ! Sic pectore prorsus 385
 Egatis abrasit non multum annosa vetustas.
 Bis prius adversum nos arma nefanda tulistis,
 Nosque lacessiti semper sociisque faventes
 Id meritis contra stetimus certare coacti.
 Nos pietas quondam Siculis succurrere jussit, 390
 Nunc autem Hispanis, in quos tua maxima quantum
 Sævitia exarsit dolor meminisse pudorque.
 Sera nimis miseris quoniam Romana fuerunt
 Auxilia atque ingens infamia nostra Saguntum est.
 At Deus, ille Deus, quem vos contemnitis, æquas 395
 Exegit pœnas meritis, bellique prioris
 Exitus ille fuit quem vos sensitis, et idem
 Hujus erit, nisi justa Deum vindicta fatigat.
 Si qua tamen medio tulimus quæ multa fatemur
 Vulnere, permisit forsane rectissimus ultor 400
 Exercens purgansque pios, sed prisca relinquo.

376. *Jussa* in ed. Bas., *visa* in ms. A, B, C, D, F.

382. *Atque... afflictum* in ed. Bas., *aut... afflictim* in omnibus ms.

386. *Ingratis* in ed. Bas., *Egatis* in omnibus ms.

388. *Lacessistis* in ed. Bas., *lacessiti* in omnibus ms.

400. *Præmisit* in ed. Bas., *permisit* in ms. A, B, C, D, E.

401. *Pugnans* pro *purgans* in ms. B, C, D.

Si tibi cura manet ne pax tua civibus obsit
 Et mihi perfidiæ ne præmia forte reportent
 Est animus, quid enim, num vos et fœdera et omnem
 Spem pacis violasse palam est? Nunc fœdera rursus 405
 Et pacem indignos quos prima injuria fecit
 Conditione pari petitis leviori secundam.
 Nec pudet, et quantis sese fortuna revolvat
 Casibus admoneor, quam sit via lubrica magnæ
 Fortunæ; jubeor reges meminisse ducesque 410
 Quos mutata gradu subito dejecit ab alto,
 Exemplisque premor. Scio quod mortalia nobis
 Corpora sunt, animi æterni; scio multa sepultis
 Supplicia, et longos scelerum superesse labores;
 Hic famam restare bonis æternaque cœlo 415
 Præmia: visne aliud, vir docte, monere?
 Casibus expositum scio me, teque armipotentem
 Egregiumque ducem fateor. Desiste minari;
 Scimus, et hinc major nostris speratur ab armis
 Gloria, nec regnum fortunæ ignoro jocantis 420
 Rebus in humanis: at nulla potentia summo
 Est æquanda Deo; solet hic pia bella fœventes
 Auxilio firmare suo. At ne forte moremur
 Hunc totum per verba diem, si fœdera vobis
 Prima placent, ratibusque recens injuria nostris 425
 Legatisque illata aliqua purgatur, habetis

402. *Movet* in ed. Bas., *manet* in omnibus ms.

404. *Cum* in ed. Bas., *num* in omnibus ms.

414. *Dolores* in ed. Bas., *labores* in ms. A.

420. *Fortuna* in ed. Bas., *fortune* in omnibus ms.

423. *Ac* in ed. Bas., *at* in ms. A.

424. *Fortasse* pro *per verba* in ms. E.

426. *Ille* in ed. Bas., *illata* in omnibus ms.

Quod petitis : non polliciti puter inscius, ingens
 Munus habes pacem, quoniam fortuna reversa est.
 Vestra vides ; si dum Latio tua fama tonabat
 Tempestate gravi bellorum, mitior hostis 430
 Optasses eadem precibus, tunc forte superbum
 Non præstare fuit ; nunc cum prope victus et omni
 Pulsus ab Italia, metuensque et velle subactus
 Pacem ores, poterat recta cum fronte negari,
 Et tamen ut mundus videat non aspera nobis 435
 Dejecisse animos, non tollere prospera bella,
 Fortunave pares habitus consistere in omni,
 Posteritasque notet non nos dulcedine prædæ
 Prælia, non odiis, sed pacis amore movere,
 Pax dabitur, fuerit vobis si pura voluntas. 440
 Sed quid vana refers ? Hac est Hispania dextra
 Si nescis multoque mihi jam parta cruore.
 Cætera nostra vides ; stulta est jactantia dantis
 Quod retinere nequit ; de nostro munera fingis.
 Proinde aliud paci pactisque prioribus ultro 445
 Adjice si quid habes. Quod si nimis illa videntur
 Importuna animis, gladios atque arma parate
 Indociles tolerare togam pacemque perosi. »
 Dixerat, et tremula tellurem percutit hasta.

427. *Putes* in ed. Bas., *puter* in omnibus ms.

431. *Optasse* in ed. Bas., *optasses* in ms. A, E, F. Hic versus deest in ms. B, C, D.

432. *Omnis* in ed. Bas., *omni* in omnibus ms.

433. *Bello* in ed. Bas., *velle* in omnibus ms.

437. *Fortunane* in ed. Bas., *fortunuave* in omnibus ms.

440. *Simpla* pro *pura* in ms. B, C, D.

449. *Perculit* pro *percutit* in ms. E.

His dictis retro tendunt. Ceu cornua postquam 450
 Obnixa tenuere diu, gravibusque tumentes
 Implicuere animos odiis, visuque maligno,
 Digressu tacito referunt vestigia tauri,
 Ut gravius toto coeant cum pondere rursus,
 Mugituque fero complent nemus omne frementes; 455
 Circumstant reducesque acunt in bella iuvencae
 Quemque suæ: talis ducibus redeuntibus ore
 Spiritus, et talis tumidus sub pectore fervor.
 Postquam ad vicinas ambo rediere cohortes
 Arma animosque parant, in bella novissima tandem 460
 Edicunt, alacri cœlum tonat omne tumultu.
 Tum vero urgentes stimulos virtutis et æstus,
 Irarumque faces graviterque minantia verba,
 Flammantesque oculos ardentiaque ora videres.
 Haud aliter quam cum stipulis immittere flammam 465
 Forte ex composito late distantibus arvis
 Discedunt gemini agricolæ; dispersus in agros
 Horridus alternos nunc hic nunc cernitur illic,
 Et crepitante sono subitus micat ignis utrinque.
 Ut vero in castra est reditum, clamore faventi, 470
 Qualis apum strepitus regem circumstat ovantem,
 Pro se quisque ducum excipitur, cupidumque tuendi

450. *Redeunt* in ed. Bas., *tendunt* in ms. A.

451. *Obnixe* in ed. Bas., *obnixa* in ms. A, B, C, D, F.

452. *Implevere* in ed. Bas., *implicuere* in ms. A.

453. *Ferro* in ed. Bas., *fero* in omnibus ms.

458. *Sermo* in ed. Bas., *fervor* in omnibus ms.

464. *Ore* in ed. Bas., *ora* in omnibus ms.

468. *Iline...* *illine* pro *hic...* *illic* in ms. E.

469. *Trepidante* in ed. Bas., *crepitante* in omnibus ms.

470. *Ad* in ed. Bas., *in* in omnibus ms.

Funditur inquirens certatim singula vulgus.
 Unus in amborum castris discurrere sermo
 Supremam venisse diem, nec præmia belli 475
 Qualia præteritis soleant sperare periclis,
 Nec pœnas instare pares ; victoribus orbem
 Terrarum imperiumque sequens per cuncta patere
 Sæcula, tum victis extremos affore casus.
 Semianiniis quod victa metu propiorque cadenti 480
 Carthago nondum icta tremat, fatoque premente
 Amplius immensam nequeat differre ruinam.
 Romanis non esse fugæ, non collis amici
 Præsidium, obstrusosque abitus maris æquore circum,
 Alarum cœlique fugam restare patentis. 485
 Hinc igitur quoniam terror, spesque excitat illinc
 Imperiumque ducum, vario permixta fragore
 Castra modis reboant miris ; hic corrigit hastam,
 Ille acuit gladios, agiles probat ille sagittas.
 Induit hic galeam capiti, cristasque trementes 490
 Excolit ; hic blando permulcens murmure fortem
 Frenat equum phalerisque tegit ; studet ille recurvus
 Ferratos aptare pedes, unguemque cavatum
 Verberat ac crebris tinnitibus ille favillas
 Elicit. Hic pictum clypeum textamque catenis 495
 Loricam exiguis tenuisque rigentia ferri
 Tegmina circum humeros et fortia pectora ducit.

475. *Fatalem* in ed. Bas., *supremam* in ms. A, B, C, D, *supremum* in ms. E, F.

478. *Sequentes... parere* in ed. Bas., *sequens... patere* in omnibus ms.

484. *Obstructos* pro *obstrusos* in ms. E.

492. *Frenate* in ed. Bas., *frenat* in omnibus ms.

494. *Inde* in ed. Bas., *ille* in ms. A.

Implicat hic ocreas femori tibiasque pedesque
 Armata, et aurata præfulget imagine poples.
 Hic mihi Pierides (quoniam majora pusillis 500
 Viribus aggredior), si vos ab origine semper
 Dilexi coluique libens, si rite vocavi,
 Hic præbete animos totoque Helicone favete;
 Avia Castaliæ sitiens convexa pererro;
 Urget amor, famæque trahit spes blanda decoræ. 505
 Lux ea terribili hinc illinc consumpta paratu
 Cesserat, et verso radiabant sidera cœlo.
 Inclyta magnificis opibus cultuque verendo
 Æthereas matrona virens perlabitur auras.
 Stat capiti diadema sacro, turritaque frontis 510
 Effigies, sceptrumque manu, sed sparsa capillos
 Et trepido festina gradu. Cui fervida contra
 Multa minax mulier medioque perustior axe
 Ac succincta sinus pauloque annosior ibat.
 Illa quoque sceptrum et regni violenta ferebat 515
 Signa, Deos hominesque omnes regemque Deorum
 Aspernata animis. Ambæ simul alta tenebant
 Quaque rubens Martis metuendi luminis astrum
 Scorpio chelarum amplexu caudaque tegebat.
 Utraque cœlestes pariter tempusque sub unum est 520
 Introgressa fores. Illas mirantur euntes
 Cœlicolæ; rapidos tenuerunt sidera cursus.

498. Hic versus, *Implicat hic ocreas...* et quatuor et quinquaginta sequentes versus desunt in ms. E.

504. *Convexi* in ed. Bas., *convexa* in ms. A, B, C, D, F.

514. *Animosior* in ed. Bas., *annosior* in ms. A, B, C, D, F.

515. *Gerebat* in ed. Bas., *ferebat* in ms. A, B, C, D.

519. *Tegebatque* in ed. Bas., *tegebat* in ms. A, B, C, D, F.

522. *Rapidus* in ed. Bas., *rapidos* in ms. A, B, C, D, F.

Ut summo solio coram stetit, altera raptim
 Incipit : « En quantum facinus Junonia longum
 Hospita, et æternum fato statuente futura 525
 Tentor ab Italia, nec tot sua vulnera prosunt,
 Nec quod, si qua fides gladiis, letale putavi
 Cannarum memoranda dies. O fata Deorum
 Dura! Bonis liceat justas inferre querelas,
 Et cœlo non ficta loqui. Natura benigne 530
 Mecum egit, fateor; Superi invidistis acerbi.
 Æquoris immensi pulcherrima littora clemens
 Illa mihi circumdederat, portusque decorem
 Addiderat, cœlique aderat clementia blandi,
 Et vespertino veniens ab axe Favoni 535
 Dulcior afflatus Zephyrique tepentior aura.
 Littoris adversi frigus glaciale videbam
 Et post terga graves exurere cuncta dolores.
 Ipsa meo contenta situ mediisque fruebar
 Læta bonis; poterat terræ cœlestis imago 540
 Vera, nisi fallor, spectantibus illa videri.
 Adde tot illustres natos Martisque secundi
 Tot titulos, tot gesta ducis famamque sonoram:
 Non tibi Mars illum fratrem fateare pudendum.
 Hunc quo fata virum rapuerunt invida furtim 545
 Tempore vulgatum est, quantos tot ille paratus
 Orsus erat, nomenque meum quo ferre putabat,
 Infelix quanto flagrans genitricis amore.
 Mitto alios, nam magna mihi numerosaque turba est;

524. *Heu* in ed. Bas., *en* in ms. A, B, C, D, F.

525. *Struente* in ed. Bas., *statuente* in ms. A, B, C, D, F.

543. *Invidia* in ed. Bas., *invida* in ms. A, B, C, D, F.

546. *Quantus* in ed. Bas., *quantos* in ms. A, B, C, D.

Quanta mihi nuper qualisque novissima proles 550
 Contigerat, fateor, Superi, mordaxque fatenti
 Invidia obsistat; non ullum regia pascit
 Majorem generosa Jovis. Quis fervor in ullo
 Par fuit ex quo Prometheus subduxit ab astris
 Particulam, cæciq; infudit pectoris antro, 555
 Accenditque homines. Quanta est constantia menti
 Inuita! Quam præceps per cuncta pericula fertur!
 Credite, corporeo nisi mentem carcere clausam
 Sarcina membrorum premeret, foret ille Deorum
 Ex numero, solioque altus radiante sederet. 560
 Nomine non opus est, ubi soli convenit uni
 Quod loqueris, factisque satis jam cognitus orbi est
 Hannibal. Ante suos perdent errantia calles
 Sidera, et Æthiopes nivibus gravis obruet æstas,
 Riphæumque gelu Borea tepefacta liquenti 565
 Solvet hiems, quam fœta viro produxerit illi
 Terra parem; nec fallit amor, sed vera fatebor.
 Parcite, cœlicolæ; vereor ne tristis alumno
 Invidia et cæcus noceat favor. Aspice terras,
 Jupiter, Italiæ: viden inter strata colonis 570
 Arva suis, viden indigena variata cruore
 Flumina, et ignotis multum distantia terris?
 Busta ducum potuit latum effundisse per orbem
 Hannibal ista meus; potuit disjungere montes
 Et saxis arctare vagis: verum obvius illi 575
 Nunc Deus est aliquis; quis enim mortalia contra

565. *Loquenti* in ed. Bas., *liquenti* in omnibus ms.

566. *Fœda... perduxerit* in ed. Bas., *fœta... produxerit* in omnibus ms.

Arma ferat ? Puer adverso venit agmine nobis.
 En pudor, o Superi. Sed nec puer ille nec omnis
 Terreat Ausoniæ tellus, non illa superbo
 Quam tacitam hic video meditantem grandia vultu 580
 Adversamque meis fati; hanc scilicet ipsam
 Et formidatum mundo puerumque patremque
 Una acie quondam collatis vicimus armis.
 Nos nec adhuc tanto melior fortuna favore
 Cœperat amplecti, nunc tot firmata triumphis. 585
 Quid metuum, nisi forte Deos? Succurrite famæ
 Atque arcete nefas. Moriar ni clauditur illo
 Nescio quid puero, quod me jubet usque timere. »
 Dixerat; at contra vultu veneranda modesto
 Altera procedit paulum, manibusque coronam 590
 Abjicit ac sceptrum, pedibusque affusa Tonantis,
 Sic ait : « O magni suprema potentia mundi,
 Si tua Roma potest lacrymis perfundere sacros
 Te patiente pedes, precibusque inflectere justis,
 O Superumque hominumque sator, rerumque creator 595
 Optime, parce tuis, fer opem et moderare labores.
 Aspice placatus tandem et miserere, precamur.
 Quanta per Hesperium rapidis urgentibus austris

577. *Feret* in ed. Bas., *ferat* in ms. A, E, F.

580. *Modo* in ed. Bas., *video* in omnibus ms.

586. *Si* in ed. Bas., *nisi* in ms. A, B, C, D, F.

587. *Nisi* in ed. Bas., *ni* in ms. A.

588. *Quid* in ed. Bas., *quod* in ms. A, B, C, D, F.

590. *Coram* in ed. Bas., *coronam* in omnibus ms.

594. *Precibus... jussis* in ed. Bas., *precibusque... justis* in omnibus ms.

597. Hic versus deest in ms. A, B, C, D.

598. *Hesperiam* in ed. Bas., *Hesperium* in omnibus ms.

Flamma latus, nimboque nocens undante procella
 Sævierit, mundo notum est et notius astris. 600
 Nec mihi quod misere insultans nunc illa virago
 Objecit infitior, candentes ossibus agros
 Italiæ terrisque ducum dispersa sepulera :
 Et quidquid miser armorum fert impetus orbi
 Sustinui solioque pater tu passus ab alto es. 605
 Crimina sic meruisse reor mea. Respice tandem
 Mitius afflictos, et si mea crimina nondum
 Sunt purgata satis, tua fulmine dextra corusco
 Hoc caput invisum et Tarpeias verberet arces,
 Hannibalem avertat, jamque avertisse videris, 610
 Et grates actura tibi pro munere tanto
 Advenio. Timui, fateor, furiasque dolosque
 Infandi ducis et laqueos simulataque bella.
 Ille etenim sacra quem genitrix cœlo tenus effert
 Atque ipsis insana Deis tot laudibus æquat 615
 Fraudibus insidiisque magis confidere in armis
 Quam virtute solet. Possem sibi multa meorum
 Funera natorum, dolor impedit, ultima certe
 Sævitia est summumque nefas, quibus illa superbit
 Sic tales cecidisse duces. Sed tempus aperte 620
 Nunc virtutis adest, juvenem ni fata virentem
 Quem puerum vocat ipsa odiis immitibus urgent.

604. *Misero* in ed. Bas., *misere* in omnibus ms.

606. *Reor* omissum in ed. Bas.

610. *Evertat* in ed. Bas., *avertat* in omnibus ms.

616. *Magnis considerare* in ed. Bas., *magis confidere* in omnibus ms.

617. *Virtuti... sibi* in ed. Bas., *virtute... tibi* in ms. A.

618. *Heu heu quanta* in ed. Bas., *ultima* in omnibus ms.

621. *Nisi* in ed. Bas., *ni* in ms. A.

Quod tu, summe parens, prohibe, et permitte parenti
 Id modo sollicite, cesset fraus, arma ferantur,
 Justa acie liceat plano confligere campo. 625
 Vel nati me fallit amor, vel dira videbis
 Prælia, et infames æquantia vulnera Cannas.
 Divinos novi ipsa animos humanaque subter
 Omnia cernentes, non quod mihi fabula mundi
 Persuadeat natum esse Deum, licet improba fando 630
 Excitet invidiam, divino tentet honore
 Prædones, licet ipsa suos celebrare Deisque
 Adnumeret, mihi sufficiat decor ille virorum
 Scipio magnanimus, similem cui nulla tulerunt
 Tempora, nulla ferent. Non hæc me vera negabo 635
 Credere, nempe animos divinam accendere mentem
 Illius, ac nullum sine numine posse benigno
 Egregium reor esse virum. Non astra morabor
 Amplius, aut nato faveas aut partibus æquis
 Sta medius, fraudemque veta; si cesserit illa, 640
 Vicimus haud debie, sed enim Junonia jactat
 Hospitia, et Superos hac sperat voce movere.
 Fallitur, insanit. Stet semper nube sub ista
 Vel simili, stabitque equidem mihi, pulchra Tonantis
 Tarpeio stat colle domus, cui thura precesque 645
 Deferimus, sed rite utinam pia, sacra docere

626. *Mira* in ed. Bas., *dira* in ms. A.

629. *Vulgi pro mundi* in ms. E.

631. *Excitat* in ed. Bas., *excitet* in omnibus ms.

639. *Patribus* in ed. Bas., *partibus* in ms. A, B, C, D, F.

643. *Stat* in ed. Bas., *stet* in omnibus ms.

644. *Stabit* in ed. Bas., *stabitque* in ms. A, B, C, D, E.

645. *Stet* in ed. Bas., *stat* in omnibus ms.

646. *Sacraque* in ed. Bas., *sacra* in omnibus ms.

Tu potes et facies, nisi primo in limine cœli
 Fatorum vox intrantem exaudita fefellit.
 Ergo age ; supplicibus pateant pia pectora verbis,
 Celse parens, hominum spes summa et sola bonorum. 650
 Audieram imperium terræ pelagique supremum
 Et circumfuso quidquid quocumque sub axe
 Clauditur Oceano Latio de sanguine natis
 Promitti, sed quis nisi tu tam grandia profert ?
 Nunc autem non regna peto : sit tuta merentum 655
 Libertas, liceat sitientem sanguinis hostem
 A jugulis arcere meis, si digna rogaris.
 Si mihi non parcis, populis ignosce nepotum,
 Quos nova religio faciet tibi forsitan amicos. »
 Finierat, stringensque pedes atque oscula rursus 660
 Ingeminans lacrymis hærebat et ore madenti.
 Subrisit vultu tacito stellantis Olympi
 Rector, ad alterius tactus præsentia sæcli
 Tandem verba parat ; tremuit conterritus æther,
 Conticuere poli, siluit tellusque chaosque : 665
 « Nulla unquam ingenio patuit mortalibus, inquit,
 Quid pareret ventura dies ; sic nostra premuntur
 Consilia, arcano sic jussa silentia cœlo.
 Et tibi quæ partem memoras audisse futuri
 Intra sidereum potuit contingere limen 670
 Exterius sonuisse nequit, nisi forsitan ardens

647. *Primo* omissum in ed. Bas.

654. *Præstat* in ed. Bas., *profert* in ms. A ; *tu* omissum in ed. Bas.

656. *Sanguine* in ed. Bas., *sanguinis* in omnibus ms.

662. *Stillantis* in ed. Bas., *stellantis* in ms. A, B, C, D, F.

669. *Patrem* id ed. Bas., *partem* in omnibus ms.

Spiritus huc aliquis flammis purgatus et undis
 Venerit; hinc tenui quædam penetrantia rima
 Erumpunt, multa quoniam pietate coactus
 Vim patior; verum quo longius omnia volvam, 675
 Pauca mihi e cunctis quæ jam sub sole geruntur
 Pauca placent, quoniam terris incognita virtus
 Huc refugit, totiens de vobis quæsta quod inter
 Millia tanta hominum sibi vix contingat amicum
 Invenisse aliquem. Me purpura vestra movebit 680
 Forsitan aut aurum præfulgens. Cernite cœli
 Hoc spatium; geminis forsân contingar Eois,
 Hinc oriente alio et circumradiantibus astris
 Delector, meque ipse magis comitumque choreis
 Corpora qui placeant oculis mortalia nostris 685
 Aut fragiles artus aut forma fugacior umbris,
 Omnia sunt æterna mihi, splendorque decorque,
 Divitiæ stabiles, mansuraque gloria regni.
 Ac ne cuncta sequar, virtus mihi clara placere
 Sola potest, animique habitus, quam dicere sedem 690
 Ipse meam nunquam erubui, sed rara per orbem
 Hospitia invenio: nunc vestra addicite fata.
 Est labor hinc illinc per sæcula multa paratus,
 Mutuaque alternas tenuabunt funera gentes.
 Quem fortuna premat, cui stet victoria parti 695
 Non est nosse prius, nisi quod cui conscia mens est
 Justitiæ; nostrum licet hunc sperare favorem.

672. *Unda* in ed. Bas., *undis* in ms. A.

681. *An... cervice* in ed. Bas., *aut... cernite* in omnibus ms.

682. *Forsitan* in ed. Bas., *forsan* in omnibus ms.

694. *Tentabunt* in ed. Bas., *tenuabunt* in omnibus ms.

697. *Nostrumque licet sperare* in ed. Bas., *nostrum licet hunc* in omnibus ms.

Ast alium tenuisse par est ; ab origine rerum
Præmia digna piis atque aspera multa malignis
Edixi ; sed enim vobis nunc maxima cura est 700
Natorum ; veniet tempus quando utraque tristi
Exsilio patiare tuum senescere longe
A patria, nec busta petes. Non gloria tanta
Non deus aut pietas aut fortia facta movebunt
Amborum ; nimium mortalia corda volutat 705
Ambitio, spem, non sobolem, mihi credite, amatis.
Largior in verbis solito sum, maxima namque
Res agitur merito sermonis et indiga tanti.
Imperium mundique caput majore canendum
Voce aliud superest ; dociles advertite mentes. 710
Est mihi propositum, quoniam caligantia mundo
Lumina sunt, propius vestris accedere terris
Et pondus nexusque hominum mortalia membra
Sponte subire mea vestrosque levare dolores.
Quantus amor mortemque etiam tolerare pudendam 715
Ingratæ duræque animi communia quanquam
Munera sint vobis, tamen hæc felicior illa est.
Faverit hoc equidem cui nunc victoria campo,
Hanc penes imperium simul et mea maxima fides
Semper erit ; sic fixa etenim sententia sanxit. 720
Neve diu dilata nimis spes vestra putetur,
Cuncta prius cuncti mortales ista videbunt
Quam decies latum Saturnus cinxerit orbem
Limite retrogrado ; placida sic virgine captus

698. *Alium timuisse* in ed. Bas., *aliam tenuisse* in ms. A, F.

709. *Cavendum* in ed. Bas., *canendum* in omnibus ms.

710. *Avertite* in ed. Bas., *advertite* in omnibus ms.

716. *Convivia* in ed. Bas., *communia* in omnibus ms.

Jam rapior, sacri sic mulcent ubera lactis. » 725
 Talia narrantem cuncti gaudentibus alis
 Cœlicolæ umbrabant atque agmina nuntia pacis;
 Attonitæ auditis non uno tramite matres
 Spe varia incertæ redeunt.

Jam littus Eoum

Sanguinolenta dies casus visura supremos. 730
 Lustrabat radiis; jam classica crebra sonabant
 Et matutinum per castra frementia murmur.
 Consurgunt hinc inde duces, nec tanta sub astris
 Ulla fuit Romana dies, per sæcula cuncta
 Nec fuit in campis ullis ductoribus æquis 735
 Aut paribus certatum odiis, aut artibus, aut vi.
 Nec metus in præsens tantum, sed millia multa
 Annorum ante oculos aderant, quemcumque dedisset
 Hac acie fortuna gradum, patriamque, domumque
 Et stirpem et genus et seros sperare nepotes. 740
 Scipio distinctam campis inducit apertis
 Ordinibus miris aciem, dextrumque gubernat
 Massinissæ latus, Numidis instructus, et illum
 Hispanus sublimat equus, cristataque signat
 Cassis, et adverso sinuatur purpura vento. 745
 Lælius at lævum moderatur in agmine cornu;
 Quem sequitur Latiis equitatus ductus ab oris.
 Hunc Apulus sonipes rapidum propiorque volanti

734. *Acies* pro *dies* in ms. E.

736. *Certatim* in ed. Bas., *certatum* in ms. A, E. F.

735. *Non* pro *nec* in ms. B, C, D.

738. *Armorum* in ed. Bas., *annorum* primitus scriptum in ms.
 A, dein emend. in *armorum*.

742. *Dextram* in ed. Bas., *dextrum* in omnibus ms.

Fert circum, rigidoque effulgent pectora ferro.
 In medio Romana fremit prædura juvenus. 750
 Eminent his alte imperitans legionibus ingens
 Scipio : jamque auro, jam ferro clarus et ostro,
 Clarior est animis et spe clarissimus ampla,
 Obscuratque alios. Surgentis lumina Phœbi
 Ferre velut comites nequeunt, hinc Lucifer alnus 755
 Inter hebes radios, illinc Cyllenius ore
 Pallidus ambiguo : nam cætera sidera circum
 Non expectato fugerunt omnia sole.
 Excitat ipse altos animos atque omnia firmat
 Per medias volitans acies, nitidisque tremendum 760
 Fulmen inest oculis, quod verberat ora tuentium.
 Signiferis instare suis, equitumque phalanges
 Hortari, trepidos verbis solidare, paventes
 Erigere ac dubios ; hos obtestatur, et illos
 Orat, et in medium pulcherrima facta recenset 765
 Vel sua, vel generis, nomenque inculcat avorum.
 Hos laudat, blandis castigat vocibus illos,
 Objurgatque moras, et amico verbere inertes
 Instigat ; docet ille decus, docet ultima belli
 Præmia, quam prope sint discriminis atque pudoris 770
 Admonet ; his stimulis animos impellit et urget.
 Omnibus ille locis festinat adesse, nec ullum
 Perdere supremi momentum temporis ardet.
 Postquam cuncta satis circum provisa suisque
 Præsidii firmata videt, dux maximus acri 775
 Cornipede excelsus niveo : « Si Juppiter, inquit,

754. *Observat* pro *obscurat* in ms. B, C, D.

761. *Verberet* in ed. Bas., *verberat* in omnibus ms.

764. *At* in ed. Bas., *et* in ms. A, F.

Hunc animum qui nostra movet præcordia cunctis
 Nunc nobis notum esse velit, dubitasse negabo
 Quis finis, seu quæ nostros fortuna paratus
 Exciperet; nullis oculis sol clarior unquam 780
 Apparuit mihi quam victoria cernitur ingens.
 Vicimus, agnosco trepidantis turbida vulgi
 Murmura et ambiguos motus aciesque labantes.
 Vicimus, hinc animos cerno, statque horrida cædes
 Ante oculos taboque tumens et sanguine torrens, 785
 Et cumuli ingentes patria tellure jacentum.
 Ipsum ego jam video jactatis turpiter armis
 Excessisse ducem, video latebrasque petentem,
 Atque utinam hesterno patuissent cominus aures
 Cunctorum alloquio! Licuisset noscere aperte 790
 Degenerem fractumque animum. Non iste profecto est
 Hannibal ille prior, nisi nomen territat ipsum.
 Imo ille est equidem, sed enim dux callidus arma
 Nota tremit sentitque aliis tractanda lacertis,
 Consilioque novi ducis imperioque moveri. 795
 Non sibi Cannarum consul temerarius ibit
 Obvius hoc campo, nec quem pugnare vetabant

778. Hæc in margine ms. A legitur notula : Addidi *negabo* propter
 versum incompletum. Dein hoc verbum expunctum et supra inscrip-
 tum manu diversa *pudebo*. *Pudebit* in ed. Bas.

782. Desunt versus 782-783 in ms. E.

784. *Hic... stat* in ed. Bas., *hinc... statque* in ms. B, C, D, E, F.
 Hic versus abest in ms. A.

786. *Patris* in ed. Bas., *patria* in omnibus ms.

791. *Est* omissum in ms. B, C, D.

792. *Territet* in ed. Bas., *territat* in omnibus ms.

794. *Nostra* pro *nota* in ms. E.

795. *Colloquio* pro *consilio* in ms. B, C, D.

797. *Vetabat* in ed. Bas., *vetabant* in ms. A, B, C, D, F.

Omnia clara Deum manifestaue signa futuri
 Si mens sana foret, neque nunc Sempronius alter
 Præsidet his castris ; mecum non pulvis et æstus 800
 Solque oculis infestus eum ventusque iuvabunt.
 Non nebula insidias Cannisque palustribusidem
 Obstruet, aut aciem victam torpore nivali
 Prosternet. Calido perfusus corpus olivo
 Hic mecum gladio pectus tentabit acuto 805
 Ense latus rigido validamque incunibet in hastam ;
 Hoc metuit, pacem quotiens petiere pavore
 Et quotiens rupere dolis, si tenuimus illos.
 Hos odisse decet ; vos nunc ad talia bella
 Felices igitur dextras atque arma movete. 810
 Primus in invisos ego jam nunc inferor hostes ;
 Inde fuga et terror, sic Di promittitis omnes,
 Sic mens saga boni, strictique avidissima ferri
 Dextera, et indomiti generosus pectoris ardor.
 At vobis tanto calcata Hispania cursu, 815
 Et vestrum juvenile decus, tot regia bella,
 Ruraque perpetuis ardentia Punica flammis
 Occurrant ; atas actus jam plena viriles
 Incipit a nobis verosque optare triumphos.
 Jam mihi bellorum stimulus radixque malorum 820
 Hannibal, et tanti debetur gloria cœpti.

798. *Omnia* in ed. Bas. et in ms. C, E, F, *omina* in ms. B, D ;
 lectio ambigua in ms. A.

804. *Obruet et calido perfundet* in ed. Bas., *prosternet* in omnibus
 ms.; *perfusus* in ms. A, B, C, D.

811. *Inseror* in ed. Bas., *inferor* in ms. A, B, C, D, F.

815. *Nobis pro vobis* in ms. E.

816. *Nostrum* in ed. Bas., *vestrum* in ms. A.

Quaecumque ingressis pelagus Di signa dederunt
 Quando Egatis petiere patres, ac plura faventes
 Ostendunt, equidem tempus mihi perdere semper
 Displicuit, tum praecipue cum magna geruntur. 825
 Terror abest, certa est victoria, pergite mecum.
 Nil moror et reditus felix qui visere gestit
 Et patriam et natos et amicæ conjugis ora.
 Hac iter est Romam, victori talia certo
 Non pugnaturis similis. » Postquam ille profatus, 830
 Subticet; hortanti læto simul agmina vultu,
 Unanimesque alacri respondent voce catervæ :
 Haud aliter quam si Capitolia celsa tenentem
 Curribus in niveis solito clamore sequantur.
 Hannibal extremi fatalem temporis horam 835
 Praecipitare videns, confestim elephante relicto,
 Prærapidum conscendit equum, vultuque minaci
 Terribilis, qualis pastor Polyphemus ab antro
 Turbidus Æolio, vel qualis ab æthere tristic
 Nuntius imperiis solet apparere cometa. 840
 Instruit ingentes acies cunctosque elephantes,
 Ut grege monstriifero turbatum territet hostem,
 Prima fronte locat, turresque in terga trementes
 Cernuntur totidem; colles juga summa movere
 Dixervis ac totidem nutantes rupibus arces. 845
 Hunc clypeum totis prætendit viribus hostis;
 Mox Ligures Gallosque acie consistere prima

822. *Ingressus* in ed. Bas., *ingressis* in ms. A, E, F.

823. Hic versus manu diversa adjunctus est in margine.

825. *Regna* in ed. Bas., *magna* in omnibus ms.

840. *Imperiis* in ed. Bas., *imperii* in omnibus ms.

842. *Monstrifico* in ed. Bas., *monstriifero* in ms. A, B, C, D.

Imperat, auxiliis cuneos Balearibus implens
 Ac Mauris. Acie Pœnos locat inde secunda
 Atque Afros. Brutio completur tertia tantum 850
 Milite qui mœstus magnaue ex parte coactus
 Castra sequebatur. Latis tum cornibus agros
 Occupat, immenso circumdans agmina gyro.
 Ad dextram Pœnos Italiam concurrere jussos
 Ordinât; at lævam Numidi tenere rebelles 855
 Optantesque armis in viso occurrere regi.
 Hæc ubi disposuit, quoniam sibi castra coacta
 Gentibus ex variis fuerant et dissona linguis,
 Nunc interpretibus, proprio nunc ore cohortes
 Accendit stimulatque, suo non segnior hoste. 860
 Omne simul ducis egregii seu militis idem
 Implet opus; primas acies ac signa ferentes
 Instruit, hinc alas cursuque novissima lustrat,
 Itque vagus, blandis permiscens aspera verbis :
 « Si fortuna mihi nota est mea, vicinus, inquit, 865
 Nec vicisse sat est, tumidum delevimus hostem
 Romanumque genus. Maneant modo pristina vobis
 Pectora Cannarum aut Trebiæ memorantia tempus.
 Nullus ab adverso venit obuius agmine quem non
 Mille locis Italo pridem saturata cruore 870
 Fuderit hæc acies, cui non fratremve patremve
 Aut natum abstulerit. Dux ipse ferocior annis

848. *Illam* in ed. Bas. pro *illam* quod legitur in omnibus ms., sed jam corr. in ms. A pro *cuneos*.

851. *Que* additum in ms. A.

852. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

860. *Non* additum in ms. A.

863. *Alias* pro *alas* in ms. B, C, D.

Et pater Ausonii nunc gloria nominis ingens
 Hos timuit gladios, laudataque signa cruore
 Infecit, nostros fugiens rediturus in enses. 875
 Ni forsán procul a patria melioribus iste
 Militat auspiciis, aut nos pejoribus urbis
 Ante fores patriæ. Non sic Carthaginis almæ
 Immemores rear esse Deos, vel fortia Romæ
 Mœnia non ausi ferro defendere nostris 880
 Mœnibus insultent. Furor huc attraxerit illos,
 Hæc fortuna potens populo spectacula Pœno
 Miserit, ut quondam digitis avulsa cruentis
 Tot spolia, ut modios curvo complevimus auro,
 Contenti patriæ rerum transmitters famam 885
 Tantarum. Sic formoso nunc vincula collo
 Læta ducis Latii victrix Carthago videbit,
 Et circumductos pecudum de more per urbem
 Romanos errare greges Leliumque loquacem
 Et varium regem atque inopem, qui nostra reliquit 890
 Arma fugax, hujusque hodie per numina testor,
 Vos, Mauri Numidæque, jugum vitate superbum;
 Massinissa suos repetit per verbera servos;
 Vos, Galli, certate odiis hostemque vetustum
 Nunc gladiis urgete novis : hic campus in orbe 895
 Collectas alio longævas excipit iras.
 At vos, o Ligures, quos me et mea fata secutos

873. *Tunc* in ed. Bas., *nunc* in ms. A.

879. *Ut* in ed. Bas., *vel* in ms. A.

883. Ea verba : *ut quondam digitis avulsa cruentis tot spolia*, desunt in ms. A.

888. *Sic* in ed. Bas., *et* in omnibus ms.

893. *Reperit* in ed. Bas., *repetet* in ms. A, *repetit* in aliis.

896. *Expiet* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *excipit*.

Per mare, per terras, nulli cessisse labori
 Hic video, pugnate, precor; si digna manebunt
 Præmia victores, non vos, mihi credite, vallis 900
 Hispida, nec regio abruptis impervia saxis,
 Sed campi pingues et ditia rura tenebunt
 Italiæ, vesterque pavor stimulusque silebit
 Roma ferox. Vos cara mihi dilectaque multum
 Agmina, vosque mei cives impulsibus ullis 905
 Non opus aut monitis; patriam spectate trementem
 Hostilesque faces atque impia pila paventem,
 Et notos muros ubi prima infantia vobis
 Exacta est, ubi tot meriti duxistis honores,
 Tot lætos festosque dies, ubi busta cinisque 910
 Majorum et memori stant scriptæ in marmore laudes.
 Omnis in armatis patriæ fiducia dextris
 Et vestra virtute sita est: succurrite fessæ;
 Uxores vobis, dulcesque occurrere natos
 Deprecor, et trepidas matres sacramque parentum 915
 Canitiem, et patrii curam superesse sepulcri. »
 Nondum finierat, magnusque in verba ferebat
 Impetus ardentem, subito cum classica et omnes
 Romanæ cecinere tubæ, clamorque tremendus
 Ortus ab adverso cælum complexit et auras, 920
 Ac strepitu horrifico volucres hæserè volantes:
 Quo cunctæ concussæ acies trepidique elephantes
 In sua præcipiti redierunt agmina cursu,

902. *Manebunt* in ed. Bas., *tenebunt* in omnibus ms.

906. *Spectare* in ed. Bas., *spectate* in ms. A, B, C, D, F.

913. *Nostra* in ed. Bas., *vestra* in ms. A, B, C, D, E.

914. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

919. *Clangor* pro *clamor* in ms. B, C, D.

921. *Horrisono* in ed. Bas., *horrifico* in ms. A.

Turbaruntque loco, compulsaque cornua retro
 Cesserunt. O cæca hominum mens, inscia rerum, 925
 Consiliisque illusa tuis ! Quos agmine primo
 Præsidium cauti ducis anxia cura locarat
 Hi stragem peperere suis pronamque ruinam.
 Hic fragor Hannibalem medio sermone loquentem
 Avertit, veluti subitum si forte canenti 930
 Obstrepat, et scisso descendat Juppiter axe.
 Ille silet, tremuloque modos sub gutture frangi
 Attollitque oculos et cælum suspicit atrum.
 Verum tam variis totiens dux casibus olim
 Jactatus, totiens variis exercitus armis 935
 Perstat, et adversos speculatur turbidus hostes,
 Increpitansque metus, vires, animosque fluentes
 Colligit, excurritque fremens seque obvius offert.
 Sicut aper rabidis postquam latratibus actus
 Vulnificos instare canes atque arma sequentum, 940
 Advertit jam terga rigens, jam subrigit aures,
 Hinc præceps in tela ruit. Sic fervidus ibat
 Hannibal, egregiique animam patris ore vocabat.
 Stabat ab adverso juvenis tunc impiger acri
 Massinissa animo, qui mox fluitantia cernens 945
 Cornua Pœnorum, trepidos irrupit in hostes,
 Et quocumque viam facit ingens bellua, raptim
 Insequitur, similique fretus duce Lælius inter
 Irruit armorum cumulos, tempusque locumque

927. *Tanti* in ed. Bas., *cauti* in omnibus ms.

933. *Altum* in ed. Bas., *atrum* in omnibus ms.

935. *Dubiis* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *variis*.

936. *Præstat* in ed. Bas., *perstat* in ms. A, B, C, D.

939. *Rapidis* in ed. Bas., *rabidis* in ms. A.

941. *Rigent* in ed. Bas., *rigens* in ms. A, B, C, D.

Arripit, obstantes cædit, fugientibus instat. 950
 Scipio magnanimus, violenti more leonis
 Qui catulis festinet opem silvasque ferasque
 Obruat, in medios stricto penetraverat ense.
 Illum tota acies, illum miratur ab alto
 Juppiter, et nostro sibi non foret æmulus orbe. 955
 Sol stetit ambiguus; rutilo sic totus in auro
 Fulgebat, sic purpureo radiabat amictu,
 Sic rigidis nitidus juvenis splendebat in armis.
 Postquam est ad veros perventum cominus hostes,
 Romani Pœnique manus miscere eruentas 960
 Cœperunt. Ingens et inexorabilis urget
 Ira duces populosque duos, nec Martius usquam
 Impetus asperior, nec acerbior ulla per orbem
 Pugna fuit; nec enim pretio conducta gerebat
 Bella cohors; aderant proprio qui sanguine vellent 965
 Quas ipsi ediderant odiorum extinguere flammæ.
 Unus amor cunctisque adeo legionibus una
 Mens erat ulcisci justos vel morte dolores.
 Punica perfidia et Romana superbia passim
 Vocibus alternis vulnus jactantur ad omne, 970
 Jurgia et infames questus, et tempore eodem
 Hic sonus, hic jugulis extorta silentia cæsis.
 Annua nunc Pœnis et avara tributa subactis
 Nunc fraus et capto strages indigna Sagunto,
 Et quidquid rabies odio flammata vetusto 975
 Armatis dictare solet coit omnis in unum
 Offensæ cumulus longique injuria belli.
 Pectora pectoribus tunduntur, et ensibus enses,

978. Desunt in ms. E ea verba : *tunduntur et ensibus enses,*
Vulnera vulneribus.

Vulnera vulneribus, mortes quoque mortibus atræ
 Miscentur ; juvat insertis descendere ad umbras 980
 Visceribus, Manesque novos turbare tumultu,
 Pugnantesque animas Herebo transferre silenti.
 Heu furor, et quanto satius vixisse quietus
 Finibus in patriis populus potuisset uterque !
 Non sinit ambitio cæcique superbia cordis 985
 Et sitis æterna quæ spe succendit habendi
 Mortales, uritque animos et trudit in enses.
 Confligunt infensæ acies, nec publica tantum
 Has odia exagitant ; credit sua vulnera quisque
 Et patris fratrisque necem, dum perculit hostem, 990
 Ulcisci ; usque adeo mentes offensa vetustas
 Asperat, atque odio levius certare recenti.
 Impellunt sua castra duces, et vocibus altis
 Accendunt animos, et honesta pericula monstrant
 Ac subeunt. Species visa est pulcherrima mortis 995
 Pro patria pepigisse animam ; vis ampla furorum
 Armorumque dabat strepitus, gemitusque cadentum
 Confusos horrore sonos. Jam sanguinis altus
 It fluvius, camposque rigat fumantibus undis ;
 Jamque furens operit volvitque cadavera torrens ; 1000
 Mons quoque corporibus prostratis surgit equorum
 Atque virum rapidosque jugis jam separat hostes.
 Non sic attonitos Ægeø littore nautas
 Expavisse rear, quibus insula nata repente
 Est prope Therasiam ; quod monstrum doctus aruspex 1005
 Romano dedit imperio Macedumque ruinæ :
 Navita sed transtro rudis ac stupefactus adhæsit.

986. *Succedit* in ed. Bas., *succendit* in omnibus ms.

1007. *Rupis* in ed. Bas., *rudis* in omnibus ms.

Cœperat interea pugna tremefactus iniqua
 Auxiliaris eques Pœnorum excedere campo.
 Insequitur victor profugos ; jam sparsa sequendo 1010
 Ipsa viam cumulos inter reperire laborat
 Cæsorum Romana acies ; pars scandere in altum
 Et dubio titubare gradu, pars lubrica circum
 Arva tenens, sparsis aditum tentare manipulis ;
 Signiferi fluitare etiam, armorumque magistri. 1015
 Et poterat vincendo vagus felicia miles
 Bella repentinis prævertere cladibus, atque
 Illustrem fœdare diem, ni providus alti
 Scipio consilii revocantia signa dedisset
 Cognita. Nam postquam jusso tubicine campis 1020
 Vox sonuit, tennere gradum, signumque secuti
 In primos rediere globos : hinc agmina rursus
 Turbine concurrunt alio, sed viribus isdem.
 Æthere dispersos veluti cum turbidus Auster
 Arctavit nimbos, siluitque repressa parumper, 1025
 Dum tonat hinc pluviis et grandine mixta resurgit
 Tempestas inimica satis. Excesserat ardens
 Scipio jam colles immensa strage coactos,
 Collatisque iterum signis et viribus ambæ
 Miscabant acies æquato prælia campo. 1030
 Sollicitum spectasse Deum tot funera gentis
 Indomitæ, tantosque truci sub Marte labores
 Crediderim, seu quis validis foret exitus armis.
 Hoc equidem mundi campis commissa cruentis

1014. *Tenent* in ed. Bas., *tenens* in omnibus ms.

1024. *Æthera* in ed. Bas., *æthere* in omnibus ms.

1029. *Collaris* in ed. Bas., *collatis* in omnibus ms.

1032. *Morte* in ed. Bas., *Marte* in omnibus ms.

Nutabat fortuna die, quis jura supremi 1035
 Imperii summumque gradum, quis sceptrā teneret.
 Favisset si forte etenim sors ultima Pœno,
 Quis dubitet quin immensum dominata per orbem
 Impia Carthago rerum tenuisset habenas,
 Romanumque nihil foret hoc in tempore nomen? 1040
 Itala barbaricis tellus lacerata colonis
 Mutasset genus egregium, majorque fuisset
 Africa; si potuit nomen sibi Græcia inermis
 Imposuisse suum, quanto magis Africa victrix!
 Sed miserata pios divina potentia nobis 1045
 Succurrit, talemque virum pejoribus annis
 Italiæ dedit afflictæ, qui fortia bella
 Fortior exciperet, qui non præsentia tantum
 Sed ventura etiam discrimina pelleret unus;
 Temporibus cui tuta nimis innixa maneret 1050
 Et cui libertas servanda sequentibus annis.
 Jam media sol almus equos regione trahebat
 Ætherea, et tantas spectabat territus iras;
 Impiger et nullo defessus membra labore
 Non æstu, non vulneribus, non nube calentis 1055
 Pulveris, extremas manibus tentare procellas
 Scipio tendebat, cuneus quo densior illum
 Et ducis adversi facies optata vocabat.
 Ac velut Ætnæi descendens vertice vastat
 Flamma cavernosi convexa trementia montis, 1060
 Et scopulos ruit obstantes arbustaque frangit
 Obvia, sulphuræ reboant simul undique valles;

1040. *Ilæc in tempora* in ed. Bas., *hoc in tempore* in ms. A.

1050. *Suis* in ed. Bas., *nimis* in ms. A.

1059. Hic versus post 1060 legitur in ed. Bas.

Sic ferus et simili prosternit turbine cuncta
 Scipio sæpe monens : « Miles Romane, precor te,
 Aut vince aut morere, et mecum nunc ultima tenta. 1065
 Hæc via vel Romam vel recto tramite ducit
 Ad Superos. » Hæc vociferans intrabat in agmen
 Hannibalis. Contra ille gravi cum mole ruentem
 Excipit impavidus : configunt fulmina Martis
 Hinc Scipio, hinc Hannibal, cernensque ex æthere Mavors 1070
 Miratur tales terris superesse magistros
 Militiæ, tales operum ferrique magistros.
 Hic precor ut mendax desistat Græcia tandem
 Nominibus certare ducum, pudeatque referre
 Imbelles Asiæ populos Gangemque subactum ; 1075
 Parthorum sileant reges et Persidis arvis
 Exiguo spectata phalanx, nec conserat ipsa
 Troja manum, Priamique domus cantata poetis
 Graiorum et nostris, non regum quisquis odoro
 Crine fluens atque Assyrio crispatus amictu. 1080
 His campis non nudæ acies, non fluxa per armos
 Purpura, non levibus tantum confisa sagittis
 Turba fugax, verum hinc armis innata virenti
 Robore subsistens Italo Romana juvenus
 Arma tulit contra assiduis exercita bellis 1085
 Agmina Pœnorum, quibus est Hispania testis
 Virtutis Latiumque magis, quæ mille per arva
 Romanos hominum victores omniaque ausos

1066. *Certo pro recto* in ms. E.

1068. *Hannibal* in ed. Bas., *Hannibalis* in ms. A, B, C, D, F.

1070. *Hic... hic* in ed. Bas., *hinc... hinc* in omnibus ms.

1076. *Persidis* in ed. Bas., *Persidis* in ms. A (corr.), B, C, D, E.

1079. *Adoro* in ed. Bas., *odoro* in omnibus ms.

Jam pessum ferro dederant et fortibus armis.
Has inter gentes alio certamine longe 1090
Concursum est aliisque animis : jam vera fatenti
Viribus hæc acies præit, hæc levitate, sed unum est
Parque odium ambabus. Vix tandem fessa parumper
Cedebat Pœnorum acies. Tum fervidus ira
Hannibal exclamat : « Non hæc tibi signa retrorsum, 1095
Furcifer, ut redeas dederam, quin pergis et illa
Hostibus in mediis potius discerpta relinque.
Heu mihi, quo ruitis? Non est via recta. Venite,
Hac hostem reperire licet. Carthaginis estis
Sic memores? Hac forte domum remeare putatis? 1100
Erratis, miseri cives, hæc carceris una
Exsiliiue via est. » Hæc dicens ibat in hostes
Solut et intrepidus. Cunctas sic ille pudore
Et victas pietate ducis firmasse cohortes
Visus erat, bellumque ingens renovataque cædes 1105
Cœperat. Urgebat Scipio primusque premebat
Obstantes cuneos et funera crebra serebat :
« Perfidiam numquid tam longa inferre videbo
Prælia virtuti ? non sic pietatis avitæ
Oblitos rear esse Deos. Concurrite fortes 1110
Pectoribus manibusque viri, victoria præsto est. »
Talia jactabat stricto mucrone tremendus ;
Jamque referre pedem paulatim exterritus hostis
Mox magis atque magis, nec jam reverentia tanti
Ulla ducis retinere diu potuisset in armis. 1115
Ecce autem pariter redeuntes hoste fugato

1096. *Referas* in ed. Bas., *redeas* in ms. A.

1105. In ms. A *visus*, at pro littera *v* expuncta legitur *n*.

1108. *Longam* in ed. Bas., *longa* in omnibus ms.

Rex Lelius retro fessos, et cominus hostes
Improvisi tergo invadunt. Illicet ergo
Cœpta prius sensim lapsis fuga pergit habenis,
Nec patriæ pietas, proprii nec cura pudoris, 1120
Nec decus Hannibalis quidquam valuere precesque.
Ille videns fractas acies et terga suorum
Versa metu, rapidum trepida formidine tandem
Volvit equum, campoque fugit lacrymosus aperto,
Accusansque omnes hominesve Deosve, propinquum 1125
Pervenit Adrumetum. Illic mœnibus urbis amicæ
Substitit; hinc iterum Pœno revocante senatu
Digreditur. Postquam attonitæ sub mœnia ventum
Est patriæ, non ille forum, non publica templa,
Sed furtim petiisse larem contentus, et ima 1130
Sede diu mœstus, latebris sese abdidit atris.

1117. Ita legitur imperfectus hic versus in ed. Bas.: *Rex Lelius retro fessos.... Et cominus hostes* additum in ms. A, dein in ms. C. Contra in ms. B, D, hæc alia addita sunt: *Et ab urbe retractos*.

1119. *Laxis* in ed. Bas. ex ms. A corr. pro *lapsis*.

1131. *Sæpe* in ed. Bas., *sede* in omnibus ms.

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM (1).

Pronus ad Oceanum sol venerat ; inde receptis
Hostilibus castris et rapto protinus omni
Quod dederat multos et pax et præda per annos,
Militibus fit jussa quies. Tum cespite mensa
Composita, traxere diu colloquia longa
In noctem, victusque diu laudatur eis dux.
Intempestivus venit ultor Vermina patris.
Exorant Pœni pacem, quos Scipio adusta
Classe fatigatos ad Punica littora liquit.

Pronus ad Oceanum cupiens narrare profundis
Antipodum populis nostro quæ viderat orbe
Sol rapidos stimulabat equos, nondumque solutus
Scipio curarum laqueis, suprema volutans

(1). E ms. A excerptum. Hoc aliud in ed. Venet. legitur :

Jamque ducis jussu rapitur Carthaginis aurum,
Fessaque victores prosternunt corpora terræ
Gramineæ. Fit sermo ducum, Leliusque jubetur
Ire iter in patriam ut portet nova nuntius urbi.
Hannibal exsilium clam proripit æquore vasto ;
Pergit ad Antiochum. Syphacis filius inde
Vincitur imprudens. Stimulis agitatus anhelis
Claudius in Libyam tendens prohibetur ab alto.
Hasdrubal et veniam pacemque jubente senatu
Impetrat : at victrix protendit lintea classis.

4. *Curarunt* in ed. Bas., *curarum* in omnibus ms.

Excidia infandæ gentis tempusque locumque	5
Atque aditus, formamque rei, et discrimina secum	
Cuncta simul tacitus vigili sub mente movebat.	
At quia solis iter devexum atque hora monere	
Grata videbatur fessis daret otia castris,	
Instituit revocare acies, meritamque quietem	10
Tradere militibus nocturni tempore somni :	
Et tamen hostili quam primum irrumpere vallo	
Visum est. Huc alacres igitur præit ipse cohortes	
Ingrediturque aditum nullo custode locorum.	
Illie præda ingens.....	15
Præcipitem meditante fugam, et quid vita valeret	
Non quid opes, passimque jacens pretiosa supellex	
Inventa est. Rapitur cupide Carthaginis aurum	
Per maria et terras quæsitum sanguine multo.	
Barbaricæ Libyco quod victa Hispania bello	20
Misit avaritiæ, Sardis quod fessa cavernis,	
Quod Siculis totiens extorserat impia templis,	
Quod medio percussa die plaga torrida mundi	
Et niger Æthiopum populus regnumque perustum,	
Quod Mauri Numidumque olim per sæcula longa	25
Aut reges misere alii, quodque Itala tellus	
Tot dederat damnis, id totum sanguine mixtum	
Africa nunc revomit. Quid tot valuere rapinæ?	
Raptor raptorem spoliât. Nunc ite per ampla	
Æquora, nunc validas prosternite turribus arces,	30
Nunc aratrum antiquis insultet mœnibus, omnes	

23. *Quod medio percussa die* in ed. Bas., *quod percussa die calido* in ms. A, ubi tamen hæc legitur in margine postilla : *Posui calido propter versum. Hæc lectio quod medio percussa die* deinde superscripta est.

Unus habet prædas hostis, mundique superbit
 Tot spoliis vestrisque simul. Tandem agmine fesso,
 Scipio magnanimus referens victricia retro
 Signa sub occasum solis sua castra revisit; 35
 Captivos servare jubet, quæve ampla relatu
 Ac speciosa forent; nam cætera præda viritim
 Sparsa erat atque animos mulcebat militis acres.
 Serus Atlanteo radiabat vertice pulcher
 Hesperus, et nitido rarissima sidera cælo. 40
 Aggere gramineo consedit læta juvenus :
 Celsior at cunctis Scipio rexque additus illi
 Herbosum tenuere torum; tum corpora curant
 Fessa labore gravi belloque exhausta diurno.
 Ut dapibus compressa fames, primusve quievit 45
 Impetus edendi, placido facundior ore
 Lælius ingreditur : « Postquam mihi fata dedere
 Hunc tantum vidisse diem, contentus abibo
 Quo jam cumque trahent, nec me natum esse pigebit
 Dum tecum vixisse ferar, fortissime rector 50
 Hesperia, cui nostra salus bene creditur uni.
 Hoc fateor solo mentem spes ultima lusit.
 Jam rediens bello magna tam parte peracto,
 Cum Massinissam cædentem terga viderem,
 Teque per adversos tota virtute tonantem, 55
 Actum de Hannibale est, tacito cum murmure dixi;
 Nunc quibus ille viis aut quonam eruperit astu

46. *Placido* pro *placito* in ms. E, F.

53. *Nam* in ed. Bas., *jam* in ms. A.

55. *Adverso* in ed. Bas., *adversos* in ms. A, E, F.; *tanta* (corr.) pro *tota* in ms. A.

56. *Tum* in ed. Bas., *cum* in omnibus mss.

Obstupeo mirorque fugam, sed notior illis
 Est regio, idque hodie multis fortasse salutis
 Causa fuit. » Medio abrumpens sermone loquentem 60
 Rex ait : « Iste quidem merito clarissimus omni
 Posteritate dies per sæcula longa feretur,
 Nominis Ausonii fuerit dum fama superstes.
 Sed, mihi crede, Leli, novi moresque animosque.
 Hannibal anne dolis victus succumbat an armis 65
 Serius incertum est : unum mihi lumen, in illo
 Centum oculis par est Argum quem sæpe vocare
 Bellorum soleo quia non est fallere cuiquam
 Ingenium mentemque viri. Tamen omnia vitæ
 Consilia atque omnem ancipitis discriminis artem 70
 Verterat una dies. Jamque hunc prendisse videbar
 Et comitem invisio Romain misisse Syphaci.
 Sed dum cuncta oculis lustro vigilantibus, ille
 Advolat et noto decurrit tramite tutus :
 Nec dubium ingentes quin montes stragis et altum 75
 Sanguinis infandi pelagus vel mole vel undis
 Crevissent, nisi dilapsos per opaca viarum
 Vicinæ sociis cepissent mœnibus arces. »
 Excipit hunc Scipio : « Vitam quæcumque per omnem
 Aut vidi aut legi, fateor, mihi parva videntur 80

62. *Longe* in ed. Bas., *longa* in omnibus ms.

64. *Animum* in ed. Bas., *animos* in ms. A.

65. *In* in ed. Bas., *an* in ms. A, B, C, D, E.

66. *Servis* in ed. Bas., *serius* in omnibus ms.

75. *Quoniam montes stragis altum* in ed. Bas., *quin montes stragis et altum* in omnibus ms.

77. *Crevisset* in ed. Bas., *crevissent* in ms. A, B, C, D, F.

79. *Excidit* in ed. Bas., *excipit* in ms. A, B, E, F.

Fabula, dum memini Hannibalis. Vidistis, amici,
 Quantus erat, quantaque acies firmaverat arte.
 Ipse mihi adversus veniebat in agmine primo,
 Obiciens Pœnos Italis Numidasque rebelles,
 Massinissa, tibi memor hos odioque metuque 85
 In regem pugnare suum ; Latiamque cohortem
 Ecce ubi constituit, quoniam venisse coactam
 Noverat, in frontem stetit Indica bellua pugnæ
 Getulique greges ; horum terrore putavit
 Romanam turbare aciem, quorum impetus illi 90
 Profuit innumeris bellis ; sed amicior omnem
 Hunc nobis fortuna metum detraxit, eramque
 Ipse ego sollicitus, quibus hoc eludere monstrum
 Artibus aut tolerare feras quo robore possem ;
 Atque ideo primam rara legione catervam 95
 Implevi facilis, pesti qua transitus esset,
 Ut cursu diffusa suo contentior iret
 Innocua feritate ruens. Sed, Juppiter alme,
 Quam forti stetit ille animo, dum fracta videret
 Cornua, quam nihil extimuit, quotiensque labantem 100
 Restituit virtute aciem, interdumque coegit
 Spem titubare meam. Solitum jactare profecto
 Mentio clarorum fuerit si forte virorum,
 Audiui ipse omnis bello quod tertius ævi

81. *Hannibali* in ed. Bas., *Hannibalis* in omnibus ms.

92. *Mecum* in ed. Bas., *metum* in ms. A, B, C, D, E.

95. *Regione* in ed. Bas., *legione* in omnibus ms.

96. *Facili* .. *quæ* in ed. Bas., *facilis* in omnibus ms., *qua* in ms. A, B, C, D, F.

101. *Acie* in ed. Bas., *aciem* in ms. A, B, C, D, E. Desunt in ms. F versus 101-134.

104. *Territus* in ed. Bas., *tertius* in ms. A, B, C, D, E.

Orbe sit in toto, peragitque hæc. Ordine primum 105
 Ponit Alexandrum ; Pyrrhum locat inde secundum,
 Et sequitur mox ille duos, sed vera fateri
 Non livor vetet aut odium. Mihi maximus omni
 Hannibal ex numero est, Darium nisi forte Porumque
 Est vicisse magis quam quos numerare labor est 110
 Tot nostros fudisse duces, nisi præstet inermem
 Barbariem superasse manu quam cæde cruenta
 Romanas stravisse acies : distantia longe
 Acta ducum memoro. Quid mores moribus æquem ?
 Hinc regem nudare piget ; stet tegmine famæ 115
 Clarus apud populos, at dignis laudibus acrem
 Hinc hostem celebrare vacat. Quis bella subire
 Promptior, aut medio quis cautior esse periclo,
 Quisve cibi aut somni, quis vini parcior illo est ?
 Hoc admirari soleo quod sæpe relatum 120
 Est mihi funerei post prima exordia belli
 Sollicitum assidue et facinus sub mente profunda
 Volventem egregium nunquam cœnasse sedentem.
 Jam quid ego armorum curas artemque supremam

105. *Hæc* in ed. Bas., *hoc* in ms. A, B, C, D, E.

106. *Ille* in ed. Bas., *ipse* in ms. A., *inde* in ms. B, C, D, E.

108. *Vetat* in ed. Bas., *vetet* in ms. A, B, C, D, E.

110. *Laborem* in ed. Bas., *labor est* in ms. A.

111. *Fuisse... præstat* in ed. Bas., *fudisse* in ms. A, B, C, D, E,
præstet in ms. A.

114. *Morem* in ed. Bas., *mores* in ms. A, B, C, D, E.

116. *Ac* in ed. Bas., *at* (corr.) pro *et* in ms. A, et *inde* in ms. B,
 C, D, E.

117. *Subibat* (corr.) pro *subire* in ms. A.

121. *Longævi* in ed. Bas., *funerei* in ms. A, B, C, D, E.

124. *Arcem* in ed. Bas., *artem* in ms. A, B, C, D, E.

Militiæ, terramve duci clypeumve cubile, 125
 Neglectæque decus vestis studiumque frementum
 Cornipedum memorare velim ? Patientia quanta est
 Frigoris atque æstus cursusque sitisque famisque,
 Quanta ducum miles, quanta est dux militis idem
 Spes animis, quod primus eat ruiturus in hostem, 130
 Ultimus excedat campis. Hæc omnia pridem
 Novimus experti ; si quid modo pectore in illo
 Aut veri aut sancti melior natura locasset,
 Optarem nostro genitum natumque sub orbe.
 Quis mihi ductorem laudet quem cæca gubernet 135
 Ebrietas fugienda viro cuicumque, sed altis
 Principibus funesta lues ? Quis sparsa cruore
 Convivia et plenis elata cadavera mensis,
 Perque æstum ancipites argenti in flumine saltus,
 Barbaricus cui luxus iners, et Persica sortis 140
 Blandimenta novæ placeant, ac purpura mollis ?
 Cætera prætereo, sed enim non moribus istis
 Hannibal Italiam bello vastasse trilustri
 Evaluit. » Sic fatus erat, tum pauca modeste
 Massinissa refert : « Depressor magne tuarum 145
 Atque alienarum mirator maxime rerum,
 Si mihi das fandi veniam, stat dicere contra

125. *Ducem* in ed. Bas., *duci* in ms. A, B, C, D, E.

126. *Frementi* in ed. Bas., *frementum* in ms. A, B, C, D, E.

127. *Est* omissum in ed. Bas.

130. *Erat* in ed. Bas., *eat* (corr.) in ms. A, et inde in ms. B, C, D, E.

132. *Nominis* in ed. Bas., *novimus* in ms. A, B, C, D, E.

133. *Fidei* in ed. Bas., *sancti* in ms. A, B, C, D, E.

138. *Communia* in ed. Bas., *convivia* in ms. A, B, C, D, E.

141. *Aut* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, dein corr. in *ac*.

144. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

Noscendi studio famæ si credis avitæ.
 Magnus Alexander nullis non victor in oris,
 Orbe peragrato, tandem pervenit ad ortus 150
 Fortunamque simul clausit cum tempore vitæ.
 Hannibal et spatio breviter victusque cruenta
 Est hodie. Ille Asiam tentataque cuncta subegit,
 Innumeros domuit populos urbesque ducesque,
 Et lupus immensum qui tuto irrupit ovile 155
 Is timet adversum longe spectasse leonem.
 Vicit Alexander populos rex, optime nostri
 Quos adiit Graios titulis haud ille paternis
 Subtrahat, ast Asiam quo vicerit inde paratu
 Scimus et imbelles Arabes et inertia Bactra ; 160
 At non Arctoas gentes, qua vergere primum
 Commoditate loci poterat, non Punica regna,
 Non Italos mundique caput Gallosque et Iberos
 Attingit : hos extra quid dignum laude videtis
 Egregia et tantis titulis tantoque boatu? 165
 Regibus Eois domitis Indoque cruori
 Vicisse hunc omnes liceat fuisse quod usquam est :
 Quattuor objiciam Latio confecta potenti

152. *Brevior* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *breviter* in ms. A (corr.) et in aliis. *Cruento* in ed. Bas., *cruenta* in omnibus ms.

153. *Contra* in ed. Bas., *cuncta* in omnibus ms.

154. *Docuit* in ed. Bas., *domuit* in omnibus ms.

155. *Ut... toto irrupit* in ed. Bas., *et... tuto irrupit* in omnibus ms

158. *Aut* in ed. Bas., *haud* in omnibus ms.

159. *Vinceret* in ed. Bas., *vicerit* in omnibus ms.

160. *Galatas* in ed. Bas., *Arabes* in omnibus ms.

163. *Mundi* in ed. Bas., *mundique* in omnibus ms.

168. *Obit in Latio* in ed. Bas., *objiciam Latio* in omnibus ms.

Prælia ; visne gravem et memorandum in sæcula testem ?
 Alter Alexander rex Epirensis et hujus 170
 Non minor ipse animis et avunculus orbe viritim
 Diviso Italiam venit, belloque subactus,
 Dum latus Ausonia transfixum cerneret hasta,
 Hæc ait expirans : Heu quam diversa nepoti
 Et mihi bellorum cecidit sors ; ille jocose 175
 Feminæ subigit nullo certamine vulgus ;
 Durior armatis mea me discrimine tanto
 Objecit fortuna viris ; cum talibus ergo
 Hannibal iste viris tot jam fera bella per annos
 Qua virtute gerat noscis, namque illa perennis 180
 Gloria magnifici regis, fortunaque semper
 Prospera et in finem simili comitata favore
 Non nihil externis sicut splendoribus addit,
 Omnia sic studio vigili meditantibus aufert
 Judicium verique viam : pars altera namque 185
 Fortunæ latet ambigæ, nec noscere promptum est
 Quantus in adversis. Brevitas quoque temporis illi
 Hoc tribuit morsque ipsa viro properata, nec ullum
 Majus habet fortuna bonum, quam læta sub uno
 Et vitam clausisse die. Si tempus utrique 190
 Indultum exentias, tu te fateare necesse est
 Hannibal ut plures vincendo exegerit annos
 Quam vivendo alius Macedum quo vita tyrannum

173. *Transfixa* in ed. Bas., *transfixum* in omnibus ms.

180. *Notis* pro *noscis* in ms. E, F.

188. *Nec illum* in ed. Bas., *nec ullum* in omnibus ms. *Ipsa* omis-
 sum in ed. Bas.

190. *Diem sic* in ed. Bas., *die si* in omnibus ms.

191. *Tute* in ed. Bas., *tu te* in ms. A, B, C, D, F.

Tempore destituit toto. Quis protinus orbe
 Vicerat Hannibalem? Si tunc cessisset ad umbras 195
 Ibat honorato visurus Tartara curru
 Quæsito non de Persis Arabisque triumpho :
 Quin rex longævæ traxisset fila senectæ.
 Quis fuerit certus venturo tempore vates?
 Num fortuna senem exciperet, num rara secundis 200
 Forte fides seros mansisset firma sub annos,
 Præcipue si quod fuerat jam sæpe minatus
 Italiam senior tentasset et Africa bella ;
 Singula versanti quoniam nox alta soporis
 Admonet, hic illo major belloque videtur 205
 Clarior, atque hodie plus veræ laudis adeptus
 Si famam egregiam non dat fortuna nec aufert
 Quam vincendo alius, licet omnis Græcula circum
 Obstrepat, et testes inculcet turba libellos. »
 Dixerat ; adstabant intentis auribus omnes. 210
 Miles in his gravior paulumque annosior unus
 Incipit : « Haud dubie quem magnum dixeris ille
 Maximus est, nec parva tibi miranda videntur
 Nec vulgare aliquid solitum laudare tenemus.
 Hoc unum petiisse velim. Si tertius ille est 215

197. *Galatis* in ed. Bas., *Arabis* in omnibus ms.

198. *Qui* in ed. Bas., *quin* in ms. A, B, C, D, *sin* in ms. F.

200. *Non... excipiet*, *non* in ed. Bas., *num... exciperet*, *num* in omnibus ms.

202. *Quot* in ed. Bas., *quod* in omnibus ms.

203. *Sævior* in ed. Bas., *senior* in omnibus ms.

205. *Admovet* in ed. Bas., *admonet* in omnibus ms.

207. *Non* omissum in ed. Bas.

211. *Paululum* in ed. Bas., *paulum* in omnibus ms.

215. *Territus* in ed. Bas., *tertius* in ms. A, E.

Quem tandem claro tanta virtute relictum
Scipiade putat esse locum, quoque ordine sese
Insereret, si forte acie victricia signa
(Quod procul avertant Superi!) tenuisset, ab ista
Doctus. » Ad hæc Lelius : « Tum si quis sidera cœli 220
Dinumerare volens hoc digerat ordine primum
Luciferum, post Arcturum, gelidumque Boetem,
Hinc alios ignes solem fortasse putabis
Præterisse; ideo stat per se solus et inde
Nomen habet, nec sum ignarus quid callidus ille 225
Responderet ad hæc, acie si victor abisset
Hesterna, Macedum regem Pyrrhumque secundos
Esse sibi cunctosque alios, quos clara per orbem
Fama duces loquitur; sed enim se dicere quantum
Noluit, erubuitque aliis miscere supremum 230
Sideribusque diem. » Sic ille effatus et omnes
Assensere animis nutuque et murmure læto.
Talibus atque aliis noctem sermonibus illam
Insomnem traxere diu. Jamque Hesperus alto
Mersus erat pelago, mediumque rotunda profundo 235
Transierat jam luna polum : tunc undique passim
Defessi in viridi deponunt aggere membra.
Sic ubi tristis apes cœlo commisit aperto
Impetus et magnæ cædis pluit æther acervos,

219. *Meminisset* in ed. Bas., *tenuisset* in omnibus ms.

220. *Pactus... tu* in ed. Bas., *doctus* in omnibus ms.; *tum* (corr.)
in ms. A pro *tu* et inde in aliis.

223. *Hic* in ed. Bas., *hinc* in omnibus ms.

224. *Uno* in ed. Bas., *ideo* in ms. A, B, C, D, E.

230. *Altis* in ed. Bas., *aliis* (corr.) in ms. A. et inde in ms. B, C,
D. *Superbum* in ed. Bas., *supremum* in ms. A, B, C, D, F.

236. *Te* in ed. Bas., *tunc* in omnibus ms.

Pars victrix repetit sedes procul hoste remoto 240
 Et circa regem coeunt ac murmure plandunt.
 Postremum irriguo dant corpora lassa sopori,
 Atque omnes pariterque silent pariterque quiescunt.
 Vixdum exorta dies, iterumque ascendere classem
 Lælius et Roman læto rumore jubentur, 245
 Sollicitosque implere patres. Janique æquore felix
 Nuntius ingrediens Austro dat vela ferenti.
 Hic status in castris, at quis Carthagine terror,
 Quis dolor, aut quænam trepidi nova cura senatus!
 Plebs subitis percussa malis prætoria circum 250
 It patrum, afflictisque jubet succurrere fatis
 Pœnorum, et patriæ miseram prohibere ruinam.
 Illi autem dubii consultant, qualiter olim
 Dum scopulo collisa ratis gemit, atque supremum
 Naufragium impendet, coeunt, atque ultima tandem 255
 Consilia expediunt trepidi sub nocte magistri.
 Omnibus una salus visa est exquirere quænam
 Mens foret Hannibali, ducis an spectata probati
 Virtus sub tanto cecidisset tanta periclo,
 Staret an adversis animus spesque ulla sub alto 260
 Pectore et ambigui quæ sit sententia belli.
 Ille diu renuens tandem populique patrumque
 Imperiis obstare nequit; mœstissimus ergo

240. *Victrix et repetit* in ed. Bas., *victrix repetit* in omnibus ms.

242. *In cygno... fessa* in ed. Bas., *irriguo* in ms. E, F, *lassa* in omnibus ms.

249. *Chara* in ed. Bas., *cura* in omnibus ms.

251. *Factis* in ed. Bas., *fatis* in omnibus ms.

257. *Visaque* in ed. Bas., *visa est* in omnibus ms.

258. *Supremi* in ed. Bas., *propinqui* in ms. A, dein corr. in *pro-*
bati et inde in ms. B, C, D, E, F.

Confususque pudore gravi ac mœrore, latebris
 Egreditur, qualis raptò matrona decore 265
 Quæ, quamvis culpa careat, sibi conscia tanti
 Dedecoris, silet ipsa tamen, refugitque videri,
 Exhorretque viri aspectum faciemque suorum.
 Ut trepido stetit ille foro, confusa repente
 Turba ducem visura suum quem tempore tanto 270
 Tam procul a patria longinquaue bella gerentem
 Audierat, populusque omnis concurrit, et ingens
 Curia, et innumero complentur mœnia vulgò.
 Aspiciensque suos cives generosus et asper,
 Spiritus intumuit, tandemque silentia tristi 275
 Fronte monens : « Uno siquidem plus viximus, inquit,
 Quam decuit placuitque die, crimenque fatebor
 Ipse meum. Pridem tacitus me prœlia sensi
 Adversis certare Deis, sed pulchra per omnes
 Gloria præcipitem casus famæque libido 280
 Cæca tulit : testes facio quos sensimus hostes
 Esse Deos actum, quidquid vel arma, vel artes,
 Vel nostræ valere manus, nec defuit unquam
 Cura operi egregio. Vicerunt numina nostros
 Conatus, cecidi totus, nec jam ulla relictæ est 285
 Spes mihi. Vos precibus Romanam exposcite pacem.
 Consilii hæc est summa mei. » Sic fatus, in imas

264. *Memorare* in ed. Bas., *mœrore* in omnibus ms.

268. *Exhorret* in ed. Bas., *exhorretque* in omnibus ms.

271. *Longinqua* in ed. Bas., *longinquaue* in omnibus ms.

275. *Spes* in ed. Bas., *spiritus* in omnibus ms.

276. *Movens* in ed. Bas., *monens* (corr.) in ms. A.

279. *Tractare* in ed. Bas., *certare* in ms. A ; *me ultra* in ed. Bas.,
sed pulchra in omnibus ms.

284. In ms. A *incerto* (corr.) pro *egregio*.

Rursus abit latebras, cœlumque videre recusat.
 Inde pudor mixtusque dolor simul ira pavorque
 Cum quaterent animum assidue, tutasque negaret 290
 Fama moras hostisque odium, secreta paravit
 Effugia occultosque abitus; lucemque per omnem
 Multus adesse foro, populo se inferre sequenti.
 Vespere thesauros ad proxima littora mittit
 Ingentes, seque ipse vagus ceu mœnibus effert. 295
 Dumque poli medium nox intempesta rotaret,
 Conscendit puppim tacitus; tum carbasa ventis
 Pandit, et infaustæ condemnat littus arenæ.
 Jam procul Italiam pelago spectabat ab alto
 Suspirans, reputansque sui primordia fati. 300
 Stat regum tentare fidem, ferrique quod usquam est
 Et bellum renovare ferum, mundumque procellis
 Exagitare aliis. Jampridem magnus in armis
 Rex erat Antiochus; Syriæ jam tractus et omnis
 Hellespontiaci fervebant littoris urbes. 305
 Jamque Ephesum belli sedem rex ipse tenebat.
 Æquore jam classes campisque equitatus apertis;

289. Ea vox *pavorque* addita est posterius in ms. A.

290. *Assiduo* in ed. Bas., *assidue* in omnibus ms.

292. *Habitus* in ed. Bas., *abitus* in ms. A, F.

293. *Frequenti* in ed. Bas., *sequenti* in ms. A.

298. *Commendat* in ed. Bas., *condemnat* in omnibus ms.

300. *Reputansque* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *repe-*
tensque in ms. A. (corr.) et ms. B, C, D. *Facti* in ed. Bas., *fati* in
 omnibus ms.

301. *Feri* in ed. Bas., *ferri* in omnibus ms.

302. *Revocare* in ed. Bas., *renovare* in omnibus ms.

307. *Classes* in ed. Bas. et in ms. A, *classis* in ms. B, C, D. *Cam-*
pis in ed. Bas., *campisque* in omnibus ms.

Dux deerat cœptis. Huc recto tramite proram
Hannibal, huc clavum jubet, huc et carbasa flecti.
Jam Drepanum propere, jam littora nota Panormi 310
Prætereunt curvosque sinus, Zephyroque favente
Vulcanum Liparimque secant, fumumque favillis
Nigrantem horrificis geminumque ardere cacumen
Suspiciunt pavidī, fugiuntque juvantibus undis.
Est sinus Italicum latus inter et arva propinquæ 315
Trinacriæ solitus spectantes fallere nautas
Eminus unius ac faciem protendere terræ;
Abstulit id dubium donec longævior usus
Paulatim, nam contiguo duo littora tractu
Dixeris hære, et geminos se tangere montes. 320
Quod quondam fecisse ferunt, huc vela Pelorus
Seu casu seu sponte dabat, namque ille magister
Puppis erat; timuit fraudem dux callidus, et se
Objectum ratus insidiis, nil tale merentem
Obtruncat, subitoque errorem agnovit, et acris 325
Pœnituit facti. Siculo tum monte cadaver
Deposuit, bustumque super construxit, et aram
Addidit, ac statuam memorem nomenque sepulti
Nunc etiam mons ipse tenet semperque tenebit.
Faucibus emergens dubiis ratis impia vasto 330
Sulcat iter pelago. Cephalon prior obvia surgit,

308. *Retro* in ed. Bas., *recto* in omnibus ms.

314. *Fugiant* in ed. Bas., *fugiantque* in ms. A, B, C, D, E.

315. *Et* in ed. Bas., *est* in ms. A, B, C, D, F.

317. Ea verba *eminus unius* desunt in ed. Bas.

319. *Continuo* in ed. Bas., *contiguo* in ms. B, C, D, E, F.

328. *Addit* in ed. Bas., *addidit* in omnibus ms.

329. *Mox* in ed. Bas., *mons* in omnibus ms.

Ac vicina pari spatio contenta Hyacinthus
 Læva brevem dabat inde viam, si fluctibus Isthmos
 Cederet ac gemini limes maris alta Corinthus.
 Inscius exemplo novus hic fortasse recenti 335
 Supplicium erroris potuit timuisse magister.
 Ergo gubernaculum flectit, jamque æquore ab alto
 Littoream Methona vident, ubi forte Philippus
 Rex Macedum fuerat jam limine captus eodem;
 Contigit hinc animum viduæque injuria frontis, 340
 Et dolor atque Italiæ admonuit locus. Ille paludis
 Inde maris late scopulos emensus Achæi
 Volvitur eximio qua palmite fertilis exstat
 Angulus, atque Euros seu Gnosia prospicit arva
 Innumerasque sacro sparsas legit æquore terras, 345
 Atque Ephesum festinus adit, regisque furentis
 Excitat admotis ardentia pectora flammis.
 Utque alias cœli ventis urgentibus oras
 Occupat, interdum nivibus, qui grandine postquam
 Hos vastavit agros, illo ciet orbe procellas 350
 Ingeminans longèque tonans : sic pulsus ad ortus
 Italiæ vastator erat quos ille tumultus
 Excivit, quantas strages ferus ense parabat,

333. Ille versus deest in ed. Bas.

338. *Littorea Methonæ* in ed. Bas., *littoream Methona* in ms. A (corr.) et in aliis mss.

339. *Faciât* in ed. Bas., *fuerat* in omnibus mss.

340. *Ille* in ed. Bas., *hinc* in omnibus mss.

341. *Domuit...* *illie* in ed. Bas., *admonuit...* *ille* in omnibus mss.

344. Ille versus deest in ed. Bas.

345. *Innumerasque* in ms. A, E; *inde alias*, lectio posterior ms. A translata in ms. B, C, D.

348. *Æoli* in ed. Bas., *cœli* in omnibus mss.

Si fortuna foret, metuens id scilicet unum
 Dis falsum jurasse suis, nempe omnia fando 355
 Si sequar, excutiar cœpto : labor iste sequentum
 Et decus ingenii fatis incumbere Eois,
 Atque Asiam Libyæ fratremque adjungere fratri.
 Scipio muneribus Divum tantoque favore
 Fretus, ad extremum invisæ Carthaginiis ardens 360
 Excidium intendit : stat enim quocumque vocantem
 Fortunam mens certa sequi, nec mittere tempus
 Incassum : quo fata dabant victricia signa
 Octavio commissa duci totasque phalanges
 Terrestri jubet ire via, et sub mœnia sævæ 365
 Urbis agi ; petit ipse Uticam quo Lentulus illis
 Missus ab Italia magna cum classe diebus
 Appulerat, veteresque novis ubi miscuit alnos
 Impetit æquoreo Pœnorum tramite portum :
 Scilicet ausuros pelago ratus ultima victos 370
 Si quid adhuc reliqui faceret fortuna retusis
 Viribus aut animis, si spes foret ulla sub armis.
 Littoribus cunctis jam formidata subibat
 Ostia, jam lituis stridentibus æquora circum
 Omnia, jam scopuli, jam concava saxa fremebant. 375
 Ipse percussus confusis vocibus æther
 Horrisonum late terrorem in mœnia jactat.

356. *Excutiat* in ed. Bas., *excutiar* in omnibus ms.

358. *Asiæ* in ed. Bas., *Asiam* in omnibus ms.

363. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

366. *Uti tam* in ed. Bas., *Uticam* in omnibus ms.

369. *Portam* in ed. Bas., *portum* in omnibus ms.

371. *Quis* in ed. Bas., *quid* in omnibus ms.

374. *Littus* in ed. Bas., *lituis* in omnibus ms.

Frondibus ecce oleæ circum redimita virentis
 Supplicibusque onerata viris venit obvia puppis
 Ac pacem veniamque petens. Nil vocibus illis 380
 Responsum est aliud : firmo sunt littore jussi
 Adventum exspectare ducis Romanaque castra.
 Ipse sub invisæ classem tamen admovet urbis
 Mœnia, et aerias speculatur cominus arces.
 Conspicit excelsas solido de marmore turres 385
 Liminibus superastantes, ac ferrea claustra
 Portarum totis et propugnacula muris
 Admirans Romamque putans vidisse secundam.
 Urbs circumfuso vallatur maxima ponto
 Et muris et tuta sinu ; nisi falsa parumper 390
 Angusti a tergo pepulissent littora campi ,
 Insula tota foret subter latissima portu.
 Planities immota jacet faucesque catenis
 Nectuntur validis ; crebræ stant littore turres.
 Ipse oculis metitur opus, libratque periculum, 395
 Exploratque aditus ubi pronum prendere terram
 Qua penetret portum, quæ sit via tuta sub arcem :
 Invisam veluti cupiens prosternere rupem
 Cultor agri aut segeti damnosam avellere quercum
 It circum, tentatque modos, facilemque ruinam 400
 Cogitat innocuamque aliis campoque sibique.

381. *Sub* in ed. Bas., *sunt* in omnibus ms.

383. *Classe* in ed. Bas., *classem* in ms. A (at in margine *puppim*).

385. *Et celsas* in ed. Bas., *excelsas* in ms. A, B, C, D, F.

386. *Luminibus* in ed. Bas., *liminibus* in omnibus ms.

387. Hic versus deest in ms. E.

390. *Murus* in ed. Bas., *muris* in omnibus ms.

392. *Juxta* in ed. Bas., *subter* in omnibus ms.

396. *Exploras* in ed. Bas., *explorat* in omnibus ms.

Jam satis immensam terrore impleverat urbem.
 Inde fretum remis, cœlum clangore tubarum
 Intonat, et signis resonant crepitantibus auræ ;
 Digrediturque minax. Illum stupefactus euntem 405
 Mercurii collis montique inscriptus Apollo
 Prospiciunt, plebesque tuens horrescit ab alto ;
 Attonitæque gemunt matres, ac multa precantur
 Anxia. Sic volucris tentantem prendere nidos
 Pastorem aspiciens trepidis se verberat alis, 410 ,
 Multa querens, truncoque pavens suspenditur alto.
 Jamque Uticam appulerat, junctisque in littore tandem
 Agminibus sociis uno quo tempore circum
 Duxerat Octavius, Tutnetis mœnia versus
 Carpit iter, classemque cavo sub monte recondit. 415
 Non procul inde aberant, subitus cum nuntius hostem
 Adventare refert. Syphacis filius ultro
 Vermina præteritæ sortis casusque paterni
 Intempestivus vindex, serumque coactis
 Auxiliis, aderat minime spernendus, in illo 420
 Venisset si forte die, magnasque trahebat
 Nunc equitum peditumque ferox in bella catervas
 Nescius Hannibalis victi. Non arma capessant
 Scipio militibus vallumve aut castra revellant
 Imperat, aut acies moveant, aut signa sequantur. 425

407. *Plebsque ipsa* in ed. Bas., *plebesque* in ms. A.

409. *Tentarunt* in ed. Bas., *tentantem* in omnibus ms.

415. *Clavem* in ed. Bas., *classem* in ms. A, E, F.

418. Hæc in ms. A legitur postilla : Addidi *præteritæ* propter ver-
 sum. In ms. B, D, *namque suæ* pro *præteritæ*. In ms. C est lacuna, ut
 in ed. Bas.

424. *Vallum tum castra revelant* in ed. Bas., *vallumve aut castra
 revellant* in omnibus ms.

Recta acie stabant armisque animisque parati
 Flectere lora manu, prævertere gressibus hostem.
 Accelerare jubet, parent, et valle latenti
 Improvisa acies Verminæ occurrit. At ille
 Angustis deprensa locis parat arma suosque 430
 Explicat ut licitum est. Concurritur, atque cruentum
 Bellum oritur cædesque ingens gemitusque dolorque,
 Atque, loco claudente fugam, truncatur ad inum
 Tota fere juvenis acies : ast ipse fugaci
 Raptus equo medios inter delabitur hostes 435
 Solus, et adversi petit avia confraga montis
 Infelix. Quanto melius sub strage virorum
 Casurus, miseroque patri si fata tulissent
 Carcere in Albano comes et Tiburte sepulcro !
 Scipio victrices acies prædamque trahentes 440
 Innumeram, arma et equos, vestes currusque jugales
 Intextasque auro tunicas cristasque micantes
 Ad cœptum conducit iter : velut objice parvo
 Egreditur paulum ripas, mox omnia victor
 Obvia prosternit furibundo vortice torrens, 445
 Indignansque moras primo se dirigit alveo.
 At postquam passim tota Carthagine victus

427. *Pervertere* in ed. Bas., *prævertere* in omnibus ms

428. *Vale* in ed. Bas., *valle* in omnibus ms.

429. *Illa* in ed. Bas., *ille* in omnibus ms.

433. *Unum* in ed. Bas., *inum* in omnibus ms.

436. *Mentis* in ed. Bas., *montis* in omnibus ms.

438. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

439. Desunt in ms. E ea verba.... *et Tiburte sepulcro.*

Scipio victrices acies.

441. *Cursus* in ed. Bas., *currus* in omnibus ms.

446. *Indignas* in ed. Bas., *indignans* in ms. A, B, C, D, E.

Regulus, et casus sonuit fortuna recentis,
 Extemplo terrore gravi tremuere, minorque
 Luctus majoris renovavit vulnera damni. 450
 Puppe velut fracta remo cum tristis adhæsit
 Navita, jactaturque vadis cui littora longe
 Spes fuste exiguo titubat ; si forte malignus
 Fluctus et hunc rapiat, mortem gemit, atque secundum
 Naufragium tanta ex parvis momenta supremum. 455
 Tempus habet pacem lectos veniamque petitem
 Ter denos placet ire viros, quos vultus et ætas
 Et genus et virtus populo præferret in omni.
 Talia per Libyam : belli sed fama peracti
 Nondum Romanam serpens penetrarat ad urbem, 460
 Sollicitosque patres Pœni quos fama rebellis
 Moverat ac plebem attonitam portenta Deorum
 Plurima terrebant. Medio sol æthere visus
 Imminui, sensimque jubar decrevit, et ingens
 Contremuit tellus, arbustaque multa dehiscens 465
 Sorbuit, horrifcoque palam subsidit hiatu.
 Tibris agens silvas riparum jura furenti
 Amne supergressus magnam conterruit urbem
 Diluvio insolito, subitumque horrendus in ipso
 Monte Palatino descendit saxeus imber. 470
 Ergo Sibyllinis adytis responsa petentes

451. *Tum* in ed. Bas., *cum* in omnibus ms.

456. *Lætos* in ed. Bas. et in priore lectione ms. A, *lectos* corr. in ms. A et in aliis.

460. *Romana* in ed. Bas., *Romanam* in ms. A.

464. *In minimum* in ed. Bas., *imminui* in omnibus ms.

469. *Horrendis* in ed. Bas., *horrendus* in omnibus ms.

471. *Libris* pro *adytis* in ms. E.

Sacra Deis jussi peragunt, summusque sacerdos
 Succinctus de more Jovem Superosque faventes
 Junonisque minacis opem Latoniaque astra
 Invocat, et Martem pingui mollire juvenco 475
 Romani patrem imperii torvamque sororem,
 Ledæosque parat fratres Furiasque Chaosque
 Telluremque Deum, nisi fama est falsa, parentem
 Et Nymphas matres fluviorum ac Nerea magnum
 Nympharum patrem : sic religiosus opima 480
 Certatim tepidis altaribus aggregat exta.
 Postquam rite minas visum est placasse Deorum,
 Consul ab urbe novus discedens Claudius Afrum
 Littus adire parat. Miserum torquebat inanis
 Ambitio, laudem hac tantum reperire putabat 485
 Posse via æternam si, permittente senatu,
 Scipiade magno æquatum gessisset honorem,
 Inque gravi bello partes tenuisset easdem.
 Is populo prorsus licet adversante senatum
 Flexerat assiduis precibus : quot sæpe repulsis 490
 Ambitus afficitur, quantoque labore pudendus
 Constat honos ! Victor properabat plebis et æqui
 Participem se ferre duci : natura profecto
 Erubuit clausitque vias, elementaque pontum

472. *Jussu* in ed. Bas., *jussi* in omnibus ms.

476. *Romam*, *sororum* in ed. Bas., *Romani*, *sororem* in omnibus ms.

478. *Falsa est fama* in ed. Bas., *fama est falsa* in ms. A.

481. *Esea* in ed. Bas., *exta* in ms. A B, C, D, F.

482. *Jussum* in ed. Bas., *visum* in omnibus ms.

485. *Ac* in ed. Bas., *hac* in omnibus ms.

486. *Viam* in ed. Bas., *via* in omnibus ms.

487. *Æqua tum* in ed. Bas., *æquatum* in omnibus ms.

490. *Quod* in ed. Bas., *quot* in omnibus ms.

Indignata gravi perturbavere tumultu.	495
Lorentana retro linquebant littora nautæ	
Securi ventorum et carmina nota canentes,	
Applaudente freto, remis frangentibus æquor.	
Undique respondent rostrisque secantibus undæ.	
Horrida tum subitis consurgunt versa procellis	500
Æquora, et Æolio prorumpunt carcere fratres	
Indomiti, quatiuntque polos terramque fretumque :	
Inde repentinis panduntur carbasa ventis ;	.
Nequidquam vario fervereunt cæcula motu :	
Huc illuc rapitur classis, flatuque rotatur	505
Quolibet, at nullas spectant navalia proras.	
Hinc aquilo violentus agit frangitque rudentes,	
Inde furens Auster perfundit lintea nimbis,	
Et tumidos lato deducens æquore fluctus	
Littus in Ausonium frangit. Fastigia mali	510
Subsidunt pelago : quotiens in nubila surgit	
Et Tyrrhena solo spumante cacumina pulsat ,	
Ac quotiens retro furiosa relabitur unda,	
Crescit in immensum Tuscum latus arvaque fundo	
Sicca patent, nudaque tremunt delphines arena,	515
Et crebris sonat in scopulis allisa carena.	

497. *Nata* in ed. Bas., *nota* in ms. A, E, F.

499. *Nostris* in ed. Bas., *rostris* in ms. A, E, F.

500. *Tam* in ed. Bas., *tum* in ms. A, E, F.

505. *Fato* in ed. Bas., *flatu* in ms. A, E, F.

506. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

510. *Fastigia* corr. in ms. A pro *vestigia*.

512. *Tyrrhena* corr. in ms. A pro *terrena*, et inde in ms. E.

513. *Ac* in ed. Bas. et jure pro *at*, quod in omnibus ms.

514. *Arva profundo* corr. in ms. A.

516. Illic versus in ms. A exstat tantum in margine.

Nox cœlum tenebrosa tegit ; tum fulgura circum
 Sæva micant, toto descendunt fulmina cœlo.
 Æquor agit montes et torrens unda nigrescit.
 Claudius ancipitis permotus imagine fati 520
 Diriguit tremuitque metu, nunc improba damnat
 Vota suæ mentis, tantosque optasse labores
 Pœnitet : armorum mallet vitasse tumultus
 Magnanimoque decus proprium titulosque decoros
 Scipiadae, et belli famam liquisse perennem, 525
 Ac mansisse domi et patrio jacuisse sepulcro.
 Talia volventem Calabris ex montibus Eurus
 Horrifer impellit : fessam Populonia classem
 Prima videt. Saxis post hanc spumantibus Ilva
 Corsica ; post scopulis minitantibus excipit inde 530
 Sardiniae Arctoum latus attingit. Inde frementi
 Infelix agitur pelago, et crescente procella,
 Magnaque pars classis fluctu superante fatiscens
 In mediis subsedit aquis : pars cautibus atris
 Dissiluit, durisque allisit frigida saxis 535
 Corpora nautarum ; pars turbine jacta retrorsum
 Littus ad Etruscum rediit, solatia busti
 Italica tellure petens. At Claudius amens
 Et paucae morte ex media rapientibus undis
 Vix Calarim tetigere rates, hinc classe novanda 540

517. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

518. *Micat* in ed. Bas., *micant* in omnibus ms.

520. *Facti* in ed. Bas., *futi* in omnibus ms.

526. *Patriæ* in ed. Bas., *patrio* in ms. A, E, F.

533. *Magna... fatiscit* in ed. Bas., *magnaue... fatiscens* in omnibus ms.

537. *Reddit* in ed. Bas., *rediit* in ms. A, B, C, D, F.

540. *Ilic* in ed. Bas., *hinc* in omnibus ms.

Consul intentumque animum memoremque pericli
 Attonitumque invenit hyems. Non Punica vidit
 Littora, non belli rumores territus ullos
 Auribus exceptit, lapsoque inglorius anno,
 Atque fatigata nequidquam classe virisque 545
 Fascibus absumptis rediit privatus in urbem.
 Felicis Roman interea latissima belli
 Fama venit, totam reserantur templa per urbem,
 Fitque Deis immensus honos. Solemnia cives
 Quaslibet ante aras persolvunt vota frequentes : 550
 Finibus avulsos hostes, cervicibus asprum
 Excessisse jugum, cladem transisse metumque
 In caput inque trucis muros Carthaginis, ipsam
 Perdomitum bello fontem causamque laborum
 Succubuisse ducem, nil jam superesse timendum. 555
 Anbitus hinc alter majori auctore magisque
 Exarsit, populumque omnem cunctumque senatum
 Involvit consul siquidem Cornelius altum
 Lentulus imperium Libyci discrimine belli,
 Atque animum nomenque suum illustrare parabat. 560

544. *Nitendumque* in ed. Bas., *intentumque* in omnibus ms.

545. Deest hic versus in ms. A, B, C, D, E.

546. In ms. F inscribitur versus 546 ante 545.

547. In ms. E desunt versus 547 et 548.

548. *Totum... orbem* in ed. Bas., *totam... urbem* corr. in ms. A.

550. *Quas sibi* in ed. Bas., *quaslibet* in omnibus ms.

555. *Timendum* corr. pro *tremendum* in ms. A.

556. *Majore* in ed. Bas., *majori* in omnibus ms.; *hic* pro *hinc* in ms. E, F.

558. *Invaluit... alter* in ed. Bas., *involvit* in omnibus ms., *altum* in ms. A, B, C, D, F.

559. *Lyrici* in ed. Bas., *Libyci* in omnibus ms.

Scilicet hoc meditans, seu pax instaret haberi
 Pacis honoratæ princeps, seu bella manerent,
 Perfacilem exhausti fore jam certaminis omnem
 Eventum et prægrande decus. Sic ille labori
 Incumbens alieno indignum ardebat honorem, 565
 Semine non proprio messem rapturus opimam.
 Heu pestis damnosa homini et funesta libido
 Nominis, imperio nocuisti sæpe Latino !
 Hic ego, nam calamum fert impetus atque parumper
 Abstrahor incepto, vos quos Romana loquendo 570
 Externis æquare juvat percunctor, ubi unquam
 Gente pares animi totque adversantibus ulla ?
 Vos mihi nunc populos regesque ducesque potentes
 Objicitis, sed cesset amor, livorque malignus.
 Quis gessit tam magna ducum regumve, nec illis 575
 Æmulus obstrepuit, mediosque irrupit in actus
 Invidiæ conllata lues ? Non annus agentes
 Fortia destituit, vetuitque domesticus hostis
 Imperium extendi, non illos castra moventes
 Detinuit populus, non sero in bella profecti 580
 Ante diem rediere domum revocante senatu,
 Aut equitum prohibente aciem peditumque moveri,
 Aut classem, et merito stipendia digna labori.
 Consiliis reges moderantur, regna trahuntque ;
 Non ipsi ex aliis pendent, aliisve trahuntur 585
 Arbitriis, finem belli et primordia norunt :
 Dum libet accipiunt et dum libet arma reponunt,

570. Legitur in margine ms. A : Posui *quos* propter versum.

571. *Externas... nam* in ed. Bas., *externis... ubi* in omnibus ms.

572. *Totoque* in ed. Bas., *totque* in omnibus ms.

580. *Populos* in ed. Bas., *populus* in ms. A (corr.), F.

Liberiore via seque et sua signa ferentes.
 Non illos præcessor iners reparandaque ferro
 Segnities fessos in finem pertulit anni; 590
 Non collega fuit cladis temerarius auctor
 Invitas rapiens in aperta pericula turmas;
 Non successoris nocuit metus alta moventi
 Gloriaque in præceps tulit et celerare coegit.
 Nec mihi nunc quisquam referat de nomine litem 595
 Virtutis, vanisque illam sejungat ab umbris,
 Aut externa sibi ceu non sua præmia tollat.
 Credite, cunctarum longe blandissima rerum est
 Gloria, nec levibus stimulis agit insita, fortes
 Egregiosque homines generosaque pectora pulsat. 600
 Quæ cui sit dubium, quin sollicitudine dempta
 Hoc duce Carthago fuerit sensura supremum
 Excidium, et meritam fato calcante ruinam,
 Quod questum persæpe ferunt post bella reversum
 Scipiadem, in cineres casuram a culmine Byrsam, 605
 Invisasque domos stirpemque genusque Deosque
 Pœnorum et nomen, ni cæca Claudius ardens
 Ambitione prior, post Lentulus alta ruentis
 Ambo humeris diræ subiissent mœnia terræ.
 Consulto tamen has Superos servasse nepoti 610

588. *Liberiori* in ed. Bas., *liberiore* in omnibus ms.

594. *Gloria... celebrare* in ed. Bas., *gloriaque... celerare* in omnibus ms.

597. *Extrema* in ed. Bas., *externa* in ms. A, B, C, D, F.

601. *Solitudine* in ed. Bas., *sollicitudine* in omnibus ms.

603. *Fortuna urgente* in ed. Bas., *fato calcante* in ms. A, E, F.

604. *Questum est* in ed. Bas., *questum* in omnibus ms.

607. *In* in ed. Bas., *ni* in ms. A, B, C, D, E.

610. *Ad* in ed. Bas., *has* in ms. A, B, C, D, F.; *servare*, prior lectio ms. A mutata in *servasse*.

Reliquias famamque reor nomenque secundum.
 Verum ego pervideo quo sim progressus, et unde
 Nunc redeo. Postquam Tunetis victor ad arcem
 Scipio pervenit, legati tramite recto
 Hunc adeunt tristes, genibusque trementibus una 615
 Affusi, miseris verbis et supplice vultu
 Fortunam erroresque suos rabienique furentis
 Hannibalis patriæque graves sine crimine casus
 Deplorant veniamque petunt. Præcluserat aures
 Victorum temerata fides, ac Punica fraudis 620
 Exempla abruptæque recens injuria pacis.
 Res in consilium perlata est ; omnibus idem
 Ardor erat ferro instandum et vindice flamma
 Perfidiae ac pacis nullas admittere voces.
 Cunctorum votis oberat longævus in illa 625
 Obsidione labor, perdendaque gloria tantæ
 Summa rei ducis adventu quem fama canebat,
 At minime ingentes animos fixumque movebant
 Sepiadæ ingenium. Ventosæ nomina famæ
 Altius aspirans, cælum spectabat et astra 630
 Virtutisque decus nudum. Tamen omnia fidi
 Pectora consilii pariter permota severo
 Proposito flexere ducem, lacrymisque petitam
 Uberibus placuit tandem permittere pacem,
 Et bellum finire ferum. Sic villicus olim 635

613. *Vivetis* in ed. Bas., *Tinnetis* (sic) in omnibus ms.

615. *Adeunt* corr. in ms. A pro *redeunt*.

616. Diversas passus est emendationes hic versus in ms. A. *Affusi precibus miseris, affusi lacrymas miseris*, vel ut in ed. Bas.

625. *Aberat* in ed. Bas., *oberat* in ms. A, B, C, D, F.

631. *Mundum* in ed. Bas., *nudum* in omnibus ms.

Nocturnos metuens fures, legit arbore poma
 Immatura situ, sic pastor pendula ramis
 Hospitia et nidos spoliat pullosque reportat
 Implumes, properans serpentum avertere pestem.
 Postera lux iterum legatos multa precantes 640
 Rettulit; hos Scipio dictis compellat amaris:
 « Impia gens, credes tandem tot cladibus unum
 Esse Deum cælo, qui nostros judicet actus,
 Cui scelus omne odio, cui sint mortalia curæ.
 Effera gens, infensa bonis, mitescere sero 645
 Incipe, docta malis, rabiemque aliquando nocendi
 Exue. Semper erit tibi summa et sola voluptas
 Fallere, nec fraudis studium gens perfida linques.
 Nos equidem, quanquam extremas merebare ruinas,
 Parcimus indignæ meritasque remittimus iras. 650
 Hactenus ut steteras stabis, nec strata videbis
 Mœnia, nec victor quidquam de finibus aufert.
 Libertas meritis servilia cuncta manebit.
 Hannibalem causam belli fontemque furorum
 Poscimus utilius vobis vestræque quieti 655
 Quam nobis, illum abjicitis: quo sospite pacem
 Nec sperare licet. Bellorum semina pectus
 Illud habet tanto quæ vobis sanguine constant.
 Hoc Italas strages, hoc ipso ulciscere mortes
 Gens afflicta tuas, mundosque Deosque per illum 660

638. *Hospitio* in ed. Bas., *hospitia* in omnibus ms.

642. *Credens* in ed. Bas., *credes* in omnibus ms.; *ullum* corr. in ms. A pro *unum*.

643. *Nostros* corr. in ms. A pro *vestros*.

651. *Statera* in ed. Bas., *steteras* in omnibus ms.

658. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

Elusos totiens, geminis hoc insuper uno
 Urbibus æternum populisque auferre pavorem.
 Nullus adhuc Libycis elephas mitescat in oris
 Aptum animal bellis, et quos domuistis ad unum
 Tradite. Quin etiam violatis pacis in umbra 665
 Legatis illata palam convitia dignus
 Penset honos ; captæ redeant hoc littore naves.
 Cætera convenient facile et sub legibus isdem
 Quas olim edixi, cum me sub nomine pacis
 Ludere venistis, nec nos fortuna levabit 670
 Blanda nec asperior franget. Vos ista referte
 Patribus ac populo, et si semper fallere dulce est,
 Fortunam tentate iterum. » Sic ille paventes
 Affatus.
 Urbe miser trepida populo variante tumultus 675
 Exoritur, discorsque diu sententia : tandem
 Omnia suscipiunt tristes ; sic fata jubebant
 Ultima. Condensis volucris ceu vepribus hærens
 Accipitrem superastantem videt anxia, nec se
 Ausa movere loco, patitur laqueumque manumque 680
 Aucupis : impendens tanti est differre periculum !
 Altera Romuleam legatio tendit ad urbem
 Pœnorum ; princeps noti cognominis Hædus
 Hasdrubal infestusque armis et pacis amator,
 Vir vita senioque gravis, facieque verendus 685

663. *Ad hæc* emendatum in *adhuc* in ms. A.

666. *Illa* in ed. Bas., *illata* in omnibus ms.

673. *Tentare* in ed. Bas., *tentate* in ms. A, B, C, D, E.

678. *Hærent* in ed. Bas., *hærens* in omnibus ms.

683. In margine ms. A : Posui *fuera*t propter versum. Dein deleta lectio, et supra *noti*.

685. *Vix* in ed. Bas., *vir* in omnibus ms.

Annosa, Hannibalis multum fautoribus impar.
 Tres secum comites Itali venere secuti
 Romani ducis imperium, sed Lentulus æger
 Ambitione sua legatos arcuit urbe ;
 Nam belli cupidus consul fugiebat honestum 690
 Pacis iter, donec victo molimine tandem
 Æde sacra Bellona patres hostesque recepit.
 Postquam legati pleno introiere senatu,
 Longævi multa cum majestate silentes
 Canitiesque gravis vultus et colla reflexis 695
 Crinibus exornans miro squalore refulsit.
 Cunctorum movere animos, nunc pacis amicos
 Venisse affirmant, animisque et vocibus illam
 Orantes, nunc vera peti. Tunc Hasdrubal Hædus
 Incipit : « Erratis veniam si numina nunquam 700
 Exorata negant, spes me tenet optima, Patres
 Conscripti, Superis quos fama potentibus æquat
 Et pietate pares fateor : mihi fessa senectus
 Jampridem attulerat longæ fastidia vitæ ;
 Præcipue postquam egregium nova bella petentem 705
 Conspexi juvenem, timui, casusque futuros
 Ante diu agnovi, linguæ sed forte peperci,
 Aut tacui metuens, sed enim me senior ætas
 Fecerat audacem, testis mihi Juppiter esto
 Cœlicolæque alii, testis mihi maxima quondam 710
 Carthago. Huc etiam solitam transcendere famam

693. *Lætati* in ed. Bas., *legati* in omnibus ms.

695. *Graves* in ed. Bas., *gravis* in ms. A (corr.), B, C, D.

705. *Parantem* in ed. Bas., *petentem* in omnibus ms. *Insanum* (corr.) in ms. A pro *egregium*

706. *Aspexi* in ed. Bas., *conspexi* in ms. A, B, C, D, F.

Anguror, infestus studiis juvenilibus atque
 Consiliis ; quotiens fuerim quotiensque periclis
 Obtulerim mortique caput, sanctissimus Hanno
 Et comes et testis superest, quem (parcet Hamilcar) 715
 Africa terra tulit nulli ratione secundum.
 Cum primum puer ille ferox Hispana gerentem
 Bella patrem blandis conatus flectere verbis,
 Ut secum perferret eum, juratus ad aras
 Constitit, heu monstrum horrendum, nos multa vicissim 720
 Contulimus ; tunc ancipitem trepidare favillam
 Cœpimus, at veniam dedimus puerilibus annis ;
 Sed rapto genitore utinam quem fata tulissent
 Maternum dum pondus erat, funestaque mundo
 Sarcina præcepti puer hic memor ire parabat 725
 Hesperiam, jam dira tumens. Vesana favebant
 Ingenia, atque animos laudabat turba paternos
 In puero, vultus mirata et verba sepulti.
 Obstinuit tunc ambo palam, nec profuit : ivit
 Assuevitque malo imperio et feralibus armis, 730
 Et magnam tenui flammam accendente favilla.
 Quanta per Ausonium ruerint incendia mundum
 Vidistis ; nunc nos incendia nostra videmus,
 Inque suas sedes tandem vaga flamma reversa est.
 Vix mihi danda fides fuerit, sed numina juro 735
 Conscia non alio vestras me pectore clades
 Ingenuisse olim, quam nostræ vulnera gentis
 Nunc lugeo, quoniam semper rectissimus ordo

723. *Genitorem* in ed. Bas., *genitore* in omnibus ms.

725. *Sacra* in ed. Bas., *sarcina* in omnibus ms.

734. *Flammis* in ed. Bas., *flamma* in omnibus ms.

736. Hic versus deest in ms. F.

Hic mihi visus erat seriesque immota laborum
Ex Latio in Libyam, vosque ut fera flamma relinquens 740
Nos peteret nostrasque domos. Ignoscite, patres,
Funestum memorare diem, cui sanguine multo
Reddidimus modo nempe parem, quo tempore cladis
Cannensis cupidam complevit nuntius urbem.
Publica lætitiæ duo nos spectacula soli 745
Voce parum fausta et mæsto fœdavimus ore.
Tunc quoque magnanimusquæ post mala sensimus Hanno
Vaticinatus erat, sed fata inimica trahebant
Infortunatam sub digna pericula plebem.
Jam miseras monitis fortuna salubribus aures 750
Clauserat, atque oculos velo fallente tegebat.
Parcite, Romani, Deus et fortuna priores
Eripuere animos, quod vis humana nequibat.
At pudet accusare Deos: erravimus omnes,
Culpaque cunctorum fuerit, sed vera fatebor, 755
Crimine turba caret: malesani pectoris ardor
Ac furor ille fuit duræque potentia sortis.
Namque ego me rigidum quanquam vocet atque severum
Absolvo populum, paucos sed crimine vero
Condemno, paucosque dolus, me iudice, nectit 760
Grandiloquos tumidosque animos qui gesta suorum
In populum jactare solent, statuasque recentes

739. *Hei* in ed. Bas., *hic* in omnibus ms. *Malorum* in ed. Bas.,
corr. in ms. A pro *laborum*.

740. *Nos* in ed. Bas., *vos* in ms. A, B, C, D, E.

748. *Tunc* in ed. Bas., *sed* in omnibus ms.

756. *Carmine* in ed. Bas., *crimine* in omnibus ms.

758. *Quantum* in ed. Bas., *quanquam* in omnibus ms.

761. *Animis* in ed. Bas. et post. lect. ms. A, *animos* in ms. A
(prior lectio) et F.

Ostentare situ, reliquorum carpere verbis
 Omnia, seque duces vulgo præstare furenti.
 Nec pudet adversus primordia vestraolari 765
 Alpinos habuisse patres, populumque vocare
 Pastorum non improprie : nam iudice Marte
 Hactenus indomitos reges et bella professos
 Ut totidem tractatis oves, populique videntur
 In pavidos abiisse greges. Sat cognita mundo 770
 Sunt generis elementa novi, et Mavortis origo
 Quem factis verum esse patrem et virtute probatis.
 Nunc ubi turba nocens? Latebris quibus abdita torpet
 Degeneri pellente metu? Cur magna locuti
 Non redeunt miseros et hiantem fallere plebem 775
 Pollicitis? Utinam veniant patriamque revisant,
 Ut liceat sontes meritis innectere vinclis,
 Et juvenes raptare senem. Non lætior amplo
 Scipio conscendet Capitolia vestra triumpho
 Quam nostri scelerata ducis compressa catenis 780
 Huc traheret mea colla manus, summumque putarem
 Me patriæ infando duxisse ex hoste triumphum.
 Nec minus Hasdrubalem, si quis mihi creditur, odit
 Perfidus ille animo, quam quos sibi prædicat hostes,
 Nec magis horreret vestros præcedere currus 785
 Iudicio quam stare meo. Verum ipse per umbras
 Effugit noctis medio, nec cernere vultus
 Sustinuit nostros causam quibus esse malorum
 Se norat; patriam timuit spectare ruentem.

773. *Tibi* in ed. Bas., *ubi* in omnibus ms.

776. *Pollicitus* in ed. Bas., *pollicitis* in ms. A, B, C, D, E.

780. *Quod* in ed. Bas., *quam* in omnibus ms.

782. *Tropæum* in ed. Bas., corr. in ms. A pro *triumphum*.

Ergo abiit tacitus læsa contentus ab urbe 790
 Exsilium peperisse sibi; decreta suorum
 Nempe nocens pavet atque iras vultusque manusque,
 Et merito crucibus penderet victima tristis.
 Ille modo volucres pascens informe cadaver
 Piscibus aut pelagi medias effusus in undas 795
 Esca foret, canibus dignus cibus ille marinis
 Aut aliquid monstri Libyci censura rigoris
 In caput id meritum studio certante novasset.
 Denique non frustra vobis foret ille petitus
 Debitus ambobus populis et debitus orbi. 800
 Ipse ego vel vivum vel frusta cruenta dedissem
 Semesumque caput, vobis hic nostra voluntas.
 Sit satis oramus, concors nam jussa libensque
 Cætera Pœnorum complectitur omnia vulgus
 Quæ vestro placuere duci. Spectate tabellas, 805
 Singula conveniunt, pulchra est vindicta precanti
 Parcere prostrato: nulla est victoria major
 Quam vicisse animum, nam felicissimus ille est
 Qui se felicem vultuque animoque modesto
 Agnovit tenuitque modum; quod forte videtur 810
 Difficile insuetis stimulis, quos gaudia tangunt
 Parva repentinis animos, nec frena regentes
 Præcipitant; at perpetuis satiata triumphis

792. *Pariet vultusque irasque* in ed. Bas., *pavet atque iras vultus-*
que in omnibus ms.

799. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, E, F, corr. in *per vos* in
 ms. A et inde in ms. B, C, D.

802. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

803. *Sic* in ed. Pas., *sit* in omnibus ms.

805. *Nostro* in ed. Bas., *vestro* in omnibus ms.

813. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Pectora sunt vobis, parcendi summa voluptas,
 Nec minus imperium venia quam fortibus armis 815
 Romuleum auxistis. Vestrae pietatis egentes
 Nos sumus, et veniam positis exposcimus armis.
 Parcite supplicibus, satis est potuisse nocere,
 Magna sumus vobis aeternum gloria victi,
 Maxima servati. Quod si vos forte merentum 820
 Pena juvat justusque dolor, nisi fallor, abunde est
 Quod memores statuere Dei quodque intulit ingens
 Scipio. Si quid adhuc superest, ignoscite victis
 Victores; fuerit vobis pars ultima magnae
 Vindictae affusum hic vitam veniamque precantem 825
 Hasdrubalem vidisse senem. » Sic ille locutus
 Continuit tacitum veneranda fronte dolorem,
 Ac comites passim projecti in limine verbis
 Flebilibus tenuere patres, lacrymisque senatum
 Implevere suis: nati ceu funus acerbum 830
 Stat pater aspiciens lacrymas nec fundit aniles,
 At luget interius genitrix resoluta capillos,

814. *Nobis* in ed. Bas., *vobis* in ms. A, B, C, D, E.

815. *Foribus* in ed. Bas., *fortibus* in omnibus ms.

816. *Vestra pietate vegetes* in ed. Bas., *vestrae pietatis egentes* in ms. A, E, F.

817. *Exposcimus* in ed. Bas., *deposcimus* in ms. A (postea corr. in *exposcimus*).

822. *Quam... quoque* in ed. Bas., *quod* in omnibus ms.

827. *Conticuit* in ed. Bas., *continuit* in ms. A (prior lectio), E, F.

828. *Prostrati* in ed. Bas. et in ms. A (corr.), *projecti* in ms. A (prior lectio), E, F.

830. *Seu* in ed. Bas., *ceu* in omnibus ms.

831. *Stet dum... spargit* in ed. Bas., *stat pater... fundit* in omnibus ms.

832. *Ac* in ed. Bas., *at* in omnibus ms.

Mœsta jacet, tunditque genas, gemituque madescens
 Æthera femineis vacuum gemitibus implet.
 Cœperat auditis jam mitior ira senatus 835
 Inflecti, et sensim lenito pectore justas
 Exaudire preces. Tum vero ex patribus unus
 Perfidiae infensus Pœnorum : « Dicite per quos
 Subsistet pax ista Deos fœdusque secundum,
 Nam primos sprevistis, » ait. Tunc fronte modesta 840
 Hasdrubal assurgit : « Paulum perque, inquit, eosdem
 Perjuris adeo infestos jurabimus istam
 Pacem alia servare fide. » Vox illa querelis
 Imposuit finem vultusque animosque serenans,
 Ac responsa patrum pacem sanxere frequenter. 845
 Hasdrubal hic iterum : « Di vobis justa rependant
 Præmia, Romani, nostro qui digna furori
 Supplicia aufertis meritasque remittitis iras.
 Nunc ego, nam veteres non amplius alloquor hostes
 Sed dominos sociosque novos, hoc deprecor unum : 850
 Nos vestræ cupidos admittite mœnibus urbis,
 Captivosque videre date et cognoscere cives.
 Sat mihi longarum solatia magna viarum

833. *Madentes* in ed. Bas., *madescens* in ms. A, B, C, D, F.

837. *Tu non ex partibus* in ed. Bas., *tum vero ex patribus* in omnibus ms.

845. *Et... sentire* in ed. Bas., *ac... sanxere* in omnibus ms.

846. *Nobis... rependent* in ed. Bas., *vobis... rependant* in omnibus ms

847. *Romano... favori* in ed. Bas., *Romani* in omnibus ms., *furori* in ms. A, B, C, D, F.

849. *Aliquot* in ed. Bas., *alloquor* in omnibus ms.

851. *Nostræ... admittere* in ed. Bas., *vestræ... admittite* in omnibus ms.

Hæc fuerint serique decus mercesque laboris,
 Quodque libens longinqua petam superæquora Romam 855
 Et mundi vidisse caput. » Quodcumque petebat
 Pernisum, et magnam admirans ingressus in urbem est.
 Non aliter stupuit, nisi falsa est fabula, cœlum
 Ingrediens viridi subito translatus ab Ida
 Laomedontens puer ut vaga sidera circum 860
 Hæsit et Iliacas despexit ab æthere silvas.
 Appia marmoreo suscepit limine porta
 Prima viros. Magno mox obvia mœnia gyro
 Pallantea vident, quo structa est regia monte
 Evandri, primusque novæ locus inclytus urbis. 865
 Hic elementa notis impressa, hic Arcados almae
 Divinum ingenium et miracula maxima rerum.
 Monstrator docet ipse viæ, librosque repertos
 Fatidicæ Carmentis opus, quantumque Latinis
 Contulit ingeniis mulier veneranda per ævum. 870
 Cœlius ad dextram remanet, fastigia læva
 Collis Aventini, validasque in rupibus arces
 Suspiciunt antrumque vident. Hinc fabula Caci
 Herculesque labor placido sermone morantes

854. *Sævi* in ed. Bas., *seri* in omnibus ms.

855. *Quodque... æthera* in ed. Bas., *quamque* in ms. A, B, C, D, *æquora* in ms. A, B, C, D, F.

857. *Admissum* in ed. Bas. et in ms. A (poster. lectio), *permissum* in ms. A (prior lectio), E, F.

861. *Illicitas* in ed. Bas., *Iliacas* in ms. A, B, C, D, E.

864. *Qui* in ed. Bas., *quo* in omnibus ms.

866. *Vocis... Arcadis* in ed. Bas., *notis* in omnibus ms., *Arcados* in ms. A, B, C, D, F.

871. *Lævam* in ed. Bas., *læva* in omnibus ms.

873. *Hinc* pro *hic* in ms. E, F.

Detinuit lotæque boves in gurgite Tusco. 875
 Hic quoque Sublicii pontis pila discolor acris
 Coclitis admonuit statuæque insignis equestri.
 Ille locus tenuit fixos in virgine torva.
 Hinc sedem solis mirantur et aurea templa,
 Tellurisque domum, Capitoliæque alta paventes 880
 Ascendunt ipsumque putant contingere cælum.
 Hic hominis caput inventum fodientibus alte
 Audivere prius patriæ portenta coacti,
 Et bubalum damnare suum, subigendaque turpi
 Colla iugo, et duri præsagia certa laboris. 885
 Hic cellam videre Jovis, qua ditior usquam
 Nulla fuit, censumque alta sub mente repostum,
 Liminaque innumeris jam tunc calcata triumphis,
 Et niveos currus et rapta ex hostibus arma,
 Aurea magnorum necnon diademata regum, 890
 Sceptraque et armillas et dempta monilia collo,
 Gemmatosque frenos, sellasque ex ordine eburnas;
 Hic clypeos, fractasque rates ac Punica signa
 Et phaleras novere suas: tacitusque per omnes
 Luctus iit veteris referens vestigia belli. 895

876. *Supplicii... atris* in ed. Bas., *Sublicii... acris* in ms. A, E, F.

881. *Et quæque* in ed. Bas., *ipsumque* in omnibus ms.

882. *Ominis* in ed. Bas., *hominis* in omnibus ms.

883. *Coactæ* in ed. Bas., *coacti* in omnibus ms.

884. *Bubulam... suem* in ed. Bas., *bubalum... suum* in omnibus ms.

886. *Cælum* in ed. Bas., *cellam* in omnibus ms.

888. *Lumina quam* in ed. Bas., *liminaque* in omnibus ms.

893. *Factas* in ed. Bas., *fractas* in omnibus ms.

894. *Movere* in ed. Bas., *novere* in ms. A, B, C, D, E.

895. *Lutus* in ed. Bas., *luctus* in omnibus ms.

Tum volueris per templa vagos argentea paulum
 Occupat incursu Gallorum et voce canora.
 Procedunt, fortesque viros habituque verendas
 Matronas, amplasque domos, variisque gravatos
 Bellorum exuviis arcus, et crebra videntes 900
 Signa triumphorum solidoque in marmore pugnas,
 Atque sepulcrorum pompas. Monstrantur aquarum
 Sub terra cœloque viæ. Jam valle Suburræ
 Cæsaream videre domum cui summa potestas
 Debita, cui rerum princeps. Hinc valle relictâ 905
 Esquilias fessi dictumque a vimine cœllem,
 Inde Quirinalem superato vertice montem
 Transierant, nudoque duos adstare gigantes
 Corpore conspiciunt. En quot certamina famæ
 Praxitelis opus Phidiæque insigne supremi 910
 Scipiadum, hic latis excelsa palatia muris
 Atque arces tremuere feras et cognita bello
 Signa nimis Libyæ, nomenque genusque superbum.
 Hinc læva flexere viam. Flaminia jam tunc
 Porta vocabatur quæ Tuscum respicit orbem. 915
 Martius ac reduces vicino flumine campus
 Excipit, hic longo traducens ordine rerum
 Planities sine fine patet. Quis fascibus altis
 Primus honos, quonam pectus matrona pudicum

900. *Eximiis* in ed. Bas., *exuviis* in omnibus ms.

906. *Dictum de* in ed. Bas., *dictumque a* in ms. A, B, C, D, F.

908. *Nudos* in ed. Bas., *nudo* in omnibus ms.

909. *Certamine* in ed. Bas., *certamina* in omnibus ms.

911. *Laus* in ed. Bas., *latis* in omnibus ms.

914. *Flammea* in ed. Bas., *Flaminia* in ms. A, B, C, D, F.

915. *Recipit* in ed. Bas., *respicit* in omnibus ms.

Vulnere trajecit, cui sit commissa virorum 920
 Libertas, et qua natos ferus ille securi
 Percutit, ac pulsos violata ex urbe tyrannos
 Accipiunt, et cuncta notant; lævaque Minervæ
 Amplaque enectorum monstrantur templa Deorum.
 Venturæ ad meliora domus jam Tibridis alti 925
 Gurgite transmisso dextræ super aggere ripæ
 Etruscum tetigere latus, ductorque viarum
 Romuleum immensa designat mole sepulcrum;
 Progrediturque loquens quo ductus ad astra Quirinus
 Turbine transierit, qua tempestate senatum 930
 Obruerit trepidum; metuensque ut palluerit sol,
 Et Proculi visum memorat Capreamque paludem,
 At crimen silet ille patrum. Jam flumina præter
 Descendunt, collemque vident ubi regia Jani
 Prisca fuit, juxtaque domus Saturnia quondam 935
 Ausoniæ; hic regum et Latiae primordia gentis
 Ultima condiscunt et nomina clara virorum.
 Hic Italus prior æterni rex nominis auctor
 Italici Picusque comes, stirpsque omnis avorum
 Narratur populi que novi monstratur asyllum. 940
 Inferius longi tenuit certaminis illos

920. *Sic* in ed. Bas., *sit* in omnibus ms.

923. *Ac* in ed. Bas., *et* in omnibus ms.

926. *Surgite* in ed. Bas., *gurgite* in omnibus ms.

928. *Romuleam* in ed. Bas., *Romuleum* in omnibus ms.

929. *Lacus* in ed. Bas., *loquens* in omnibus ms.

932. *Procul invisum* in ed. Bas., *Proculi visum* in omnibus ms.

934. *Joris* in ed. Bas., *Jani* in omnibus ms.

937. *Conscendunt* in ed. Bas., *condiscunt* in omnibus ms.

938. *Ex* in ed. Bas., *rex* in omnibus ms.

Historia et Clusio redeuntes robore reges,
 Castraque Porsennæ, utque incumbens Scævola flammis
 Supplicia erranti infligat non debita dextræ.
 Inde Lycaonia gemino brevis insula ponte 945
 Pervia transitur, poterat vix ulla relatis
 Esse fides monstris, tantasque in fulmine moles
 Regia præda olim populo spargente dedisset.
 Jam Campana iterum lævæ confinia ripæ
 Calcabant, Fabiasque domos, miserandaque tanti 950
 Funera discebant generis, Cremeramque nocentem,
 Ut Capitolino redeuntes vertice tandem
 Defessum tenuere gradum ; tum protinus ingens
 Visa revolventes stupor arripit inde sedentes,
 Attenti siluere diu ; mox facta videndi 955
 Copia captivos. Stabant horrentia longo
 Agmina mœsta situ, pallentiaque ora tumbant,
 Nudaque perplexis onerabat terga capillis
 Cæsaries incompa diu, squalorque tegebat
 Luridus effigiem tristemque ferebat odorem. 960
 Ferrea vincla gradum lento suspendere tractu
 Cogebant manicæque graves, complexibus illos
 Carorum vetuere frui : tum verba vicissim
 Dulcia permiscet, sed perstrepat ære catenis
 Reditus excussis stridor, lacrymæque per ora 965

942. *Clauso* in ed. Bas., *Clusio* in ms. A, B, C, D, F. *Reges* corr. in ms. A pro *gentes*.

943. *Ut* in ed. Bas., *utque* in omnibus ms.

951. *Cameram* in ed. Bas., *Cremeram* in omnibus ms.

953. *Cum* in ed. Bas., *tum* in omnibus ms.

955. *Attoniti* in ed. Bas. et in ms. A (corr.), *attenti* in ms. A (prior lectio).

957. *Agmine* in ed. Bas., *agmina* in omnibus ms.

Egregia pietate fluunt. Quæ fata, quis urbis
 Sit status inquirunt, patriæ quæ numina victos
 Respiciant : velat infernis ubi Manibus olim
 Umbra recens nostroque ruens descendit ab orbe,
 Suppliciis onerata suis illam anxia circum 970
 Agmina funduntur, nova quidnam nuntiet hospes ;
 Hæc nati petit eventus, ast illa relictæ
 Conjugis explorat vitam seniumve parentum ;
 Hæc de fratre gemens, aut dulci inquit amico.
 Publica cura omnes, supero quis vultus in orbe, 975
 Una tenet, quis scepra regat, quis flectat habenas
 Imperii, quid bellorum, quantumve quietis
 Oraque sollicitis exsanguia rictibus hiscunt
 Noscendi studio. Sic carceris hispida turba
 Hospitibus instare novis, et quærere multa. 980
 Postquam finis erat lacrymis, petit ipse suorum
 Ut redimenda darent aliquot modo corpora blandus
 Hasdrubal : ast illi victores nulla negare
 Munera ; qui nossent scriptis, quæ nomina vellet

966. *Qui* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

967. *Si* in ed. Bas., *sit* in omnibus ms.

968. *Inferius* in ed. Bas., *infernis* in ms. A, B, C, D, E.

970. *Illum* in ed. Bas., *illam* in omnibus ms.

971. *Quenam* *annuntiet* in ed. Bas., *quidnam nuntiet* in omnibus ms.

973. *Seniunque* in ed. Bas., *seniumve* in omnibus ms.

974. *Deferte* in ed. Bas., *de fratre* in ms. A, B, C, D, F.

976. *Flectit* in ed. Bas., *flectat* in ms. A, B, C, D, F.

977. *Quantunque* in ed. Bas., *quantumve* in omnibus ms.

978. *Retibus* in ed. Bas., *rictibus* in ms. A, B, C, D, F.

983. *Ac vili negarunt* in ed. Bas., *ast illi* in omnibus ms., *negare* in ms. A, B, C, D, F.

984. *Noscent* in ed. Bas., *nossent* in ms. A, B, C, D, E.

Edere præcipiunt. Lectos dedit ille trecentos,	985
Quos posito squalore pius facilisque senatus	
In Libyam perferre jubet, si fœdera pacis	
Firma forent nullis pretiis pro munere solo	
Reddendos patriæ. Cunctis sic rite peractis,	
Hasdrubal invisæ quondam nunc mœnia caræ	990
Urbis amica retro rediens hæc voce salutat :	
« Urbs accepta Deis, caput orbis et unica mundi	
Gloria, terra ferax clarorum sola virorum,	
O patria armipotens, divum domus, optima rerum	
Roma, vale. Jam lætus eam quocumque vocabunt	995
Fata senem vidi, quantum visurus in orbe	
Hoc fueram. » Dixit ; tum Tibridis ostia linquens	
Navigat in patriam victor, captivaque secum	
Agmina mittuntur. Liceat terrestria cœlo	
Æquare, æternis mortalia, maxima parvis :	1000
Sic prope descendens cœlo sua vincla resolvit	
Captivis antiqua potens et Tartara fregit	
Voce Deus, secum in patriam miseranda reducens	
Agmina et exhaustas longis cruciatibus umbras.	
Scipio pacifico redeuntem suscipit ore.	1005
Pax populis ducibusque placet fœdusque feritur	
Ante aras testesque Deos, cæsæque litantur	
Terga suis, dextræque ducum junguntur inermes.	

985. *Trecentos* corr. pro *ducentos* in ms. A.

987. *Præferre* in ed. Bas., *perferre* in omnibus ms.

992. *Unica* corr. pro *inclita* in ms. A.

994. *Tumque o* in ed. Bas., *divum* in omnibus ms.

1004. *Exhaustus* in ed. Bas., *exhaustus* in omnibus ms.

1006. *Feritum* in ed. Bas., *feritur* in omnibus ms.

1007. *Arasque... cæsis* in ed. Bas., *aras... cæsæque* in omnibus ms.

Rursus in Italiam reditum et firmante senatu
 Acta ducis, pax in libro relata vetusto 1010
 More patrum, legesque datæ jurataque verba.
 Scipio longævo gaudens posuisse labori
 Jam finem reditumque parans in præmia totus
 Vertitur ac laudes et dona ingentia solvit
 Militibus. Cirtham Syphacisque omnia regi 1015
 Donat et emeritum regni confinibus ultro
 Ampliat immensis, victos ex fœdere damnat
 Reddere res regi socio pactumque tributum
 Solvere Romanis. Hinc ad condigna reversus
 Supplicia et justas vario discrimine pœnas 1020
 Mitius in servos egit; servile putavit
 Esse fugam, non nosse fidem. Quicumque repertus
 Liber militiæ desertor, protinus ille est
 Supplicio extremo affectus: qui jura fidemque
 Tempore tam dubio jurataque liquerit arma 1025
 Romanos crucibus rigidis dedit atque Latinis
 Abscidit merita trepidantia colla securi.
 His actis classem solvit comitante senatu
 Extremum in littus Pœnorum, et supplice turba
 Victorem mirante suum, quos ille benigne 1030
 Digrediens dictis postremum affatur amicis :
 « Vivite contenti proprio memoresque Deorum,

1010. *Libros* in ed. Bas., *libro* in ms. A.

1015. *Cartham* in ed. Bas., *Cirtham* in ms. A.

1017. *Victor* in ed. Bas., *victos* in omnibus ms.

1018. *Rex* in ed. Bas., *res* in omnibus ms.

1023. *Deserto* in ed. Bas., *desertor* in omnibus ms.

1025. *Te pater* in ed. Bas., *tempore* in omnibus ms.

Vivite, nec cæcos iterum furor invidus arma
 Induat ; imperium antiquis stat finibus amplum
 Et leges patria cum libertate relictæ. 1035
 Gloria sit quanquam latum imperitare per orbem,
 Tutius est parere bonis. Mihi credite, vobis
 In longum quæsitæ quies ; nos dura laborum
 Sarcina sollicitos ullo sine fine tenebit :
 Hostis erit quicumque usquam nudaverit ense, 1040
 Qui nova bella manu bellorum aut verba movebit,
 Cura laborque gravis scelerum censura per orbem.
 At vobis tranquilla salus, sine litibus ullis,
 Præsidium in nobis, nisi temnitis omne paratum,
 Semper erit Pœnos inter nostrumque senatum ; 1045
 Sponsor ego. Placidam tandem condiscite vitam,
 Sumite placatas mentes, deponite ferrum
 Ex animis ; tales tanto nisi turbine frustra
 Bis docuit fortuna viros ; dimittite tandem
 Æquoreas tentare vias. Discrimina quanta 1050
 Præcidam quantumque mali quantumque laborum,
 Exuram classeni, quæ vos per cuncta furentes
 Littora raptabat, quæ vobis prima malorum
 Materiam dedit, Ausoniisque incumbere regnis
 Compulit, ac tumidos docuit transcendere fluctus. 1055

1033. *Cæcus iterum invidus* in ed. Bas., *cæcos iterum furor invidus* in omnibus ms.

1038. *Id* in ed. Bas., *in* in ms. A, B, C, D, F.

1041. *Quis* in ed. Bas., *qui* in omnibus ms.

1044. *Vobis, peractum* in ed. Bas., *nobis, paratum* in omnibus ms.

1047. *Semite* in ed. Bas., *sumite* in omnibus ms.

1049. *Vis* in ed. Bas., *bis* in omnibus ms.

1051. *Præcidi* in ed. Bas., *præcidam* in omnibus ms.

1052. *Exuerim* in ed. Bas., *exuram* in ms. A, B, C, D.

Hæc vestris fortasse oculis spectacula dira
 Si fuerint, cohibete animos membrumque putate
 Abscidi vitæ infestum : satis ampla tenetis
 Regnorum spatia et secti confinia mundi ;
 Sat terris errare, licet funesta voluptas 1060
 Curarum est homini : statui succurrite vestro,
 Consulite et nobis curamque auferte metumque
 Hannibalis, rabiemque suam sibi linquite soli.
 Si quid erit dubii quod publica fata movebunt,
 Hos audite senes. » Dixit, dextrasque prehendit 1065
 Illorum. Ambo autem deflexis genibus una
 Ante ducis cecidere pedes : hinc maximus Hanno,
 Hasdrubal hinc Hædus. Tota jam classe soluta,
 Scipio proventus paulum subsistit, et omnes
 Imperat hostiles flammis absumere puppes. 1070
 Non aliter tantæ pelago fulsere favillæ
 Aut Tethys extimuit late torrentibus undis
 Defectum, non dum currus optata paterni
 Lora puer rapnit Phœbus et æthera flammis
 Accendit mundumque ; vagis si sæcula retro 1075

1056. *Hunc nostris... dura* in ed. Bas., *hæc vestris... dira* in omnibus ms.

1057. *Cohibere* in ed. Bas., *cohibete* in omnibus ms.

1058. *Abscindi* in ed. Bas., *abscidi* in ms. A, B, C, D.

1059. *Septi* in ed. Bas., *secti* in ms. A, B, C, D, F.

1061. *Omnium... nostro* in ed. Bas., *homini* in ms. A (prior lectio), E, F, *hominum* in ms. A (posterior lectio), B, C, D, *vestro* in ms. A, B, C, D, E.

1064. *Facta* in ed. Bas., *fata* in omnibus ms.

1065. *Dextras pro dextram* in ms. E, F.

1071. *Fluxere* in ed. Bas., *fulsere* in ms. A, B, C, D.

1073. *Quam dum* in ed. Bas., *non dum* in ms. A, B, C, D, E.

1075. *Magis et* in ed. Bas., *vagis si* in omnibus ms.

Omnia percurris, sola hæc incendia sensit
Neptunus metuenda sibi : non Punica quondam
Romanis facibus bello consumpta priore,
Spartanisque prius non Attica littora classis
Usta Syracusio tantas dedit æquore flammæ. 1080
Torpuerant miseri cives sua damna gementes,
Haud aliter quam si subito prædulcia cunctis
Conjugia et nati atque arces et templa Deorum
Ipsaque Carthago flammis arderet in illis.

1079. *Littore* in ed. Bas., *littora* in ms. A, B, C, D.

1080. *Æquora* in ed. Bas., *æquore* in omnibus ms.

LIBER NONUS.

ARGUMENTUM (1).

Scipio provectus pelago Tinnentia (*sic*) victor
Littora linquebat. Victricem flamina classem
Leniter impellunt; crepitat per carbasa ventus.
Ennius ergo ducis jussu quid laurea signet
Edocet, et sacris quam sit sita meta poetis,
Post hæc nocturnos visus et somnia narrat.
Inde ubi in Italiam pelago rediere remenso,
Captivos per vincla trahens regemque ducesque
Scipius aurato subiit Capitolia curru.

Scipio provectus pelago Romanaque classis
Jam placidum sulcabat iter. Non rauca procellis
Æquora fervebant, ventisque silentibus, undas
Victorem sensisse putes : tranquillior illis
Vultus erat, cœlo facies composta sereno ; 5
Sic hostile fretum, sic cuncta elementa videret
Obsequio mulcere ducem. Jam littora longe
Africa linquebant alacres, et bella canentes
Ibant, ac valido frangebant remige fluctus.
Puppe ducis media tacitus meditansque sedebat 10

(1) E ms. A excerptum. Idem in ed. Venet. legitur.

Ennius assiduus rerum testisque comesque.
Scipio quem tandem aggreditur verbisque benignis
Excitat incipiens : « Nunquamne silentia rumpes,
O mihi multorum solamen dulce laborum ?
Fare, precor, nam perpetuis tabentia curis 15
Pectora nostra vides : placido sermone levare
Illa soles, faciesque modo ; tantum ora resolve,
Si tibi nascenti quo polles summus Apollo
Ingenium cœleste dedit, si turba Dearum
Castalio infantem demersum gurgite lavit 20
Helicone sacro, collesque eduxit in altos.
Et calanum et vocem tribuit mentemque poetæ. »
Ennius auditis caput extulit atque ita fatur :
« O flos Italiæ juvenis, stirpisque Deorum
Certa fides, quid nunc nostro placet ore moveri 25
Quidve jubes ? Equidem tacito modo pectore mecum
Volvebam quod nulla ferent jam sæcula , majus
Eximiæ virtutis opus quam nostra quod ætas
Læta videt ; nullusque unquam sub mente movebit
Grande aliquid, cui non magnas spes inter honestum 30
Nomen in ore sonet, qui non venturus ad actum
Scipiadæ meminisse velit, pro munere vultus
Non cupiat vidisse tuos, majorque sepulcri
Post cineres te fama manet. Mortalia livor
Carpit enim, at mors invidiam consumit et arcet 35

11. *Tristis* in ed. Bas., *testis* in omnibus ms.

15. *Fore* in ed. Bas., *fure* in omnibus ms.

27. *Manus* in ed. Bas., *majus* in ms. A, *maius* in aliis.

28. *Virtus* in ed. Bas., *virtutis* in omnibus ms.

33. *Ac* in ed. Bas. et ms. A (prior lectio), *at* in ms. A (posterior lectio), B, C, D, E.

Ac procul a bustis abigit. Tua gloria pridem
Vicerat hanc pestem, jamque altas tuta per auras
Fugit hunum moresque hominum morbosque malignos,
Seque parem tulit alma Deis. Tamen ecce supremum
Incrementa diem famæ tibi multa daturum 40
Promisi expertus, quoque ipse a morte recedes
Longius, hoc major meritum te fama sequetur.
Tempore crescet honos, perque ultima sæcula mundi
Clarus eris, virtus quoniam non altius ibit
Descensum vereor ; sed nostra peritia fandi 45
Nondum propositam valuit contingere metam
Nuper ab exiguis radicibus orta, nec ante
Cognita per Latium, Argolicis contenta colonis.
Hoc igitur mecum indignans sub mente movebam,
Præcones meritos tua quod notissima virtus 50
Non habitura foret. Macedum rex magnus amiei
Forte videns saxum Æacidæ titulosque sepulcri :
« Fortunate, inquit, juvenis, cui nominis illum
Præconem reperire fuit ! Non parva profecto
Est claris fortuna viris habuisse poetam 55
Altisonis qui carminibus cumulare decorem
Virtutis queat egregiæ monimenta que laudum ;
At tibi, summe ducum, claro quo nullus Homero est
Dignior, in reliquis blanda, inque hoc durior uno
Me solum fortuna dedit. Currentibus annis 60
Nascetur forsán digno qui carmine cœlo
Efferat emeritas laudes et fortia facta,
Et cui mellifluo melius resonantia plectro
Calliope det fila lyræ vocemque sonoram.

39. *Dies* in ed. Bas., *Deis* in omnibus ms.

42. *Hæc* (corr.) pro *hoc* in ms. A, et inde in ms. B, C, D.

Parce, precor, verbis, tibi non me iudice vates 65
 Mæonius, nec jure tibi præponitur altus
 Euripides, aut quos claro cognomine Graii
 Concelebrant. — Alio nolim me carmine dici,
 Si dicendus ero, quin quod te poscimus, inquit
 Scipio, prosequere, et quæ sunt permissa poetis 70
 Famosæque rei certos agnoscere fines,
 Te liceat monstrare mihi quid laurea signet
 Tam ducibus claris quam vatibus addita sacris,
 Neve tibi indignus videar cui talia forte
 Narrentur, nobis animum dulcedine quadam 75
 Pulchra movent, et continuis hoc pectus ab armis
 Dulcia concussum placide capit otia linguæ. »
 Ille autem : « Nulla est, fateor, tam dura feroxque
 Mens, ait, alme ducum, cui non sit pulchra voluptas
 Interdum curas inter vitæque labores 80
 Pierios audisse modos, dulcesque Dearum
 Irrepsisse choros, sed enim hæc præcordia nunquam
 A Musis aversa reor, non talibus astris
 Tam magnum genuisse virum fortuna videtur ;
 Errasset, si cui dederat cupidissima famæ 85
 Pectora Musarum non ingessisset amorem.
 Quisquis enim se magna videt gessisse necesse est
 Diligat æternos vates et carmina sacra.

69. *Si dicendus quin quid* in ed. Bas., *si dicendus ero quin quod* in ms. A, B, C, D, E.

72. *Licet* in ed. Bas., *liceat* in omnibus ms. *Monstrante* pro *monstrare* corr. in ms. A et ed. Bas.

83. *Afris* in ed. Bas., *astris* in omnibus ms.

84. *Natura* in ed. Bas., *fortuna* in ms. A.

85. Ille versus, antea mutilus in ms. A, confectus est manu emendatoris, uti constat e scriptura diversa.

At nunc quod nostro poscis sermone doceri
 Accipe quam brevibus. Non illa licentia vatum est 90
 Quam multis placuisse palam est....
 Scripturum jecisse prius firmissima veri
 Fundamenta decet, quibus inde innixus, amœna
 Et varia sub nube potest abscondere sese,
 Lectori longum cumulans placidumque laborem, 95
 Quæsitu asperior quo sit sententia, verum
 Dulcior inventu, quidquid labor historiarum est,
 Quidquid virtutum cultus documentaque vitæ,
 Naturæ studium quidquid licuisse poetis
 Crede, sub ignoto tamen ut celentur amictu, 100
 Nuda alibi et tenui frustrentur lumina velo,
 Interdumque palam veniant fugiantque vicissim.
 Qui fingit quodcumque refert, non ille poetæ
 Nomine censendus nec vatis honore sed uno
 Nomine mendacis : potes hinc perpendere quidquid 105
 Scire petis, nostri quæ sit mensura laboris,
 Et latos fines, et quanta licentia nobis
 Laurea restat adhuc, cujus dignare parumper
 Participes nos esse tibi, si gloria bello
 Nec minus ingenio constat. Patiire virenti 110
 Fronde duces vatesque simul sacra tempora cingant.
 Immortale decus viror immortalis utrisque

89. *Possis* in ed. Bas., *poscis* in omnibus ms.

90. *Natum* in ed. Bas., *vatum* in omnibus ms. *Est* deest in ms. A.

103. *Fugit* in ed. Bas., *fingit* in ms. A, B, C, D, F.

104. Pro duobus versibus 104 et 105 in ms. A est tantum hic
 versus : *Nomine censendus : potes hinc perpendere quidquid.*

109. *Non* in ed. Bas., *nos* in omnibus ms.

112. *Vigor* pro *viror* in ms. A.

Indicat, et longæ promittit tempora vitæ.
Hinc Deus ingenii lauros amat almus Apollo
Pieridum solitus cithara moderante choreas 115
Incola Cirrhæo totiens duxisse sub antro.
Præterea hanc frondem rapido non fulmine vexat
Juppiter ex cunctis, talemque meretur honorem
Laurus : ab æthereo tanta est clementia rege !
Jam famæ quod fulmen erit, nisi sola venustas 120
Omnia prosternens, hunc gloria nostra pavorem
Non habet, atque ideo spernentis fulmina frondis
Serta gerit, sanctosque legit de stipite ramos. »
Dixerat ; at Scipio subridens : « Omnia mulcent
Sed lædis brevitate tua, et dum dulcius inter 125
Ista sonant, medio sitientes calle relinquis.
Ergo age, nam nullum jam littus cernitur, et sol
Transivit cæli medium : tu dulcia prome
Verba quibus mens alma scatet, placidoque volentes
Et longo sermone feras, partemque diei 130
Et partes pelagi minuens. » Tunc ille coactus
Incipit ; hic omnes tenuerunt murmura nautæ
Et comites siluere ducis : « Vestigia famæ
Rara sequens, quantum licuit per sæcula retro
Omnia pervigili studio vagus ipse cucurri, 135
Donec ad extremas animo rapiente tenebras

113. *Longa* in ed. Bas., *longæ* in omnibus ms.

114. *Ingeniis* in ed. Bas., *ingenii* in omnibus ms.

117. *Tepido* in ed. Bas., *rapido* in omnibus ms.; *vexat* corr. in ms. A pro *versat*.

119. *Regi* in ed. Bas., *rege* in omnibus ms.

124. *Ac... mulcens* in ed. Bas., *at* in omnibus ms., *mulcent* in ms. A, B, C, D.

Perventum, primosque viros, quos fama perenni
 Fessa via longe ignotos post terga reliquit.
 Hic quisquis merito fulgens fuit obvius illum
 Amplexu tenuisse animi mihi gloria summa est, 140
 Inque locum cari semper coluisse parentis :
 Præcipue illustres calamo florente poetas
 Admisi atque ima cordis sub parte locavi.
 Millibus ex tantis unus mihi summus Homerus
 Unus habet quod suscipiam, quod mirer anemque. 145
 Ille mihi e cœlo veniens tam sæpe videtur,
 Ut stupeam potuisse hominem sic alta tenere,
 Astrorum sic nosse vias, sic climata terræ :
 Qui licet ante novos reges et tempora Romæ
 Floruerit, tamen hoc in tempus mente reduxi, 150
 Præsentemque animo ficta sub imagine feci.
 Hoc sine nulla dies abiit, nox nulla sine ullo.
 Ille breves cœnas in longum traxit, et idem
 Nunc longam brevare viam, nunc tramite plano
 Edocuit rigidi transire cacumina montis. 155
 Denique quidquid agens, nullo discrimine secum
 Sopitus vigilansque sui noctemque diemque
 Hic mihi nunc etiam dubii sub tempore belli
 Affuit in somnis ; quis somnum dixerit illum ?
 Pervigil adstabam, fracta nam pace sub armis 160
 Omnia fervebant, seroque in castra reversus
 Contingeras animum, jubeas si vera fateri ;

143. *Una... recondi* in ed. Bas., *ima... locavi* in omnibus ms.

145. *Suspiciam* in ed. Bas., *suscipiam* in ms. A.

152. *Ulla dies* in ed. Bas., *nulla dies* in omnibus ms.

158. *Duri* corr. in ms. A pro *dubii*, et inde in ms. B, C, D.

159. *Qui* in ed. Bas., *quis* in omnibus ms.

Non timui, tamen in dubio spes fessa pendit
 Usque sub occasum solis. Tum maxima pernox
 Cura animum tenuit, quid secum postera ferret 165
 Tot motus clausura dies. Hic nocte sub alta
 Aspicio adventare senem, quem pauca tegebant
 Frusta togæ, et canis immixta et squalida barba :
 Sedibus exierant oculi, cava frontis imago
 Horrorem inculta cum majestate ferebat. 170
 Dirigui; tunc ille manu similisque videnti
 Occupat ancipitem Graioque hæc more profatur :
 « Salve, care mihi Latiae telluris amice
 Unice; quodque diu votis animoque petisti,
 Aspice qualis erat quondam dum vixit Homerus. 175
 Huc ego vix tandem reserato carcere Ditis
 Emersi tacite, perrumpens viscera terræ. »
 Procubui, voluique pedes contingere pronus :
 Umbra fuit, nudæque hæserunt oscula terræ.
 « Surge, inquit, mecum ex æquo, nam dignus es ultro, 180
 Congredere, et, dum tempus habes, tam sæpe negato
 Colloquio satiare meo. » Tum protinus ardens
 Exsurgo : « Gentisque ingens o gloria, dixi,
 Argolicæ summumque decus, quis talia tanto
 Supplicia inflexit, sacræ quis lumina frontis 185
 Naturæque decus rapuit, tantumque nocere
 Sustinuit mundo ? Non hic mihi creditus olim :
 Lincea quin acies animo occursabat amanti,

167. *Pauca* primitus in ms. A, corr. dein ubique in *rara*.

175. *Accipe* pro *aspice* corr. in ms. A, et inde in ms. B, C, D.

179. *Unde* in ed. Bas., *nude* in omnibus ms.

181. *Ac* pro *et* in ms. E.

186. *Duces* in ed. Bas., *decus* in ms. A (corr.), B, C, D.

Visque oculis immensa tuis, quos Græcia portus
 Dives habet gemino late circumflua ponto, 190
 Quos colles, quæ rura colit, quæ vallibus imis
 Antra tenet, quænam frondosa cacumina sylvis
 Aut pelago scopulos, quos non mihi lumine certo
 Monstraris cernenda aliis longinqua dedisti.
 Ipse propinqua videns minime miracula menti 195
 Quanta meæ, Ægeο diffusas ecce profundo
 Cycladas hinc numero, vides quot littore flexus
 Hellespontiacο, tu me nequis ipse tueri
 Ostendens tam multa mihi. » Tum suscipit ille :
 « Vera quidem memoras ; sed non miranda quid ergo ? 200
 Qui mihi corporeos Deus abstulit, ille nequibat
 Restituisse alios quibus hæc arcana viderem.
 Desine jussa Dei solitis onerare querelis
 Mortalis, namque ista hominum stultissima lis est.
 Justa facit quæcumque facit, sed noscere cuncta 205
 Vestra nequit gravitas sub opaci carceris umbra.
 Quam multis nocuere oculi, visusque vagari
 Compulit, et cæpto forsā semovit honesto,
 Hinc ea sponte quidem gravis ut nocituraque multis
 Sarcina deposita est. Quin hinc modo pergimus ultra ; 210
 Tu cæcum ne sperne ducem : fortasse videbis
 Multa animo placitura tuo, nec cura futuri
 Sollicitet casus, quoniam lux crastina campos
 Sanguine Pœnorum Latio victore rigabit. »

208. Pro verbis *et cæpto* in ms. B, D, sunt manu diversa seq. *hunc ipsum*; in ms. C est lacuna.

210. *Quoniam huc* in ed. Bas., *quin hinc* in omnibus ms.

211. *Cæptum* in ed. Bas., *cæcum* in ms. A, B, C, D.

Prosequor augurio lætus :

215

.
 « Hic ego nam longe clausa sub valle sedentem
 Aspexi juvenem: dux o carissime, quisnam est
 Quem video teneras inter consistere lauros,
 Et viridante comas meditantem incingere ramo?
 Nescio quid, nisi fallor enim, sub pectore versat 220
 Egregiumque altumque nimis. — Non falleris, inquit,
 Agnosco juvenem sera de gente nepotum,
 Quem regio Italiæ quemve ultima proferet ætas.
 Hunc tibi Tusca dabit latis Florentia muris
 Romulea radice oriens, urbs inclyta quondam, 225
 Nunc nihil, utve queas ortus confinia nosse,
 Divitis exiguus muros interluet urbis
 Arnus, in Ausoniæ descendens littora Pisæ.
 Ille diu profugas revocabit carmine Musas
 Tempus in extremum, veteresque Helicone sorores 230
 Restituet, vario quamvis agitante tumultu.
 Francisco cui nomen erit, qui grandia facta
 Vidisti quæ cuncta oculis ceu corpus in unum
 Stringet et Hispanas acies Libyæque labores
 Scipiadamque tuum, titulusque poematis illi 235
 Africa. Quin etiam ingenii fiducia quanta!
 Quantus aget laudum stimulus! Seroque triumpho

215. Hic interjiciuntur in ed. Bas. sex versus quos ad finem hujus libri, ut in omnibus ms., leges. Exstat hæc postilla in margine ms. A: Hic debet interesse totum somnium Ennii forte per unum latus quod hic deficit, vel quia Petrarcha non posuit, vel quia deletum est.

226. *Ut nequeas* in ed. Bas., *utve queas* in ms. A, B, C, D, E.

227. *Egregius* pro *exiguus* corr. in ms. A, et inde in ms. B, C, D.

228. *Armis* in ed. Bas., *Arnus* in omnibus ms.

230. *Veteres* in ed. Bas., *veteresque* in omnibus ms.

Hic tandem ascendet Capitolia vestra, nec ipsum
 Mundus iners studiisque aliis tunc ebria turba
 Terrebit. Quin insigni frondentia lauro 240
 Tempora descendens referat comitante senatu :
 Hic modo tantus amor, tanta est reverentia lauri !
 Omnibus ex sylvis jam nunc sibi gratior una est
 Delphica, jamque novas discit connectere frondes.
 Serta gerens, jam venturi præsagia mulcens, 245
 Iste senescenti tantum illo in tempore Romæ
 Carior annosæ quantum contingere matri
 Filius ille solet, quem post lacrymosa sepulcra
 Natorum viduæ sterilis tandem attulit alvus.
 Illa quidem, quæ jam lustris nil tale ducentis 250
 Viderit, hunc magno spectabit læta favore,
 Laureæ dum capiet, dum templis sarta relinquet,
 Primitiasque suas sanctas affiget ad aras.
 Florentina omnis magis ut sit grata propago,
 Idem unus tibi, Roma, dabit, nec protinus urbem 255
 Pœniteat Tusci fundasse ad gurgitis undam.
 Hic quoque magnorum laudes studiosus avorum
 Digeret extrema relegens ab origine sortes
 Romulidas vestrumque genus sermone soluto
 Historicos titulosque viris et nomina reddet. 260
 In medio effulgens nec corpore parvus eodem
 Magnus erit Scipio, seque ipse fatebitur ultro
 Plus nulli debere viro. At si vita manebit
 Longior, et nullo prævertet turbine cœptum

238. *Vestra* corr. pro *celsa* in ms. A.

248. *Iste* in ed. Bas., *ille* in omnibus ms.

259. *Nostrumque* pro *vestrumque* in ms. A.

260. *Historicus* pro *historicos* in ms. E.

Impetus alter iter, tunc ampla volumina cernes 265
 Magnarum rerum vario distincta colore
 In tempus perducta suum. Quis cuncta renarret
 Quæ clausa sub mente gerit? » Pulsabar anhelo
 Pectore visendi cupidus, cupidusque loquendi
 Interea, et magnum quis credere posset Homerum, 270
 Dulcibus optabam verbis imponere metam.
 Jam mihi carus erat te propter et alta relatu
 Cætera. Procedo sensim, propiorque parumper
 Conspicio curis gravidum sub flore juventæ,
 Et calamo hærentem viridique in gramine septum, 275
 Arboribus variis nitidissima flumina juxta,
 Ac gelidos inter fontes rupesque præaltas :
 « Respice, dux, inquit, quæ sint umbracula ruris
 Effigiesque sui, namque hinc ad talia primum
 Eriget ingenium variis mox partibus orbis, 280
 Et terra pelagoque vagus concepta per annos
 Desperata sinet; vix rerum turbine tandem
 Explicitus, magno transibit plurima cursu. »
 Singula mirabar, vixque audita salute
 Sustulerat gravis ille oculos et verba parabat, 285
 Cum matutino litui clangore repente
 Excutior visis somnusque recessit inanis,
 Teque aciem video mediis educere campis
 Subliniem hortantemque duces et signa moventem. »
 Ennius interea dum talibus ore disertus 290
 Æquoreum permulcet iter, jam fessus anhelos
 Phœbus Atlanteo recreabat gurgite currus.
 Haud aliter quam qui placidis per plana quadrigis

267. *Producta* in ed. Bas, *perducta* in omnibus ms.

273. *Propior* corr. in ms. A pro *propius*.

Vectus, et irriguo perfusus membra sopore
 Non sentit transire diem, longamque repente 295
 Decrevisse viam stupet, et vix credulus audit.
 Hesperio lævis Zephyrus surgebat ab axe :
 Vela levat classis, tum dextro tramite proræ
 Volvuntur, fratrisque in locum Cynthia pernox
 Invigilat, lassisque datum requiescere nautis. 300
 Remigis ut strepitus siluit stridorque rudentum,
 Scipio mitis ait : « Seu sunt, seu talia fingis,
 Dulcia sunt, fateor : sensusque et pectora mulcens,
 Illum equidem jam nunc juvenemque novumque poetam
 Complector tibi nunc visum quondamque parenti, 305
 Promissumque mihi gemino sponsore : profecto
 Diligo quisquis erit ; si nullus, diligo nullum. »
 Dixerat, et facili præbebant corpora somno.
 Sol pelago rediens ubi primum emersit Eoo,
 Ingentesque procul jactabat carbasus umbras, 310
 Littora prospiciunt alacres Lilybeia nautæ,
 Trinacriamque pari concordēs voce salutant.
 Jam Drepanum prætervecti, jamque omne remensi
 Inde latus Siculum, solidæ telluris in arvis
 Ut primum posuere pedes, pulcherrima rura 315
 Terrestri secuere via. Non carmine nostro
 Lætitia Italiæ, occursantia passim
 Agmina victori, populi, non urbibus haustis,
 Servata grates pro libertate canentes,
 Stare queunt, donec patriæ sub mœnia ventum est, 320
 Et luxit sperata dies tempusque triumphī.

301. *Rudentem* in ed. Bas., *rudentum* in ms. A, E, F.

308. *Corpora* corr. pro *lumina* in ms. A.

320. *Queant* in ed. Bas., *queunt* in ms. A (corr.), B, C, D.

Hic quoque, Calliope, quanquam sub fine voceris,
 Dextra veni, seroque favens assiste labori.
 Pulchrior Ausonio nunquam surrexerat orbi
 Ulla dies ; roseo vultum suffusa rubore 325
 Phœbeos frenabat agens Aurora jugales.
 Lætior ipse quidem solito et formosior alte
 Imperiis urgebat equos, jam lumine Romam
 Apenninigenæ spectans de vertice sylvæ.
 Conveniunt proceres : portis ruit obvia turba, 330
 Sexus uterque frequens, ætas se proripit omnis,
 Omnis honos omnisque gradus. Substernitur auro
 Omne solum et variis resplendent pulpita gemmis,
 Purpura per vicos sparsa est, et purpura tectis
 Obtentu factura viris victoribus umbras. 335
 Inde senum miti descendunt agmina vultu ;
 Hinc juvenum phalerata phalanx in limine primo
 Exceptura ducem. Facie subit ille serena,
 Ardua purpureo residens sub mœnia curru
 Et niveis invectus equis, generisque ferebat 340
 Ætherei frons alma fidem. Tum millia vinctis
 Post tergum manibus captivi tristia vulgi
 Procedunt Macedum proceres, quo bella Philippus
 Foverat auxilio ; Sopater dux primus et ipsum
 Sanguine contingens regem mœstissimus ibat. 345
 Post omnis legio gravibus connexa catenis
 Insequitur, tum parte alia spectacula magni
 Syphacis miseranda habitu ; namque obruta vinclis
 Majestas ; lacrymis pectus terramque rigabat,
 Flensque retro ad magnum referebat lumina crebro 350

Humida, victorem qualem sprevisset amicum :
 Mente notans tacita præter tot dura ruinæ
 Angebat miserum pudor ingens. Turba suorum
 Regia consequitur tremulo vestigia gressu.
 Hinc meriti cives, laqueis gens perfida justis 355
 Pœnorum perplexa venit, pulcherrima Romæ
 Mœnia conspiciens ; dux frater Hannibalis illis
 Primus erat. Mauræ subeunt post agmina gentis,
 Gallorumque manus, Italus namque ordine in illo
 Nemo fuit : digna meritos multaverat omnes 360
 Morte simul terræque hostes mandaverat Afræ
 Indignos patriæ aspectu et tellure sepulcri.
 Ante ebur et radians aurum et pretiosa supellex
 Et vestes ostro insignes penitusque potentum
 Divitiæ regum pompa celebrante vehuntur. 365
 Inde graves clypei præreptaque fortibus arma
 Signaque et horrentes galeæ cristæque trementes ;
 Post tristes ducuntur equi, domitique elephantes
 Demissa cervice graves ; puerilia circum
 Millia funduntur, turba obstrepit inscia rerum 370
 Bellua barbarico quod tanta veniret ab orbe.
 Hinc illinc Romana acies erepta nefando
 Servitio, lætumque canens ex more triumphum
 Concelebrat. Nequeunt oculos satiare videndo
 Servatore suo : prius it Terentius horum 375
 Culeo vir clarus Latia tunc urbe senator ;
 Libertus velut hic carum coluisse patronum
 Scipiadam fertur vitam obsequiosus in omnem.
 Ultimus it victor Latiis exercitus armis

357. *Conspiciens* in ms. A (prior lectio), dein corr. in *suspiciens*.

375. *Prior* in ed. Bas., *prius* in ms. A.

Atque equitum peditumque acies, velut obuius esset 380
Hannibal in primo venturus limine contra.
Tum tubæ et horrissonis victricia classica late
Perstrepere modis, tremuerunt Tibridis undæ,
Ac circum pavet omne nemus ; fragor horridus Albam,
Argolicum Tibur complet gelidumque Soracte 385
Et Prænестinis rigidas in collibus arces.
Sic tandem insueto Capitolia celsa triumpho
Ingreditur gratesque Deis persolvit amicis,
Immensamque auri montem ingentesque recondit
Thesuros in templa Jovis, tempusque per omne 390
Ditavit patriam. Sibi sed cognomine solo
Contentus, nihil hic proprias invexit in ædes,
Nec dubium quin ad reliquos per bella triumphos
Straverit ense viam, atque orbis patefecerit Urbi
Imperium. Puduit neminem Carthagine victa 395
Subdere colla iugo, dominosque agnoscere mundi
Romanos bello indomitos populumque Quirini.
Ipse coronatus lauro frondente per urbem
Lætus iit totam ; Tarpeia rupe reversus
Ennius ad dextram victoris, tempora fronde 400
Substringens parili, studiorum almæque poesis
Egit honoratum sub tanto auctore triumphum.
Post alii atque alii studio certante secuti.

381. *Limite* in ed. Bas., *limine* in omnibus ms.

382. *Tumque tubæ* in ed. Bas., *tum tubæ et* in ms. A, B, C, D, E.

383. *Tremueruntque* in ed. Bas., *tremuerunt* in ms. A, B, C, D, F.

385. *Argolicum Tibur complet* in ms. A cum ea nota : Posui *complet* propter versum, et supra, manu alia, lectio ed. Bas.

400. *Eminus* in ed. Bas., *Ennius* in ms. A, B, C, D, E.

Ipse ego trecentum labentibus ordine lustris
Dumosam tentare viam et vestigia rara 405
Viribus imparibus fidens utcumque peregi :
Frondebis atque loco simul et cognomine claro
Heroum veterum tantos imitatus honores,
Irrita ne Graii fierent præsagia vatis.
Nunc ego non ausim vos hinc ad tristia, divæ, 410
Materiamque truce[m] post tot modo læta vocare :
Quin potius longe fugite atque avertite vultus.
Certe ego vobiscum fugiam tristesque querelas
Invidiæ, procerum crimen, culpamque senatus
Non referam, populique nefas, ac sponte receptum 415
Exsilium, mortemque ducis, titulumque dolentis,
Aspera marmoreo subscriptaque jurgia busto.
Hæc memorent alii : mibi nam certissima mens est
Hic metam posuisse operi, patiarque nec unquam
Carmine tam mœsto sacras maculare sorores. 420
O mea non parvo mihi consummata labore
Africa, dum crescis, dum te relegensque comensque
Mulceo, magnanimum mors importuna Robertum
Intempestive mundo subtraxit egenti,
Et mihi prærepta penitus dulcedine vitæ 425
Speratum tibi clausit iter. Quo tramite perges
Infelix? Monstrabo viam. Non atria luctu
Turbida funereo, non dulcia limina quondam
Parthenopea petes. Tepidi nova saxa sepulcri
Tristis adi lacrymisque riga. Cum videris illic 430
Ingentem exigua regem tellure jacentem,
Te sibi viventi promissam redde sepulto

Ac cineri persolve sacro : nam spiritus astra
 Jam repetens terrasque retro despectat inertes,
 Sceptrâ caduca fugit, mortales negligit actus. 435
 Illa tamen, quanquam regni diadema relictâ
 Rideat et curas veteres nimiosque labores
 Erroresque hominum solio miseratus ab alto,
 Nos, nisi fallor, amat, nostri mitissimus olim
 Arbiter ingenii. Quo terris sidere raptâ, 440
 Heu heu quam vereor ne quid tibi durior ætas
 Obstrepat, et titulis insultet cæca decoris !
 Hospes Pieridum nostro jam solus in ævo
 Reddere promeritum studiis qui nosset honorem
 Interiit, secumque simul spes nostra recessit. 445
 Felices quos illa prius meliora tulerunt
 Tempora, nosque utinam nequidquam vana precamur !
 Non licet ire retro, nos cuncta novissima seros
 Et ferus adverso prospectat Juppiter axe.
 Utendum sorte est et sidera nostra sequenda 450
 Qua ducant, ne forte trahant ; mihi degere vitam
 Impositum varia rerum turbante procella.
 At tibi fortassis, si quid mens sperat et optat,
 Es post me victura diu ; meliora supersunt
 Sæcula ; non omnes veniet Lethæus in annos 455
 Iste sopor ; poterunt discussis forte tenebris
 Ad purum priscumque jubar remeare nepotes.

434. *Recensque* in ed. Bas., *terrasque* in omnibus ms.

444. *Redde* in ed. Bas., *reddere* in omnibus ms.

449. *Prospexit* in ed. Bas., ex post. lect. ms. A, *prospectat* primitus in ms. A.

452. *Impositam* in ed. Bas., *impositum* in omnibus ms.

454. *Et* in ed. Bas., *es* in omnibus ms.

Tunc Helicon nova revirentem stirpe videbis,
 Tunc lauros frondere sacras, tunc alta resurgent
 Ingenia atque animi dociles, quibus ardor honesti 460
 Pieridum studii veterum geminabit amorém.
 Tu nomen renovare meum studiosa memento
 Qua potes, hac redeat saltem sua fama sepulto
 Et cineri reddatur honos. Mibi dulcior illo
 Vita erit in populo et contemptrix gloria busti. 465
 Interea tamen, hoc jubeo, per inertia transi
 Agmina sollicito populorum incognita passu
 Vix procul extremo salutata a limine linquens,
 Heu paucas habitura domos, et rara per orbem
 Hospitia. At si quem veræ virtutis amicum 470
 Obtulerint tua fata tibi secura, repostum
 Angustumque precare locum sub paupere tecto,
 Atque ibi sola quidem potius peregrinaque semper
 Quam comitata malis, annosa fronte senesces,
 Donec ad alterius primordia veneris ævi. 475
 Tunc juvenesce precor, cum jam lux alma poetis
 Commodiorque bonis cum primum affulserit ætas.

.
 Si juvenem juveni mediis avellere flammis

461. *Geminabat* in ed. Bas., *geminabit* in omnibus ms.
 462. *Tum* in ed. Bas., *tu* in omnibus ms.
 463. *Sepulcro* in ed. Bas., *sepulto* in omnibus ms.
 468. *Conspecta* in ed. Bas., *salutata a* in omnibus ms.
 470. *Vera* in ed. Bas., *veræ* in omnibus ms.
 471. Hic versus deest in ed. Bas., omnibus tamen ms. inscriptus.
 472. *Augustum* in ed. Bas., *angustum* in ms. A, E, F.
 477. *Afluxerit* in ed. Bas., *affulserit* in ms. B, C, D, E.
 478-483. Hi sex versus tantum ms. A inseribuntur nullo interposito spatio, aliis contra post leve quoddam spatium. In margine ms.

Contigit incolumem tumidasque efferre per undas,
Per teipsum jam facta, senex, precor ista cavere. 480
Post mea facta velis, quotque omnia proterit unum
Tempus edax rapidosque dies solemque vorantem
Sacula et invidiæ tristes contemnere morsus.

B stat hæc postilla : Intersere quæ pro humiditate fere evanuit (*sic*) ;
hæc alia in marginibus ms. C, E, F : Intersere alicubi in hoc fine
ubi melius cadunt mutato textu uti occurret, ut decentior sit junctura.
In ms. A, D, abest quævis nota marginalis.

APPENDICES.

APPENDIX I.

VERSUS

JOHANNIS BOCCATII DE CERTALDO

PRO AFRICA PETRARCHÆ

IN VULGUS EDENDA.

ARGUMENTUM.

Ili versus in uno codice bibliothecæ Marcianæ (Venetiis) (Cod. Morelliano CCXXIII, cl. XIV ms. Lat.) reperti sunt, et a D. Rossetti (*Poesie minori del Petrarca*, vol. III, p. 47-63) editi. Quo animo eos pepigerit Boccatius, ipse ad Franciscolum (de Brossano) scribens palam fecit: « Audiissem ego libenter quid de bibliotheca pretiosissima viri illustris dispositum sit. Nam apud nos alii varia credunt, alii referunt. Sed quod me potissime angit, est, quod de a se compositis libris, et maxime de Africa illa sua, quam ego cœleste arbitror opus, consumptum sit, an fiet adhuc et mansura perduret, an igni tradita sit, quem illi, ut novisti, sæpissime severus nimium rerum suarum iudex minatus est vivens. Sentio nonnullis nescio a quo examen tam hujus quam reliquorum librorum fuisse commissum, et quos dignos asse-

rerent, eos mansuros fore. Miror committentis inscitiam, sed longe magis suscipientium temeritatem et ignaviam. Quis enim mortalium quod inclytus præceptor noster approbaverit audebit infelici calamo reprobare? Non si resurgat Cicero, non Flaccus aut Maro. Heu mihi timeo, ne juristis commissum sit, qui, quum leges noverint et eas potissime, quas impudico ore aiunt esse de pane lucrando, se arbitrantur eruditos in omnibus. Videat, oro, Deus et poematibus aliisque sacris inventionibus magistri nostri adsit adiutor. Tandem si iudicio eorum iudicum causam stare contingat, si libet, scribito, et superaddito, numquid copia cupientibus detur, et quid eodem modo de reliquis, quid de libello Triumphorum, quem nonnulli aiunt communi doctorum sententia exustum. Nam donec a te scivero, timebo illis, nec immerito. » (Ex Mehus, Ambr. Trav. epistolæ, p. ccv.)

Italiæ sublimis honor, generosa Petrarchæ
 Africa Francisci soboles, quid nescia dormis?
 Non sentis convexa poli, non sidera secum
 Quod tibi promittant fatum pugnancia? quodque
 Jam patres Veneti, quîs coram dicere causam 5
 Te fortuna jubet, juris posnere tribunal,
 Inque fori medio sedeant; crepitentque furentes
 In cœlum flammæ, damnatis, credo, papyris
 Supplicium strepitu complectens omnia circum?
 Horridus hinc nigris squalens per colla colubris, 10
 Livor edax clamore petit solvaris ut igne;
 Hoc tibi confirmans rigidum voluisse parentem,
 Dum fuit in terris illi lux ultima; neenon
 Attica jura velint, validique potentia moris
 Legis habere locum, jubeant tabulæque Quiritum. 15
 Parte alia Pietas deflet sociata querelis
 Innumeris, dulcesque simul stant ordine secum
 Orantes Musæ lacrymis precibusque senatum,
 Ne pereant tot gesta virum sanctique labores,
 Amplaque doctiloqui vatis nunc carmina flammis. 20

Incerti resident patres et murmure multo
Discutiunt, cui danda fides et credere dictis
Jure queant, hostine tuo, seu forte Camœnis.
Et tu incerta tui torpes quasi nescia? Surge,
Surge, precor, precor, ipsa tibi sis causa salutis, 25
Dum dubii pendent, dum nondum robore quidquam
Censores firmant; Superi dum tempora præstant,
Excute lethiferam pestem, viresque resume.
Pellito segnitiam; longo squalore catenas
Jam debiles infringe manu, postesque revelle 30
Valvarum; tristesque domos et carceris umbras
Linque fuga celeri: custos nunc ille severus,
Qui solers multos caros tibi sustulit annos,
Est absens, abiitque volens meliora secutus.
Quid mussans differs? Non spectas impia tecum 35
Quot doleant, timeantque tibi? Circumspice, quaeso,
Quot pereant misere, si tu neglecta peribis:
Italiæ renovatus honor, Musæque latinæ;
Laurea Tarpeia digitis assumpta sub arce
Romuleis, gratumque decus; veneranda poesis; 40
Ingenium cœleste patris grandesque labores;
Incllyta fama virorum orbi jam cognita toti:
Heu flentes ibunt tecum tua fata sub umbras!
Stat procul emissus montis violentus ab antro
Sorgia, devolvens ingentia saxa cavernis, 45
Mugituque gravi, nebulis oppletus in agros
Funditur, ac hominum fructus et culta colonum,
Turbatus tua damna timens, pervertit et aufert;
Cæruleum caput e vitreis Thetis erigit undis,
Naiadum sociata choris cum gurgite deflens 50
Quos tibi nunc ignes audit crepitare propinquos;

Nam te nascentem nemorum per opaca sub umbras
 Suscepisse suis ulnis, et lacte nutrisse,
 Et servasse refert, verique crepundia testes
 Margine gramineo demonstrans, atque parentis 55
 Protendit mansura diu vestigia magni,
 Quo jussit movisse, animum viresque dedisse,
 Tinnituque sibi gracili tenuisse canenti
 Conceptum pulchrum, dum te quoque gigneret olim.
 Albula sic fluvius, populus sic omnis et omnes 60
 Hen proceres urbis circum Capitolia fremdunt,
 Et tibi sæva timent cuncti convitia flentes ;
 Teque vocant, suadentque fugam, votisque precantur
 Ut te subripias igni, sanctisque tuorum
 Te manibus credas, longos victura per annos ; 65
 In sedesque velis tecum revocare priores
 Ausonias Musas, septemque revisere colles,
 Atque pio cantu saltem recreare ruinas,
 Tollere si nequeas, et priscum nomen avorum.
 Ex urna veteri, cujus tu grandia cantas 70
 Bella, viri cineres emittunt mixta querelis
 Verba, quibus requiem poscunt, humilesque perorant,
 Neve rogis mandare velis quam carmine famam
 Æterno renovas, iterumque per invia mundi
 Exilio relegare senem, clara atque tropæa. 75
 Euboicæ rupes et circum littora Baiis
 Sirene scopulis, Baccho gratusque Vesevus
 Emittunt omnes gemitus tibi dura timentes ;
 Marinoreosque inter lapides sculptumque sepulcrum
 Tritones referunt, vox sit audita Roberti 80
 Magnanimi regis repetens promissa Petrarchæ,
 Ut sua sis, nomenque suum per sæcula serves,

Concessos memorans lætos pro munere honores.
Sed dic ; nonne audis medio nunc carceris ægram,
Dum nudam, viduam, solam miseramque dolentem 85
Se dicit, natumque vocat Florentia frustra ?
Si caput extuleris, fessam flentemque videbis
Carpentem manibus sparsos hinc inde capillos,
Pectora tundentem pugnīs, ac ora rigantem
Unguibus infestis, pulla sub veste sedentem, 90
Pulvere respersam putri ; Parcasque sorores
Et cælum sidusque malum, crimenque resectum
Ante diem trivio lacerantem, et numina dictis.
Te solam cupiens, sperans te posse dolores
Composuisse suos ; quid si te sentiat, oro, 95
In cinerem versam, facturam credis amantem ?
In mortem furibunda ruet, nigrasque vocabit
Orans Eumenides, mactent rapiantque per umbras,
Quod fueras factura suum, si vita fuisset,
Perpetuum nomen. Poteris, dic, obsecro, mentem 100
Non flexisse piis lacrymis precibusque vocantis ?
Sic facilis matri, reliquos si forte recusas ;
Teque sibi natisque velis sæclisque futuris
Reddere : carpe fugam volucer, dubiosque relinque
Euganeos montes ; timeas non hercle necesse est. 105
Te quoque Castalio servabunt vertice Musæ
Pierides, vatūque chorus ; te grandis Apollo
Inde sacris cum jure tuo tutabitur armis.
Inclyta Pariseos optatam pluribus annis
Te vocat, et manibus tensis suppliciter orat 110
Esse velis secum, cum sit vetus hospita vatū
Pervigil, et servet studiis monumenta priorum.
Te civem natamque suam pulchramque sororem

Roma petit, viresque parat si lædere tentet
Te Phrygius quisquam, vel quem velis audeat alter ; 115
Teque latina rogat legum Bononia nutrix,
Ut venias requiem longo positura labori.
(Ne spreveris posito sibi sint incognita visæ
Culmina vel Superos calamis in bella movere ;
Sic potuisse satis dites spectare rogatos 120
Inter avaritiæ scopulos orchestra tenentes.)
Quid memorem celebres reges, quidve oppida passim,
Qui cupiunt ut salva velis consistere secum ?
Si tibi sola sinum pandat Florentia mater
Egregium magnumque, sat est. Non clarior ulla 125
Est Italis patria, non æqua potentia cuiquam ;
Hæc animos, hæc arma virum sumptusque datura est
Omnia. Si facies, centum miraberis urbes
Lætitia florere nova, populosque canentes
Sacra Jovis magni, Phœbique poema, corollis 130
Ornantes aulas, et te super astra ferentes
Vocibus altisonis : resonabunt undique versus
Aonidum citharis ; virides, quæ pallet, amicos
Emittet laurus frondes ; et Sorgia lenis
Fonte cadet placido campis ; juvenesque Quirites 135
In priscos rediisse dies tunc forte putabunt,
Templa deum plausu, ludis sertisque theatra
Complebunt, festisque choris de more vetusto.
Linquet et Ausonium bustum gravidasque paludes
Scipiades, Romanque suam sanctumque senatum 140
Consurgens repetet ; niveos iterumque jugales
Ducturus junget neglectos urbe triumphos :
Fulgorique suo si sentiat esse Robertus
Hoc decus annexum, dulci cum pace quiescet.

Quid referam multis? Patriæ decus omne resurget, 145
Sospite te, et, lugubri posito squalore, coronam
Etruscam capiti ponet, vestesque resumet
Purpureas; omnisque ruet plebs obvia nempe
Susceptura suum totis amplexibus. Ergo
Frigida quid torpes? quid differs vota tuorum? 150
Rumpe moras, felixque veni, sanctumque poema
Pande tuis; aperi....., fac, pande secreta,
Ut videant omnes Itali juvenesque senesque,
Gallus et Hispanus, studiis tardusque Britannus,
Germanusque ferox, Ister veteresque Liburni, 155
Et quæcumque sedent gelido sub sidere gentes,
Quem tu *conspicuum meritis belloque tremendum*
Diva refers; serique queant novisse nepotes
Terribiles classes, et vela sequentia salo
Ordinibus certis, et justis vindicis iras 160
In meritos; quæ pressa prius victricibus armis
Littora, quas validas urbes aut oppida capta;
Quas actas pariter prædas Barcæa per arva
Atque hominum strages, exustaque castra Syphacis;
Et noscant Pœnos undantes sanguine campos 165
Puniceo, luscumque ducem remeare coactum
In patrios agros sævo sub Marte gementem,
Sidonias arces flammis ferroque subactas;
Necnon et Tyrios fractos tractosque catenis.
Tuque pater, qui regna tenes nunc celsa Tonantis, 170
Et dulci frueris Christo, fac fautor ut adsis
Nunc natæ, cœptumque pium tu numine firmes.
Adde animos, ostende fugam, retroque sequentes
Pellito, ne possint carmen violare voraces
Quod Divum jam fronte gerit. Quæsoque, benignus 175

Ignoscas, si, ut jussa minus servantur amici,
Hortor sollicitus. Nosti sic Cæsaris olim
Edicto magni pariter frustrata Maronis
In decus et laudem divinæ Æneidos ; et tu
Principis imperium mecum laudare solebas. 480

APPENDIX II.

METRA

COLLUTII PYERII AD PETRARCHAM

INCITATORIA

AD AFRICÆ EDITIONEM.

ARGUMENTUM.

Illud poematum exstat in Bibliotheca Parisiensi vulgo dicta *Nationale* (Ms. Lat. 8123, fol. 75-79.) Quomodo compositum fuerit Collutius ipse explicuit in epistolis quibusdam, tum jam vulgatis, tum in codice quodam Laurentiano (Plut. 90 sup. n° 43, 3°) servatis.

I. Ad ignotum quemdam — xvii kal. sept. mcccclxxiv (?) — Ego jam correctos versiculos, quibus illum (Petrarcham) ad publicandam Africam impellebam, pene rescripseram, ad ipsum, quam primum se obtulisset nuntius, transmissurus; et ecce fama nigerrima, tantæ tamque flebilis nuntia mortis, auribus insonavit; ex quo sic imperfecta mea carmina remanserunt: qualiter dubito ipsum suam Africam dimisisse. (Col. Salutati epistolæ Florentiæ editæ 1741, pars II, p. 58.)

II. Ad Franciscolum de Brossano. — Vigilia Natalis Domini mcccclxxv (?) — Cæterum scribo Lombardo et carmina quæ, me miserum! jam exemplaveram ad Franciscum transmittenda, quibus conabar illum ad editionem Scipiados incitare, ad eum mitto, ut qui adnitebar a vivo librum illum excudere, post fatum tu et alii mihi non invideatis eundem.... (Id., pars II, p. 49.)

III. Ad Lombardum a Serico — xxv jan. mcccclxxvi. — Cæterum,

vir optime, olim vivo Petrarcha, incitatorios versus ad editionem Africæ ad eum, me miserum! transmittendos, quo tempore cæli injuria nobis illum eripuit, mea ruditate perfecti, quos ut ineptiarum mearum particeps fias, ad te mitto, ita tamen quod te advocatum velim, ut divinum illud opus, quod Franciscolus fuerat ad Boccatium transmissurus.... tua intercessione promerear. (Cod. Laurent., p. 25.)

Quid tibi *conspicuum meritis belloque tremendum*
Scipiadem cecinisse juvat, si carcere clausum
Oculis, et longa spe nos suspendis hiantes?
Scipio sidereus, proles reputata deorum
Et vindex patriæ, Trebiæ, patris atque Ticini, 5
Necnon Cannarum præformidabilis ultor,
Quo duce, Roma ferox Trasimenam oblita paludem,
Mœnibus Hesperiaë victis, Carthaginis Afros
Multiplici marte toto dimovit Ibero,
Ac ultra Gades extremo in margine fixit 10
Oceani imperium, jam claro carmine poscit
In lucem prodire tuo, secumque gravatur
Tempore tam longo clausum sub nocte teneri :
Nec tantum quondam Libycum transferre per æquor
Romanas acies cupiit, Byrsamque minacem 15
Adventu terrere suo, talemque tremendo
Pugnaci Libyaë bello se ostendere qualem
Hannibal Italiaë, quantummodo tempore nostro
Gandet, et exspectat divino carmine laudes
Instaurare suas! Priscæ nam pœnitet illum 20
Historiaë, et quamvis magnis auctoribus atque
Mellifluo celebrata ducis dictamine gesta,
Carminis æternos optat melioris honores.
Ac tu cui pridem Capitolia celsa dederunt
Vatibus assuetum Phœbeæ frondis honorem, 25

Et qui res Italas cœpisti et Punica gesta
Scipiademque referre pium, rumore secundo,
Totius ac orbis, ubi lingua latina, favore,
Fare, precor, summamne manum gravis Africa quondam
Attigit, at certe meruit contingere? Quod si 30
Ultima lima tuum purgavit carmen ad unguem,
Ut reor, utque magis par est nos credere, cur non
In lucem prodire datur? Semperne latebit
Librorum studiique inter angustia semper?
Italiam pendere tuam patiēre morantem. 35
Te multi historiæ seriem servare canendo,
Lucani de more, putant, nil fingere, verum
Certa sequi, non clausa sacræ figmenta poesis
Pingere vel celebris Parnassi admittere ludos.
Sunt qui te Hesperias solum pertingere pugnas 40
Affirment; alii Libycis tua carmina rebus
Æternum spondere ferunt per sæcula nomen :
Ast ego quid credam? Tacito cum pectore mecum
Historiæ summam libranti mente revolve;
Bellorum causas tot totque exordia rerum 45
Miror; Apollineum frontem sacrasque Camœnas
Nec liquisse reor nec pleno currere campo.
Nam tot facta ducum Gradivi sorte cadentum
Pro patria et dulci pro libertate tuenda
Scribere, Romanos totiensque occurrere bello 50
Vincenti Libyæ, totiensque resurgere victos,
Tum majore manu, tum Diis melioribus, altum
Materiæque ingentis opus quis nescit, et omnem
Scribendi transire modum? Tibi nam licet oris
Sit satis et vatum possis superare canendo 55
Plectra, necesse tamen, moderato fine, volumen

Claudere, ne exundet adeo quod tædia gignat.
Ergo licet fuerit bellorum causa Saguntum
Grassanti Pœno fidei integritate resistens,
Et licet Hispanis sublata mente triumphis 60
Hannibal intrarit, victuro milite, ruptis
Alpibus, Italiam, exhausturus sanguine Romam,
Et licet in primo congressu Scipio patrem
Imperiique decus properato robore solus
Texerit, atque suis Trebiam licet Africa victis 65
Bis titulis numeret, licet hinc et Tuscia flerit
Flaminium Pœni rara pietate sepultum,
Apulus ac illinc Cannæ, tot millibus alto
Sanguine prostratis, damnarit flebile nomen ;
Atque licet geminus lustravit consul Iberos 70
Romanum fundens indigna cæde cruorem ;
Et licet, hoc toto feralis tempore belli,
Tam mare quam tellus Latiali sanguine pinguis
Undarit, totiens Pœno frangente Latinos ;
Plurima fors seriem moderans cinctutus omittis, 75
Multa triumphali fors scribis gesta flabello,
Multaque fors clipeis pingis, fors multa tapetis
Intertexta notas : necnon et multa referre
Flebiliter victos inducens, multa superbe
Victores jactare tuo fors carmine fingis. 80
Nec minus Ausoniæ te credo recidere lites
Quos meliore polo, quos duro Marte triumphos
Auxit Roma ferox demum Carthagine victa.
Nam licet attrito Latiali robore quondam
Sidonio pœnas totiens afflicta dedisset 85
Roma duci, semper cunctis invicta ruinis
Cladibus emersit surgens ad prælia major.

Hæc, Fabio dictante, quater jam victa furentem
Sustinet Hannibalem cunctando, et grandinis instar
Monte ruens Pœnum fugientem in castra remittit. 90
Hæc et post Cannas vix constituyente senatu
Urbem linquendam, gladio defensa tribuni
Scipiadæ ac imbre demisso cœlitus, hostis
Faucibus erepta variis regionibus orbis
Bella gerit ; Siculas Marcello hæc consule terras 95
Occupat, hæc Caralim Sardoaque Marte cruento
Regna capit, multo Pœnorum sanguine, victrix
Hæc Macedum regem, secreto fœdere vinctum
Hostibus, in propria sternit ditione Philippum.
Neenon se Italicis metuendam præbet in arvis, 100
Hannibalem Latii domitorem fulmine frangens
Marcelli, et Capuam, Libycum quæ sola rigorem
Deliciis tum visa potens mollire secutam
Gentis Agenoreæ post Cannas fata rebellem
Obsidione premens magna virtute recepit. 105
Hæcque Tarentinam defensa viribus arce
Irrumpens urbem, felici Punica Marte
Agmina prosternit multumque intercipit hostem.
Quid memorem Pœno spumasse cruore Metaurum
Cædis barbaricæ dum Claudius impiger auctor 110
Sternit Hamilcaridem tot fuis millibus alto
Sanguine Cannarum cladesque ulciscitur ardens.
Neenon Romanis metuendus detonat armis
Pœnisequos belli dum turbine sternit Iberos
Scipio fulmineus; cujus tibi gesta canenti 115
Occurret magno victus certamine ductor
Hasdrubal, atque novis Carthago mœnibus, axe
Structa sub Hesperio, Romano milite capta.

Occurrent ludi et vario celebrata paratu
Ac consanguineo divum sacra sparsa cruore. 120
Et rex Hesperiae bellaci turbine victus,
Atque pudicitiae occurrent exempla verendi
Mille ducis, bellicae occurrent mille labores,
Hasdrubal occurret transvecto milite fractus,
Infidusque Syphax ardentia castra relinquens, 125
Et majore manu mox bello fractus uterque.
Occurret tandem, sic fata potentia volvunt,
Italiae domitor trepidae Carthaginis altis
Vocibus excussus Latio, et vincendus ab armis
Hannibal Ausoniae, pro lubrica gloria Martis! 130
Qui modo Romanis infesto Marte tremendus
Par erat in Latio et Libyca ditione premebat
Innumeras urbes, Parcarum stamine verso,
Cogitur ad patriae bellum transferre juvamen;
Quique modo pugnas, alienis intulit arma 135
Finibus, en supplex patria(que) domoque receptus,
Pacem orat pacemque recensuit esse petendam;
Quique modo lentus, per praelia multa triumphans,
In Latio Latium vincebat, Pœnus in arvis
Puniceis fugiens, misera Carthagine teste 140
Vincitur, et tandem vix quarto milite cedit.
Ergo de tantis etiam cum multa supersint,
Quæ tamen omitto versus in cuncta trahantur
Incertum quæ prima canis, quidque eligis alto
Carmine dicendum. Nam quod simul omnia promas, 145
Credere nos prohibet series longissima rerum.
Quin etiam dubium Parnassi tegmine numquid
Nobilis historiae fingendo lumen ad umbras.
Sed vero propius est te divina Maronis

Fundamenta sequi, et tanti quasi semina belli	150
Quæ jecit Phrygio sacris cum versibus igne	
Belidos accensum pectus flammavit Elysæ,	
Servatumque Deis auctore Marone potentes	
Motibus adversis populos in bella fovere.	
Quos tamen hinc armis aut inde in prælia divos	155
Ignotum dubiumque ferox regina deorum	
Cui faveat Juno, cui Pallas, cui vel Enyo,	
Cui Bellona furens, cui gaudens sanguine Mavors.	
Et post clara fide lugendi busta Sagunti	
Qui putet Hannibalem Romæ fatale flagellum	160
In cladem Latio Stygiis te armare colubris.	
Sunt qui post Trebiam, cum Tuscis Alpibus olim	
Sævus Hamilcarides subita nive clausus adhæsit,	
Fingere te credant inimico milite Tibrim	
Attonitum gelidis fluvios tenuisse sub antris	165
Hesperios Athesim simul auriferumque Ticinum	
Eridanumque patrem, quo nunc fecundior alter	
In mare præcipitat collectas plurimus undas.	
Cum quibus et vitreo prolabeus nuntius amne	
Benaco de patre fluens venisse putatur,	170
Ac Adua et multo decurrens forte Timavus.	
Necnon Ausoniis limies notissimus agris	
Parvus aquis Rubicon et jam tum cæde futura	
Pœnorum læto procedens ore Metaurus,	
Etruscique amnes inter quos Macra vadosus	175
Pene Ligur luceque rapax, infestus in agris	
Rastrisecus gelidis, sic fama est, Anauris undis.	
Quique dedit nostræ cognomina Nevala vallis	
Elsaque saxificus canoque Bisentius amne	
Quoque tua aluitur Florentia nobilis armis	180

Monte cadens illo quo Tiberis et æquora Pisæ
Irrumpens apto magnis pro ratibus alveo.
Creditur hic mœsto vires in prælia fratri
Promisuisse suas, vectumque elephante superbum,
Hannibalem tantis belli successibus ultro 185
Divina petiisse manu, tumque unius usu
Luminis infestum Romani nominis hostem
Privasse et tumidis pene oppressisse sub undis.
Alter collina postquam de turre tremendus
Hannibal horrendis simul est conspectus in armis, 190
Concilium tenuisse Jovem te fingere credit,
Iratosque Deos subitis ex æthere nimbis
Defendisse suæ trepidantia tecta Suburræ.
Solve, precor, dubios, liceat quandoque videre
Africa divino quid tandem carmine promat. 195
Nam satis atque super lature volumina sacræ
Scipiados multis dudum limata diebus,
Si quondam geminis divinam Æneida lustris
Carmine vivaci Maro composuisse putatur,
Sique quater ternis vulgatæ Statius annis 200
Carmina Thebaïdos multo recitata favore
Edidit, et longe meruit præconia famæ,
Cur tam difficili producit Africa partu?
An metuis sævis latrantum morsibus olim
Opponi, et lucem præclari nominis atræ 205
Nubibus invidiæ obduci, qui tanta tuorum
Laudatus cunctis dederis monumenta laborum
Jam tua bucolico contexta volumina versu.
Hæc licet ignava cumulatis laudibus ætas
Excipit, et prisco præfert tua metra Maroni, 210
Plurimaque immodicum mordax invectio laudes

Cunctorum meruit, laudantur carmina mille
Destinata viris, laudatur epistola quæque
Pollice conspicitur celebris formata Petrarchæ,
Et quæcumque tuum referunt epigrammata nomen. 215
Laudantur vulgo summoque favore per ora
Prudentum volitant, ævo celebranda futuro.
Ergo inter laudum suffragia tanta vereris
Quod fluat integritas damnato carmine famæ.
Fac detractores mordaci insurgere lingua, 220
Te duce, si malis, pro te pugnare sequetur
Defensura cohors meritæ præconia famæ.
Sique tacere velis, studio devota placendi
Agmina prospicies tibi pugnatura faventum.
Fas cunctos tacuisse licet fas credere non sit 225
Ac indefensum dimitti in bella volumen
Scipiados, non ipsa satis in prælia pro se
Proque tua fama divino carmine stabit,
Si Maro sique pater laudator Achillis Homerus,
Egregii vates, duo lumina clara poesis, 230
Invidiæ morsus non effugere, quid horres
Mox occasuros victor perferre latratus ?
Forsan post cineres supremaque funera credis
Quod meritis reddatur honor, quodque Africa vivax
Æternum, victo livore, per omnia duret 235
Sæcula, nec credam quod te meditatio fallat.
Attamen haud facile quidquid non edidit auctor
Emergit, namque ipse suum damnassee videtur
Factor opus vitæ quod non in tempore promit.
Quid ! fama est (Musæ tamen hunc arcete furorem) 240
Te voluisse acre flammis absumere chartas
Scipiadas, menti si fas est credere tantum

Incidisse nefas ; sed fas, ingrate, memento
Sola tibi clarum quod præbuit Africa nomen.
Hinc primum innumera sumis præconia laudis, 245
Hinc vatum suscepte sacris, carpsisse putaris
Dignus Apollineas celsa ad Capitolia laudes.
Ergo, ingrate, tuæ exstingues primordia famæ
Et vigilata diu poterit, proh ! carmina flammis
Subdere sæva manus, nec saltem parcere Musis, 250
Quarum sacra colis, reverentia debita coget.
Plurima namque licet celebri tibi nomine famam
Promittant, tum nexa metris tum lege soluta
Carminis, et veterum superasse putere labores,
Æternum tibi sola dabit tamen Africa nomen. 255
Nec te limandi teneat tam fixa cupido ,
Quod nunquam absolvas ; scio namque adungere semper
Tollereque aut aliquid positum mutare juvabit,
Sicque tua accipiet nunquam correctio finem.
Tu fidus testis studium juvenile senectæ 260
Displicet, et variant curæ variante capillo.
Vix heri quod placuit, cras mente placebit eadem.
Ergo modum limæ positurus denique, multum
Expectate, tuam jam sero tempore promas
Scipiadem, nostræ ætati patriæque daturus 265
Perpetuum nomen ; tibi gloria quanta paretur
Post munus fatale regi, fac cernere possis
Vivus, et ipse tuæ summam defendere famæ.

COLLUTIUS PYERIUS DE STIGNANO,

Immeritus cancellarius Florentincensis.

APPENDIX III.

AD COLLUTIIUM PIERIUM DE STIGNANO,

CANCELLARIUM FLORENTINORUM,

QUOD AFRICA NON ERAT EDENDA VIVENTE FRANCISCO PETRARCHA,
LAUREATO POETA, EJUSDEM AFRICÆ AUCTORE,

REFRAGATORIA INCIPIT EPISTOLA.

ARGUMENTUM.

Hoc opusculum olim in abbatia Florentina Sanctæ Mariæ, hodie in bibliotheca Laurentiana (n°s 2618-79) servatum, Lombardo a Serico Mehus attribuit. Cui enim, ex litteris Collutii, missam fuisse *Metram incitatoriam* modo comperimus. Solus inter Patavinos, utpote librorum Petrarchæ custos, norat an jure edenda foret Africa, ideoque solus qui precanti Collutio responderet idoneus.

Publicatum est jam illud carmen a Zaccaria : *Iter litterarium per Italiam ab anno MDCLIII ad annum MDCLVII.* — Venetiis, 1762, — pag. 347 et seq.

Auribus adsonuit vox perceleberrima tandem
Huc, ubi siderei vigor est moderaminis orbis
Et cunctos penetrare polos conata petebat
Scipiados conquesta moras Italumque periculum.

Scilicet hinc paucae lustrata ad tota sonoro 5
Lumine descendunt : huc et per mutua paucae
Conscendunt animae, quibus et natura benigna
Jureque certamen dedit ex Helicone sacrata
Fronde premi crines, quae mutos reddere pisces
Vocibus alma potest, et amoenas ducere ad artes ; 10
Atque ita Pierius dulcis dum membra regebam
Nunc mihi tutandus summi Jovis ante tribunal
Flagitat et poseit, quid seros traxit in annos
Scipiadam egregium vigilataque praelia Cannae,
Et promi licuisse probat dum corpus agebam ; 15
Causa feret, famae mortalis nulla libido.
Hic ego jam didici nullo velamine fari.

Namque ego mutatus vitae viventis honorem
Sortior ; hoc quoniam vatum mens torsit amorem
In solidum stabilemque Dei, quem contremittit orbis 20
Omnis, et angelici laudant super aethera cantus ;
Credite, majores, quanquam divina poesis
Dicatur, decoretque animos et vivere longum
Ingenio faciat quae praeteriere peracta,
Peccatur, quoniam non est sua gloria praeter 25
Detrimentum animae, morti nam turgida ducit
Gloria ; non fallor, humana inflata superbit ;
Ah ! quantum tenui perimit vos gloria rima !
Quod nisi vitassem, modo non mirata viderem
Sidera sub pedibus, nec quidquid circumit almus 30
Sol, neque Virgilium, nec caetera nomina vatum
Quae pridem cecinit tenuis mea fistula quam scis.
Ast cum propositum foret ostentare modestum
Scipiadam, et promptos Romae Byrsaeque labores,
Id metui, vidique volens, ideoque vocavi 35

Hunc auctorem operæ celebris *quem quina videtis*
Larga per innocuum retegentem vulnera corpus
 Carmina pollicitus multa et pia cum modo possem
Vertice Parnassi rediens, si forsitan illum
Carmina mulcerent, vel si minus illa placerent. 40
Forte etiam lacrymas, quas ne per tempora sero
 Protraherem simulata dedi, lacrymisque vacavi
 Plurimus. Exhausto quieverunt pectore curæ
 Scipiados, demens servarem tempore lapso.
 Quo non Pimpleæ poterant me ducere musæ 45
 Duxerunt lacrymæ, jejunia; carmina David
 Pastoris quæ rauca prius causabar amatam
 Scipiada exardens media post nocte canebam
 Moniens (*sic*) admonuit; juvat et monimenta tulisse.
 Me nunc harmonici circumstat concio cœli. 50
 At si Scipiados limanti pectore cunctis
 Posthabitis puncto tendissem Sorgius idem,
 Tunc mea per volucrum complexissent alta polorum
 Spiramenta, Deos quiescentes carmine festo
 Mulsissent, jubiloque novo conspergere cunctas 55
 Tentassent terras, maris importuna vagatis
 Flamina sedassent Brentæque salubria Tempe
 Euganeosque oleæ colles vitisque feraces
 Lætus olorino tetigissem sidera cantu.
 Laudibus ah quantis cessisset Mincius Arno! 60
 Sic satis Æneæ forti par Scipio, major
 Cæsare præcipiti, tanto robustior omni
 Æacida vel Ulysse simul quos mirus Homerus
 Clarificat. Quanto fictis divinius illis
 Quæ sonat ambiguo versu Rhodopeius exsul, 65
 Nec me pœniteat vestros liquisse decores,

Nubila dum videam post terga rigentia mundum
Æthera nec paveam. Micat hic cum fulgure rubro
Et raucus tonitru resonum tremefecit Olympum.

Hactenus æthereo dixi sermone, Coluci : 70

Nunc humana tene. Loquar, en quæsita resolvam.

Multa querelarum prodit tua pagina, multa

Quæris, et indignum tanta ratione reperta

Censeo surda quidem fieri tot spicula dulci

Illita rancore. Invideas, nisi fortia forti 75

Illa retundantur clypeo. Viget alitus haustus

Aonii fontis, vel in his ars nostra relucet

In tortum spiculi, dum tu varianda requiris

Principia, et longæ percurris corde sagaci

Historiæ cumulum, fingendaque flumina nobis 80

Auxiliata suis contraria viribus hosti

Nomine nota facis. Sed et hæc modo desine velle

Vestigare. Cito ceram specularere forsan.

Qualiter in somno genitor firmaverit altum

Nato propositum nitido conversus Olympo 85

Unde tibi hic etiam patefacto cardine cancri

Labitur, utque ducem venturum ad tecta Syphacis

Lælius Avellanis dimittat honestius arte

Ac hemistichio; quo potu pulchra virago

Sophonisba novum Masinissæ rumpat amorem, 90

Nigra triumphales fugiens ad Tartara currus,

Atque Syphax dominam captus portetur ad urbem

Infidus, Latio cineta jam milite Byrsa,

Utque Mago januæ solvens a littore funem

Naviget, et vitam mediis exhalet in undis; 95

Qualiter Hannibalis sermonem in vana refellit

Scipio, post tremula bellum consignet in hasta;

Quoque modo matrona Jovem mulierque precentur
Et tandem generi fertur sententia justo ;
Hannibalis quo more fugam per gaudia mente 100
Lælius educat; ductores conferat omnes
Armorum, post fit Carthago perfida supplex.
Navibus ambustis Libyæ secat æquora victor
Lucida tranquillus, vatemque requirit amicum.
Ennius omnigenas narrat per somnia vates. 105
Nos quoque vulgantur Graii præsagia vatis.
Est operæ pretium decernere cuncta ; quid ergo
Haud est tam properus velut ad vulgaria præceps
Scipio conspicuus Pœnorum terror et astus
Doctior? Ut sentis, moderantem nulla voluptas 110
Ingerit. Hic secum venientia tempora pensat
Exspectatque libens auro redimita secundo
Tempora laturus nullo renuendus in ævo.
Nec patitur magnos moliri certa paratus
Prærapide natura homines. Scit et ipse magister 115
Militiæ. Serum nego quod mox perpetuum do.
Abjicias animo non detulisse timore
Gentis degeneris. Vatum vestigia quantus
Evitare labor! Scis, o doctissime, quæque
A priscis calcata via est, et pene recenset 120
In veterum reciduntque sonos et dicta poetæ,
Et cum crediderint ex se excudisse poema,
Immemores furti primo recitante notantur.
Num si pauca tuo transmissa exordia nobis
Carmine pensares librato examine lancis, 125
Te tua te decies circumspexisse deceret.
Ergo non tutum est juvenem procudere versum,
ingeniumque premi decet ut sine labe feratur

Quod recte placuit tenero rigidoque placebit
Quod non sedato ducetur corde senili. 130
Difficile est, mihi crede, loqui sua criminis ut non
Suspicio sit certa fides : docearis in isto.
Parthenias numquid cunctis fuit hostis amicus
Dum cunctos spoliat seque et componit in illis 135
Culpatus furti causam defendit, et esse
Se pugilem fortem non furem dixit habendum.
Non individuas atomos resecare volentes
Scriptorum genus omne sacrum humanumque et abyssum
Vidimus et levi vix sic evasimus arte.
Cur non ediderim jam scis. Quid plura requiris? 140
Si fuit ardendæ mens : hoc tibi carpserit unum,
Discite mortales perituram temnere famam.
Magnus enim labor est magnæ custodia famæ.
Quæsito responsa latis reor affore, porro
Ultima visceribus condas hæc credito condas, 145
Africa frenata est docto moderanda magistro.

143. Hic versus legitur in *Africa*, vii, 292.

APPENDIX IV.

C. SALUTATI AD FRANCISCOLUM (DE BROSSANO) EPISTOLA.

(E Lini Collutii Pyerii Salutati epistolis a J. Rigacci editis ;
Florentiæ, 1742. — Pars secunda, p. 79-83.)

Venit tandem, ut a tuis litteris, frater optime, auspicium faciam, venit tandem Africa dulcis, et vicit iter durum pietas, ut ille idem vates ait ; venit tandem, et per fidelissimum nobilemque meritis et sanguine virum mihi præsentatam (1), et avide et reverenter accepi, vixque præ gaudio continui lacrymas. Sed jamdiu experientia, multisque rerum argumentis edidici, nunquam tam læta provenire, quin tristibus non aspergantur. Nec mirum ; prodeunt gratissimæ rosæ, sed nonnisi inter spinarum aculeos colliguntur. Mella ipsa cuspidiferas apes habent matres, vel saltem naturales artifices. Sed quid moror in re clarissima ? Quid dabis inter humana, quod pene non tantumdem afferat inæroris quam lætitiæ ? Sic

(1) Nicolaum Niccoli, primæ bibliothecæ publicæ Florentinæ conditorem designat Mehus. Et revera in uno codice bibliothecæ Laurentianæ (Plut., LII, n° 3) exstant Leonardi Aretini ad Petrum Histrum (Vergerio) libri II. In secundo libro auctor ea loquentem N. Niccoli inducit : Franciscum ego Petrarcham tanti semper feci, ut usque in Patavium profectus sum, ut ex proprio exemplari libros suos transcriberem. Ego enim primus omnium Africam illam huc adduxi ; cujus quidem rei iste Collutius testis est.

mihi contigit, frater optime. Ante enim quam Africam recepissem, volvebam mecum : Quid facies? Ecce Francisci tui nomen et fama in manibus tuis erit. Quomodo consules illi? Certe cogitabam revidere librum, et si quid, ut scribis, vel absonum, vel contra metrorum regulam intolerabile deprehendissem, curiosius eliminare et sicut Naso finxit in *Æneida*, singulos libros paucis versiculis quasi in argumenti formam brevissime resumere, et exinde pluribus sumptis exemplis, et per meipsum correctis et diligenter revisis unum ad Bononiense gymnasium, unum Parisiis, unum in Angliam cum mea epistola de libri laudibus destinare, et unum in Florentia ponere in loco celebri, ut per omnes mundi plagas tantum opus tantique vatis nomen splendidissimum volitaret. Hanc deliberationem lex, quam mihi scribis, et quam transire nec volo nec audeo, nisi aliter disponas, inhibuit. Sed pone te velle quod per manus meas liber hujusmodi publicetur. Me miserum! Legi totum carmen, quod mihi undecim quaternulis transmisisti, legi quidem totum solo trinoctio. Nam interdiu propter officii occupationes, quæ etiam plerumque ad plurimam noctem instant, omnino non licuit. Legi quidem admirandus elegantiam carminis majestatemque sermonis, gravitatem sententiarum et ipsum totius poematis ordinem et contextum, fateorque me nihil unquam gravius, nihil floridius, nihilque denique gratius perlegisse. Sed de hoc alias. Jam enim attingam quid me in desperationem et luctus æternos involvit. Habet primus et secundus liber Scipionis mirabile somnium, quod apicem historiæ Romanæ percurrens quantum expositionis volumen exigit quilibet harum rerum studiosus potest advertere.

Habet tertius profectionem Lælii ad Syphacem regem Numidiæ, ut amicitiam contrahat cum eodem nomine Scipionis, et per magnam libelli partem domum regiam mirabili descriptione depingens demum ponit orationem Lælii; ibi

Optime rex, tanto quem sors dignatur amico.

Et demum subdit regis responsum ibi :

Tum rex blandus ait: Vestrum, Romane, libenter
Propositum amplector....,

in quo petit se velle videre Scipionem. Ad ultimum in cœna, et collocutionibus totus tertius liber, et quartus absolvitur, et omittit reversionem Lælii, profectionem Scipionis ad regem, adventum Hasdrubalis, fugam consulis, cœnam et colloquia regis, contractum fœderis, apparatus Romani exercitus transfretaturi, dissensionem senatus, perfidiam regis, navigationem Scipionis cum exercitu, expugnationem castrorum regis et Hasdrubalis igne factam, persecutionem regis Lælio mandatam, et Massinissæ, et ejus captivitatem, deditionem Cirthæ, et quidquid hoc medio tempore gestum est, a quibus hoc sequens opus, ut videre licet, omnino dependet. Quæ cuncta cum breviter, et judicio meo non paucioribus quam duobus libellis explicari possent, nusquam sunt, sed tanquam omnia ista prædixerit mox abrupto penitus ordine dicendi :

Mœnia magnanimus victor trepidantia Cirthæ....

de Massinissa loquens post regem in Africa devictum, qui defectus quomodo irreperit ego nescio. Forsan illos correctissimos Franciscus, et per neminem tangendos dimisit. Forsitan exemplantis errore dimissi sunt, aut, quod

maxime reor, cum sciam dominum Franciscum post primam editionem Africam in unum quaternum reduxisse, forte ipse idem aliquid mutaturus in chartulis primis consulto reliquit. Forte enim cogitavit profectionem Scipionis ad Syphacem, quæ eidem a cunctis ad temeritatem adscribitur, subticere, ne viri famam, quem laudandum assumpserat, denigraret. Quocirca, frater optime, nisi hoc quod deficit inveniatur, jam ego de Africa nostra, hei mihi! horreo dicens, actum judico, ut corrigenda sit potius Vulcano tradenda, quam edenda, nisi forsitan multum libri duxerimus exstinguendum, quod faciendum nullo modo judico. Ex quo te per Deum et Superos omnes adjuro, et per si quem amorem adhuc ad Manes tanti viri, ut arbitror, habes, per amicitiam nostram honestissimis inceptam auspiciis, per si quid earum unquam in illo sanctissimo viro fuit, per suæ famæ æternitatem, cujus te curam habere reor, quoniam ex hoc libro, crede mihi, ejus memoria exstabit, obtestor et oro, quod hunc defectum revideas, et chartulis primis quæ meruerunt tam divino carmine primum inscribi, aut alibi, ubicumque sit invenias. Et ego me offero laboraturum, ut cuncta revideam, et quæ corrigenda videro, corrigam, meis expensis, si tibi placuerit, edam, ut mecum ipse, antequam librum reciperem, cogitabam. Rogo te, ut in consilium insignem virum Lombardum meum maximum famæ Francisci nostri custodem atque præconem adhibeas, et confestim me hoc animi mœrore curetis absolvere.

Vale dum denum felix, cum hoc unum, in quo vertitur omnino splendor illius tui cari parentis effeceris.

Datum Florentiæ, quinto kalendas februarii.

APPENDIX V.

NOTITIA VARIORUM CODICUM ET EDITIONUM

QUIBUS INSCRIBITUR AFRICA.

Inter hos sex codices qui nostræ editioni profuerunt instaurandæ, autographum Petrarchæ exemplar, quibusdam certis signis sâne agnoscendum, nusquam reperire licet. Imo, quanquam aliis vetustior, post Petrarcham mortuum transcriptus ipse mihi videtur codex A. (Bibl. Laurent. Flor.)

COD. A. Ille chartaceus cod. in-folio sæculi XIV exeuntis hac subscriptione clauditur : *Africa domini Francisci Petrarchæ, laureati poetæ, feliciter explicit, scripta per me Bartholomæum Petri de Sancto Geminiano, districtu Florentiæ.* — AMEN. Quem codicem ex hoc apparet ne illum quidem esse a Nicolao Niccoli apud Patavinos transcriptum (vid. ad calcem, pag. 387), dein a Collutio intra tres dies perlectum. Idem insuper septem, non undecim quaternulis constat ; neque hunc versiculum continet eclogæ x jungendum, quem Petrarchæ in margine *Africæ*, utpote fido loco repositum, scripserat (Var., XLV). Cæterum

Bartholomæus iste C. Salutati familiaris vixit; leguntur etenim in quodam alio Laurentiano codice (Cod. Stroziano n° XLVI) hæc verba eadem manu qua ms. A conscripta : *Liber Coluccii Pierii de Stignano, cancellarii Florentini.*

Est illustratus codex A argumentis unicuique libro additis, et, præsertim in primis paginis, scholiis ad marginem et interlinearibus, quæ vel mythologiam explicant, vel sensum explanant, vel historiam exponunt, vel denique textum emendant. Alia, quorum auctor designatur Collutius, eadem manu qua ipsum poema exarata sunt, ex exemplo ipso Collutii, meo iudicio, transcripta : alia autem singula profecto inseruere quidam litterarum studiosi viri, inter quos Thedaldum della Casa memorare forte licet. Has, exempli gratia, notulas in prima pagina codicis A adscriptas lege :

Proponit.	a(lia)s. clarum.	
	Ut mihi conspicuum meritis belloque tremendum	
	Pallas dea belli.—Scip(ionem).	
	Musa virum referes, Italis cui tracta sub armis	quia nullus ante eum vocatus fuerat Africanus.
Musas invocat.	Nobilis æternum prius attulit Africa nomen.	
	a me.	i(d est). attra- here. i(d est). materiam.
	Hunc, precor, exhausto liceat mihi sugere fontem	
	Ex Helicone sacrum, dulcis mea cura, sorores,	
	pro quia.	
	Si vobis miranda cano. Jam ruris amici	Probat a simili musas sibi debere
	Prata quidem et fontes, vacuisque silentia campis,	favere,
	i. pugnas.	quia nullus prius hanc materiam scripserat.
	Fluminaque et colles, et apricis otia silvis	
	præparavit. a. ingenium.	
	Restituit fortuna mihi; vos carmina vati	

Invocat Christum. Reddite vos animos. Tuque, o certissima mundi
i. salus sanctorum et angelorum. s. gentium.
Spes, Superumque decus, quem sæcula nostra deorum

Victorem atque Herebi memorant, quem quina videmus

Larga per innocuum retegentem vulnera corpus,
i. ad tuum honorem vel ad tuum
servitium.

Promissio munus
quam facit
ad Christum. Auxilium fer, summe parens. Tibi multa revertens
i. aliquo asperrimo heremo.
Vertice Parnassi referam pia carmina; si te

Carmina delectant, vel si minus illa placebunt,

s. referam.
Forte etiam lacrymas, quas (sic mens fallitur) olim

et tamen male facio.
Fundendas longo demens tibi tempore servo.

Tres sunt montes Te quoque, Trinacrii moderator maxime regni,
Siciliæ :
Pachinus, Hesperiaque decus atque ævi gloria nostri,
Lilybaeus, de coronatione mea
Pelorus. Iudice quo merui vatumque in sede sedere,

Apostrophat
ad regem
Robertum, Apuliæ
Siciliæ
et Hierusalem
regem.

Optatasque diu lauros, titulumque poetæ,

Te precor oblatum tranquillo pectore munus

favore.
Hospitio dignare tuo; nam cuncta legenti.

Utilitas quæ ei
succedet.

Hæc aliæ e libro I excerpuntur :

Ad vers. 111. *Si vera* vel *rite* propter poetriam novellam.

174. *Ambos* vel *almos* vel *altos*.

188. *Per verbera nosces*. Humilis est sententia iudicio meo.

286. *Meliore*, dicerem *majore*.

329. Nota quia forte melius esset abjicere hunc versum.

362. *Credulus*. Iste versus non loquenti sed poetæ convenit

et ideo tollatur, sed forte, quia deficit alter in originali.

Etc., etc.

Ex his omnibus talia conjectare licet : dum Franciscus bibliothecam soceri sui scrutaretur, defectum ab amico indicatum revisurus, jam suam editionem festinus moliebatur notisque passim et argumentis distinguebat Collutius. Antequam autem opus perfecisset, funditus occidisse quæritos versus cognovit ; statimque novum exemplar a Bartholomæo de Sancto Geminiano conscriptum reliquit, servandum nihilominus et ab aliis notandum. Periit etiam hoc aliud a Nic. Niccoli antea Collutio allatum, imo maxime idiographus Petrarchæ liber. Quem verisimile est à Franciscolo flammis postea esse traditum, ita ut simul exsolverentur vatis mortui et amicorum ejus disconvenientia vota. Haud igitur superest alius, quo autographo utamur, quam codex A.

COD. B. (Bibl. Laurent. Flor.) Codex chartaceus ms. in-4° sæc. xiv. Constat foliis scriptis xcix. Baudinius (Catalog. Bibliot. Laurent.) putat hunc codicem exaratum manu fratris Thedaldi della Casa, qui jam recensendo codici A operam impenderat. In primo folio adscriptum est : *Iste liber fuit ad usum fratris Sebastiani de Bucellis assignatus armario conventus Fratrum Minorum de Florentia*. Qui multis lectionibus codice A discrepat, ple-risque mendosis, quæ in codicibus C et D exscribuntur. Omnia, ut in cæteris sequentibus, desunt argumenta.

COD. C. (Bibl. Laurent. Flor.) Codex chartaceus ms. in-folio majori sæculo xiv grandiori littera exaratus. Constat foliis LXXVIII. Quem verisimile est e cod. B transcriptum.

Cod. D. (Bibl. Laur. Flor.) Codex membranaceus ms. in-folio sæc. xv, miræ pulchritudinis cum duplici pictura in principio, quarum una operum singulorum titulos aureis et cæruleis litteris exaratos, altera Mediceum stemma et alia emblemata variis intermixta ornamentis exhibet. Præter *Africam* continet *Somnium Scipionis*, ejusdem Petrarchæ *Bucolica*, *Contra ignaros atque avidos reprehensores*, *Epistolarum metricarum libros* III, Dantis Alighærii *Summam Monarchiam*.

Cod. E. (Bibl. Nat. Par.) Codex chartaceus ms. in-4°, olim Tellerianus (Le Tellier, archiepiscopus Remensis († 1710). Is codex sæc. xv, sive in Italia, sive in Gallia australi videtur exaratus, cui titulus inscribitur : F. Petrarchæ *Scipias*. Emendatior, præsertim in primis libris, mihi videtur codicibus B, C, D.

Cod. F. (Bibl. Nat. Par.) Codex chartaceus ms. in-4°, olim Mazarinæus. Præter *Africam* continet Petrarchæ *Bucolica*. Qui autem, aliis mendosior, sæc. xv exeunte (inter 1450 et 1475) in Italia vel Gallia australi videtur exaratus. Tum fuit Bartholomæi Faye, Lugduno oriundi, dein consilarii in Parlamento Parisiensi ; ab illo postea dono datus Johanni et Pomponio de Bellièvre, ejus nepotibus. Quomodo in bibliothecam Mazarinæam venerit latet.

His igitur quinque codicibus, cod. A expressis, originem eandem, idemque, ut ita dicam, genus esse constat.

Constat præterea ex his nullum ad excudendum poema esse adhibitum. Senas etenim editiones, tum Venetiis, tum Basileæ vulgatas inspice. Omnes ex uno codice, vel potius quæque ex editione superiore impressa videtur. Omnibus etiam desunt, cuilibet contra codici inscri-

buntur versus 1, 440, 552, III, 672, v, 144, 406-482, 746, VII, 1059, VIII, 333, 344, IX, 477. In omnibus translati sunt septem versus in libro 1, quinque versus in libro IX.

Primæ igitur editioni profuit unus tantum codex a librario jam vitiat, a typographo iterum vitiandus. Argumenta autem cuique libro inscripta (in ed. Venet. excusa, in Basileensi autem ommissa) iis quibus codicem A illustravit Collutius discrepant. Qui mihi videtur ille a Zaccaria (*Iter Italicum*, p. 126) in quadam domestica bibliotheca Mantuana repertus, et hodie, ut puto, absumptus, « in cujus operis fronte exstat sermo de publicatione Africæ Petrarchæ compositus per venerabilem artium et medicinæ doctorem D. Petrum Paulum de Verzeriis in civili jure peritum cum ejusdem in Africam argumentis hexametro carmine comprehensis. » Qui etiam non e Petrarchiano exemplari, sed e cod. A transcriptus est, utpote emendationibus quibusdam a Collutio additis aliquando ornatus; quasdam alias forte præbuit, ut *gressumque manusque* pro *faciesque gradusque* (I, 357), *sequens tremulæ* pro *tremens profugæ* (III, 586), *fortuna urgente* pro *fato calcante* (VIII, 603), etc.

Sint igitur hoc uno codice usi Venetiani typographi, una Venetiana editione usi sunt editores Basileenses. Undique enim eosdem versus omissos, eadem expressa menda invenies; ita ut tamen alienas maculas auxerint novasque etiam addiderint recentiores typographi :

Cod. ms.	Ed. Venet.	Ed. Bas.	
Tenentes.	Tuentes.	Ruentes.	(II, 369.)
Ubi.	Tibi.	Sibi.	(III, 698.)
Arcis.	Artis.	Atris.	(IV, 291.)
	Etc., etc.		

Ea igitur Basileensis editio (1581) quæ plerisque *Africanam* legentibus obversabatur, pejor aliis, ipsis scriptura pejoribus, exstabat. Hoc uno forte proderit nostra plerisque mendis purgata editio.

Mihi liceat opus claudenti laboris socios proferre DD. Nicolaum Anziani et Paulum Guérin, unum Bibliothecæ Laurentianæ, alterum Bibliothecæ vulgo dictæ *Nationale* addictum, et utrique sane meritas grates persolvere.

ERRATA.

- P. 12, l. 12, *pro* magnitudinem, *lege* ingratitude.
P. 24, l. 14, *pro* ipsi, *lege* umbra.
P. 31, l. 6, *pro* Romanas, *lege* Romanos.
P. 56, l. 3, *pro* resolventi, *lege* revolvendi.
P. 70, l. 8, *pro* Varro, *lege* Varro (*sic*).
P. 83, l. 11, *pro* quondam, *lege* condam.
P. 310, l. 21, *pro* vastator erat quos, *lege* vastator erat. Quos.

INDEX.

DE POEMATE PETRARCHÆ CUI TITULUS EST AFRICA.

I. Quomodo Africam Petrarcha composuerit . . .	4
II. Quæ sit in Africa rerum distributio	10
III. Quibus ex fontibus materiam Africæ hauserit Petrarcha	18
IV. Conferuntur Africa et Silii Italici Punica	26
V. Quæ sint in Africa reprehendenda, quæ laudanda.	34
VI. Quid nos Africa de ingenio et natura Petrarchæ doceat	45
VII. Quomodo cum posteris Petrarcha ipse in unum de Africa judicium convenerit	56
VIII. Quæ fuerit, Petrarcha mortuo, Africæ fortuna . .	65

AFRICA.

Index codicum in quibus exstat Africa	79
Liber primus	81

Liber secundus	406
Liber tertius	430
Liber quartus	463
Liber quintus	480
Liber sextus	212
Liber septimus	249
Liber octavus	295
Liber nonus	343

APPENDICES.

APPENDIX I. Versus Johannis Boccatii de Certaldo pro Africa Petrarchæ in vulgus edenda.	363
APPENDIX II. Metra Collutii Pyerii ad Petrarcham incita- toria ad Africæ editionem	371
APPENDIX III. Ad Collutium Pyerium refragatoria epis- tola	381
APPENDIX IV. Collutii Salutati ad Franciscolum (de Bros- sano) epistola.	387
APPENDIX V. Notitia variorum codicum et editionum quibus inscribitur Africa	391

L. serr

